SZAKAJT, (szak-aj-t); SZAKAJTÁS; SZAKAJTÓ, l. SZAKÍT v. SZAKASZT; SZAKASZTÁS; SZAKASZTÓ. Azon igék egyike, melyek a régies *ejt, ojt* képzőt ‚ajt' alakban még megtartották; s melyből lett későbbi korban az *ít* képző.

SZAKÁL, (1), (szak-a-l v. szak-a-al) fn. tt. *szakál-t*, tb. —*ak*, harm. szr. —*a*. E szó ragozásában azon szabálytalanság észlelhető, hogy a tt. *szakál-t* (egyszerü *t*-vel), melynél fogva a többesnek *szakál-ok*nak kellene lennie, mint hasonló tárgyesetü más főnevekben; vagy megfordítva a tárgyesetnek kellene *szakál-at*-nak lennie, mik mind két esetben tájdivatosan léteznek is; azonban az általánosabb szokás így állapította meg, mint föntebb följegyzők. *Szakálas* melléknévi származék tájszokásilag szinte ‚szakálos' vagy ‚szakállos' alakban is eléjön. — Jelentései: 1) A felserdült férfinemüek állán, és tokáján növő szőrözet, melytől különbözik az orr és felső ajak közén sarjadzó *bajusz*, és a pofát benövő *barkó*, mely másképen: *pofaszakál* vagy *fülbajusz*. *Sürü, ritka, göndör, hosszu, rövid szakál. Spanyol szakál. Fekete, vörös, ősz, szürke, fehér szakál. A szakált megereszteni, fésülni, beretválni, nyesni, nyirni. Félre bajusz, jön a szakál.* (Km.). *Becsüld meg az ősz szakált.* (Km.). 2) Némely állatok állán növő, s a szakálhoz hasonló szőr, vagy lebenyeg, pl. a kecskéknél, és a kakasoknál. 3) Szakálhoz hasonló mü, vagy tünemény. *Kulcs szakála. Álgyu szakála. Némely bolygó csillagok szakála.* Hajósok nyelvén minden oly ág, szeg, kampó, mely valahol alófelé áll. (Wiederhagge). *Péter szakála*, tréfásan am. borczégér. 4) Képesen szólva: tisztesség, s ezen alapuló hitel. *Szakálára kölcsönözni pénzt valakinek. Más szakálára inni.* (Szabó D.). *Szakálamra mondom* azaz becsületemre. *Szakálamra veszem* azaz jót állok, kezeskedem. Jelent férfi kort, férfiasságot is. *Majd ha megnő a szakálad. Aggszakál.* 5) *Szakála van a pipának, különösen a tajtéknak*, midőn nyaka körül a mocsok kiveri. 6) *Szabad szakálára hagyni* am. teljes függetlenséget engedni.

Egyezik vele az uigur, török, tatár *szakal*, mongol *szakhal* (barbe, barbe ou filets de l'epi, fibres de racine; honnan: *boghodai jin szakhal*, barbe du froment [kalász], *khuluszun szakhal*, grappe ou un épi de roseau); a wolgai finn *sakal* vagy *sakala*, továbbá a héber *zakan*, és arab *dakan*, melyek jelentenek állat is, szakált is (mentum, barba). Véleményünk szerint ugyanezen viszony létezik a magyar *szaka* (‚toka' jelentéssel) és *szakál* között, minthogy a szakál tömege leginkább a tokát környezi, s annak kinövése; hasonlóan a ‚szakál' szó nem egyéb, mint a megnyujtott, s mintegy kinőtt szaka. Innen kiindulva mind a *szakál* és *szakhal*, mind a *zakan* szókat a magyar szóképzés szerint elemezhetjük, t. i. a) az *al* v. *l* újabb képzőnek is tekinthető; de ezen kivül is szokása nyelvünknek némely önhangzón, különösen *a, e* hangokon végződő szókat *l* betüvel megtoldani — pl. *fő föl, nő nől, lopva lopval, sanda sandal, bandsa bandsal, kancsa kancsal, hangya hangyal* v. tájdivatosan *hangyál*, és igy *szaka szakal* v. *szakál*. Hasonlóan fejlődtek *l*-vel részint mint képzővel, részint mint toldalékhanggal ki: *fonal, kötel, lebel, lepel*, és meglágyítva *ly*-vel: *apály, ragály, aszály, seregély, sörte sörtély, körte körtély* stb.; Sőt maga *szaka* is egyik érteményében a székelyeknél másképen: *szakáj*, melyben a *j* az *ly* helyett van, mint általán a székely kiejtésben, mely szerént ‚székely' szó is nálok: ‚székej'. b) Az *l* és *n* nem csak némely szók elején és közepén, de végén is föleseréltetnek, mint: *hol hon, sehol sehon, halkal halkan, val van* (hiányos igék), *dal dana, sül-disznó, sün-disznó;* lágyítva: *lapály lapány, vőfél vőfény, mordály mordány* stb. Ez elemzésnél fogva nincs rá semmi ok, hogy kettőztetve írjuk: *szakáll*. Az *l* és *ly* mint folyékony hangok végül igen gyakran megkettőztetnek.

E szót, mint több régi és ujabb keleti nyelvekkel közöset, az ősi nyelv egyik tisztes hagyományának tarthatjuk.

SZAKÁL, (2), faluk Baranya, Bihar és Nógrád m.; ERDŐ—, MEZŐ—, erdélyi faluk Torda m.; helyr. *Szakál-ra, —on, —ról.*

SZAKÁLACSKA, (szakál-acs-ka) fn. tt. *szakálacská-t*. Kicsi, rövid szakál.

SZAKÁLAS, (1), (szakál-as) mn. tt. *szakálas-t* v. —*at*, tb. —*ak*. 1) Kinek vagy minek szakála nőtt, szakála van, különösen ki szakálát meghagyja. *Szakálas öseink. Szakálas férfiak, vének. Szakálas zsidó. Szakálas asszony*, kinek vénségére itt-ott sarjadzó szőrszálak rutítják az állát. *Óvd magadat a szakálas asszonytól.* (Km.). *Szakálas czinege. Szakálas keselyü. Szakálas* (agg) *szolgának szó is vereség*, v. *szó a vereség.* (Km.). 2) Általánosabban: *szakálas kecske, kakas. Szakálas csillag*, különböztetésül a szoros értelmü *üstököstől*, vagy *farkastól.* (Cometa barbatus, crinitus, caudatus). 3) Mint fn. tárgyesete: *szakálas-t*, tb. —*ok*. A régieknél bizonyos nemü lőfegyver. „Egy nehány zegyen (szegény?) katona vagyon kik(nek) soha netalán szakálos sem volt kezébe." Levél 1555-ből. (Szalay Ág. 400 m. levél). Molnár Albertnél *szakállas* am. bombarda, sclopetum pogonatum (eine Büchse, ein Doppelhacken).

SZAKÁLAS, (2), mint helynevet l. SZAKÁLLAS czikk alatt.

SZAKÁLASAN, (szakál-as-an) ih. Szakálas állapotban vagy minőségben, szakállal.

SZAKÁLASODÁS, (szakál-as-od-ás) fn. tt. *szakálasodás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Serdülési állapot, midőn valakinek állán, tokáján szakál növekedik.

SZAKÁLASODIK, (szakál-as-od-ik) k. m. *szakálasod-tam, —tál, —ott*. Szakála sarjadzik, növekedik. *Némely ifjak korán szakálasodnak.* Átv. ért. a pipa, különösen tajtékpipa alját a zsir kiveri.

SZAKÁLATLAN, (szakál-at-lan) mn. tt. *szakálatlan-t*, tb. —*ok*. Kinek szakála nincsen, vagy, ha nől is, leberetválja. *A forró égöv alatt lakó férfiak sokszor szakálatlanok. Szakálatlan papok, katonák, udvari emberek.* Határozóként am. szakál nélkül, szakálatlanul.

SZAKÁLD, falu Borsod m.; helyr. *Szakáld-ra, —on, —ról.*

SZAKÁLHÁZA, falu Temes m.; helyr. *—házára, —n, —ról.*

SZAKÁLKA, (szakál-ka) fn. tt. *szakálká-t.* Kicsi, rövid szakál.

SZAKÁLKENDŐ, (szakál-kendő) ösz. fn. Kendő, melyet valakinek nyaka alá kötnek, midőn szakálát beretválják, vagy nyirik, máskép : *elővető.*

SZAKÁLKÉS, (szakál-kés) ösz. fn. lásd BOROTVA.

SZAKÁLL, l. SZAKÁL.

SZAKÁLLAS, (1), l. SZAKÁLAS.

SZAKÁLLAS, (2), falu Kővár vidékben, puszta Heves m.; helyr. *Szakállas-ra, —on, —ról.*

SZAKÁLLOS, APÁCZA—, LAK—, TÚRI—, faluk Pozsony m.; IPOLY—, Hont m.; helyr. *Szakállos-ra, —on, —ról.*

SZAKÁLMEDENCZE, (szakál-medenczе) ösz. fn. A borbélyok rézmedenczéje, melyben a borotváláshoz való szappant elkészítik, egyszersmind a borbélymühelyek czégére ; tréfásan : *lencsés tál.*

SZAKÁLOS, l. SZAKÁLAS, SZAKÁLLAS és SZAKÁLLOS.

SZAKÁLSZŐR, (szakál-szőr) ösz. fn. Szakált képező szőrözet az emberi állon, és tokán, különböztetésül a testnek más tájait fedő szőröktől.

SZAKÁLTALAN, (szakál-talan) lásd SZAKÁLATLAN.

SZAKÁLVERŐ, ösz. fn. tréfásan am. borbély.

SZAKÁLVILÁG, (szakál-világ) ösz. fn. A székelyeknél régi idő, midőn még szakált viseltek. A mai kort szintén mondhatjuk szakálvilágnak.

SZAKÁLY, faluk Abaúj és Tolna m.; helyr. *Szakály-ra, —on, —ról.*

SZAKAMÁS, erdélyi falu Hunyad m.; helyr. *Szakamás-ra, —on, —ról.*

SZAKASAVAR, (szaka-savar) ösz. fn. Növényfaj a savarok neméből ; szára felálló, tövön elágazó, terepély ; levelei húsosak, hamvasak, tövistelenek, két-három zöld csikkal. (Salsola soda). V. ö. SZAKA, és SAVAR.

SZAKASZ, (1), (szak-asz) fn. tt. *szakasz-t,* tb. *—ok,* harm. szr. *—a.* Általán valamely egésznek alkatrésze, mely bizonyos czélu, vagy alapu osztálynál fogva külön egységet képez, s az egészhez képest mintegy elvált állapotban létezik. *A tudományok szakai szerént osztályozott könyvek ugyanannyi szakaszokat képeznek a könyvtárban. Az erdőt, szőlőt, kertet, földet több szakaszra osztani.* Szabó Dávidnál jelent házemeletet is. — Különösen a könyvek szerkezetében, nagyobb nemü osztály, mely több fejezetet, vagy czikket foglal magában. *Hit, remény és szeretet czimü szakaszok az egélytani könyvben. Első, másod, harmad szakasz.* (Sectio). Egyébiránt az irók hol szélesb hol szükebb értelemben használják s az osztályok majd kisebb (paragraphus), majd nagyobb (sectio) nemeire alkalmazzák. Legczélszerűbben a paragraphust *szaknak,* a sectiot *szakasz*-nak v. *szakozat*-nak mondhatjuk.

SZAKASZ, (2), falu Szatmár m.; helyr. *Szakasz-ra, —on, —ról.*

SZAKASZJEGY, (szakasz-jegy) ösz. fn. Ezen bevett § jegy, melyet a szakaszok egyes részeinek, azaz czikkeinek, ízeinek jelölésére szokás használni. Helyesebben : *szakjegy.*

SZAKASZKODÁS, (szak-asz-kod-ás) fn. tt. *szakaszkodás-t,* tb. *—ok,* harm. szr. *—a.* 1) Pártossági vagy felekezetességi elválás, mely nem egyszerre, hanem fokozatosan, vagy részletesen, és lassan-lassan történik meg. 2) Átv. lankadozás, mint a szakadtig megfeszített erőnek, munkának eredménye.

SZAKASZKODIK, (szak-asz-kod-ik) k. m. *szakaszkod-tam, —tál, —ott.* 1) A többségtől lassan-lassan elválik, elkülöníti magát, hogy különös felekezetet képezzen. *Az új vallások tagjai elszakaszkodtak a régi egyháztól.* 2) Átv. erő szakadtaig fáradoz ; a megerőtetés miatt lankatag állapotban szenved, erőben fogyatkozik, csökken (Szabó D.).

SZAKASZT, (szak-asz-t) áth. m. *szakaszt-ott,* par. *szakaszsz,* htn. *—ni* v. *—ani.* 1) Feszítés, húzásvonás, csigázás, tépés stb. által véghez viszi, hogy valami szakadjon, vagyis, hogy részei két vagy több szakaszra váljanak, feseljenek, foszoljanak, rongyoljanak stb. *Kötelet, madzagot, fonalat, zsinórt, húrt szakasztani. A levelet felszakasztani, szét-, elszakasztani.* 2) Tartalékától elválaszt, felhúz, vagy letép valamit. *Földből kiszakasztani a csemetét, füvet. A gombot leszakasztani. A padlót felszakasztani. Levelet, virágot szakasztani.*

„Térdig jártam a rózsában,
Lehajultam, szakasztottam."

Népdal.

3) Vásás, koptatás, dörzsölés, nyomás által hézagot, likat, rést csinál valamely szilárd szerkezetü test, vagy tömeg részei között. *A sebes árvíz töltéseket, gátokat szakaszt. Térdén a nadrágot, könyökén a dolmányt kiszakasztotta.* 4) Bizonyos helyről távolodni kényszerít. *A sors elszakasztott bennünket hazánktól.* 5) Sütők nyelvén am. a megkelt tésztatömegből kisebb-nagyobb czókot kiválaszt, hogy belőle kenyeret, czipót, zsemlyét stb. alakítson. 6) Különös szólások : *Elődbe szakasztom* (adom) *annak valóságos képét* (Szabó D.). *Időt szakasztani* am. szorgos idéjéből egy részt valami másra fordítani. *Szakasztó szálig* a székelyeknél am. valamennyien. „A kikről beszéltem, azok hónap (holnap) mind egy szakasztó szálig legyenek a tü vendégeitek." (Székely népmese befejezése). Pesti Gábornál : „Étkeket (étköket t. i. mostoha gyermekeiét) megszakasztja" am. tölök megvonja. A régi Halotti beszédben : „És az gyimilcsnek oly keserű vala íze, hogy torkukat mige szakasztja (megszakasztja) vala" (= megrontja vala). „Arrul is izentem az birónak és ispánnak, hogy az kanisai

temleczbe szakasztom nyakokath.“ Levél 1557-ből. (Szalay Ág. 400 m. levél). *Végét szakasztani* valaminek, am. végét vetni, megszüntetni. 7) Önhatólag *szakasztani valakivel* vagy *valamely párttal, felekezettel, társasággal* am. attól elválni.

SZAKASZTÁS, (szak-asz-t-ás) fn. tt. *szakasztás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, vagy erőhatás, mely által valamely test szakaszokra válik, mi tépés, csigázás, feszítés, általán a részek erőszakos elválasztása által történik. V. ö. SZAKASZT.

SZAKASZTÓ, (szak-asz-t-ó) mn. és fn. tt. *szakasztó-t*. 1) Aki vagy ami szakaszt. *Kötelet szakasztó szilaj ökör. Töltéseket szakasztó árvíz. Kenyeret szakasztó asszony.* 2) Vesszővel kötött szalmakosár, melybe a kiszakasztott kenyértésztát teszik, mielőtt a kemenczébe vetnék; másképp: *szakasztóvéka*, vagy túl a Dunán: *zsompor. Szakasztószálig.* lásd SZAKASZT alatt.

SZAKASZTÓRUHA, (szakasztó-ruha) ösz. fn. Vékonyan belisztezett ruha, vagyis vászondarab, melyet a szakasztókosár öblében szétterítenek, s a kiszakasztott kenyértésztát bele takarják.

SZAKASZTOTT, (szak-asz-t-ott) mn. tt. *szakasztott-at*. 1) Általán, minden, amit szakaszokra választottak, téptek, vásítottak, koptattak stb. V. ö. SZAKASZT. 2) Átv. oly hasonló valakihez, vagy valamihez, mintha azzal egészen egy, s belőle vétetett, s választatott volna el. *Szakasztott olyan, mint az édes apja. Szakasztott képe az édes anyjának. Ez a fegyver szakasztott mása az enyémnek.* Ezen fogalmi viszony rejlik a *hasonló* szóban is, melynek gyöke azon *has*, honnan *hasad, hasít* származtak.

SZAKASZTÓVÉKA, (szakasztó-véka) ösz. fn. l. SZAKASZTÓ, 2).

SZAKATKOZIK, (szak-at-koz-ik) k. m. *szakatkoz-tam*, —*tál*, —*ott*, par. —*z*. Lásd SZAKASZKODIK, 2).

SZAKATURA, SZAKA-TURA, falu Kővár vidékben; helyr. *Szakaturá-ra*, —*n*, —*ról*.

SZAKAVATOTT, (szak-avatott) ösz. mn. Aki valamely tudomány vagy művészet ágában kellő jártassággal bír.

SZAKAVATOTTAN, (szak-avatottan) ösz. ih. Valamely tudomány vagy művészet ágában kellő jártassággal.

SZAKAVATOTTSÁG, (szak-avatottság) ösz. fn. Valamely tudomány vagy művészet ágában szerzett kellő jártasság.

SZAKBELI, (szak-beli) ösz. mn. Valamely tudományos vagy művészeti szakhoz tartozó, arra vonatkozó.

SZAKBÉR, (szak-bér) ösz. fn. Bér, melyet a munkások bizonyos szakmányért, vagyis kiszabott munkáért kapnak, különösen a bányászok fizetési járandósága, egy-egy kiszabott munkaszakért.

SZAKCS, mváros Tolna m.; helyr. *Szakcs-ra*, —*on*, —*ról*.

SZAKCSONT, (szak-csont) ösz. fn. Azon porczogó csont, mely az áll vagyis szak alatt kidudorodik, máskép: *Ádám almája, Ádám csutkája.*

SZAKEMBER, (szak-ember) ösz. fn. Szakavatott ember, a tudományok vagy művészetek valamely szakában, ágában jártas ember, illetőleg férfi.

SZAKÉRTELEM, (szak-értelem); SZAKÉRTELMISÉG, (szak-értelmiség) l. SZAKAVATOTTSÁG.

SZAKÉRTŐ, (szak-értő) l. SZAKAVATOTT.

SZAKÉRTŐEN, SZAKÉRTŐLEG, (szak-értően v. —értőleg) l. SZAKAVATOTTAN.

SZAKFÉRFI, (szak-férfi) l. SZAKEMBER.

SZAKGAT, (szak-og-at) gyak. áth. m. *szakgattam*, —*tál*, —*ott*, par. *szakgass*. 1) Valamit több részekre, vagy több testet folytonosan tépeget, szakokra fesleni, foszlani kényszerít. *Kötelet, húrokat szakgatni. A leveleket, könyveket, hirlapokat szétszakgatni.* 2) Több rokon nemü testeket tartalékaiktól rántva, húzva, tépve stb. elválaszt. *Kendert szakgatni*, azaz, nyüni. *Virágokat, leveleket száraikról leszakgatni. Felszakgatni a padlódeszkákat.* 3) Rések, likak, hézagok csinálása által több szakra választ, vásít, koptat. *Az árvíz szakgatja a partot, töltéseket, gátakat. Ruhát szakgatni, elszakgatni.* „Magát a kövekhez szakgatván“ (concidens se lapidibus. Münch. cod. Marc. V.).

Világos, hogy ez igének gyöke azon *szak*, melyből *szakad, szakaszt, szakmány* s más ugyanazon alapfogalmú szók származtak, tehát a *k* eredeti gyökhang, minélfogva mint elemhangot minden származékaiban meg kell tartanunk és kiírnunk, habár kiejtésben a hangejtés természete szerint *g* gyanánt hangzik. Hasonlóan irandók ezek is: *ak, akad akgat; rak rakos rakgat rakogat*, (melytől különbözik a *rag* gyöktől eredt *raggat*), *nyak nyakgat; nyek nyekeg nyekget; nyik nyikog nyikgat; lik likgat; fak fakad, fakgat*, ha csak ez utósót a *fog* igéből nem származtatnók: *foggat.*

SZAKGATÁS, (szak-og-at-ás) fn. tt. *szakgatás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. 1) Cselekvés, vagy erőszakos hatás, mely valamit szakokra tépeget, szétválaszt, vásítgat, rongyosít, tartalékjától elvon, likassá, hézagossá tesz stb. V. ö. SZAKGAT. 2) Átv. csúszos nyavalya kórjelensége, melyet a szenvedő úgy érez, mintha inait, izmait szakgatná valami. *Karok, lábszárak, fogak szakgatása.* Különbözik tőle a *csipedés* v. *hasrágás, nyilalás, öklelés* v. *szúrás.*

SZAKGATOTT, (szak-og-at-ott) mn. és fn. tt. *szakgatott-at*. 1) Általán, szakokra tépegetett, vásott, koptatott; hézagosan elválasztott; töveiről kihuzdalt, szárairól letördelt, lecsipdesett stb. *Szétszakgatott kötelek, húrok. Megszakgatott töltés. Elszakgatott ruha. Kiszakgatott kender, gyom. Leszakgatott virágok, falevelek.* 2) Mint fn. jelent csuszaféle tésztaételt, melyet a gyúrt tésztatömegből ujjakkal, vagy néha, mint a gánczát, késsel is szakgatnak ki, mely ha kisebb darabkákból áll, *csipedett* v. *csipkedett* v. *csipegetett* a neve. *Turós szakgatott.*

SZAKGYŰLÉS v. —GYÜLÉS, (szak-gyülés) ösz. fn. Szakférfiakból álló összejövetel.

SZAKHÍVATOTT, (szak-hívatott) lásd SZAKAVATOTT.

SZAKISME, SZAKISMERET, (szak-isme vagy —ismeret) l. SZAKAVATOTTSÁG.

SZAKISMERŐ, (szak-ismerő) l. SZAKAVATOTT; SZAKEMBER.

SZAKÍT, (szak-ít) áth. m. *szakít-ott*, htn. —*ni* v. —*ani*, par. *szakíts*, és némely tájbeszédben: *szakíj*, melyben a *j* a regies *h*-ból származott. (V. ö. SZABADÍT). Köz szokás szerént oly értelemben vétetik, mint *szakaszt*; azonban szabatosan véve a dolgot azon különbség volna köztök, mely maguk a törzsek t. i. a *szak* és *szakasz* között, t. i. *szakít* am. szakká tesz, *szakaszt* pedig am. szakaszszá, azaz szakossá tesz. Hasonlóan különböznének egymástól: *higít* és *higgaszt*; *pirkít* és *pirkaszt*; *szárít* és *száraszt* (szárazt) *görbít* és *görbeszt*. A szabatos elemzés szerint különbség van a nekik megfelelő önhatókban is, t. i. *higúl* és *higgad*; *pirkúl* és *pirkad*; *görbül* és *görbed* között. A *szárad* igével viszonyló *szárul* tudtunkra nem léteczik, ámbár a nyelvhasonlat szerént ez is mint helyes alkotásu szó érvényes lehetne. V. ö. —ASZT, —ESZT igeképző.

SZAKÍTÁS, SZAKITÁS, (szak-ít-ás) fn. tt. *szakítás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, vagy erőszakos hatás, mely által valami szakká tétetik, vagyis két vagy több szakra oszlik, feslik. Átv. ért. l. KENYÉRTÖRÉS, 2). — V. ö. SZAKÍT.

SZÁKJAVAS, (szákja-vas) ösz. fn. A székelyeknél azon vas tölcsér, melybe a fuvó csője megyen. Első része alkalmasint a *szák* v. *iszák* szóból csavarodott el, mely alatt a fuvónak bőrtömlője értendő.

SZAKJEL v. SZAKJEGY, (szak-jel v. —jegy) l. SZAKASZJEGY.

SZAKKÉPZETT, (szak-képzett); SZAKKÉPZETTSÉG, (szak-képzettség) l. SZAKAVATOTT; SZAKAVATOTTSÁG.

SZAKKÖZLÖNY, (szak-közlöny) ösz. fn. Irodalmi közlöny v. irodalmi lapok valamely tudományos vagy müvészeti szakbeli ismeretek terjesztése végett.

SZAKLAP, (szak-lap) ösz. fn. l. SZAKKÖZLÖNY.

SZAKLÓ, falu Közép-Szolnok m; helyr. *Szakló-ra*, —*n*, —*ról*.

SZÁKLÓVAS, (szákló-vas) ösz. fn. A vashámorokban azon vas töltsér, melybe a fuvó csője beszolgál, máskép: *száklya-* v. *szákjavas*. Hihetőleg nevét a *szák* szótól vette, mintha volna *szák-vas* azaz a fuvó szák alaku tömlőjéhez tartozó töltsér. Lásd SZÁKJAVAS.

SZAKMA, (szak-ma) fn. tt. *szakmá-t*. Valamely tudományos egésznek egyes ága. *Bölcsészeti, nyelvészeti szakma. Kiki maga szakmája — tudománya — szerént* (Szabó D.).

SZAKMAKÖR, (szakma-kör) ösz. fn. A tudományszakmához tartozó egyes ágak összvege. V. ö. SZAKMA.

SZAKMÁNY, (szak-mány) fn. tt. *szakmány-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Kiszabott munka, melyet bizonyos időben, vagy határozott darab szerint szoktak többnyire csak szóbeli szerződés szerént kialkudott bérért végezni, pl. midőn az aratókat holdak, táblák, a kaszásokat nyilasok szerént, az erdei favágókat ölek szerént, a szénégetőket a szén mérője szerént stb. fogadják fel és fizetik. *Szakmányban kapálni, aratni. Szakmány szerént fizetni a munkásokat.* Némi eltéréssel: *szakvány*. Gyökben rokon *szegődik* szóval.

SZAKMÁNYMUNKA, (szakmány-munka) ösz. fn. Olyan munka, melyet szakmányban végeznek.

SZAKMÁNYOS, (szak-mány-os) mn. tt. *szakmányos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Aki szakmányban dolgozik, vagy amit szakmány szerént, nem általában végeznek. *Szakmányos arató*, akit napszámban, de kivált holdak száma szerént fogadtak, és fizetnek; különböztetésül a *részes*-től. *Szakmányos bányamunka.* Személyről szólva használtatik főnevül is, amidőn tárgyesete: *szakmányos-t*, többese: —*ok. Szakmányosokat fogadni, fizetni. Nem vagyok szakmányosa* azaz fogadott szolgája (Szabó D.).

SZAKMÁR, (1), (szak-ma-ár) fn. tt. *szakmár-t*, tb. —*ok*. A bányamivelésnél tiszti személy, aki a bányamunkásokra (szakmányosokra) felügyel, hogy szakmányaikat kellőkép végezzék, azok fizetése végett pénzt vesz által stb. (Schichtmeister).

SZAKMÁR, (2), népies és némelyek véleménye szerént eredeti alakja a *Szathmár* szónak. Lásd SZATHMÁR.

SZAKMÁR, (3), puszta Pest-Solt m.; helyr. *Szakmár-ra*, —*on*, —*ról*.

SZAKMAT, (szak-am-at) fn. tt. *szakmat-ot*, harm. szr. —*a*. Holmi dirib-darab, szakadozott töredék. Képeztetési alakra hasonlók hozzá: *folyamat, futamat, daganat, foganat, pillanat*, melyeknek hasonlata nyomán valószinü, hogy törzsöke a *szak* gyökből eredt *szakam* v. *szakamik*, melyből lett *Szakamás* (helynév Erdélyben) és *szakamat*.

SZAKMATOL, (szak-am-at-ol) önh. m. *szakmatol-t*. Holmi töredékkel szemetez, kever valamit. *Ne szakmatolj a vízbe.* V. ö. SZAKMA.

SZAKMATOLÁS, (szak-am at-ol-ás) fn. tt. *szakmatolás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, midőn valaki szakmatol. V. ö. SZAKMATOL.

SZAKMESTER, (szak-mester) ösz. fn. Személy ki a bányai munkásokra felügyel, kik t. i. szakmányban dolgoznak; ki a munkát szakmányonként kiosztja, és fizeti; máskép: *szakmár*. L. SZAKMÁR, (1).

SZAKMŰ, (szak-mű) ösz. fn. Valamely tudományos szakban készült munka.

SZAKMÜVELTSÉG, (szak-müveltség) ösz. fn. Valamely tudományos vagy müvészeti szakban kellő jártasság; máskép: *szakavatottság, szakképzettség*.

SZAKNYÉR, falu Vas m.; helyr. *Szaknyér-ra, —on, —ról.*

SZAKÓCZA, (szak-ó-cza) fn. tt. *szakóczá-t.* Kis szekercze. Képzőjére nézve kicsinyző, s gyöke a vágásra, metszésre vonatkozó *szak*, honnan *szakó*, am. *szegő*, és *szakócza* am. *szekercze*, azaz, *szegőcze.* V. ö. SZEKERCZE.

SZAKOGAT; SZAKOGATÁS tájdivatosak; l. SZAKGAT; SZAKGATÁS.

SZAKOLCZA, szabad kir. város Nyitra m.; tt. *Szakolczá-t;* helyr. *Szakolczá-ra, —n, —ról.* Tótul: *Szkalicza*, azaz, sziklás hely.

SZAKOLCZAI, mn. tt. *szakolczai-t*, tb. *—ak.* Szakolczáról való, oda tartozó, ott készült, termett, arra vonatkozó. *Szakolczai tót. Szakolczai posztó.*

SZAKOLY, falu Szabolcs m.; helyr. *Szakoly-ba, —ban, —ból.*

SZAKONKÉNT, (szak-on-ként) ih. Szakok szerént, amint valamely szak hozza magával; szakról szakra.

SZAKONY, ALSÓ—, FELSŐ—, faluk Sopron m.; helyr. *Szakony-ba, —ban, —ból.*

SZAKONYFALU, falu Vas m.; helyr. *—falu-ba, —ban, —ból.*

SZAKOS, (szak-os) mn. tt. *szakos-t* v. *—at*, tb. *—ak.* 1) Aminek függölyféle kinövése van a tokáján. *Szakos malacz, juh.* 2) Szakokra osztott; szakonként eléforduló. *Szakos irat. Szakos láz.* V. ö. SZAK. 3) Ezen öszvetett szóban: *erőszakos*, am. feszített, csigázott. V. ö. ERŐSZAK.

SZÁKOS, MAGYAR—, TÖRÖK—, faluk Temes m.; helyr. *Szákos-ra, —on, —ról.*

SZAKOSZTÁLY, (szak-osztály) ösz. fn. Valamely egésznek szakok szerént elosztott egy része. *Akadémiai szakosztály.*

SZAKOSZTÁLYI, (szak-osztályi) ösz. mn. Szakosztályt illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Szakosztályi bizottság. Szakosztályi elnök. Szakosztályi ülés.*

SZAKOZ, (szak-oz) áth. m. *szakoz-tam, —tál, —ott*, par. *—z.* Szakokra osztályoz; szakok szerént elkülönít, elhelyez, elrendel. *A tudományos társulatot szakozni*, azaz, tagjait a tudományok szakjai szerént osztályozni. *Szakozni a könyveket, a természetiek, régiségek gyüjteményét. Szakozni az erdőt évi vágatások végett.* V. ö. SZAK.

SZAKOZÁS, (szak-oz-ás) fn. tt. *szakozás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a.* Szakok szerinti felosztása, különítése, elrendezése valamely egésznek vagy többségnek. V. ö. SZAK.

SZAKOZAT, (szak-oz-at) fn. tt. *szakozat-ot*, harm. szr. *—a.* Több szakot magában foglaló egész. Állapot, midőn valami szakozva van.

SZAKRENDSZER, (szak-rend-szer) ösz. fn. Oly rendszer, különösen a tanitásban, midőn a tudományok külön szakaira, külön oktatók alkalmaztatnak.

SZAKSZINA, (szak-szina) iker. fn. tt. *szakszinát.* Szanaszét elszórt, elhányt, mindenféle gúnya, hulladék, portéka, pl. valamely rendetlen házban, vagy hurczolkodás alkalmával. Bodrogközben: *szekszemonta.* Hasonlók hozzá: *retyemutya, genyegunya, ginczgöncz, czeleczula, encsembencsem* mind holmi gúnyára vagy elszórt portékára vonatkozók, továbbá igen sok mások, melyek az alapszónak némi változtatása és ikerítése által keletkeztek, mint: *czókmók, ringyrongy, gizgaz, dibdáb* stb. stb.

SZAKTAN, (szak-tan) l. SZAKTUDOMÁNY.

SZAKTANÁR, (szak-tanár) ösz. fn. Tanár, ki a szakrendszer alapelve szerént a tudomány valamely ágát nyilvános iskolai intézetben eléadja.

SZAKTÁRS, (szak-társ) ösz. fn. Személy, ki a tudomány vagy müvészet ugyanazon ágában müködik, mint egy másik.

SZAKTUDOMÁNY, (szak-tudomány) ösz. fn. Tudomány ága, melyet valaki tüzötten müvel és gyakorol.

SZAKTUDÓS, (szak-tudós) ösz. fn. Tudós, ki a tudománynak valamely szakában különösen müvelte s müveli magát, és abban jártas.

SZAKTŰZ, (szak-tüz) ösz. fn. A háboruban, vagy hadi gyakorlatoknál a gyalogság lődözésének azon módja, midőn az oszlopokban felállított katonák egyenként előre lépnek a sorból, s úgy sütögetik el puskáikat, azután ismét a sorba állnak, és töltenek.

SZAKÚL, (szak-úl) önh. m. *szakúl-t.* Szabatosan véve am. szakká lesz v. válik, valamint a vele viszonyló, és átható *szakít* am. szakká tesz. Egyébiránt nem igen divatozik, s a szokás inkább a *szakad* igét használja.

SZÁKUL, mváros Krassó m.; helyr. *Szákul-ba, —ban, —ból.*

SZAKÜLÉS, (szak-ülés) ösz. fn. Egybegyült szakférfiak tanácskozása.

SZAKVÁNY, (szak-vány) fn. tt. *szakvány-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a.* 1) L. SZAKMÁNY. 2) Nyitravölgyén am. arató, vagy cséplő rész, mint munkabér.

SZAL, elvont gyök, mely értelemre nézve különböző szóknak alapját képezi. a) Élénkebb mozgásra vonatkozik a *szalad, szalaszt, szalonka, szaláng* származékokban, s rokona a *halad, halaszt* igék gyöke: *hal*, a *zalámbol* gyöke: *zal*, továbbá *száll* ige és a vékonyhangú *szél* (ventus) főnév. Csagataj nyelven *szal-mak* am. kelni, kikelni (Vámbéry), a hegyi cseremiszben *šil* (am) am. elszaladni, megszökni (Budenz). A szanszkritban is *szal* gyök am. bewegen, springen, honnan a latin *salio.* b) Ezen származékokban: *szalu, szalul, szalufa*, vájást szétválasztást jelent, mely alapfogalomnál fogva rokona a vékonyhangú *szel.* c) Mint a *szalag* és *szalma* gyöke értelmi hasonlatban áll a *szál*, és *szár* főnevekkel. d) Több helynevek képződtek belőle, ú. m. *Szala, Szalacs, Szalapa, Szaláta, Szalonta, Szaláncz, Szalk, Szalka, Szalók*, és *Szalva* patak Ugocsában, melyekről csak pontos helyirati

ismeretek után lehetne meghatározni, vagy legalább okszerüleg gyanítani, melyik gyökből eredtek legyen a fenn említettek közől.

SZÁL, (1), fn. tt. *szál-at*, tb. *—ak*, harm. szr. *—a*. 1) A növényeknek fölfelé sarjadzó szára, dereka. *Nádszál, füszál, kenderszál, lenszál, vesszőszál, szalmaszál, faszál. Néhány szálat levágni az erdőből. Vastag, vékony, magas, alacson szál. Szálfa nem erdő.* Különösen, virágbimbós ág, vagy szár. *Rózsaszál, liliomszál, szegfüszál, violaszál. Letörni a rózsaszálat.* Ez értelemben jobbára egyezik vele : *szár*. 2) Szőrnek, vagy hajnak egyes sarjadéka. *Hajszál. Egy szál haja sincs. Vastag, finom, vékony hajszál, gyapjuszál. Szőrén szálán elveszett. Nincs annyi haja szála, a hányszor megbánta. Minden haja szála felállott. Vékony, mint a szőrszál. Szőrszálat hasogatni.* (Km.). 3) A sarjas szálakhoz hasonló fonadék, fonal, vagy rost. *Czérna-, selyem-, gyapjuszál. Egy szál kötél. A vászonból kitépni a bélszálakat. Húsnak szálai*, azaz, rostjai. 4) Az egyenesen álló növényszálhoz hasonló alak, vagy termet. *Gyertyaszál, egy szál gyertya, fáklya.*

„Addig a házamból el nem mégy,
Míg három szál gyertya el nem ég.“
Népdal.

Oszlopszál, sziklaszál, köszál. Kötélszál (a hajósoknál). *Szálárbocz* egy darabból, egy szálfából álló árbocz. *Nagy szál ember, derék, magas szál legény. Szál szeg* am. vastag derékszeg. 5) *Egy szál kard* am. hüvelyéből kihúzott és fölemelt kard. *Egy szál kardra kihíni valakit* am. párbajra szólítni. 6) Több fenyüszálból öszveszerkezett vizi jármü ; máskép : *talp, tutaj, szálhajó. Szálakon sindelyt, deszkát szállítani ;* mely értelemben egyébiránt kétes, ha nem mongol-tatár eredetü-e ? L. itt alább.

E szóban, az első pont alatti értelemnél fogva, a magasságra növés alapfogalma rejlik, s legközelebbi rokonai a *szár*, és a *sar*, melyből *sarj, sarjad, sarang* és származékaik erednek. Ide tartoznak a szintén magas növésü *száru*, és *taré*. Rokon hozzá a mongol *szal* (radeau, bateau, bac, vaisseau), melylyel egyezik a csagataj *szal* amivel a vízen átkelnek (Abuska) ; továbbá a finn *szalko*, mely póznát, hosszabb rudat jelent ; a héber סָלַל (*szálal*), arab شال (*schál*) am. valamit fölemelt, egymásra halmozott. Továbbá alaphangra és fogalomra rokonai, a német *Halm*, latin *calamus, culmus*, persa : *kalem*, magasat jelentő *culmen, collis*, s magyar *halom*. Mi a *szál* szónak a többi pontok alatti értelmét illeti, azok a tulajdon értelmü szálhoz részént növésre, részént sudaras alakra hasonló tárgyakat jelentenek, minél fogva egyeznek vele *szalag* és *sallang*.

SZÁL, (2), l. SZÁLL.

SZALA, (1), fn. tt. *szalát-t*. 1) Szőlőfaj, (így nevezve talán Szala megyéről), melyet Hegyalján *formint*-nak, Sopronban pedig a németek *Zapfner*-nek neveznek. (Tájszótár).

SZALA, (2), A Dunán túli kerülethez tartozó vármegye, melynek egyik oldalát a Balaton mossa, s mely a Dráváig lenyúlik. Továbbá ugyanezen vármegyét öntöző folyó neve is. *Szala bora, Szala rákja, Szala menyecskéje.* (Km.). Régi irásmóddal *Zala*, mi ujabb időben nagyon divatba jött, de csak a müveltséget igénylő osztálynál, mert a nép nyelvén most is *Szala*. Eredeti jelentését meghatározni nehéz. Valószinü ugyan, hogy e vármegyét hasonló nevü folyóvizéről nevezték el ; de ez honnan kapta légyen nevét, nem bizonyos, legalább a *szalad* igével aligha azonos gyökü, mert folyása lassú, s mocsárok között bolygó. Talán a hornyolást, völgyelést jelentő *szaluval* rokonítható. A finben *szala* am. elrejtett valami, és *szalainen* am. rejtélyes, titkos. Egyébiránt kérdés, vajjon a *Szala* folyó neve nem régiebb-e a magyarok bejövetelénél, valamint a Vág, Nyitra, Duna, Tisza, Rába folyóké.

SZALA, (3), falu Abaúj m.; helyr. *Szalá-ra, —n, —ról.*

SZÁLA, fn. tt. *szálá-t*. Idegen szó. Olaszul, spanyolul, lengyelül : *sala*, franciául : *sale, salon*, németül : *Saal ;* magyarosan l. TEREM, fn.

SZALACS, falu Bihar m.; helyr. *Szalacs-ra, —on, —ról.*

SZALACSKA, puszta Somogy m.; helyr. *Szalacská-ra, —n, —ról.*

SZÁLACSKA, (szál-acs-ka) kicsin. fn. tt. *szálacská-t*. Kicsi szál, ennek minden jelentésében. V. ö. SZÁL.

SZALAD, (1), (szal-ad) önh. m. *szalad-tam, —tál, —t*. Sietve, sebbellobbal, gyorsított léptekkel haladva távozik. Köz szokás szerént egy értelmü vele *fut*, minthogy mindkettejök a sietö haladásnak hangütését utánozza, t. i. a szalad a *széllel*, a fut a *fuvással* áll szoros hangviszonyban ; honnan *elszelelni* tréfásan szólva am. elszaladni. A szintén rokon értelmü *iramlik* reszketeg hanggal járó s erősebb nemü sietésre vonatkozik. Különösen a szaladás fogalmához némi indulatosságot, pl. félelmet, szilajságot, kicsapongást szoktunk kapcsolni. *Ellenség elől szaladni. Féltében megszaladni, elszaladni, kiszaladni, beszaladni. A tolvaj elszaladt. Szaladj hamar, mert elfognak. A szilaj csikók, tinók kiszaladtak az ólból. Szaladj farkas, inadban az igazság.* (Km.). *Szaladj vármegyébe való*, tréfásan a félénkről mondják. Ily különböztetésre vonatkozik Vitkovicsnak ezen élczeskedése : „Futtattok lovakat nagy urak, s így futni tanultok, kérdés : futni tudás nem szül-e majd szaladást ?“ E szerént *szalad* némi menekvési, szabadulási, vagy kicsapongási törekvést is fejez ki, honnan mást jelent : *valakit megszalasztani, elszalasztani*, és : *megfuttatni, elfuttatni*. V. ö. SZAL, gyök, és FUT, LÓDÚL, IRAMLIK.

SZALAD, (2), fn. tt. *szalád-ot*, harm. szr. *—ja*. Általán, mesterségesen kicsiráztatott gabona, melynek levéből italt, vagy bizonyos ételt készítenek, milyen a sörnek való árpa, vagy azon buza, melyből költést sütnek. Lásd MALÁTA. Szláv eredetü szó,

mert tótul : *szlad*, lengyelül : *szlod* am. *éd*, honnan *szladki*, *szlodki* am. édes. Mi a szaladot magyarán *édeny-* vagy *édes-*nek vagy öszvetett szóval *csiréd-*nek nevezhetnők. V. ö. SZALADOS.

SZALADADÓ, (szalad-adó) ösz. fn. Adó neme, melyet a sernek való szaladtól fizetni kell. V. ö. SZALAD, fn.

SZALADÁR, (szal-ad-ár) fn. tt. *szaladár-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—ja*. L. STRUCZ.

SZALADÁS, (szal-ad-ás) fn. tt. *szaladás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. A haladásnak egyik legsietőbb neme, melyet valaki gyorsított léptekkel teszen. Különösen menekülési, szabadulási, vagy kicsapongási ösztönből eredő futás. *Szaladásra venni a dolgot. Szaladás által menekülni.* V. ö. SZALAD.

SZALADÁSI, (szal-ad-ás-i) mn. tt. *szaladási-t*, tb. *—ak*. Szaladásra vonatkozó, azt illető, ahhoz tartozó. *Szaladási ösztön, szándék, szilajság.*

SZALADCSERÉNY, (szalad-cserény) ösz. fn. Cserény, azaz sövényféle fonadék vesszőből, melyen a szaladot kiteregetik és szárogatják. V. ö. SZALAD, főnév.

SZALADGÁL, (szal-ad-og-al) gyak. önh. m. *szaladgál-t*. Kénye, kedve, szilaj indulata szerént ide-oda szaladoz, futkároz. Különösen gyermekekre, s fiatal állatokra alkalmazható.

SZALADGÁLÁS, (szal-ad-og-al-ás) fn. tt. *szaladgálás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Gyakori, ide-oda szaladás.

SZALADKEVERŐ, (szalad-keverő) ösz. fn. Rúdféle eszköz, melylyel a szaladot kiverik, kotorják. V. ö. SZALAD, fn.

SZALADMALOM, (szalad-malom) ösz. fn. Malom, melyben kizárólag szaladot vagyis szaladnak való gabonát őrlenek. V. ö. SZALAD, fn.

SZALADÓCZI, (szal-ad-ó-czi) mn. tt. *szaladóczi-t*, tb. *—ak*. Szaladgáló, lótófutó. Gúnyos jelentésü, mint, *rüheróczi, szopóczi*. Faludi ‚Nemes asszony.' 103. l. főnevül használja : *Szaladóczira nem kell bocsátani ;* így Szabó Dávidnál is.

SZALADOS, (szalad-os) mn. és fn. tt. *szalados-t* v. *—at*, tb. *—ak*, mint fn. tárgyesete : *—t*, harm. szr. *—a*. Kiesiráztatott gabonának levéből és lisztből készített édes sütemény, mint a római katholikusoknál divatozó böjti eledel. *Szalados vakarcs* (a lakadalmi versben). Dunán túli tájszó ; némely más vidékeken *költés* vagy *kőtés* (= költes, keltes) a neve. Eredetére nézve l. SZALAD, fn.

SZALADOZ, (szal-ad-oz) gyak. önh. m. *szaladoz-tam, —tál, —ott*, par. *—z*. Gyakran, folytonosan ide-oda szalad.

SZALADOZÁS, (szal-ad-oz-ás) fn. tt. *szaladozás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Gyakori, ide-oda szaladás.

SZALADRÁCS, (szalad-rács) ösz. fn. Rács, illetőleg cserény, melyen a kicsirázott gabonából készített szaladot szárítják.

SZALADSÉR v. —SÖR, (szalad-sér) ösz. fn. Vékony gyönge ser, melyet úgy készítenek, hogy a lehúzott első főzet után a törkölyre vizet öntenek. Közönségesebb neve : *ficzkó* v. *ficzkóser*.

SZALADSZÉRŰ, (szalad-szérü) ösz. fn. Szérü, melyen a szaladnak való gabonát kiteregetik, s megnedvesítik, hogy csirába menjen.

SZALAFŐ, falu Vas m.; helyr. *Szalafő-re, —n, —ről*.

SZALAG, (szal-ag) fn. tt. *szalag-ot*, harm. szr. *—ja*. Általán, vékony szálat, vagy szelvényt képező, hajlékony állati vagy növényi test, melylyel valamit öszvekötni szoktak, vagy lehet, milyenek a bőrből hasított szíjak, vagy ezekhez hasonló szövetek, vagy bizonyos növények héjai, szárai, rostjai. *Bőr-, fahártya-, fahéjszalag. Selyemszalag. Piros, fehér, fekete, zöld, sárga szalag. Szalagokkal ékesített kalap, ruha. Szalaggal befonni, megkötni a hajat. Megérdemelné, hogy szalagszíjakat metéljenek hátából.* (Km.).

Gyökre és alapfogalomra rokonai : *szál, szilánk* és *sallang ;* a mongolban *szalagha* am. sarj.

SZÁLAG, (szál-ag) fn. tt. *szálag-ot*, harm. szr. *—ja*. Az állati és növényi testek rostjai, mennyiben t. i. szálanként egymástól elválaszthatók. V. ö. SZÁL.

SZALAGÁRU, (szalag-áru) ösz. fn. Minden szövetnemű szalag, mint kereskedelmi czikk.

SZALAGÁRUS, (szalag-árus) ösz. fn. Kalmár, ki szövetnemű szalagokkal kereskedik.

SZALAGBOKOR, (szalag-bokor) ösz. fn. Bokorba vagy csokorba kötött szalag. *Szalagbokor a női kalapon, ruhán.*

SZALAGCSOKOR, (szalag-csokor) l. SZALAGBOKOR.

SZALAGDAD, (szal-ag-dad) mn. tt. *szalagdad-ot*. Szalag alaku, olyan mint a szalag.

SZALAGFÉLE, (szalag-féle) ösz. mn. 1) Többféle szalag áruk. 2) L. SZALAGDAD.

SZALAGFÉREG, (szalag-féreg) ösz. fn. Sima, lapos giliszta-forma, többnyire fejérszinű, igen hoszszu féreg, mely az emberek és állatok beleiben szokott tartózkodni.

SZALAGGYÁR, (szalag-gyár) ösz. fn. Gyár, melyben különféle növényi, vagy állati pl. selyemanyagból szalagokat szőnek.

SZALAGGYÁROS, (szalag-gyáros) ösz. fn. Gyáros, ki szalagokat készít.

SZALAGKERESKÉDÉS, (szalag-kereskédés) ösz. fn. Kereskedés, melyet valaki szalagárukkal üz.

SZALAGKERESKÉDŐ, lásd SZALAGÁRUS.

SZALAGKŐ, (szalag-kő) ösz. fn. Általán minden kő, melyet szalagforma vonások tarkáznak.

SZALAGMŰ, (szalag-mű) ösz. fn. Mindenféle szalagszövet, mint mesterségesen készített mű.

SZALAGMŰHÁZ, (szalag-mű ház) ösz. fn. l. SZALAGGYÁR.

SZALAGOL, (szal-ag-ol) áth. m. *szalagol-t*. L. SZALAGOZ.

SZALAGOS, (szal-ag-os) mn. tt. *szalagos-t* v. *—at*, tb. *—ak*. Egy vagy több szalaggal diszített, megkötött, csokrozott. *Szalagos kalap, ruha. Szalagos hajfonadék.* V. ö. SZALAG.

SZÁLAGOS, (szál-ag-os) mn. tt. *szálagos-t* v. *—at*, tb. *—ak*. Szálagokból, vagyis rostokból álló, rostos szerkezetű. *Szálagos hús, izom. Szálagos kender.*

SZALAGOSAN, (szal-ag-os-an) ih. Szalaggal diszítve, megkötve, csokrozva. *Szalagosan fölpiperézett kalap, hajék.*

SZALAGOZ, (szal-ag-oz) áth. m. *szalagoz-tam, —tál, —ott*, par. *—z*. Egy vagy több szalaggal diszít, piperéz, megköt, csokroz valamit. *Öltözéket, kalapot, hajat szalagozni.*

SZALAGOZÁS, (szal-ag-oz-ás) fn. tt. *szalagozás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Cselekvés, illetőleg piperézés, midőn valamit szalagoznak.

SZALAGRÓZSA, (szalag-rózsa) ösz. fn. Rózsaalakot képezőleg öszvetüzött, s pipere gyanánt diszlő szalagcsokor.

SZALAGRÓZSÁS, (szalag-rózsás) ösz. mn. Szalagrózsával diszített, piperézett. *Szalagrózsás fejék, kalap, mell.*

SZALAGSZŐSZÉK, (szalag-sző-szék) ösz. fn. Szövőszék, melyen szalagokat szőnek.

SZALAGSZÖVÉS, (szalag-szövés) ösz. fn. Szalagokat készítő szövőszéki munkálkodás.

SZALAGSZÖVŐ, (szalag-szövő) ösz. fn. Személy, ki szalagokat sző, különösen ilyetén munkával foglalkodó kézmives.

SZALAJ, fn. tt. *szalaj-t*, tb. *—ok*. Lásd SZALAJKA, (1).

SZALAJKA, (1), (szal-aj-ka) fn. tt. *szalajká-t*. Mátra vidékén am. hamuzsír. Valószinű, hogy nevét sós részeitől vette, mintha volna *sajajka* v. *salajka*. V. ö. SÓ, SAV.

SZALAJKA, (2), puszta Nógrád m.; helyr. *Szalajká-ra, —n, —ról.*

SZALAKÓTA, (szala-kóta) ösz. fn. A szajkóhoz hasonló madárfaj, mely férgekkel, s mindenféle magszemekkel szokott élni. Igen szép kék, és vörösen pettegetett tollai vannak. Öszvetett nevének első része, úgy látszik *szaladgáló*, második kiáltozó, vagyis szüntelen *kótogó kotyogó* tulajdonságára vonatkozik. (Coracias garrula). Máskép : *vasvarjú.*

SZALAKUSZ, falu Nyitra m.; helyr. *Szalakusz-ra, —on, —ról.*

SZÁLAL, (szál-al) áth. m. *szálal-t*. Az erdészeti szótárban am. az erdőgazdaságban a szükséges fát, kor, vastagság s más minőség szerént nem rendes vágásokból, hanem szálanként az egész erdőből ott vágják, ahol az a megkivántató minőségben találtatik.

SZÁLALÁS, (szál-al-ás) fn. tt. *szálalás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Szálanként vágás. V. ö. SZÁLAL.

SZÁLALÓ, (szál-al-ó) mn. tt. *szálaló-t*. Aki szálal, vagy amit, v. ami által, v. amiben szálalnak. *Szálaló erdő. Szálaló üzem. Szálaló vágás.* V. ö. SZÁLAL.

SZALAMANDRA, fn. tt. *szalamandrá-t*. Lásd TŰZGYÍK.

SZALÁNCZ, NAGY—, KIS—, faluk Abaúj megyében ; helyr. *Szaláncz-ra, —on, —ról.*

SZALÁNCZHUTA, falu Abaúj m.; helyr. *—hutá-ra, —n, —ról.*

SZALÁNG, (szal-áng) fn. tt. *szaláng-ot*. Vasmegyei tájszó. L. SZALONKA.

SZALANGÁL, (szal-ang-al) gyak. önh. m. *szalangál-t*. Szaladgál, futkároz. Gyakorlatos középképzőjében az *n* közbevetett hang, az egyszerü *szalagál* v. *szalogál* helyett.

SZALANGÁLÁS, (szal-ang-al-ás) fn. tt. *szalangálás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Szaladgálás, futkározás.

SZALÁNKA, l. SZALONKA.

SZÁLANKÉNT, (szál-an-ként) ih. Minden szálat külön-külön, egyenként véve. *Szálanként kitépni a szakált, bajuszt, hajat. Szálanként megválogatni a fenyüt. Gyöngybe foglaltatlak (ősz szakálam) — — diszt ha hozsz nekem ; sárba, és kitéplek szálanként, ha nem ...* (Vörösmarty). V. ö. SZÁL.

SZÁLANKOZÁS ; SZÁLANKOZIK, l. SZÁLLANKOZÁS ; SZÁLLANKOZIK.

SZALÁNNA, tájdivatos ; l. SZALONNA.

SZALÁNTA, falu Baranya m.; helyr. *Szalántára, —n, —ról.*

SZALAPA, falu Szala m.; helyr. *Szalapá-ra, —n, —ról.*

SZALÁRD, falu Bihar m.; helyr. *Szalárd-ra, —on, —ról.*

SZÁLAS, (szál-as)mn. tt. *szálas-t* v. *—at*, tb. *—ak*. 1) Szoros ért. vett szálakból álló; rostos, amit szálakra lehet szétfejteni. *Szálas hús. Némely növények szálas héja.* 2) A növénytanban szálas az olyan levél vagy levélnemü szerv, mely aljától hegyéig csaknem egyenlő széles, és szélességénél 4—5-szörte hosszabb; ilyen a hóvirág (galanthus) levele. 3) Aránylag magasra nőtt, termetes, vagy magas szálakból álló. *Szálas legény, katona. Szálas termetü ember. Szálas fa, erdő, széna.* V. ö. SZÁL.

SZÁLASODÁS, (szál-as-od-ás) fn. tt. *szálasodás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Állapot, midőn valami szálasodik ; l. ezt.

SZÁLASODIK, (szál-as-od-ik) k. m. *szálasodtam, —tál, —ott*. Magasra növekedik ; szálai fölfelé nyúlnak. *A megnyesett fiatal erdő szálasodik.* Mondjuk általán növényekről, midőn szárba mennek, vagy a serdülő fiatalságról, midőn fölcseperedik.

SZÁLASSÁG, (szál-as-ság) fn. tt. *szálasság-ot*, harm. szr. *—a*. Állati vagy növényi tulajdonság, midőn magasra, sudarasra növekedik.

SZALASZT, (szal-asz-t) áth. m. *szalaszt-ott*, par. *szalaszsz*, htn. *—ni* v. *—ani*. 1) Parancs, nógatás, biztatás, ijesztés stb. által eszközli, hogy valaki szaladjon. *Orvosért, gyógyszerért szalasztani valakit. A szolgát a szomszéd faluba szalasztani valamiért.*

Megszalasztani az ellenséget. 2) Némely igekötőkkel am. embert vagy állatot azért enged szaladni, és menekülni, mert letartóztatni nem bírja. *Elszalasztani a lopáson ért tolvajt. Elszalasztani a szilaj csikót, tinót. A foglyot kiszalasztani a börtönből.* 3) Átv. *elszalasztani a jó alkalmat*, azaz, elmulasztani, annak idején nem használni; *kiszalasztani a szót*, am. szelességből olyat mondani, amit el kellett volna hallgatni.

SZALASZTÁS, (szal-asz-t-ás) fn. tt. *szalasztás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, mely által valakit szaladásra késztünk, vagy menekülőleg szaladni engedünk. V. ö. SZALASZT.

SZALATNA, KIS—, NAGY—, faluk Zólyom m.; és puszta Nógrád m.; helyr. *Szalatná-ra*, —*n*, —*ról*.

SZALATNAK, falu Baranya m.; helyr. *Szalatnak-ra*, —*on*, —*ról*.

SZALATNYA, falu Hont, KIS—, puszta Nógrád m.; helyr. *Szalatnyá-ra*, —*n*, —*ról*.

SZÁLCSA, (szál-csa) fn. tt. *szálcsá-t*. Lásd PORODA alatt.

SZÁLDOB, (szál-dob) ösz. fn. Egymás mellé vert két karóról lógó deszka, melyen a helységekben elszállásolt lovas katonáknak abrakolásra dobolnak.

SZÁLDOBÁGY, falu Kraszna m.; HEGYKÖZ—, falu Bihar m.; helyr. *Száldobágy-ra*, —*on*, —*ról*.

SZÁLDOBÁGY-SZELISTYE, falu Bihar m.; helyr. —*Szelistyé-re*, —*n*, —*ről*.

SZÁLDOBOS, falu Máramaros m.; erdélyi falu Udvarhely székben; helyr. *Száldobos-ra*, —*on*, —*ról*.

SZÁLDOKFA, l. SZÁDOKFA.

SZÁLERDŐ, (szál-erdő) ösz. fn. Magas szálu fákból álló erdő, különböztetésül a pagonytól vagy cserjétől.

SZÁLFA, (szál-fa) ösz. fn. 1) Magasra nyúlt derekú fa, és az ebből készült gerenda. *Szálfa* (= egy szál fa) *nem erdő*. (Km.). 2) Gerendák, fenyüszálak, melyekből a szállító talpak öszveállítvák.

SZÁLFOGÓ, (szál-fogó) ösz. fn. Selyemfonók eszköze, vagyis görbe sodrony, mely a selyemszálakat együvé fogja, hogy fonallá alakuljanak.

SZÁLHAJÓ, (szál-hajó) ösz. fn. Öszvekötött fenyüszálakból álló vízi jármü, máskép: *talp, talphajó, tutaj, bornahajó, lábóhajó*. V. ö. SZÁL, (1).

SZÁLHÍD, (szál-híd) ösz. fn. Keskenyebb folyókon híd gyanánt szolgáló egy vagy több talphajó.

SZÁLHIVATAL, (szál-hivatal) ösz. fn. Szálhajókra (talpakra) felügyelő személyek hivatala. *Sószállítási szálhivatal a Tiszán.*

SZÁLINGOZIK, l. SZÁLLINGOZIK.

SZÁLIRÁNYOS, (szál-irányos) ösz. mn. Oly irányú, mint az egyenesen felnőtt növények, különösen fák szálai; egyenes vonalban kinyúlt.

SZALK, puszta Pest m.; helyr. *Szalk-ra*, —*on*, —*ról*.

SZALKA, mváros Hont m.; falu Tolna m.; puszta Bihar m.; MÁTÉ—, mváros Szatmár m.; TISZA—, falu Bereg m.; helyr. *Szalká-ra*, —*n*, —*ról*.

SZÁLKA, (szál-ka) fn. tt. *szálká-t*. 1) Hegyes, vékony, szurós, tűalakú kis szál, mely rost gyanánt a fának szilárd részétől elválik, kihasad, vagy más növények hasonló részecskéje, pl. tüske, törek. *Szálkák a padolatdeszkában. Szálka ment a lábába. Kihúzni a szálkát.* 2) Több nemü halak husában tűhöz hasonló vékony kis szálak. *A csukában sok szálka van. A fogasnak, vizának nincs szálkája. Torkán akadt a szálka. Könnyü apró halat fogni, nehéz a szálkától enni.* (Km.). *Halat szálka nélkül, embert hiba nélkül nem lehet találni.* (Km.). 3) Némely ösztövér húsok vastag és szálakra választható rostjai. 4) Átv. ami némi akadályt, megütközést, botrányt okoz. *Tudom, hogy nagy szálka vagyok a szemedben. Más szemében meglátja a szálkát, s magáéban nem látja a gerendát.* (Km.). „Ne keresse mások tiszta szemében az szálkát.“ Gr. Eszterházy M. nádor Rákóczy Gy. erdélyi fejedelemhez 1645-ben. 5) A székelyeknél átv. ért. jelzőként am. elvéknyúlt. *Beh szálka tested van. Ugyan szálka ember.* (Kriza J.). — Ha a szálka szóban alapfogalomul a vékony tűféle alakot veszszük, okszerüleg vélhetjük, hogy nem egyéb, mint a *szál*-nak kicsinzője. Ha pedig szurós, bökős tulajdonságát fogjuk föl, úgy látszik, hogy a tüskét jelentő *szulák* szóval azonos, s ennek átvetés által alakult módosítása, mintha volna *szulka*, azaz, *szurka*, azon *szu* gyöktől, melyből a *szú* v. *szul*, és *szucza* származtak. Hogy *u* és *ú* restes kimondásban *a*- és *á*-val fölcseréltetnek, mutatják *baglya* = *buglya* (v. boglya), *császkál* = *csúszkál*; *kászmálódik* = *kúszmálódik* stb. Továbbá a *ka* megfordítva is jön elé némely szók végein, mint: *kupka kupak, csutka csutak, sipka sipak* stb. A Müncheni codexben *szálka* helyett *kalász* fordul elé: „Mit látod kedig a kalászt te atyádfia szemében.“ „És osztán meglátod kivetni a kalászt te atyádfiának szeméből.“ (Máté VII.). Molnár A. szerént is a szálka nem csak tövist, hanem kalászt (festuca) azaz gabonafőt is jelent, mely szurós szálaitól kapta nevét, melyek egymástól mintegy elvannak hasadozva, mint a *fissus fissura* és *festuca* rokon gyökü szók gyaníttatják, sőt a *spica spiculum* is szintén szurósra vonatkoznak. Ezek szerént a *kalász* szó sem volna egyéb, mint az átvetett *szálka*. Hasonló fogalmi rokonság látszik lenni a varrgák szuró eszközét jelentő német *Ahle* és *Ähre* között.

SZÁLKABÚB, (szálka-búb) ösz. fn. Növénynem az együttnemzők seregéből, s egyenlőnősök rendjéből; vaczka zsejtes, csészéje galléros; bóbitája a szélső magvakon fogas, a belsőkön két-négy sörteszál, honnan a neve. (Tolpis).

SZÁLKACSÉK, (szálka-csék) ösz. fn. A kétfőbbhímesek seregébe és magrejtősök rendjébe tartozó növénynem; csészéje hengeres, négy fogú, némely porhonjain szálka, vagy tövis van, tokja tojás-

dad, két rekeszű. (Euphrasia). Nevezetesb fajai: *szemvidító, háromfogú, fogáncs-, sárga szálkacsék.*

SZÁLKALEVELŰ vagy —LEVELŰ, (szálkalevelü) ösz. mn. Növényfaj, melynek levelei a szálkához vagy tühöz hasonlók, mint a fenyüfajokéi.

SZÁLKANYAK, (szálka-nyak) ösz. fn. Növénynem a négyhímesek seregéből és egyanyások rendjéből; csészéje két levelü a magzat alatt; bokrétája a magzat felett töltséres, négy hasábu; magva kettő; levelei csillogósak. (Crucianella).

SZÁLKÁS, (szál-ka-as) mn. tt. *szálkás-t* vagy —*at*, tb. —*ak*. Szálkával bövelkedő, szálkákra hasadozott. *Szálkás deszka. Szálkás hal. Szálkás ösztövér, hús. Szálkás agár* vadászok nyelvén: kemény, serte szőrü, többnyire tartós, erős, mérges és sebes agár. V. ö. SZÁLKA.

SZÁLKÁSÍT, SZÁLKÁSIT, (szál-ka-as-ít) áth. m. *szálkásít-ott*, par. —*s*, htn. —*ni* v. —*ani*. Szálkássá tesz, vagyis bizonyos testnek, különösen fának rostjait szálanként elválasztja, felszakgatja. V. ö. SZÁLKÁS.

SZÁLKÁSÍTÁS, SZÁLKÁSITÁS, (szál-ka-as-ít-ás) fn. tt. *szálkásítás-t*, tb. —*ok*. Szálkássá tevés.

SZÁLKÁSODÁS, (szál-ka-as-od-ás) fn. tt. *szálkásodás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Állapoti változás, midőn bizonyos test szálkákra szakadoz, vagy szálkák fejlődnek benne.

SZÁLKÁSODIK, (szál-ka-as-od-ik) k. m. *szálkásod-tam*, —*tál*, —*ott*. Szálkák támadnak benne, szálkákra szakadoz, repedez. *Az igen kiszáradt fenyüdeszka szálkásodni szokott.*

SZÁLKÁTLAN, (szál-ka-atlan) mn. tt. *szálkátlan-t*, tb. —*ok*. Amiben szálka nincs. *Szálkátlan husú viza, fogas. Szálkátlan sima deszka.* Határozóként am. szálkátlanul, szálka nélkül.

SZÁLKÁZIK, (szál-ka-az-ik) k. m. *szálkáz-tam*, —*tál*, —*ott*. Am. szálkásodik. L. ezt. *Felszálkázott a köröm töve.*

SZÁLKERESKÉDÉS, (szál-kereskedés) ösz. fn. Kereskedés talpakon szállított fával, pl. deszkákkal, sindelyekkel stb.

SZALK-SZENTMÁRTON, mváros Pest m.; helyr. —*Szentmárton-ba*, —*ban*, —*ból*.

SZÁLL, (szál-ol) önh. m. *száll-t* v. —*ott*, htn. —*ni* v. —*ani*. 1) Általán bizonyos mozgással, ú. m. lépve, röpülve, járművön utazva valamely irány felé halad, hogy ott megtelepedjék, helyet foglaljon, vagy ideiglen tartózkodjék. Innen ez irányra mutató összvetétek: *beszáll, kiszáll, felszáll, leszáll, alászáll, elszáll, rászáll. Beszállani a fogadóba. Kiszállani a hajóból. Felszállott a páva vármegye házára.* (Népd.). *Leszállani a lóról.* „Immár kedég ő leszállatta“ (jam autem eo descendente. Müncheni cod. János IV.). „Urnak kedég angyala idő szerént leszáll vala.“ (U. a. János V.). *Szálla alá poklokra.* (Hitforma). *Elszállanak a madarak. A hollók rászállanak a dögre.*

„Száll a madár ágrul ágra,
Száll az ének szájrul szájra.“ Arany J.

Az elrezzent verebek visszaszállanak a fára. Szembe szállani az ellenséggel, azaz, elébe lépni, s vele megküzdeni. *Harczra, táborba, hajóra, tengerre szállani.* 2) Mellékértelemben am. bizonyos helyen megtelepedik. *Megszállott a raj. Valahová* v. *valakihez szállani. Megszállani valakinél, a fogadóban*, honnan származékai: *szállás, szálloda* am. ideiglenes vagy állandó telepedési helyek. *Megszállani a várat.* 3) Átv. *Szárába szállott az esze. Magába szállani*, am. a külső tárgyaktól eszét elvonni, s annak működését önmagára fordítani. *Szivébe szállani*, erkölcsi belérzelmekre gerjedni. *Szállj szivedbe, sirasd meg bűneidet.* (Faludi). *Felszáll*, vagy *leszáll az ára valaminek* am. drágább, vagy olcsóbb lesz. *Alászáll* am. apad, fogy.

„Hazádnak szép vége mindenütt csonkán áll,
Sereged szép száma fogy, romol s szállton száll.“
B. Balassa Bálint. (A magyar nemzet romlott állapotjáról).

4) Átv. örökség vagy hagyományként általmegy, előbbi tulajdonosa után másnak jut. *Apjának minden vagyona rászállott. Ez a jószág leányágra száll.*

Ez igének első jelentésében a gyors mozgásnak, különösen a repülésnek alapfogalma rejlik, melyet a gyökszó sziszegő hangja utánoz; és legközelebb rokon *szél* (ventus) szóval; másod értelem benne az előhaladás, bizonyos helyre törekvés, illetőleg a mozgás utáni megtelepedés. Alakjára hasonló *hull, ill*-an, *vill*-an igékhez, melyekben a kettőztetett *l* az alapfogalom nyomatékosságát, vagy belerejét látszik kifejezni. A régiek, mint Molnár, Pázmán, némely származékait egy *l* betüvel irták, mint: *szálankozik, szálong, szálinkozik;* azonban a régieknél a kettőztetett betükre különös figyelem nem fordíttatott. Egyébiránt a következetesség, valamint a közösebb szokás a származékokban is kettőztetést ajánl; ellenben egy *l* betüvel irandó a felköszöntésben divatos: *szálok az úrhoz* vagy *az úrnak*, melyre ezt szokták felelni: *hálljuk a szép szót*, mert ez am. *szólok*, t. i. a *sza* gyöktől, melyből a *szav, szavás, szaval, szavatos* fejlődtek ki; ugyanezen ige rejlik ama közmondatban is: *aki másnak rosz tanácsot ad, maga fejére szál* azaz *szól.* Érsekujvárott még az ujabb időkben is a városi hirdető így szokta kezdeni beszédét: „Uraim, *dobszálva* és publikálva tudtára adatik kigyelmeteknek“ azaz, *dobszólva*, vagy *dobszóval.*

SZÁLLADÉK, (száll-ad-ék) fn. tt. *szálladék-ot*, harm. szr. —*a*. Bizonyos nedvnek, olunak fenékre szálló, leülepedő részei. Törzse az önállólag nem divatos ige *szállad*, milyenek az *üledék, menedék, hulladék, töredék* törzsei: *üled, mened, hullad, töred* stb.; vagy pedig *ad-ék* összetett képző.

SZÁLLADÉKEZÜST, (szálladék-ezüst) ösz. fn. Ezüst, mely miután felolvasztatott, ismét leülepedik.

SZÁLLAKOZIK, (száll-a-koz-ik vagy száll-ag-oz-ik) l. SZÁLLANKOZIK.

SZÁLLALÓDIK, (száll-al-ód-ik) k. m. *szállalód-tam*, —*tál*, —*ott*. A székelyeknél am. késlelődve v. késlekedve dolgozik.

SZÁLLANDÓSÁG, (száll-and-ó-ság) fn. tt. *szállandóság-ot*, harm. szr. —*a*. Ami örökségül valakire szállani fog. Különbözik tőle : *szállomány*.

SZÁLLANKOZÁS, (száll-ank-oz-ás v. száll-ang-oz-ás) fn. tt. *szállankozás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. L. SZÁLLONGÁS.

SZÁLLANKOZIK, (száll-ank-oz-ik vagy száll-ang-oz-ik) k. m. *szállankoz-tam*, —*tál*, —*ott*, par. —*zál*. Ide-oda szállong. *Foltonként szállankoznak, mint a vert hadak.* (Pázmán Kal. 454. l.). Ez igében a gyakorlatos középképző tulajdonkép *ag* s az *n* közbevetett hang, mintha volna *szállagozik* v. *szállogozik*, s tájdivatosan létezik is : *szállakozik*. V. ö. SZÁLL.

SZÁLLÁS, (1), (száll-ás) fn. tt. *szállás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. 1) Telepedés, állapodás, tartózkodás végett bizonyos helyre menés, utazás stb. Rendesen csak igekötőkkel divatozik : *leszállás, beszállás, kiszállás, felszállás, megszállás*. 2) Azon hely, hol valaki ideiglen letelepedik, tartózkodik, rövidebb vagy hosszabb ideig lakik. *Utasoknak szállást adni. Szállásra fogadni. Szállásra fogadóba menni. Szállást fogadni, változtatni. Szállásra magához venni. Katonai szállás. Olcsó, drága, ingyen szálláson lakni. Nyáron minden bokor szállást ad.* (Km.). „Hol vagyon a szállás (diversorium) hol a bárányt egyem en tanejtványimmal.“ (Münch. cod. Lukács XXII.). „Nézjed ma az assiriosoknak szállását“ (castra. Bécsi codex Judith IX.). „Hogy kedég este lőn sietének ő szolgái ő szállásokra“ (ad hospitia sua. Ugyanott XIII.). 3) Mezőgazdasági tanya künn a szabad határban, milyenek az úgy nevezett karámok, aklok, elletők vagy sellenczek. 4) Régebben *telep* vagy *gyarmat* értelemben is használtatott. Innen e helynevek : *Árokszállás, Újszállás, Fülöpszállás, Kis-Újszállás* stb. 5) Vadászok nyelvén így hívják a róka és borz lakhelyét, melyről ezeket írja Bérczy Károly : „A *tanyaszállás* (Hauptbau) 5—8 lábnyira a föld alatt van. *Kijárata* lejtősen és rézsut fut a földbe s innen jobbra és balra 14—15 különböző *vezeték* nyílik és czikázza át egymást. Ezek közöl egy vagy kettő a *pitarba* vezet, s ilyen pitarja a tanyaszállásnak 4—5 is van, mindegyikből más keskeny vezeték vivén a másikba. Az utolsó legkeskenyebb vezeték a *teknőbe* nyílik, mely a legtéresebb üreg, fajzási és kölykezési hely. Van ezen kivül a rókának más tanyája is, ú. m. *kotorék* (a róka ideiglenes keskeny szállása) és *tömlő* (a kanróka s a meddőn maradt szuka lakása, melynek teknőjéből ellenkező irányban két vezeték szolgál a ki- s bejárásra).

SZÁLLÁS, (2), puszta Pozsony m.; helyr. *Szállás-ra, —on, —ról*.

SZÁLLÁSADÓ, (szállás-adó) ösz. fn. 1) Személy aki szállást ad. 2) Országos adó neme, mely valakire szállása után szállástartására figyelemmel vettetik ki.

SZÁLLÁSBÉR, (szállás-bér) ösz. fn. Bér, melyet más házában vagy telkén fogadott lakhelyért, telepért fizetni kell. *A szállásbért évnegyedenként előre letenni. Fölverni a szállásbért.*

SZÁLLÁSJEGY, (szállás-jegy) ; SZÁLLÁSLAP, (szállás-lap) l. SZÁLLÁSLEVÉL.

SZÁLLÁSLEVÉL, (szállás-levél) ösz. fn. Levél, vagy czédula, melynek utasítása szerént valaki bizonyos helyen szállást kap. *A gyülésre meghivott tagoknak szállásleveleket adni.* Katonai nyelven : *poléta* (boléta).

SZÁLLÁSMENTESSÉG, (szállás-mentesség) ösz. fn. Tulajdonképen szállásadási mentesség, midőn valaki pl. a szállásoló vagy átvonuló katonaságnak szállást adni nem köteles.

SZÁLLÁSMESTER, (szállás-mester) ösz. fn. Hivatalosan megbizott személy, kinek feladata a megérkezett vendégeket illető szállásaikra utasítani, vagy bevezetni. Különösen községi tisztviselő, ki a katonák elszállásolása felől gondoskodik.

SZÁLLÁSOL, (száll-ás-ol) önh. m. *szállásol-t*. Bizonyos idegen helyen megtelepedve lakik, tartózkodik. *Fogadóban, ismerősnél, jó barátunknál szállásolni. E helységben lovas katonák szállásolnak.* Áth. értelemben am. szállásra rendel, utasít ; máskép : *szállásoz. A gyalogságot laktanyába szállásolni.*

SZÁLLÁSOLÁS, (száll-ás-ol-ás) fn. tt. *szállásolás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. 1) Bizonyos helyen mint ideiglenes szálláson lakás, tartózkodás. 2) Szállásra rendelés, utasítás ; máskép : *szállásozás*.

SZÁLLÁSOSZTÓ, (szállás-osztó) ösz. fn. Aki többek részére pl. a katonaságnál kinek-kinek illető szállását kimutatja.

SZÁLLÁSOZ, (száll-ás-oz) áth. m. *szállásoztam*, —*tál*, —*ott*, par. —*z*. A jövevényt, vendéget bizonyos szállásra rendeli, utasítja. *El-, beszállásozni a katonákat.*

SZÁLLÁSOZÁS, (száll-ás-oz-ás) fn. tt. *szállásozás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Rendelkezés, utasítás, melynél fogva valaki bizonyos szállást kap.

SZÁLLDOGÁL, (száll-ad-og-ál) gyak. önh. m. *szálldogál-t*. Egymás után, lassanként, gyéren, kicsinyenként érkezik, bizonyos helyre gyülekezik, röpül stb. *Az utasok szálldogálnak már a hajóra. Már szálldogálnak a fecskék, gólyák. A hó szálldogálni kezd. A méhek a virágokra szálldogálnak.*

SZÁLLDOGÁLÁS, (száll-ad-og-ál-ás) fn. tt. *szálldogálás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, midőn valaki vagy valami szálldogál.

SZÁLLÉKONY, (száll-ék-ony) mn. tt. *szállékony-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Ami egy helyen nem marad, hanem tovább halad, repül, lebeg, mint a füst, gőz, illat, szesz. *Szállékony felhők, ködök, pölyhök.*

SZÁLLÉKONYSÁG, (száll-ék-ony-ság) fn. tt. *szállékonyság-ot*, harm. szr. —*a*. Tulajdonsága vala-

mely testnek, melynél fogva könnyen mozgásba jő, s tovább repül, lebben.

SZÁLLERNYŐ, (száll-ernyő) ösz. fn. Nagy ernyőhöz hasonló készület, melynek segedelmével, ha kiterjesztetik, magasabb helyről a szabad levegőben biztosan alá lehet ereszkedni.

SZÁLLING, (száll-ing) gyak. önh. m. *szállingtam, —tál, —ott.* Kisebb mozgással, s mintegy könnyeden ide-oda száll. A *szállong* igének kicsinyző módosulata. V. ö. SZÁLLONG.

SZÁLLINGÓ, (száll-ing-ó) mn. és fn. tt. *szállingó-t.* 1) Ami ide-oda szálling. *Szállingó lepkék, madarkák, pölyhök.* 2) A virágok himszálai.

SZÁLLINGOZÁS v. SZÁLLINGÓZÁS, (szálling-oz-ás v. száll-ing-ó-oz-ás) fn. tt. *szállingozás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a.* Gyakori, folytonos ide-oda szállás, röpködés. A kicsinyzés, és könnyüdség alapfogalma rejlik benne.

SZÁLLINGOZIK v. SZÁLLINGÓZIK, (szálling-oz-ik vagy száll-ing-ó-oz-ik) k. m. *szállingoz-tam, —tál, —ott.* Gyakori, kicsided, és könnyüd mozgásokkal ide-oda száll, röpdös, mint a lepkék, bogarak, vagy a pöhöly, hó stb.

SZÁLLINKOZIK, l. SZÁLLINGOZIK.

SZÁLLÍT, SZÁLLIT, (száll-ít) áth. m. *szállított*, par. *—s*, htn. *—ni* v. *—ani.* 1) Máshonnan jötteket bizonyos helyre telepít, ideiglenes vagy folytonos ott lakás végett. *A polgárok házaiba katonákat szállítani. Két személyt egy vendégszobába szállítani. Az elpusztult tartományba idegen gyarmatokat szállítani.* 2) Szélesb ért. eszközli, hogy valaki bizonyos helyről másra menjen, induljon, mozduljon. *Kiszállítani az utasokat a hajóról. Leszállítani valakit a lóról.* 3) Valakit v. valamit szárazföldi vagy vízi járművön bizonyos helyre általvitet, elküld. *Hajókon, szekereken szállítani a hadsereget. Borokat, gabonát, fát, különféle árukat távol földre szállítani.* Igekötőkkel : *el-, be-, fel-, le-, kiszállítani holmit.* Átv. ért. *leszallítani valaminek az árát* am. kisebbre szabni. *A keresetet leszállítani* a törvénykezésben am. azt megszüntetni.

SZÁLLÍTÁS, SZÁLLITÁS, (száll-ít-ás) fn. tt. *szállítás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a.* Cselekvés, mely által valakit v. valamit bizonyos járművön határozott helyre általvisznek, különösen a kereskedelmi forgalomra vonatkozólag. *Gabona-, fa-, borszállítás.*

SZÁLLÍTÁSBÉR, (szállítás-bér) ösz. fn. Bér, melyet a bizományi szállítás fejében fizetni kell; fuvarbér, fuvarköltség.

SZÁLLÍTÁSI, (száll-ít-ás-i) mn. tt. *szállitási-t*, tb. *—ak.* Szállitáshoz tartozó, arra vonatkozó. *Szállitási eszközök, Szállitási bér, költségek. Szállitási ügy, üzlet, szerződés.*

SZÁLLITMÁNY, (száll-ít-mány) fn. tt. *szállitmány-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a.* Bármi nemü, főképen kereskedelmi forgalom alá tartozó czikkek, melyeket bizonyos járművön küldenek és visznek valahova. *Az első szállitmány elfogyta után egy másodikat rendelni.*

SZÁLLITMÁNYI, (száll-ít-mány-i) mn. tt. *szállitmányi-t*, tb. *—ak.* Szállitmányt illető, arra vonatkozó. *Szállitmányi áru* v. *czikk. Szállitmányi üzlet.*

SZÁLLITMÁNYOS, (száll-ít-mány-os) fn. tt. *szállitmányos-t*, tb. *—ok.* L. SZÁLLÍTÓ, 2).

SZÁLLITMÁNYVONAT, (szállitmány-vonat) l. TEHERVONAT.

SZÁLLÍTÓ, SZÁLLITÓ, (száll-ít-ó) mn. és fn. tt. *szállító-t.* 1) Amin holmit, nevezetesen árukat szállítanak. *Szállító hajó; szállító eszköz; gabona-, gyapju-, vasszállító szekerek.* 2) Bizományos személy, kinek feladata holmit rendeltetése helyére elküldeni, s az illetőkhöz utasítani.

SZÁLLÍTÓ— v. SZÁLLITÓESZKÖZ, (szállítóeszköz) ösz. fn. Bárminő szer, mely holmik, különösen kereskedelmi czikkek tovaszállitását előmozdítja, pl. szekér, hajó, vasút, vasúti kocsi stb.

SZÁLLÍTÓ— v. SZÁLLITÓHAJÓ, (szállítóhajó) ösz. fn. Hajó, melyen embereket, vagy más mindenféle holmit, áruczikkeket, eleséget stb. bizonyos helyre visznek ; különböztetésül egyéb czélu, pl. hadi, postahajóktól. *Személyszállitó, teherszállitó hajó.*

SZÁLLÍTÓ— v. SZÁLLITÓHELY, (szállítóhely) ösz. fn. Üzleti hely, melyben áruszállitásokkal foglalkodnak.

SZÁLLÍTÓ— v. SZÁLLITÓHÍVATAL, (szállító-hívatal) ösz. fn. Hívatal vagyis helyiség, melyben szállítási üzletekkel foglalkodnak. Így nevezik magát az ilyen üzlettel való nagyobbszerü foglalkodást is.

SZÁLLÍTÓSÁG, SZÁLLITÓSÁG, (száll-ít-ó-ság) fn. tt. *szállítóság-ot*, harm. szr. *—a.* Szállítási üzlettel foglalkodás.

SZÁLLITVÁNY, (száll-it-vány) fn. tt. *szállitvány-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a.* Eredetileg am. szállitmány, vagyis minden, amit szállítanak; de különös alkalmazásban jelent gyarmatot, vagyis oly emberek seregét, kik előbbi hazájokat elhagyván más országban vagy világrészben telepesznek le.

SZÁLLÓ, (száll-ó) mn. és fn. tt. *szálló-t.* Általán, aki vagy ami száll. *Házakba szálló katonák. Fára szálló madár. Felszálló pöhöly, füst, gőz. Harczra szálló vitéz. Magába, szivébe szálló ember. Megszálló utasok.* V. ö. SZÁLL. Különösen mint főnév jelent vendéget, utast, ki bizonyos helyen, nevezetesen fogadóban megtelepedik. *Teli van a fogadó külföldi szállóval.* Továbbá am. kisebbszerű fogadó, hol különösen mesterlegények szállanak be. *Nincs hely a szállóban.*

SZÁLLODA, (száll-o-da) fn. tt. *szállodá-t.* Legujonnan divatba jött szó, a régibb *fogadó* v. *vendégfogadó* értelmében, ha ez alatt nagyobbszerű intézetet értünk, különösen a franczia *hôtel* jelentésében.

SZÁLLODAI, (száll-o-da-i) mn. tt. *szállodai-t*, tb. *—ak.* Szállodához tartozó, arra vonatkozó. *Szállodai szoba, butorzat. Szállodai életmód.*

SZÁLLODÁR, (száll-o-da-ár) fn. tt. *szállodár-t*, tb. —*ok*. L. SZÁLLODÁS.

SZÁLLODÁS, (száll-o-da-as) fn. tt. *szállodás-t*, tb. —*ok*. Szálloda bérlője vagy tulajdonosa, ki azt mint ilyet bírja.

SZÁLLÓHELY, (szálló-hely) ösz. fn. Hely, hol egy vagy több ember megszáll, máskép csak *szálló* vagy *szállás*.

SZÁLLOMÁNY, (száll-o-mány) fn. tt. *szállomány-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Örökségül valakire szállott vagyon.

SZÁLLOMÁS, (száll-om-ás) fn. tt. *szállomás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Valamely vagyonnak valakire örökségül háramlása.

SZÁLLONG, (száll-ong) gyak. önh. m. *szállongtam*, —*tál*, —*ott*, par. —*ni* vagy —*ani*. Könnyeden ide-oda lebeg, röpdös. *Szállongnak a méhek, lepkék, madarak. Szállong a bodor füst, a pöhöly, a hópihe.*

SZÁLLONGÁS, (száll-ong-ás) fn. tt. *szállongás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Állapot, cselekvés, midőn valami szállong.

SZÁLLONGÓ, (száll-ong-ó) mn. tt. *szállongó-t*. Ami ide-oda szállong. *Virágok körül szállongó lepkék, méhek.* V. ö. SZÁLLONG.

SZÁLLÓS, (száll-ó-os) mn. tt. *szállós-t* v. —*at*, tb. —*ok*. L. SZÁLLÉKONY.

SZÁLLÓSZOBA, (szálló-szoba) ösz. fn. Szoba a fogadóban, vagy akármely vendéglátó házban, a vendégek számára.

SZÁLLOTT, (száll-ott) mn. tt. *szállott-at*. 1) Általán, aki megállapodás, letelepedés végett valahová ment. *Fogadóba szállott utasok, jövevények.* 2) Ülepedett. *Szállott bor.* 3) Örökségül háramlott. *Reá szállott jószág.*

SZALMA, (szal-ma) fn. tt. *szalmá-t*; palóczos ejtésekkel: *szaóma, szóma, szuóma, szaoma*. 1) A gabonák s egyéb pázsitfüvek neméhez tartozó növények felszálasodó sarja, szála, t. i. oly csöves szára, mely bütykök által ízekre van tagolva, s bütykeiből induló levelek bütykei közeit behüvelyezik. *Sásos, vastag, vékony, bötykös szalma. Üres szalmát csépelni*, vagy csak: *szalmát csépelni*. (Km.). *Szalmára sok gabona termett, de magra kevés. Búza-, rozs-, árpa-, köles-, zabszalma.* Némely évi növények vastagabb szára különösen *kóró*. 2) Ugyanezen szárak letarolt, letöredezett, csépelt, nyomtatott állapotban véve, mint különféle használatra valók. *Zsupszalma. Takarmánynak való, s kazalba rakott árpa-, zabszalma. Ágyba való szalma. Isten könnyebbítse meg ágya szalmáját*, azaz, haljon meg. (Km.). *Szalmából kosarat, kalapot kötni, gúzst, kötelet tekerni. Szalmával födött ház. Szalmába takarni valamit. Szalmában puhított vaczkor. Szalmát vetni a lovak, ökrök alá. Olyan mintha szalmát sem tudna keresztül tenni.* (Km.). *Szalmával fűteni, disznót perzselni.* 3) Átv. a maga nemében alábbvaló, ízetlen, üres. *Széna-e, vagy szalma?* azaz, hányadán van, jól, roszul áll-e a dolog? *Olyan, mint a szalma*, azaz, ízetlen. *Mintha szalmát rágna*, kelletlenül, kedvetlenül tesz valamit. *Beszéde merő szalma*, üres, tartalmatlan. *Teli van a feje szalmával*, üres fejü. *Szalmatüz*, mely hamar fellobban, s legott kialszik, elhamvad.

Hangra, és jelentésre egyezik vele a csagataj *szalman*, török, uigur *szaman* (Vámbéry); továbbá a szláv nyelvekben átvetve divatos *szlama*, s a gabnaszárt jelentő német *Halm*, a latin *calamus, caulis*, persa *kalem*, arab *kalam*, szanszkrit *kalamasz*; ezek ismét oly szókkal állanak gyökhangi rokonságban, melyek magasra meredést, nyulást, emelkedést jelentenek, mint a szanszkrit *kul* (halmoz); *kulan* (halom); német *Halde, Hals*; latin *culmus, culmen, collis, collum*; a magyar *szál, szár, halom* stb. T. i. a *h* egyfelül *k*, másfelül *sz* hangra szeret változni, nem csak ami nyelvünkben, hanem másokban is, mint: *hörpöl, szörpöl, sorbet; horret szörnyed; hirtus, haarig, szőrös; Horn, cornu, szaru; cor, Herz*, szlavul: *szrdcze* stb. Ennélfogva a fenn említett szókban a *hal, szal, cal, cul, kul* gyökök egy eredetre mutatnak, s egy alapfogalmat t. i. magasságot fejeznek ki. Minthogy továbbá a hangok átvetése az eredeti alaknak némileg elferdítése: tehát a magyar *szalma*, a német *Halm*, és latin *calamus* eredetiebb alakok, mint a szláv *szlama*. A latin *stramen*, és német *Stroh*, mint a *sterno* és *streuen* igék származékai, a szalmának azon rendeltetésére vonatkoznak, mely szerént azt alomul használják, pl. a barom alá vetik, hintik; de maga az anyag eredetileg latinul: *calamus, culmus*, németül: *Halm*, magyarul: *szál* v. *szár*. Végre mi ezen szó alakját illeti, az valódi magyaros, mint a *duzma, szuszma, tutyma, fityma, elme, eszme, isme, böszme* s több másokban.

SZALMAÁGY, (szalma-ágy) ösz. fn. 1) Szalmából vetett ágy, melyről tréfásan szokták mondani: *villával vetettek neki ágyat*. 2) Szalmával kitömött, s derekalyul szolgáló zsák.

SZALMAÁRUS, (szalma-árus) ösz. fn. Szatócs, ki szalmát, zsúpot árul.

SZALMACSOMÓ, (szalma-csomó) ösz. fn. Bármiféle csomó gabonaszalmából.

SZALMACSÓVA, (szalma-csóva) ösz. fn. Tekercsbe göngyölített szalma, melybe tüzes taplót vagy üszköt tesznek, s addig csóválják, mig lángot nem vet. Szélesb ért. más czélokra is használt szalmatekercs, pl. milyeket az erdőkben az utasok tájékozásaul helyenként a fákra kötnek, vagy zsúrolásra használnak stb.

SZALMACSUTAK, (szalma-csutak) ösz. fn. Csomóba, tekercsbe kötött szalma, különösen melylyel valami hézagot bedugnak. *Szalmacsutakkal bedugni a likas zsákot*, vagy *a hordó száját*. V. ö. CSUTAK.

SZALMÁD, falu Szabolcs m.; helyr. *Szalmádra, —on, —ról*.

SZALMAFEDÉL v. —FÖDÉL, (szalma-fedél v. —födél) ösz. fn. Valamely épületnek gabonaszalmával, különösen zsúppal tetézett födele.

SZALMAFÈDELŰ v. —FÖDELÜ, (szalma-födelü) ösz. mn. Minek szalmafödele van, zsuppal födött. *Szalmafödelü házak, ólak, viskók.*

SZALMAFONADÉK v. —FONAT, (szalma-fonadék v. —fonat) ösz. fn. Szalmaszálakból font, kötött holmi, pl. csizmatörlő tekercs, gyékényalakú takaró vagy sártisztitó, üvegházi függöny, kézi kosár stb.

SZALMAGALÓCZA, (szalma-galócza) ösz. fn. A sárga lemezű galóczák alneme alá tartozó gombafaj; kalapja domború, szalmaszinű, sima, szikkadt; tönkje hosszú, fényes; lemezei ritkák; terem erdőkben. (Agaricus inanis).

SZALMAGYÉKÉNY, (szalma-gyékény) ösz. fn. Gyékény alaku szalmafonadék a sarunak, csizmának stb. sártól tisztitása, vagy valaminek betakarása végett.

SZALMAHÁZ, (szalma-ház) ösz. fn. Szalmával födött ház. *Szalmaházi nemesember.* (Szabó D.).

SZALMAHÍD, puszta Pest-Solt m.; helyr. *Szalmahíd-ra, —on, —ról.*

SZALMAKALAP, (szalma-kalap) ösz fn. Szalmaszálakból font kalap. *Karimás, búbos, női, divatszerű, florenczi szalmakalap. Feketére festett szalmakalap.*

SZALMAKAZAL, (szalma-kazal) ösz. fn. Kazal vagyis hosszában rakott halmaz gabonaszalmából.

SZALMAKOPJA, (szalma-kopja) ösz. fn. Átv. ért. am. gyönge okoskodás vagy érvelés. *Ezek csak szalmakopják.* (Pázmán).

SZALMAKERÍTÉS v. —KERITÉS, (szalma-kerítés) ösz. fn. Kerítés végett vagy kerítésül felhányt, felhalmozott gabonaszalma.

SZALMAKOSÁR, (szalma-kosár) ösz. fn. Szalmaszálakból, vagyis tincsekből fonott, kötött, vagy vesszővel öszvevarrt kosár, milyenek az úgynevezett szakasztókosarak.

SZALMAKOSZORÚ, (szalma-koszorú) ösz. fn. Koszorú módjára öszvefüzött, vagy tekert szalma, melyet valami alá tesznek, pl. a fejen vitt teher, vagy konyhai edények alá. Hajdan a teherbe esett leányok fejére, midőn férjhez mentek, csufságból ilyen menyasszonyi koszorút szoktak föltenni.

SZALMAKÖNTŐ, (szalma-köntő) ösz. fn. Szalmatekercs, csomóba göngyölgetett szalmaszálak. V. ö. KÖNTŐ.

SZALMAKÖTÉL, (szalma-kötél) ösz. fn. Kötél, gúzs gyanánt megtekert szalmából. *A gabnakévéket szalmakötéllel kötözni.*

SZALMAKUNYHÓ, (szalma-kunyhó) ösz. fn. Kunyhó, melynek teteje, vagy oldala is szalmából, zsupból van.

SZALMALÁNG, (szalma-láng) lásd SZALMATŰZ.

SZALMAMÍV v. —MŰ, (szalma-mű) ösz. fn Mindenféle mű, melyet szalmából készítenek, pl kalap, kosár, kas, koszorú, terítő stb.

SZALMAMÍVES, (szalma-míves) ösz. fn. Kézmíves, ki holmit szalmából fon, köt, pl. kalapokat, kosarakat készít.

SZALMAPÁRNA, (szalma-párna) ösz. fn. Szalmával kitömött párna. *Derék-, fej alá való szalmapárna.*

SZALMÁS, (szal-ma-as) mn. tt. *szalmás-t* vagy *—at*, tb. *—ak.* Szalmával megrakott, hintett, tömött, kevert. *Szalmás szekér. Szalmás út*, átv. ért. néhutt am. tejut, hadak utja az égen. *Szalmás takarmány.*

SZALMASÁRGA, (szalma-sárga) ösz. fn. Világosabbféle sárga, milyen a szalma szine. Rokon hozzá *zsufa-* azaz, zsupszinü, t. i. a palóczoknál divatos *zsuf* gyöktől.

SZALMASZÁL, (szalma-szál) ösz. fn. A szalmának egy-egy szála, szára. *A kis ember sem szalmaszál.* (Km.). *Olyan, mintha szalmaszálat sem birna keresztül tenni. Szalmaszállal kitisztítani a pipaszárt. Szalmaszállal sem álmodtam, hogy megakadna benne*, v. *szalmaszálat sem tettem keresztül utjában.* (Km.).

SZALMASZÁR, (szalma-szár) lásd SZALMASZÁL.

SZALMASZÉK, (szalma-szék) ösz. fn. Szék, melynek ülete fonott szalmából van.

SZALMASZÍN, (szalma-szín) ösz. fn. A szalmaéhoz hasonló sárga szín, szalmasárga.

SZALMASZÍNŰ v. —SZINÜ, (szalma-színű) ösz. mn. Olyan sárgaszinű, mint a szalma. *Szalmaszinű selyem.*

SZALMATEKERCS, (szalma-tekercs) ösz. fn. Különféle czélra csomóba, csutakba tekert szalma.

SZALMATERCS, faluk Nógrád m.; helyr. — *Tercs-re, —én, —ről.*

SZALMATŰZ, (szalma-tűz) ösz. fn. Az égő szalmának hirtelen elégő tüze, rövid melege. *Disznót szalmatüzzel perzselni.* Átv. szalma gyanánt hirtelen lobbot vető, s legott elhamvadó lelkesedés. *Szalmatüznek szene is hitvány.* (Km.).

SZALMAVÁGÓ, (szalma-vágó) ösz. fn. Gazdasági eszköz, melylyel a takarmánynak való szalmát, különösen a zsúpot apróra metélik; máskép: *szecskavágó, szecskametsző.* Jelenti azon személyt is, ki ily munkával foglalkodik.

SZALMAVÁR, (1), (szalma-vár) ösz. fn. Átv. ért. csak a képzeletben létező vár, azaz minden alap nélkül szüköllködő ábrándképe valamely rajongó, vagy hiú képzelődésében nagyot váró személynek; máskép: *légvár.*

SZALMAVÁR, (2), puszta Veszprém m; helyr. *—vár-ra, —on, —ról.*

SZALMAVÁZ, (szalma-váz) ösz. fn. Szalmából alakított madárijesztő váz, pl. a kazalokon, asztagokon, szőlőkben.

SZALMAVIRÁG, (szalma-virág) ösz. fn. Néhutt így hívják a német nevezet (Strohblume) után a vasvirágot. L. VASVIRÁG.

SZALMÁZ, (szal-ma-az) áth. m. *szalmáz-tam*, —*tál*, —*ott*, par. —*z*. Szalmával köt, behint, kever, beszemetez valamit. *Szalmázni a háztetőt. Beszalmázni az utczát, udvart. Szalmázni a takarmányt.* Átv. ért. a rosz szónoklatra mondják, hogy a szónok szalmáz, vagy szalmázott.

SZALMÁZÁS, (szal-ma-az-ás) fn. tt. *szalmázás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Szalmával kötés, behintés. Rosz szónokolás.

SZALMAZSÁK, (szalma-zsák) ösz. fn. Szalmával töltött zsák, mely az ágy fenekén a párnának, derekalynak alapul szolgál.

SZALMAZSÚP, (szalma-zsúp) ösz. fn. Gabonaszálakból rendesen együvéállított és öszvekötött csomó, midőn pl. a gabonát kicséplik és a szalmáját ugyanolyan csomóba öszvekötik, úgy hogy a szálak hasonló (elvágott és üres kalászos) végei együtt vannak.

SZÁLNYI, (szál-nyi) mn. Akkora, mint valamely szálas test, különösen, mint hajszál, szőrszál. Átv. ért. a maga nemében igen kicsi, igen kevés. *Egy szálnyi becsület sincs benne.*

SZALNYIK, falu Zemplén m.; helyr. *Szalnyikra*, —*on*, —*ról*.

SZALÓCZ, falu Gömör m.; helyr. *Szalócz-ra*, —*on*, —*ról*.

SZALÓK, faluk Zemplén m.; ALSÓ —, Sáros, EGER—, HEVES—, FELSŐ —, KIS —, NAGY—, Szepes m.; NEMES—, PÓR—, Veszprém m.; helyr. *Szalók-ra*, —*on*, —*ról*.

SZALÓKA, falu Szabolcs m.; helyr. *Szalóká-ra*, —*n*, —*ról*.

SZALONKA, (szal-ong-a) fn. tt. *szalonká-t*. Az idegen ‚sneff' nevü fajta vándor madár a gázlók rendéből; t. i. németül: *Schnepf*. Maga nemében igen ízletes húsu. Másképen némelyek szerént: *lebenke*. Néhutt *szalánga*, *szalánka*, id. Mándy P. szerént: *szélkiáltó* (l. itt alább). Legvalószinűbb, hogy nevét *szálongáló* tulajdonságától kapta, melynek törzse: *szálong*, rövid *a*-val: *szalong*, s ebből lett *szalongó*, *szalonga*, *szalonka*, mint a *fut* gyökből *futrinka*. Fajai: *erdei szalonka* (Waldschnepf); *vízi* és *mocsári szalonka*, s ennek több faja: *sárszalonka* (Mittelschn. Moorschn.), néhutt: *mohszalonka*; a *vízi szalonka* némely vidéken: *bárányszalonka*, másutt: *sártyúk* (Heerschnepf, Becassine); még más fajok: *gyepi szalonka*, vagy *szőrszalonka* (Haarschn.). A magyar vadászok a szalonkákhoz számítják a pólingókat és liléket is: *szélkiáltó szalonka* v. *póling* (Goizer), *gombos orru szalonka* (schwarzschwänziger Schn.), *gólyaszalonka* vagy *gyöngyvérlile* vagy *csutor* (Strandreiter), *kardorru* v. *gulipánszalonka* (Wasserbläser), *furkófejüszalonka* v. *aranylile* (Goldregenpfeifer), *kaczagólile* (Morinellregenpfeifer), *fütyülőlile* (Halsbandregenpf.), *hókafejü lile* (Weisstirniger Regenpf.), *partilile* (Sandlaufer); *fekete szalonka*, másképen: *batla* v. *saska*.

SZALONKAIDÉNY, (szalonka-idény) ösz. fn. Az évben azon időszak, midőn a szalonkákra vadászni legelőnyösebb.

SZALONKÁZ, (szal-ong-a-az) önh. m. *szalonkáz-tam*, —*tál*, —*ott*, par. —*z*. Szalonkákra lövöldöz, szalonkákra tart vadászatot.

SZALONKÁZÁS, (szal-ong-a-az-ás) fn. tt. *szalonkázás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Szalonkák vadászása.

SZÁLONKÉNT, helyesebben: SZÁLANKÉNT, mert a tt. *szála-t* s a többi ragok és képzők is ehhez alkalmazkodnak. L. SZÁLANKÉNT.

SZALONNA, (1), fn. tt. *szalonná-t*. Túl a Dunán némely tájakon: *szalánna*. 1) Szoros ért. a disznónak bőre alatt közvetlenül képződő zsirtömegü réteg, mely a háttájon legvastagabb, a has alatt vékonyabb szokott lenni. *Két, három, négy ujjnyi vastagságu szalonna. Legyen kövér a szalonnája* (km.), azaz szerencsésen üssön ki vállalata; t. i. mikor disznót öl valaki, szokták úgy köszönteni, innen a km. *Rostos, ikrás szalonna. Kemény, füstölt, avas, kukaczos szalonna. Hasáb-, táblaszalonna. Kiolvasztani a szalonnát. Szalonnát pirítani. Szalonnával rántani. Fehér czipó szalonna, füstölt hús és káposzta, a magyarnak étele.* (Népdal). Közmondatok: *Ó szalonna jó a háznál. Ó bor jó, és új szalonna. Kukaczos szalonna, s büdös vaj öszveillenek. Jobb egy ujjnyi szalonna a káposztába, mint semmi. Kutyából nem lesz szalonna. Hiába fáj fogad az úri szalonnára. Ez volna szalonna az egér fogára. Mindenkor kövérebb a más szalonnája. Megkezdték a szalonnát*, ha iskolás gyermeket először fenyítenek, v. ha hatalommal birót először megtámadnak, tekintélyét törni kezdik: ilyekre szól e km. *Rávárják a szalonnára*, azaz meglesik mint a szalonnára kapott macskát, hogy tőrbe ejthessék. *Szalonnája hasadna*, az elhízott emberről mondják. *Pörzsölheted, nem lesz abból szalonna*, másképen: *kutyából nem válik szalonna. Rájár a szalonnára*, folytatja a megkezdett dolgot, különösen a tiltottat. 2) Szélesb ért. más állatok husán képződő, s tömeges zsiros részek. 3) Átv. a keletlen kenyér héja alatti nyirkos réteg, másképen: *irgye, szappan, czopáka, zákla.*

Egyezik vele a szláv nyelvekben köz divatú *szlanina*, talán ezen gyöktől: *szlani*, mely sósat jelent. Egyébiránt lehet, hogy e hangi és értelmi találkozás véletlen, s hogy a magyar szalonna a hasábra, hasításra vonatkozó *szel*, *szelet*, *szelevény*, továbbá *szilánk*, *szilvány*, *szalu*, *szalul* szókkal áll fogalmi rokonságban, mennyiben a szoros értelemben vett szalonna nem egyéb, mint kiszelt, a hústól *szij*, vagy *szilánk* gyanánt *elszalult* réteg, mintha volna: *szeleny* v. *szelény*, *szilany* v. *szilány*, v. *szalany szalány*, melyhez legközelebb áll a Dunán túl divatos *szalánna*. Több más szóban is váltakoznak a mély és magas hangok, mint *rakottya rekettye, galagonya gelegenye, ibrad ébred* (amaz a székelyeknél), *csalafinta cselefente, rigya rügy* stb.

SZALONNA, (2), falu Borsod m.; helyr. *Szalonná-ra*, —*n*, —*ról*.

SZALONNAÁRUS, (szalonna-árus) ösz. fn. Hentes, ki különösen szalonnát árul.

SZALONNABOGÁR, (szalonna-bogár) ösz. fn. A molybogarak egyik faja, melynek kukacza nem csak szalonnát, hanem más avasodó állati testeket is rág és emészt. (Dermestes lardarius).

SZALONNABŐR, (szalonna-bőr) ösz. fn. Bőr, melylyel a szalonna rétege, közvetlenül érintkezik, máskép : *bürke. Úgy terjed a becsülete, mint a szalonnabőr a tüzön*, (km.) azaz öszvezsugorodik, kicsinyedik. V. ö. DISZNÓBŐR.

SZALONNABÜRKE, (szalonna-bürke) ösz. fn. L. SZALONNABŐR.

SZALONNACSÖRGE, (szalonna-csörge) ösz. fn. Az apróra metélt, és kiolvasztott szalonnának rostos része, máskép : *töpörtő, töpörtyü, pörcz, kurczina*. V. ö. CSÖRGE.

SZALONNADAG, (szalonna-dag) ösz. fn. Gyógytani nyelven, daganat neme, mely némileg a szalonnához hasonló.

SZALONNAFÉREG, (szalonna-féreg); lásd PÉRGE, (1).

SZALONNAKŐ, (szalonna-kő) ösz. fn. Félig átlátszó, és szálkás rostozatú kőnem, melynek szine különféle zöldet játszik, s tapintatkor úgy érzik, mintha kövér volna. (Talcum lardites).

SZALONNALEVÉL, (szalonna-levél) ösz. fn. Vékony szeletekre hasogatott szalonnadarabok, melyeket a szakácsok némely sültekre burogatnak. *Szalonnalevéllel sütött fenyvesmadár, fogoly.*

SZALONNAPORVA, (szalonna-porva) ösz. fn. l. SZALONNABOGÁR.

SZALONNAPÖRCZ, (szalonna-pörcz) ösz. fn. l. SZALONNACSÖRGE.

SZALONNÁS, (szalonna-as) mn. tt. *szalonnás-t* v. *—at*, tb. *—ak*. 1) Minek egy része szalonnából áll. *Szalonnás koncz, hús. Szalonnás sonkaszelet.* 2) Miben szalonnát tartanak. *Szalonnás kamara.* 3) Szalonnával készített, főzött, sütött, pörgölt. *Szalonnás gombócz, káposzta, sültvad. Előbb való a becsület a szalonnás káposztánál.* (Km.). 4) Átv. *szalonnás kenyér*, melynek egy része nincs jól kisülve, vagy hibásan van dagasztva; máskép : *irgyes, szappanos, záklás, czopákás kenyér*. V. ö. SZALONNA.

SZALONNÁSAN, (szalonna-as-an) ih. 1) Szalonnával ellátva; szalonnával készítve, főzve, sütve. 2) Átv. ért. záklásan, czopákásan.

SZALONNASZEG, (szalonna-szeg) ösz. fn. Szegformára aprított szalonna, melyet szakácstübe öltve bizonyos ösztövérnemü sültekbe szurkálnak. *Szalonnaszegekkel megtüzött kappan, pulyka, nyúl, borjuczomb, borjuszegy.*

SZALONNASZELET, (szalonna-szelet) ösz. fn. Szalonnából metszett kisebb vagy nagyobb darab.

SZALONNATŰ, (szalonna-tű) ösz. fn. Szakácsok tüje, melylyel a szalonnaszegeket az illető sültekbe öltögetik, spékelő tü.

SZALONNÁZ, (szalonna-az) áth. m. *szalonnáztam, —tál, —ott*, par. *—z*. A sütni, pirítani való holmit szalonnaszegekkel vagy levelekkel készíti; németesen : *spékel.*

SZALONTA, falu Borsod m.; NAGY—, mezőváros Bihar m.; helyr. *Szalontá-ra, —n, —ról.*

SZÁLPATAK, (szál-patak) ösz. fn. Patak, vagyis folyó, melyen talpszálakat lehet vagy szoktak szállítani.

SZÁLREKESZ, (szál-rekesz) ösz. fn. Rekesz, mely a patakon vagy folyón szállított, eregetett faszálakat fentartja, hogy a rendelt helynél tovább ne usszanak.

SZÁLSZALMA, (szál-szalma) ösz. fn. Töretlen, ép száru szalma, milyen a zsúp.

SZÁLTALP, (szál-talp) ösz. fn. Vízi jármü, mely egymással öszvekötött s talpat képező faszálakból áll. *Zsindelylyel, deszkákkal terhelt száltalp.*

SZÁLTELEK, erdélyi falu Maros székben; helyr. *Száltelek-re, —én, —ről.*

SZÁLTISZT, (szál-tiszt) ösz. fn. Szálhivatalban szolgáló tiszt. V. ö. SZÁLHIVATAL.

SZÁLTÓ, (szál-tó) ösz. fn. Tó, illetőleg vízöböl, melybe a levágott faszálakat eregetik, s melyből azokat tovább szállítás végett a vele öszveköttetésben levő patakba vagy folyóba terelik.

SZÁLTUTAJ, (szál-tutaj) ösz. fn. lásd SZÁLTALP.

SZALU, (szal-u) fn. tt. *szalu-t*. A székelyeknél és az Őrségben váluzó, hornyoló, völgyelő görbe fejsze. Gyöke az elavult ige *szal*, vékony hangon : *szel*, honnan *szaló szalu*, am. szelő. V. ö. SZEL. Képeztetésre hasonlók hozzá a *fúr, vés* gyökökből származott *furu, vésü.*

SZALUFA, (szalu-fa) ösz. fn. l. KOSZORÚFA; és SZARUFA.

SZALUL, (szal-u-l) áth. m. *szalul-t*. Szalu nevü fejszével vagy gyaluval völgyel, hornyol, vés, szel. *Koszorufát szalulni, kiszalulni.* Máskép, különösen a székelyeknél : *szalval.*

SZALULÁS, (szal-u-l-ás) fn. tt. *szalulás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Hornyolás, völgyelés. V. ö. SZALUL.

SZALVA, erdélyi falu Besztercze vidékében; helyr. *Szalvá-ra, —n, —ról.*

SZALVAL, (szal-u-al) áth. m. *szalval-t*. Lásd SZALUL.

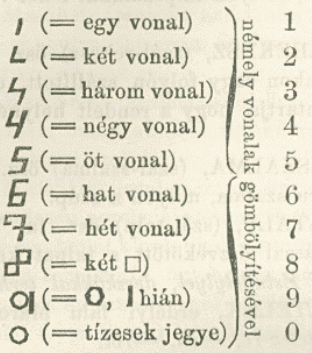
SZALVALÁS, (szal-u-al-ás) fn. tt. *szalvalás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. L. SZALULÁS.

SZAM, elvont gyöke *szamat* és *szamócza* szóknak; l. SZAMAT alatt.

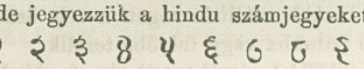
SZÁM, (1), elvont gyök *számlik* és *szánt* (= számt) szókban és származékaikban. Eredeti jelentésére nézve l. SZÁM, fn.

SZÁM, (2), fn. tt. *szám-ot*, harm. szr. *—a*. 1) Bizonyos alakú irott, rovott, metszett jegy, vonal, vagy bötü, mely által kisebb nagyobb mennyiséget jegyzünk föl. Úgynevezett *arab számok* : 1, 2, 3, 4 stb., de a melyekről közönségesen azt tartják, hogy eredetileg hindu jegyek t. i. a hindu számok kezdő

betűinek némely régi alakjaiból keletkeztek volna. Azonban egy részről a hindu számjegyek, mint a nyelvtanokban találjuk, nem igen ütnek össze az úgynevezett arab jegyekkel; más részről ezek, mint némelyek tartják, egyes vonalkák összetételeiből is keletkezhettek, ú. m.:

Régebben némely számoknak kissé eltérő jegyeik valának, pl. = 4, = 7. Egyébiránt a sínai számok egy része is fekirányos vonalkák összetétele ú. m. — (= 1), (= 2), (= 3). Egybehasonlításul ide jegyezzük a hindu számjegyeket is:

melyek közöl csak a hármas szám látszik a mi hasonló értékü számjegyünkkel egyeztethetőnek, s ha egynémelyik alakja hasonlít is a mienkhez, az a hinduban mást jelent, ú. m. a négyes, ötös és hetes. *Római számok*: I. V. X. L. C. D. M v. ↀ. A római számokban az I egy vonalat, vagy ha tetszik, egy ujjat jelent. Az V jelenti a kéznek öt ujját, ha t. i. a nagy ujjat a többitől elválasztjuk, a kéz V betüt mutat. Az X a két V összetétele. A C a centum (= száz) szó első betűje, az L úgy gondoltatik, mint C betü alsó fele (középen kétfelé metszve) az M a mille (= ezer) szó első betűje, a D a régies ↀ (= M) betünek utóbbi fele. (Schwartner). *Görög számok*: α, β, γ, δ stb., magok a betük. Így a saját arab számok is. 2) Azon mennyiség, melyet ilyetén jegyek, betük jelentenek. *Számnevek. Fő-* v. *törzsszámok. Egyes, kettős, tízes, húszas, százas szám. Kicsiny, kevés, egész, tört, páros, páratlan szám. Nagy, fölös szám. Sorszámok. Osztószámok. Nincs száma*, igensok. *Kerekszám* alatt értjük a tízes számokat, különösebben a nagyobbakat, melyek 10 számmal tökéletesen felosztathatók, pl. 1000 kerekszám, ellenben 997, vagy 1001, 1002, nem kerekszámok. *E városnak kerekszámmal 8000 lakosa van. Kerekszámmal mintegy ezer ember lehetett jelen. Üres szám*, zerus 0. *Egyesszám, többesszám* a név- és igeragozásban. *Időszám, évszám, hónapszám, hétszám, napszám, óraszám*, vagyis évek, hónapok, hetek, napok, órák szerént vett idő. *Hószám*, havonként megjelenni szokott női vértisztulás. 3) Kimutatás, igazolás, melyet bizonyos mennyiségről ilyetén jegyek által teszünk vagy tetetünk. *Számot kérni, venni valakitől az elköltött pénzről. Számon kérni valamit valakitől. Az évi kiadásokról számot adni. Számot vetni* am. számjegyek összeadása, vagy kivonása stb. által bizonyos mennyiséget megtudni. *Számba venni* am. megszámlálni. *Számba sem venni valamit*, vagyis a többihez nem számlálni, úgy tekinteni, mintha nem volna. *Valamit számon tartani* am. nyilvánságban tartani. 4) Jelent igényt, birtokot. *Számot tartani valamire* v. *valakire. Magam és mások számára. Kinek számára veszed a gabonát? Magaméra.*

Minthogy a *szám* eredeti első értelménél fogva bizonyos alakú rovott, metszett, irott jegyet jelent; okszerüleg állíthatni, hogy a számolásnak egyik legeredetibb módja t. i. a *rovás* alapfogalma rejlik benne, minélfogva gyökhangra, és eredeti alapértelemre egyezik a *szab, szak, szakasz, szakócza, szalu*, s a vékonyhangú *szeg, szel* szókkal, mint metszésre, részenkénti elválasztásra vonatkozókkal. Valamennyinek gyökeleme: *sza* vagy *sze*. Erdeti alapértelme van meg ezen származékokban: *számlik*, azaz, rétegesen felhasad, szétválik, és *számt*, (a jobbhangzás törvényei szerént: *szánt*), azaz a földet barázdákra hasogatja, szétmetéli, rovatokra osztja. Bizonyos formának alakítására mutat e sajátságos mondatban is: *számot vetni*, azaz, alakítani, csinálni, mint ezekben: *betüt vetni, téglát vetni, barázdát vetni, keresztet vetni.* Alakra nézve több, részént önálló, részént elvont gyökök hasonlók hozzá, mint: *gyám, hám, tám, bám, csám, rém, kém, gém, hím* stb. V. ö. SZERSZÁM. Csagataj nyelven: *szan* (Abuska. 67. l.); ez alakban nálunk is eléjön, l. SZÁMKIVET; sínai nyelven: *sziuàn* (eligere, numerare), továbbá *szân* am. három (tres) és *szán* többször (repetitis vicibus). Továbbá mind hangokban mind értelemben rokonítható vele a szanszkrit *szam* és görög συν elüljárók, melyeknek jelentése: együtt, val vel, s melyekkel rokonítják a nyelvészek a német *samm* gyököt is *sammeln, sammt* szókban.

Figyelemébresztésül ideigtatjuk némely rokon nyelvekből a főbb számneveket, melyeket Hunfalvy Pál „Reguly Antal hagyományai“-ban bővebben és több más nyelvből is összeállított (262 és következő lapokon):

Lapp nyelven:	*Finnül:*
1. oft, ofta, okt, okta	yhte (yksi, s = sz itt általában)
2. guoft, guöfte, guökt	kahte (kaksi)
3. golm, golma, golbma	kolme
4. ńälľä, ńälle	neljä
5. vitta, vit, vitte	viite (viisi)
6. gutta, gut, gutte	kuute (kuusi)
7. čiečča, čieč, ǧeca	seitse-männ
8. gavce, gauce, gafce, jakce	kahdeksam
9. ovce, oufce, ofce	yhdeksän
10. loge, lokke	kymmenen
20. guoft loge	kaksi kimmentä
30. golm loge	kolme kimmentâ
100. čüötte	sata

Szürjän nyelven:	*Vogul nyelven:*
1. ötik	äk, äkve
2. kïk	kiti, kit
3. kujim	kórom, korm
4. ńoľ (olv. nyoly)	ńilä
5. vit	ät
6. kvajt	kat
7. sizim	sát
8. kökjamïs	ńalalu
9. ökmïs	antallu
10. das	lau
20. kïz	kús
30. komïn	vát
100. sjo	sat
1000. sjurs	sater

Törökül (és tatárul):	*Csuvasul:* (Kazembeg után.)
1. bir (ber)	per
2. iki (ike)	ikke
3. üč (utz)	wisse (vissze)
4. dört	dwáta
5. beš (biš)	pilik
6. altï	olta
7. jeddi (dsitti)	śičče
8. sekiz	sakkyr (szakkïr)
9. dokuz (tukhusz)	tuhhur
10. on (un)	wonna
20. jigirmi (dsegermi)	sirim (szirim)
30. otuz	wutur
100. jüz (dsüz)	šur
1000. bin (bing)	pin

Mongolul:	*Burjät nyelven:*
1. nige, nigen	nigen
2. kujar v. khujar, (khusz am. pár)	khojir
3. gurban (ghurban)	gurban
4. dürben	durbön
5. tabun	taban
6. dsirgugan (dsirghughan)	zorgân
7. dologan (dologhan)	dolôn
8. najman	najman
9. jiszun	juhön
10. arban	arban
20. khurin	khorin
30. gucsin (ghucsin)	gušin
100. zagun (dzaghun)	zun
1000. minggan (mingghan)	meangan.

Mint látjuk, egyik nyelvben egyik, másik nyelvben másik számnév egyezik némileg a magyarral, pl. lapp *okt*, finn *ihte*, vogul *äk*, szürjän *ötik*, mongol *nige* = egy; finn *kahte*, lapp *guoft*, vogul *kiti*, *kit*, török *iki* stb. = két, kettő; lapp *golm*, finn *kolme*, vogul *kórom*, mongol *gurban* = három; szürjän, lapp *vit*, finn *viite*, vogul *ät*, török *bes*, mongol *tab-un* am. öt; sürjän *dasz* = tíz; török *on*, csuvas *vonna* = -van, -ven (ötven, hatvan stb. szókban).

A szanszkrit és ezzel rokon némely nyelvekre tekintettel szintén figyelmet érdemel, hogy ezekben épen a legsarkalatosabb számok (1, 10, 100, 1000) rokonok a magyarral, ú. m. a szanszkrit *éka*, hindosztan *ék*, persa *jek* am. egy, (a szanszkritban *ádi* am. első, melyből Bopp a régi szlav *jedinu*-t származtatja); a szanszkrit *daszan*, hindosztan *dasz*, örmény *taszn*, izland *thusz*, persa *dah* v. *deh*, latin *decem* am. tíz; a szanszkrit és zend *szata*, persa *szad* am. száz; a szanszkrit *szahaszra*, örmény *hazar*, persa *hazar* v. *hezar* am. ezer, persa *hezar-hezar* am. ezerszer ezer (milliom), melyeket így öszvesen más ismert altaji nyelvben nem lehet feltalálni, csak a magyarban. — Bopp F. szerént a szanszkrit *éka* össze van téve a mutató *é* törzsből és *ka* kérdő névmási törzsből (ha magyar elemekkel akarnók kifejezni = *e-ki* v. *ez-ki*). Továbbá *daszan*-ról azt véli, hogy azon szó két részből áll, az első rész am. *da* (= dva = két) a másik *pancsan* (= öt; és így szól: „Ich fasse demnach *daśan* als collectives Compositum im Sinne von *zwei Pentaden*“); de megengedhetőnek tartja Lepsius véleményét is („Wenn man nicht etwa lieber das skr. *páni* Hand darin erkennen will“), aki az utóbbi részben a szanszkrit *páni* (= kéz) szót gyanítja, s e szerint ‚daszan‘ annyi volna mint két kéz. A szanszkrit *szata* (= száz) szóról Bopp F. ezt mondja: „Das skr. ṣendische *śata* hundert, ein neutrales Substantiv (nom. *śatam*, *śatem*) verdankt, meiner Meinung nach, seinen Benennungsgrund der Zahl zehn (daśan), wovon es durch das suffix *ta* gebildet ist, — die Unterdrückung des Schussnasals (*n*) ist regelmässig — so dass es als Verstümmelung von *daśata* (tízszer? vagy tíz-tíz) anzusehen ist. A *szahaszra* (= ezer) szóról Grimm után határozottabban állítja Bopp F., hogy az *szahasz* (= erő) szóból eredett; „denn — úgymond — die Begriffe der Stärke, Grösse und Vielheit berühren sich nahe.“

Heyse munkája (System der Sprachwissenschaft) után ide jegyezzük még e következőket magyar fordításban: „A szanszkrit *êka* (v. *éka*) zend *aêva*, latin *unus* (régi latin *oenus*), német *ein*, goth *ains* szókban úgy látszik (Pott szerint: Die quinäre und vigesimale Zählmethode) ugyanazon alapelem (*ê* azaz *é*) van meg, de különböző ragokkal. Ellenben a görög *ἕν* szót Pott a latin *sin*-guli, *sim*-plex, *sem*-per, *sem*-el szókkal (vagyis ezek gyökeivel) veti egybe; *duo*, *δύω*, szanszkr. *dwa*, góth *tvai*, régi felső német *zuêne*, *zwô*, *zuei* szókat sokan a 2-ik személynévmásokból *tu*, *du* fejtik meg; és ugyanazon névmási törzsből (vagy Lepsius szerint *ta*, görög *τό* = *az* mutatóból) származtak volna közbeszúrt *r* hanggal (!?) a *tres*, *drei* szók is. Nem valószínütlen ugyan, hogy a legegyszerűbb számok, valamint a névmások is a helyre mutatástól keletkeztek; de az is gondolható, hogy a kettes és hármas szám fogalma érzéki alakjában valamely megfelelő jelképes hangzat szüleménye. Ez különösen felismerhető a *zwei* szónál, ha a *dwa*, *tva* (*tvai*) eredeti alakot tekintjük. A *tv*-ben az elvá-

lás érzékileg ki van fejezve; vesd össze ezzel a régi német *zwî*, *zwîc* = *zweig* szót. Ezen *tva* tehát a *szam* gyöknek (*sem-el*, *sim-ul* ἅμ-α stb. szókban) jelentős ellentéte. A *drei* szanszkrit *tri* szót Pott (nyelvész) a szanszkrit *tṛî*-ből értelmezi, melynek jelentése: túlmenni (transgredi), mivel azon szám az első páron túlmegyen. A *vier* szó két- és háromtagu legrégibb alakjaiban (szanszkritul: *csátur*, *csatvárasz*, latinul: *quatuor*, góthul: *fidvór*, görögül: πίσυρες, πέσσυρες, τέσσαρες) világosan úgy tűnik fel, mint összetett vagy származott alak, melyet önálló összónak nem lehet tekinteni. *Fünf*, szanszkritul: *pancsa* (= πεντε, *quinque*) alkalmasint (a szanszkrit) *páni* (= kéz) szóval áll összeköttetésben. Így értelmezi ezt Benary a *páni-csa* (manus-que) összetett szóból, azaz *kéz és még egy*, minthogy ő a *vier* szóban a kéz ujjait a hüvelykujj nélkül tartja alapul szolgálóknak (azaz Benary szerént a hüvelykujj mutatván a kéz többi ujjaira, e szerint a *kéz és még egy* azt jelentené, hogy még azon egy is, t. i. a hüvelykujj is, a kézhez számítandó). Pott azt a *csi*, sammeln (gyüjteni, gyöktől származtatja, a csonka *upa* elüljáróval és *ni*-vel összetéve, tehát sajátlag am. rakás (Haufen). A *zehn*, régi német *zehan*, góth *taihun* származik a *teihan*, *zíhan* (zeigen) szótól és alkalmasint összefüggésben van a *Zehe* (lábujj, vagy csak: ujj) szóval, valamint a görög δέκα, latin *decem* a δείκνυμι (δείκνυμι = mutatok) *digitus* szókkal; tehát az am. az ujjak száma, mely által a tízes rendszer természetszerüleg van megállapítva. *Hundert* régi német *hunterit* vagy csak *hund* rokon a régi német *hindan* (= fassen) szóval, és eredetileg jelent összeséget, innen az angolszászban tízet is; vesd össze a görög — κοντα, latin — *ginta* végzeteket, pl. τριάκοντα, *triginta* szókban és a latin *centum* szót; a régi németben száz így is neveztetett *zehanzug*. De Grimm értelmezése a tízszertíz rövidítéséből igen mesterkéltnek látszik. *Tausend* (góthul *thûsundi*) talán tíz százat jelent; t. i. tíz góthul: *tigus* (innen a német — zig = δέκα), izland nyelven: *thus*; innen *thus-hund* (= tíz-száz) izland nyelven am. ezer. Tehát a számneveknek (mint némely más alakszóknak is) azért, hogy elvont fogalmat jelecnek, eredetileg nem vala elvont jelentésök; hanem azok concret képletekből származtak. A számfogalmak képeztetése és megállapításánál főszerepet a kezek és ujjak visznek. Mindkét kéz együtt alkotja a müvelt nyelvekben uralkodó tízes rendszert... A folytonos szellemi fejlődés mellett a tiszta számfogalom megőrzése végett a dologi fogalomnak, mely a számnevekben rejlett, feledésbe kellett mennie; s ennélfogva azok pusztán közmegegyezési (conventionalis) hangalakokká lőnek, melyek, mivel az alak nem a benne létező fogalomnál fogva szilárdult meg, sokféle változáson ment keresztül, annyira, hogy az alapul szolgáló törzs teljesen ösmeretlenné lett (v. ö. Humboldt. „Über die Kawi-Sprache I. 22. és követk. ll.)“

Ennyit Heyse első jelességü munkája után, melyben ő csak azokat foglalta egybe, miket kitünő nyelvészek mint leghihetőbbeket adtak elé, mellőzve a nehézkesebb fejtegetéseket.

Ha egy Bopp, Schott, Lepsius, Grimm és más jelesek tapogatódzásai mellett némely hazánkfiai is megkisérték a magyar alapszámokban rejlő fogalmakat vagy jelentéseket kifejteni, reméljük, hogy ezt egy jóakaró magyar olvasó sem fogja rosz néven venni.

Szerintök elvül szintén elfogadván a Benary, Heyse és mások azon nézetét, hogy a számfogalmak első képeztetésénél alapul a kezek és ujjak szolgáltak vagyis első alkalmat a számok kifejtésére a kezek és ujjak mutatása nyujtott, akkor a magyar alapszámokban rejlő jelentések körülbelül ekképen volnának megfejthetők: *Egy* am. *hegy* (Spitze, cuspis) t. i. a többi ujjakat beszorítva csak a hüvelyk vagy nagy ujjal mutatunk. *Két* v. *kettő* am. *köt* v. *kötő*, a feltartott nagy ujj a mutató ujjal összeköttetik, így a mongolban is *kholbagha* v. *kholbogha* am. kettő, pár; csomó (deux, une paire, une couple; liasse, paquet), *kholba-khu* v. *kholbo-khu* (= kötni) igétől. *Három* am. *orom*, így nevezve a harmadik v. középső ujjtól, mely legmagasabb s mintegy ormot mutat a többi között; az ‚orom‘ szóban a *h* ugyan hiányzik, de megvan az ugyanazon gyökü *hóri* (hórihorgas) szóban; a török *ücs* (=3) is egyezni látszik az *üds* (= csúcs) szóval. *Négy* = *ne-egy* v. *nem-egy* t. i. a kéz ujjai egy hián (5 — 1). *Öt* = *üt* v. *ököl* t. i. a kéz öklöt mutat s mintegy ütésre áll. Schott Vilmos is a csuvas *pilik* (= öt) szót a török *bilik* v. *bileg* szóval rokonítja, mely am. Handwurzel, Handgelenk, de Zenkernél: Faust, Ballen is. *Hat* = *át* v. *ált* (törökül: *altï*) átmenetet jelent a másik kézre. *Hét* = *két* t. i. a másik kézen kettő (hozzá gondoltatván az első kéz). *Nyolcz* = nyúlt v. *nyujtott*, régiesen: *nyolt*, *nyojtott*, azaz nyujtott v. legmagasabb ujj, t. i. a másik kézen épen az ami ‚orom‘ az egyik kézen (itt is hozzá gondoltatván az első kéz). *Kilencz* = *külön-tíz*, vagyis elkülönítendő egy a tízből, (10 — 1) hasonló észjárással mint a négyes számnál, (több más nyelvek példájára is, miként Schott Vilmosnál, valamint Hunfalvy Pál említett munkájában is olvasható). *Tíz* = *tesz* t. i. a két kéz összetétele; egyébiránt hangokban közös a szanszkrit *daszan*, latin *decem*, görög δέκα stb. szókkal, valamint a *száz* és *ezer* szók is egyeznek az árja családbeliekkel, mint föntebb megérintők. A magyar *tíz*, *száz* *ezer* számnevek az *íz* szóból is megfejthetők, melynek jelentését (rész, tag, különösen az ujjakon: bötyök) mindnyájan ismerjük; ebből kiindúlva *tíz* annyi volna mint *tő-íz*, száz mint *sza-íz* (= tova v. további íz), ezer mint *íz-három* (persa *hezár*).

SZÁMADÁS, (szám-adás) ösz. fn. 1) Igazolás, kimutatás, melyet valaki bizonyos kiadások, és bevételek felől az illető felsőbbségnek, vagy megbizónak egyes tételek előadása, és összeállítása által teszen. *Gazdatiszti*, *pénztárnoki*, *kereskedelmi számadás*. *Számadásra felszólítani*, *sürgetni*, *vonni*, *kényszeríteni valakit*. *Pontos*, *hibás számadás*. *Számadásban megbukni*.

2) Átv. okadás, melylyel valaki bizonyos tetteiről, eljárásáról tartozik. *Az elveszett ütközet miatt számadásra vonni a vezért. Itt van a számadás napja.*

SZÁMADÁSI, (szám-adási) ösz. mn. Számadáshoz tartozó, számadásra vonatkozó. *Számadási jegyzékek. Számadási kötelesség, per. Számadási iratok. Számadási elintézés. Számadási* (számadás alóli) *fölmentés.*

SZÁMADÓ, (szám-adó) ösz. fn. Tiszt, vagy szolga, ki akármily rábízott vagyon mibenlétét az illető birtokosnak, vagy megbizónak szám szerént kimutatni köteles. Rendesen mint melléknév az illető személy nevével jár. *Számadó tiszt, számadó gazda. Számadó juhász, gulyás, csikós, kanász,* kinek felelőségére bizvák a bujtárok, és nyájbeli jószágok. A hajcsárok számadója Mátyusföldön : *sáfár.*

SZÁMADÓI, (szám-adói) ösz. mn. Számadóra vonatkozó, számadót illető. *Számadói kötelesség, mulasztás. Számadói könyvek vizsgálata.*

SZÁMADOL, (szám-adol) ösz. önh. Valamiről számot ad. V. ö. SZÁM.

SZÁMADOLTAT, (szám-adoltat) ösz. áth. Számadás alá von.

SZÁMALAK, (szám-alak) ösz. fn. L. SZÁMJEGY.

SZAMALÓ, (szam-al-ó) fn. tt. *szamaló-t.* Göcsejben Szent György táján am. szénvonó. Alakjára igenévnek látszik az elavult *szamal* igétől; vagy talán csak a *szénvonó* szónak elferdítése; vagy végre eredetileg *szenelő* volt, melyből vastaghangon *szanaló, szamaló* alakult.

SZAMÁR, fn. tt. *szamár-t* v. *szamar-at*, tb. *szamar-ak.* Négylábu emlős állat, melynek patája hasítatlan, fülei hosszúk és lekonyulók, szőre szürke, farkának csak vége bojtos. Köz ismeretü s gúnyolt állat, holott rosz élelmezés mellett is kivált teherhordásra haszonvehető. Róla több közmondat forog a nép szájában : *Tudja minden szamár maga terhét. Szamár se bír el asztagot. Aranyat hord a szamár, bogácskórót eszik. Igen érti szamár a szép szót. Igen kell szamárnak a hegedüszó.* (Asinus ad lyram). *Szamár többre nézi aranynál a szalmát. Aranyos kantár szamár fejéhez, bot a tegezhez. Szamár arany lant mellett is szamárnótát ordít. Hozzá szokott mint szamár a böjthöz. Szamarat füléről. Szamár a juhok közt. Illik rá, mint szamárra a bársonynyereg,* v. *mint szamár hátán a selyemnyereg* v. *nem illet szamarat a vörös nyereg. Lóról szamárra. Kilátszik, mint juhok közöl a szamár.*

„Megy a juhász szamáron,
Földig ér a lába."
Petőfi.

2) Átv. gúnyos ért. buta, ostoba, tunya. *Te szamár! Nagy szamár vagy. Tanuló korában mindig szamár volt. Két lábu szamár.* Fölveszi a fokozást is, mely esetben melléknevül szolgál, pl. *szamárnál szamarabb.* Képes körülirással : *Isten lova.* 3) A szamárnak festett képe, melyet hajdan a rest tanulóknak csufságos büntetésül nyakokba akasztottak. *Szamarat viselni.*

Azon szók egyike, melyek több ragok és képzők előtt az éket elvesztik, mint : *bogár, sugár, madár* stb. — Olaszul : *somaro* (Esel; Lastthier, Saumthier), talán *soma* (Bürde, Last) szótól; elején a németben is *Saumer* (teherhordozó, mind személyre, mind állatra értve); vagy talán keletről jött át e szó akár a magyar, akár az olasz nyelvbe, minthogy szintén hasonlít hozzá a héber *khamór* (חֲמוֹר) arab *kimár* mely nevét e nyelvekben úgy látszik *veres* szinétől kapta, minthogy a gyökszónak (חמר és خمر) egyik jelentése : rubuit. Egyébiránt a rokon hangok az ázsiai és európai nyelvekben történetesen is találkozhatnak mint sok más szóban.

SZAMARAGOL, (szamar-ag-ol) önh. m. *szamaragol-t.* Tréfás utánzással képzett szó a *lovagol* hasonlatára, s am. szamáron jár, szamáron nyargal.

SZAMÁRAGYÚ, (szamár-agyú) ösz. mn. Buta, ostoba, milyennek a szamarat tartják.

SZAMÁRAKOL, (szamár-akol) ösz. fn. Akol, melyben szamarakat tartanak.

SZÁMARÁNY, (szám-arány) ösz. fn. Számban kifejezett arány; v. ö. ARÁNY, 2).

SZAMARAS, (szamar-as) mn. és fn. tt. *szamaras-t* vagy (melléknévileg) *—at*, tb. *—ok* v. (melléknévileg) *—ak.* Szamárral biró. Szamarat hajtó, szamáron menő, járó.

SZAMARAZ, (szamar-az) áth. m. *szamaraz-tam, —tál, —ott*, par. *—z.* Valakit szamár czimmel illet, gúnyosan szamárnak csúfol. *Szamarazni, megszamarazni valakit.*

SZAMARAZÁS, (szamar-az-ás) fn. tt. *szamarazás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a.* Gúnyolás, csúfolás, midőn valakit szamárnak neveznek.

SZAMÁRBŐGÉS, (szamár-bőgés) ösz. fn. A szamárnak sajátszerü orditása. *Szamárbőgés, ebugatás nem hallik menyországba.* (Km.).

SZAMÁRCSIKÓ, (szamár-csikó) ösz. fn. A szamárnak csikó fia, vemhe; kis szamár.

SZAMÁRDI, l. ZAMÁRDI.

SZAMÁRFAKÓ, (szamár-fakó) ösz. mn. Szürkés fakó, milyenek a szamarak szoktak lenni.

SZAMÁRFŐ v. —FEJ, (szamár-fő v. —fej) ösz. fn. 1) A szamárnak aránylag nagy feje. *A szamárfejet nem szokták megszappanozni. Szamárfej tormával* „modicum et bonum" (gúnyos km.). 2) Átv. ostoba, buta fej.

SZAMÁRFÜL, (szamár-fül) ösz. fn. A szamárnak hosszú, konya füle. Gúnyosan, kezekkel utánzott fülek, melyek által valakit ostobának csúfolnak. *Szamárfüleket mutatnak egymásnak.* Oskolás gyermekek nyelvén, a könyvnek akár hosszában akár valamely szögletén behajtott levele. *Szamárfüllel megjeggezni a leczkét.*

SZAMÁRHAJTÓ, (szamár-hajtó) ösz. fn. Szolga, ki a teherhordó szamarakat hajtja, vagy általán, ki szamarakat őriz.

SZAMÁRHERE, (szamár-here) ösz. fn. Népies neve a *baltaczim* (hedysarum) nevü növény egyik fajának, melyet növénytani néven *takarmánybaltaczim*nek (hedysarum onobrychis) hívnak; másképen szintén köz néven: *spanyollóhere*, *varjuborsó*. Idegen néven: *esparlette*.

SZAMÁRHURUT, (szamár-hurut) ösz. fn. Igen erős hangu hurut, mely a szamár orditásához némileg hasonló.

SZAMÁRKODÁS, (szamár-kod-ás) fn. tt. *szamárkodás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. 1) Teherhordó szamár módjára való szolgálás. 2) Ostoba cselekvés, működés, beszélés.

SZAMÁRKODIK, (szamár-kod-ik) k. m. *szamárkod-tam*, —*tál*, —*ott*. 1) Szamár módjára húzza vagy viseli a terhet. 2) Ostobául tesz, vagy beszél valamit; bolondoskodik; izetlenül tréfálkodik.

SZAMÁRKÖRÖM, (szamár-köröm) ösz. fn. 1) A szamárnak hasitatlan körme, vagyis patája. 2) A szattyúk neméhez tartozó növényfaj népies nnve; másképen szintén köz néven *lókörömfü*, *marti lapu*, *kis édes lapu*, *szamár lapu*; növénytani néven: *lókörmü szattyú*. (Tussilago farfara).

SZAMÁRLAPU, (szamár-lapu) l. SZAMÁRKÖRÖM, 2).

SZAMÁRNÓTA, (szamár-nóta) ösz. fn. Gúnyosan, a szamárnak rút kiáltásu hangja, orditása. *A szamár aranylanton is szamárnótát peng.* (Km.).

SZAMÁRÓL, (szamár-ól) ösz. fn. Ól, melybe a szamarakat rekesztik, vagy bekötik.

SZAMÁRORDÍTÁS v. —ORDITÁS, (szamár-ordítás) ösz. fn. A szamárnak fülsértő kiáltása, melyben az *i* és *a* hangok kiváltképen kivehetők. *Ebugatás, szamárordítás nem hallik mennyországba*, alaptalan rágalomra vonatkozó közmondat.

SZAMÁRÖSZVÉR, (szamár-öszvér) ösz. fn. Öszvér, melyet ménlótól kanczaszamár ellett. V. ö. ÖSZVÉR.

SZAMÁRPATA, (szamár-pata) lásd SZAMÁRKÖRÖM, 1).

SZAMÁRRÍVÁS v. —RIVÁS, (szamár-rívás) ösz. fn. Szamárordítás. A *rívás* szó hangzóinál fogva szabatosabban kifejezi ez állatnak hangját, kiáltását, mint az ordítás. *Szamárrívás, ebugatás nem messze ér.* (Beniczky). *Hallottam szamárrívást, el nem futék.* (Km.).

SZAMÁRSÁG, (szamár-ság) fn. tt. *szamárságot*, harm. szr. —*a*. Átv. ért. ostobaság, butaság, oktalan cselekedet.

SZAMÁRSZEG, (szamár-szeg) ösz. fn. Az eke szarvait öszvefoglaló szeg. Balaton vidéki tájszó.

SZAMÁRSZÜRKE, (szamár-szürke) ösz. mn. A szamár szőréhez hasonló szürke szinü.

SZAMÁRTANÁCS, (szamár-tanács) ösz. fn. Ostoba fejtől eredt rosz tanács. *Ökörtől szamártanács.* (Km.).

SZAMÁRTEJ, (szamár-tej) ösz. fn. Vemhes szamár teje. *Gyógyszerül szamártejet inni.*

SZAMÁRTÖVIS, (szamár-tövis) ösz. fn. Köz néven néhutt így hívatik a *tövises iglicze* (ononis spinosa), másutt a *fodros bogács* (carduus crispus); mely másképen szintén köz néven: *fodor tövis;* ismét másutt a *fejérhátu bordon* (onopordum acanthium), mely másképen: *fejérhátu tövis*, vagy *szöszös bogács.*

SZAMÁRUL, (szamár-ul) ih. Szamár módjára; bután, ostobául. *Szamárul ordít. Szamárul cselekszik, beszél.*

SZAMAT, (szam-at) fn. tt. *szamat-ot*, harm. szr. —*ja*. Gyümölcsök, és azok levének, ízének sajátnemü szaga v. illata. *Jó szamatú bor. A borértők szamatjaikról megismerik a borokat.* Másképen: *zamat.*

E szónak gyökében alaphang a sziszegő *sz*, melyet ízleléskor a nyelven és orron beszivott lég képez, mint a *szí*, *szop*, *szag*, a latin *sapio*, *sapor*, *sugo*, a német *schmecken* stb. szókban is. Egyezik vele *szimat*, honnan *szimatol*, azaz, szaglározva, orrát szivogatva fürkész, keres, kutat.

SZÁMATLAN, (szám-at-lan) mn. tt. *számatlan-t*, tb. —*ok*. Szabatosan véve am. amit számba nem vettek, aminek száma tudva nincs; olvasatlan, számlálhatlan. *Számatlan pénzt adni valakinek.* Különbözik tőle *számtalan*, vagyis igen nagy számu, igen sok. Ilyetén különbséget a szokás némely más hasonló képzetü szókra nézve is megalapított, pl. különböznek: *szemetlen* és *szemtelen*, *gondatlan* és *gondtalan*, *képetlen* és *képtelen*, *fajatlan* és *fajtalan* stb.

SZÁMBETŰ, (szám-betü) ösz. fn. Betü, melyet a szokás, vagy tudomány számjegy helyett használ, pl. a rómaiaknál: I, V, X, L, C, D, M; a görögöknél: α, β, γ stb., itt-ott az araboknál, hébereknél szintén az ábécze betüi; v. ö. SZÁM; a mennyiségtanban: *a*, *b*, *c* stb. általános mennyiségi jegyek, pl. $a+b=x$.

SZÁMBIRÁLAT, (szám-birálat) ösz. fn. Számadás birálata, vizsgálata.

SZÁMBIRÁLÓ, (szám-biráló) ösz. fn. Valamely számadásnak megvizsgálója.

SZÁMÉNTALAN, (szám-ént-[a]-lan) mn. tt. *száméntalan-t*, tb. —*ok*. Igen nagy számu; amit számba venni, megszámítani alig lehet, általánosabb szóval: *számtalan*. Él ama szóval Pázmán, Préd. 877. l. Molnár Albertnél megfelel neki a *támétalan*, innumerabilis, mely nem egyéb, mint az elsőnek betüváltozás általi módositása, s ugyanazt jelenti Pázmánnál: *táméntalan*, Prágainál: *táméntalanság*. Innen alakult úgy a Balaton mint Tisza mellett divatos vékonyhangú *teméntelen* és *töméntelen*. Különböztetés végett v. ö. TÖMÉNYEZER, és TÖMÉRDEK.

A *száméntalan* törzse az elavult *számént*, azaz, *számint*, mint *csavarént csavarít*, *legyént legyint*, stb. egyszerűbb alakban: *számít*, *csavarít*. Ezen nemü igékhez az egyszerü tagadó *lan len* képző szokott járulni, mint: *csorbít-lan*, *tisztítlan*, *aprítlan*, *ferdít-*

len, rendítlen stb. és így: *számítlan, n* közbevetéssel: *számintlan;* ez utóbbi könnyebb kiejtés végett ismét közbevetett önhangzóval: *számint-a-lan.* V. ö. —TALAN, —TELEN képzőt.

SZÁMÉRTÉK, (szám-érték) ösz. fn. Valamely számnak meghatározott becse.

SZÁMÉRTŐ, (szám-értő) ösz. mn. és fn. Aki a számitásban és számvitelek nemeiben ügyességgel bír, magának képességet szerzett.

SZÁMFÉLÉTTI v. —FÖLÖTTI, (szám-félétti v. —fölötti) ösz. mn. Ami a kellő, rendes számmennyiséghez nem tartozik; a kellő számnál több, a kimért egészhez mintegy mellékesen oda csatolt; ami nélkül épenséggel ellehetni. *A számfeletti kocsikat, munkásokat visszaküldeni. Számfeletti tisztviselők, segédhadak.*

SZÁMÍT, SZÁMIT, (szám-ít) áth. m. *számít-ott,* par. —*s,* htn. —*ni* v. —*ani.* 1) Bizonyos mennyiséget számok által meghatároz. *Pénzt számítani. Felszámítani a kiadást, és bevételt. Kiszámítani, mibe kerül egy uj ház. Összeszámítani a termett gabona mennyiségét. A bevételből leszámítani a kiadást* am. kivonni. 2) Bizonyos illeték, járandóság gyanánt a többi közé tud be valamit. *Az ügyvéd fáradsági díját a többi perköltségek közé számítani. A börtönre itélt fogolynak a vizsgálati időt beszámítani.* 3) Önhatólag am. valamire igényt tart. *Számítok segítségedre. Arra nem is számítottam.* Különbözik *számol;* l. ezt.

SZÁMÍTÁS, SZÁMITÁS, (szám-ít-ás) fn. tt. *számitás-t,* tb. —*ok.* Cselekvés, midőn valamit számítunk. V. ö. SZÁMÍT.

SZÁMÍTÁSI, SZÁMITÁSI, (szám-ít-ás-i) mn. tt. *számitási-t,* tb. —*ak.* Számitásra vonatkozó, számitást illető. *Számitási munkálat. Számitási hiba. Számitási pénz,* melyet a valóságban nem vernek, vagy mint papirpénzt nem nyomtatnak, hanem a forgalomban csak számitásként használnak, mint pl. az angol sterlinget; hasonló volt nálunk régente általában a gira (marca); jelenben is a conventios forint valóságban már nem létezik, noha még számtalan régibb szerződésekben, kötelezvényekben előfordúl.

SZÁMÍTÓ, SZÁMITÓ, (szám-ít-ó) mn. és fn. tt. *számító-t.* Aki vagy ami számít. *Számítókönyv. Kis számító* = kisebb számitásokat tartalmazó könyv.

SZÁMJEGY, (szám-jegy) ösz. fn. L. SZÁMJEL, 2).

SZÁMJEL, (szám-jel) ösz. fn. 1) Általán akármiféle jel, mely által bizonyos számot kimutatunk, pl. ujjakkal mutatott számjel. 2) Különösen irott, rovott ilyetén jel, pl. arab számjelek: 1, 2, 3.

SZÁMJELENTÉS, (szám-jelentés) ösz. fn.

SZÁMJELEZ, (szám-jelez) ösz. áth. Számjelek által kimutat, szembetünővé tesz, soroz, rendez valamit; másképen: *számoz. Számjelezni a könyvkötetek sarkait. Számjelezni a könyv lapjait. Számjelezni a házakat.*

SZÁMJELEZÉS, (szám-jelezés) ösz. fn. Cselekvés, melynél fogva valamit számjelek által kimutatunk, sorozunk. V. ö. SZÁMJELEZ.

SZÁMKIÜZ, (szám-ki-üz); SZÁMKIÜZÉS, (szám-ki-üzés) l. SZÁMKIVET; SZÁMKIVETÉS.

SZÁMKIVET, (szám-ki-vet) ösz. áth. Felsőbb parancs, vagy birói itélet által valakit bizonyos országból, kerületből, városból idegen földre költözni kényszerit, másképen: *számkiüz,* rövidebben: *számüz. Az országháboritókat számkivetni.* A Debreczeni Legendáskönyvben a *számki* (szánki) el is választatik a *vetni* szótól. „Mikoron ötet szánki akarnája vetnie“ (104. l.). „Vettettenek vala szánkive“ (61. l.). Innen az is megtetszik, hogy az egész szó eredetileg *szám kive* — azaz *szám kivül vetni* volt, s a mai *számüz* önkényü (a szófejtésen nem alapuló) rövidités, mert a *ki* vagy *kive* a *szám* szóhoz és nem az *üz* vagy *vet* szóhoz tartozván, el nem hagyható vala; azonban ennek ellenére a tetszetes kurtitás divatba hozta; helyesebben *számból üz* volna.

SZÁMKIVETÉS, (szám-ki-vetés) ösz. fn. Büntetési állapot az oly személynek, kit számkivetettek; másképen: *számüzés.* V. ö. SZÁMKIVET.

SZÁMKIVETETT, (szám-ki-vetett) ösz. mn. és fn. Akit számkivetettek; számüzött. *Számkivetett forradalmárok.* V. ö. SZÁMKIVET.

SZÁMKÖNYV, (szám-könyv) ösz. fn. Könyv, melyben a számitás pl. összeadás, kivonás, sokszorozás stb. könnyitésére főleg a köznép használatára a kisebb számokon kezdve sorban bizonyos nagyobb mennyiségekig följegyezvék.

SZÁMLA, (szám-ol-a) újabb korban (Fogarasi által) divatba hozott fn. mint a *számlál* ige közelebbi törzse, tt. *számlá-t.* Ennek pedig törzse: *számol,* melyből lett igenév *számoló, számola,* öszveráutva: *számla.* 1) Általában jelenti azon észműködést, mely által bizonyos mennyiséget számok segitsége által meghatározunk. Igy lett a *szemel* igéből *szemle, szemlél.* 2) Kereskedők, iparüzők, mesteremberek stb. könyveiben hitelüzleteik felszámitása, különesen pedig a fő- vagy számlakönyvben oly számviteli lap (Conto), melynek két oldala van ú. m. *Tartozik* (v. *Adós*) és *Követel* (v. *Birós*) oldala. *Feles számla* (Conto a meta). *Folyó számla* (Conto corrénte). *Költött számla* (Conto finto). *Én számlám* (Conto mio). *Mi számlánk* (Conto nostro). *Ö számlája* (Conto suo). *Ök számlája* (Conto loro). *Különfélék számlája* (Conto per diversi). *Egyenleg számla* (Conto saldo). *Külön számla* (Conto separáto). *Függő számla* (Conto sospeso).

SZÁMLABÉR, (számla-bér) ösz. fn. Bér, melyet valakinek bizonyos számvitelért fizetnek.

SZÁMLAKÖNYV, (számla-könyv) ösz. fn. Kereskedőknél, mesteremberekнél stb. azon könyv, mely a számlákat foglalja magában, adósok és követelők könyve.

SZÁMLÁL, (szám-la-al) áth. m. *számlál-t* 1) Bizonyos többségben foglalt egységeket egymás után elsorol, s illető számnevek által az öszveget

végleg meghatározza, kifejezi. *A pénzt garasonként, huszasonként, forintonként számlálni. Megszámlálni a csordában levő ökröket. Összeszámlálni az egész nap bevett bolti jövedelmet.* Ez értelemben másképp : *olvas.* 2) Egyenként megnevezi bizonyos sokaság alkatrészeit. *Elszámlálni a jelen volt vendégeket. Elészámlálni az áruczikkeket.* Különbözők : *számol* és *számít.* L. ezeket.

SZÁMLÁLÁS, (szám-la-al-ás) fn. tt. *számlálás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Ész működése, mely által bizonyos többséget számláluuk. Összetéve : *megszámlálás, elszámlálás, elészámlálás, összeszámlálás.* V. ö. SZÁMLÁL.

SZÁMLÁLAT, (szám-la-al-at) fn. tt. *számlálat-ot*, harm. szr. —*a*. Azon eredmény, melyet a számlálás létre hoz, vagyis a mennyiség mibenlétének kiderült állapota. *A számlálatból kitünik, hogy a kiadás fölülmulja a bevételt. A számlálatban hibát találni.*

SZÁMLÁLATLAN, (szám-la-al-atlan) mn. tt. *számlálatlan-t*, tb. —*ok*. Amit meg nem számláltak ; másképp : *olvasatlan. Egy marok számlálatlan pénzt adni valakinek.* Határozóként am. meg nem számlálva, számlálatlanul.

SZÁMLÁLATLANUL, (szám-la-al-atlan-ul) ih. Meg nem számlálva ; olvasatlanul ; számtanilag föl nem vetve. *Számlálatlanul átadni, elfogadni a pénzt.* V. ö. SZÁMLÁL.

SZÁMLÁLGAT, (szám-la-al-og-at) gyak. áth. m. *számlálgat-tam*, —*tál*, —*ott*, par. *számlálgass.* Gyakran, folytonosan számlál valamit. *Pénzét, jövedelmét számlálgatja. Megszámlálgatja az ebeket,* Kresznerics szerént, öreget jelentő közmondat.

SZÁMLÁLGATÁS, (szám-la-al-og-at-ás) fn. tt. *számlálgatás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés midőn valaki számlálgat. V. ö. SZÁMLÁLGAT.

SZÁMLÁLHATATLAN, SZÁMLÁLHATLAN, (szám-la-al-hat-[at]lan) mn. tt. *számlálhatatlan-t*, tb. —*ok*. Amit vagy miket megszámlálni, határozott számban kifejteni semmi halandó nem képes. *Meg-, elészámlálhatlan. A csillagok megszámlálhatlan sokasága.* Rövidebb szóval : *számtalan.* Határozóként : meg nem számlálható mennyiségben.

SZÁMLAP, (szám-lap) ösz. fn. Az óraműnek azon lapja, melyre az időmutató számjelek fölirvák.

SZÁMLAPÉNZ, (számla-pénz) ösz. fn. 1) Sárgarézből, ónból, vaslemezből stb. készített pénzalaku jegy, vagy barcza, melyet bizonyos számlálásoknál, különösen a kártyaasztalokon pótlékul használnak. 2) Némelyek ‚számitási pénz' helyett használják, de nem helyesen ; l. SZÁMITÁSI alatt.

SZÁMLÁS, (szám-l-ás) fn. tt. *számlás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. A földnek szántás által barázdákra hasadása. V. ö. SZÁMLIK.

SZÁMLIK, (szám-l-ik) k. m. *száml-ott*, htn. *száml-ani.* Mondják, nevezetesen a székelyeknél, földről, midőn az ekevas által barázdásan széthasad. *A föld jól vagy roszul számlik.*

„Számlik a föld, recseg, ropog a járom,
Szeretőmet biz én tovább nem várom."

„Beh jól számlott a főd akkor,
Mint gyermök-ekével a por"
Székely népdalok. (Kriza).

Képeztetésre hasonlók hozzá : *hámlik, hímlik, omlik, ömlik, bomlik, romlik.* Eredetére nézve l. SZÁM, fn.

SZÁMMIVELET v. —MÜVELET, (szám-mivelet) ösz. fn. Számitási működés, milyenek egyszerűen az összeadás, kivonás, szorozás, elosztás.

SZÁMNAGYSÁG, (szám-nagyság) ösz. fn. Sokaság, többség, melyet bizonyos szám jelent.

SZÁMNÉV, (szám-név) ösz. fn. Név, mely számot, mennyiséget, sokaságot jelent. *Határozott számnév*, milyenek a tőszámok, egy, kettő, három, négy stb. *Határzatlan számnév*, mint : sok, kevés, több, elég, tömérdek, töméntelen.

SZAMÓCZA, (szam-ó-cza) fn. tt. *szamóczát.* Növénynem a húszhímesek seregéből és sokanyások rendjéből (fragaria), melynek legközönségesb faja az *erdei eperj*, az árnyékot szereti, gyümölcse hosszukás, gyönge piros, a kocsányon könnyen áll, és leválik, s a köznép általában ezt nevezi szamóczának ; másik fajtája a *csattogó eper*, a szabadabb s napos helyet, pl. a réteket szereti ; gyümölcse ha jól megérik, piros és nehezen szakad le. Mindkettő Diószeginél : *földi eperszamócza* (fragaria vesca). Van *kerti szamócza*, mely amazoktól abban különbözik, hogy gyümölcsei nagyobbak, pirosak, és mind kocsányai mind nyelei szőrösek (fragaria elatior). *Skárlátszamócza* (fr. virginiana), skarlátpiros szinü ; *ananász szamócza* (fr. grandiflora), ananász illatu. Gönczy Pálnál a *csattogó szamócza* (fr. collina) kúpalaku, ananászszagu, nagyobb faj ; levelkéi felül csaknem kopaszok.

Gyöke azon *szam*, mely a *szamat, szamatos* származékokban szagos, illatos izt jelent. A szamócza is illatos, ízletes tulajdonságától kapta nevét. Kicsinyítő képzőjére nézve a növényországban több rokonai vannak, mint : *galócza, kukojcza, derécze, peszercze, seprencze, szömörcze* stb. V. ö. SZAMAT.

SZÁMOL, (szám-ol) áth. m. *számol-t.* 1) Szám szerént megnevez, megkülönböztet. *Számolni a napokat, órákat ;* helyesebben : *számlálni.* 2) Bizonyos mennyiség közé vesz valamit. *Ezt a többihez számolom. Azt nem is számolom*, számba sem veszem ; helyesebben : *számítni.* 3) Önhatólag, számtani működéssel foglalkodik. *Számolni tanít, tanúl. Táblán, fejből számolni.* Ez is inkább : *számítni.* 4) Különösen számok segítsége által valamit igazolás végett kimutat ; számot ad ; s ez a legvalódibb jelentése. *A bevételekről, és kiadásokról számolni. Kiki magáról számol. A tiszt tartozik urának számolni. Majd számolok veled*, azaz, kérdőre vonlak, tetteidről felelőssé teszlek. 5) Felható ragu névvel am. valamire igényt tart. *Számolok barátságodra. Arra nem is számoltam.* Ez is inkább : *számítok.*

SZÁMOLÁS, (szám-ol-ás) fn. tt. *számolás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. 1) Számtani működés, mely által bizonyos mennyiségről határozott tudomást szerzünk, vagy szerzeni akarunk. 2) Felelősségre vonatkozó számadás. *Tiszti számolás.* V. ö. SZÁMOL.

SZÁMOLAT, (szám-ol-at) fn. tt. *számolat-ot*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a* v. —*ja*. Számolás v. számadás eredménye.

SZÁMOLÓ, (szám-ol-ó) fn. tt. *számoló-t*. Személy, ki tudomás végett, vagy tiszt, hivatalnok, ki felelősségből számol. *Ügyes, pontos számoló.* V. ö. SZÁMOL.

SZÁMOLTAT, (szám-ol-tat) miv. m. *számoltat-tam*, —*tál*, —*ott*, par. *számoltass*. Eszközli, meghagyja, hogy valaki számoljon.

SZÁMOLTATÁS, (szám-ol-tat-ás) fn. tt. *számoltatás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, midőn valaki számoltat.

SZÁMOLYA, fn. tt. *számolyá-t*. Növénynem az öthímesek seregéből és egyanyások rendjéből; bokrétája gyertyatartóforma, a magzat fölött három metszetü; hímjei a bokréta nyakában, a szeletekkel általellenben; tokja egy rekeszü, öt fogú. (Samolus). Faja : *szíki számolya*. (S. Valerandi).

SZÁMONKÉNT, (szám-on-ként) ih. Külön-külön számokra osztva; egyenként. *Számonként átadni, átvenni a könyveket. Számonként kimutatni a jövedelmi forrásokat.*

SZÁMONTARTÁS, (számon-tartás) ösz. fn. Nyilván v. nyilvánságban tartás.

SZAMORODNI, újabb időben Tokaj vidékén s általában a Hegyalján lábra kapott idegen (némelyek szerént lengyel) szó; azon bort nevezik így, melyet vegyesen aszú és nyers szőlőszemekből nyomtak ki.

SZAMOS, az erdélyi folyóvizek egyik nevezetesbike (*Nagy-Szamos, Kis-Szamos* és *egyesült Szamos*), mely Szathmár megyében a Tiszába szakad. Több helység neveztetik róla.

SZÁMOS, (szám-os) mn. tt. *számos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. 1) Számmal ellátott. 2) Nagyító értelemben am. sok, nagy számu. *Számos cseléddel van. Számos nép gyült öszve. Számos esztendeig éljen.*

SZÁMOSAN, (szám-os-an) ih. 1) Számozva. 2) Sokan, nagyszámmal. *Számosan voltunk.*

SZAMOS-BECS, falu Szatmár m.; helyr. — *Becs-re*, —*en*, —*ről*.

SZAMOSFALVA, erdélyi falu Kolos m.; helyr. —*falvá-ra*, —*n*, —*ról*.

SZÁMOSÍT, SZÁMOSIT, (szám-os-ít) áth. m. *számosít-ott*, par. —*s*, htn. —*ni* v. —*ani*. Számossá tesz, sokasít, nagy számra nevel. *Számosítani a munkdsokat, a kiadást, a jövedelmet.*

SZÁMOSÍTÁS, SZÁMOSITÁS, (szám-os-ít-ás) fn. tt. *számosítás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, mely által valamit számosítunk. V. ö. SZÁMOSÍT.

SZAMOS-KORÓD, falu Szatmár m.; helyr. —*Koród-ra*, —*on*, —*ról*.

SZÁMOSODÁS, (szám-os-od-ás) fn. tt. *számosodás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Állapoti változás, midőn valami számosodik, sokasodik, többé leszen. L. SZÁMOSODIK.

SZÁMOSODIK, (szám-os-od-ik) k. m. *számosod-tam*, —*tál*, —*ott*. Bizonyos mennyiségnek száma növekedik, szaporodik, sokasodik, nagyobbodik. *Számosodnak a tanulók, előfizetők. Számosodik a munka, a gond.*

SZÁMOSSÁG, (szám-os-ság) fn. tt. *számosságot*, harm. szr. —*a*. Számos állapot, sokaság, nagyszámuság. *A könyvek kelendőségét az olvasók számossága előmozdítja.*

SZAMOSSZEGH, falu Szatmár m.; helyr. — *szegh-re*, —*en*, —*ről*.

SZAMOS-SZÉPLAK, falu Közép-Szolnok m., helyr. —*Széplak-ra*, —*on*, —*ról*.

SZAMOSTELKE, erdélyi falu Küküllő m.; helyr. *Szamostelké-n*, —*re*, —*ről*; másképen : *Somostelke, Szomostelke.*

SZAMOS-UDVARHELY, falu Közép-Szolnok m.; helyr. —*Udvarhely-en*, —*re*, —*ről*.

SZAMOS-ÚJLAK, faluk Belső-Szolnok és Szatmár m.; helyr. —*Újlak-ra*, —*on*, —*ról*.

SZAMOS-ÚJVÁR, szabad kir. város Erdélyben Belső-Szolnok m.; helyr. —*Újvár-ra*, —*on*, v. —*ott*, v. —*t*, —*ról*.

SZAMOS-UJVÁR-NÉMETHI, falu Belső-Szolnok m.; helyr. —*Némethi-be*, —*ben*, —*ből*.

SZAMOTLÁS, (szamot-ol-ás) fn. tt. *szamotlás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. A székelyeknél am. a szarufa állának a koszorúfába eresztése. E szónak törzse : *szamot*, melyből lett *szamotol* ige, s ebből *szamotlás*. Legvalószinübb, hogy a metszést, rovást jelentő *szám* szóval rokon, minthogy szamotolni nem egyéb, mint egyik gerendát a másikba róni. V. ö. SZÁM, fn.

SZAMOTOL, (szamot-ol) áth. m. *szamotol-t*. A szarufa állát a koszorúfába ereszti. V. ö. SZAMOTLÁS.

SZÁMOZ, (szám-oz) áth. m. *számoz-tam*, —*tál*, —*ott*, par. —*z*. Több, különösen hasonnemü tárgyakat számjelekkel megkülönböztet. *Számozni a házakat, ajtókat, könyvlapokat, fehérruhát.*

SZÁMOZÁS, (szám-oz-ás) fn. tt. *számozás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, mely által valamit számozunk. V. ö. SZÁMOZ.

SZÁMOZAT, (szám-oz-at) fn. tt. *számozat-ot*, harm. szr. —*a* v. —*ja*. Számozás eredménye.

SZÁMPALA, (szám-pala) ösz. fn. Tábla simított palakőből, melyen számítni szoktak.

SZÁMPÉNZ, (szám-pénz) ösz. fn. Helyesebben : *számitási pénz*. L. SZÁMITÁSI alatt.

SZÁMRA, (szám-ra) ih. 1) Bizonyos mennyiség vagy mérték szerént, ahhoz mérve. *Mázsa, font, lat számra mérni, adni, venni valamit. Akó, itcze*

számra mérni a bort. Esztendő, hónap, hét, nap számra kiadott szoba. Óra számra fizetni a zongora- nyelvmestert. 2) A számot vevén tekintetbe. *Számra sok könyve van, de belértékre kevés.*

SZÁMRENDSZER, (szám-rend-szer) ösz. fn. Valamennyi számnak bizonyos meghatározott sorba rendezése a végett, hogy nagyobb öszvegeknél könnyen tájékozhassuk magunkat. Ennek eszközlése végett általában el van fogadva alapul a 10-es szám, mely után a számlálás mindig ujból kezdődik pl. 20 = két tíz, 30 = három tíz, 100 = tíz tíz, 1000 = száz tíz és így tovább végtelenül. Minthogy a 10-es számot csak 2 és 5 számmal lehet elosztani, de 3 és 4 számmal nem, némelyek a 12-es számot ajánlották alapszámnak, azonban siker nélkül.

SZÁMSOR, (szám-sor) ösz. fn. Sor, melyben a számok egymás után következnek. *Természetes számsor : 1, 2, 3, 4, 5 stb.*

SZÁMSZER, (szám-szer) ösz. fn. A régieknél jelentett több részekből álló szerszámot, vagy gépet. V. ö. SZERSZÁM.

SZÁMSZERÉNTI v. —SZERINTI, (szám-szerinti) ösz. mn. Számmal vagy számokkal kifejezett.

SZÁMSZERÍJ, (szám-szer-íj) ösz. fn. A régieknél rugonyos, és nagyobb íjforma hadi gép, melyből nagy nyilakat lődöztek. (Balista). Különbözött a közönséges kézíjtól, mennyiben amazt csak bizonyos állóhelyen alkalmazva használták pl. a várak vívásánál. V. ö. SZÁMSZER.

SZÁMSZERÍJAS, (szám-szer-íjas) ösz. fn. Lövész a régies hadviselésben, ki számszeríjjal nagyobbféle nyilakat lődözött ki. V. ö. SZÁMSZERÍJ.

SZÁMSZERÍJGYÁRTÓ, (szám-szer-íj-gyártó) ösz. fn. Gyártó, míves, ki számszeríjakat készített.

SZÁMSZERINTI, l. SZÁMSZERÉNTI.

SZÁMSZÓ, (szám-szó) ösz. fn. Általán minden szó, mely alapértelemben számot fejez ki, tehát szélesb jelentésü, mint a szoros ért. vett számnév. Ide tartoznak a *tőszámnevek :* egy, kettő, három stb. *sorszámnevek :* első, második, harmadik stb. *osztó számszók :* egyed, ketted, harmad, negyed stb. *sokszorozó számszók :* egyszer, kétszer, háromszor stb.

SZÁMTALAN, (szám-talan) mn. tt. *számtalan-t*, tb. —*ok*. A maga nemében igen sok, minek száma tudva nincsen. *Számtalan, mint a por.* (Km.). *Számtalan sok a pénze.* Határozóként am. számtalan ízben. V. ö. SZÁMATLAN.

SZÁMTALANSZOR, (szám-talan-szor) ih. Igen gyakran, nagyon sokszor.

SZÁMTALANUL, (szám-talan-ul) l. SZÁMTALANSZOR.

SZÁMTAN, (szám-tan) ösz. fn. A mennyiségtan alaprésze, mely a számok ismeretére, s a velök bánásra oktat. *Közönséges számtan*, mely arabjelekkel, *általános számtan*, mely betüszámjelekkel adatik elé. Amannak czélja a határozott számjegyek különféle öszvekötésében ügyességet szerezni (arithmetica); emezé az általános számok öszvekötésének szabályait kimutatni (algebra). Szoros ért. csak az elsőt nevezik *számtan*-nak, a másodikat pedig *betüszámtan*nak v. *betüvetéstan*nak.

SZÁMTANI, (szám-tan-i) mn. tt. *számtani-t*, tb. —*ak*. Számtant illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Számtani szabályok, munkálatok. Számtani könyv, oktatás.*

SZÁMTANILAG, (szám-tan-i-lag) ih. Számtan szabályai szerint. *Számtanilag kivetni valamit.* V. ö. SZÁMTAN.

SZÁMTARTÁS, (szám-tartás) ösz. fn. Minden, ami a számadáshoz, különösen a bevételek, és kiadások kimutatásához tartozik, vagyis számadást tárgyazó müködés.

SZÁMTARTÓ, (szám-tartó) ösz. fn. Hivatalnok, kinek feladata a bevételeket és kiadásokat számba venni, s az illető felsőbbségnek kimutatni. *Uradalmi számtartó*, ki nagyobb, és rendezett uradalmakban rangra a tiszttartó után, és a kasznár fölött áll, s a pénzek, fizetések kezelésével vagy azoknak csak felszámításával, könyvelésével foglalkodik.

SZÁMTARTÓKÖNYV, (szám-tartó-könyv) ösz. fn. Hivatalos könyv, melybe a számtartó a bevételi és kiadási részleteket beigtatja.

SZÁMTARTÓSÁG, (szám-tartóság) ösz. fn. Számtartói hivatal és rang.

SZÁMTÉTEL, (szám-tétel) ösz. fn. Egyes tétel azaz czikk valamely számviteli jegyzékben vagy könyvben.

SZÁMTISZT, (szám-tiszt) ösz. fn. Tisztviselő, ki a bevételek és kiadások rendszeres följegyzésével foglalkodik.

SZÁMTUDOMÁNY, (szám-tudomány) ösz. fn. Tudományos rendszerbe foglalt számtani ismeretek.

SZÁMTUDÓS, (szám-tudós) ösz. fn. Számtanban tudományosan kiképzett és jártas személy.

SZÁMŰZ, (szám-üz) ösz. áth. l. SZÁMKIVET.

SZÁMŰZÉS, (szám-üzés) ösz. fn. l. SZÁMKIVETÉS.

SZÁMŰZÖTT, (szám-üzött) ösz. mn. és fn. l. SZÁMKIVETETT.

SZÁMVERS, (szám-vers) ösz. fn. Vers, mely valamely évnek számát foglalja magában, honnan teljesben *évszámvers*-nek is hívják; ilyen számvers olvasható pl. *Gyula-Fejérvár* szó alatt. (Chronostichon v. chronogramma).

SZÁMVÉTEL, (szám-vétel) ösz. fn. Cselekvény, melynél fogva a felsőség, vagy megbizó tulajdonos az illető számadó vagy számtartó által maga elé terjeszteti a bevételek és kiadások egyes részleteit.

SZÁMVETÉS, (szám-vetés) ösz. fn. Számtani müködés, midőn a számjelek viszonyítása, és számtan szabályai szerint bizonyos mennyiséget meghatározunk. Különösen számadásra v. számvételre vonatkozó ilyetén müködés. *Nagy számvetésem van veled.*

SZÁMVETÉSI, (szám-vetési) ösz. mn. Számvetésre vonatkozó, azt illető. *Számvetési észrevételek. Számvetési szabályok.*

SZÁMVETÉSTAN, (szám-vetés-tan) ösz. fn. Tan a számvetési szabályok- és rendszerről.

SZÁMVETŐ, (szám-vető) ösz. fn. Személy, illetőleg számtudós, ki számot vet, vagyis a számtan szabályai szerint működve bizonyos mennyiséget meghatároz, megtud. *Ügyes, pontos számvető.*

SZÁMVETŐKÖNYV, (szám-vető-könyv) ösz. fn. 1) Számtani könyv, mely a számvetés szabályait adja elé. 2) Könyv, melybe a már fölvetett mennyiségeket bejegyzik.

SZÁMVEVÉS, (szám-vevés) l. SZÁMVÉTEL.

SZÁMVEVŐ, (szám-vevő) ösz. mn. és fn. Aki a bevételekről és kiadásokról szóló tételeket az illető számadók által hivatalosan maga elé terjeszteti és vizsgálat alá veszi.

SZÁMVEVŐHIVATAL, (szám-vevő-hivatal) ösz. fn. Számvétellel foglalkodó tiszti, hivatalnoki állomás; továbbá a számvevőtisztek testülete; és irodája.

SZÁMVEVŐI, (szám-vevői) ösz. mn. Számvevőt illető, arra vonatkozó; számvevőtől eredett vagy eredő. *Számvevői vizsgálat, birálat. Számvevői szolgálat.*

SZÁMVEVŐSZÉK, (szám-vevő-szék) ösz. fn. Számvevőtisztek testülete.

SZÁMVEVŐTISZT, (szám-vevő-tiszt) ösz. fn. Hivatalnok, ki a számadásokat, bevételekről és kiadásokról szóló jegyzékeket, könyveket vizsgálat alá veszi.

SZÁMVEZETŐ, (szám-vezető) l. SZÁMTISZT.

SZÁMVISGÁLÓ v. —VIZSGÁLÓ, (számvizsgáló) l. SZÁMVEVŐ.

SZÁMVISZONY, (szám-viszony) ösz. fn. Egyik számnak viszonya a másikhoz, pl. 1 a 3-hoz.

SZÁMVITEL, (szám-vitel) ösz. fn. 1) Hivatalnoki, vagy biztosszemélyi foglalkodás, melynek feladata a bevételeket és kiadásokat, úgy a követeléseket és tartozásokat s általában az üzleteket bizonyos rendben kezelt könyvbe jegyezni. 2) Maga ezen kiadásoknak s bevételeknek stb. jegyzéke.

SZÁMVIVŐ, (szám-vivő) ösz. mn. és fn. A bevételi és kiadási tételeket rendes szerkezetü könyvbe jegyző hivatalnok, vagy biztosszemély. *Hatósági, kereskedelmi számvivő.*

SZÁMVIVŐSÉG, (szám-vivő-ség) ösz. fn. A bevételi és kiadási tételeket rendes szerkezetü könyvbe jegyző személyek hivatala; v. összesége. *Hatósági, kereskedelmi számvivő.*

SZÁMVIVŐSÉGI, (szám-vivőségi) ösz. fn. Számvivőhivatalt, vagy számvitellel foglalkodást illető.

SZÁMVIZSGÁLÓ, (szám-vizsgáló) l. SZÁMVEVŐ.

SZÁN, (1), áth. m. *szán-t.* Szenvedő alakot nem szokott fölvenni. 1) A szenvedő iránt fájdalmas részvéttel viseltetik; sajnál valakit. *Szánom a szegényt. Ne szánd őt, maga az oka, hogy szenved. Eb, aki szánja. Szánjanak meg engem világtalant. Megszánja isten a pogányt is.* (Km.). Különösen, önmaga által elkövetett bűn miatt sajnálkodik, mely esetben a *bán* igével szeret ikerülni. *Szánom bánom minden büneimet. Három napi dínomdánom, holtig való szánom-bánom.* (Km.). 2) Tulajdonító ragú viszonynévvel, valakinek némi kedélyi vonzalomból kész adni valamit. *Ezt a fegyvert fiamnak szántam, ha felnő. Legszebb paripámat neked szánom, ha lovagolni megtanulsz. Vagyonának egy részét holta után a szegényeknek szánta.* „Kérem kegyelmedet ezeket is vegye jó consideratióban, s ne is vegye gonosz néven, mert én jó szántomból cselekszem.“ Gr. Eszterházy M. Rákóczy Györgyhöz 1644-ben. 3) Előre eltökéli, hogy valakit v. valamit bizonyos czélra alkalmazni, vagy fordítani, vagy bizonyos állásba helyezni fog. *Egyik fiát papnak, a másikat katonának* v. *katonai életre szánta. Mire szántam fiamat?* (Fáy). *Jövedelmem felét közintézetekre szántam.* 4) Felható ragú viszonynévmással am. némi belküzdelem után valamely nehezebb dologra eltökéli, feláldozza magát. *Veszélyre, halálra, katonaságra szánta magát. Rászánta magát a legszigorúbb szerzetesi életre.* Általában is: *elszánni magát* am. valamely szenvedésre, veszéllyel járó küzdelemre készen állani.

E szó értelmében alapfogalomként a kedélynek azon hajlama rejlik, mely fájdalmas részvétre, vagy ösztönszerü rokonérzetre szokott gerjeszteni. Innen átv. ért. jelenti az akaratnak küzdelmét, midőn az érzékiséggel mintegy meghasonlik, s némi erőszak és önmegtagadás által kénytelen rajta erőt venni. E szerint alapértelemre rokon a *sajnál, sajgat, szenv, szenved, haj! jaj!* fájdalmas érzelmekre vonatkozó szókhoz. Csagataj nyelven *szana-mak* am. szánni, sajnálni (azt is teszi: számlálni); továbbá *szan-mak* am. vélni, sajdítni. (Vámbéry).

SZÁN, (2), fn. tt. *szán-t,* tb. —*ok,* harm. szr. —*ja.* Jármű, melynek alapját elül felgörbedő s derékban úgynevezett eplényekkel öszvekötött két talpfa teszi, melyet télen a havas és jeges utakon, mint könnyen iszamodót kocsi gyanánt használnak. *Szánon utazni, terhet szállítani. Hintókorbával fölszerelt szán. Gyermekek csúszkáló szánja.* Tájdivatos kiejtéssel: *szány,* máskép: *szánka, szánkó.*

Mint könnyen csuszó, sikamló szer alaphangra rokon azon *isz* gyökü szókhoz, melyek sikamlást, elsurranást jelentenek, milyenek: *iszkódik, iszamodik, iszánkodik,* s valószinü, hogy a *szán* is eredetileg *iszán* volt, melyből az *i* idővel elmaradt, mint az *is, es* kötszókból lett *s;* t. i. az erős sziszegésü *sz* vagy *s* előtt az *i* csak gyöngén hallatszik, honnan más nyelvekben is vannak rá példák, hogy kimarad, pl. *ἵστημι sto, historia* olaszul *storia.* A német nyelvben is a szán és iszamodás, iszánkolás (csuszkálás) nevei egy gyökük: *Schlitte, schlendern, schleifen* stb. Egyébiránt eléjön a szláv nyelvekben is *szanya, szanye, szanki.*

SZANA, önmagában nem jön elé, hanem csak *szana-szét* ikerített szóban; de megvan magában is a mandsu nyelvben: *szania-me*, és a mongolban: *szunukhu* am. terjedni; távol lenni (s' etendre, s' allonger; être éloigné stb.). L. SZANASZÉT.

SZANÁCS, puszták Gömör és Somogy m.; helyr. *Szanács-ra, —on, —ról.*

SZANÁD v. ZANÁD, falu Torontál m. helyr. *Szanád-ra, —on, —ról.*

SZÁNAKODÁS, (szán-ak-od-ás) fn. tt. *szánakodás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Sajnálkodás, fájlalás, melyet a szenvedők iránti részvét gerjeszt bennünk. *Szánakodásból jót tenni valakivel.* V. ö. SZÁNAKODIK.

SZÁNAKODIK, (szán-ak-od-ik) k. m. *szánakodtam, —tál, —ott.* Valakinek szenvedő állapotán részvevőleg sajnálkodik, szomorkodik, s mennyire lehet, enyhíteni törekszik. *Szánakodni a szegényeken, betegeken, kárvallottakon. Szánakodni kell rajta, ha látja őt az ember.* Elemezve: *szán-ag-od-ik*, vagy *szán-og-od-ik*, t. i. törzse az elavult gyakorlatos ige *szánag* v. *szánog.*

SZÁNAKODÓ, (szán-ak-od-ó) mn. tt. *szánakodó-t.* Aki szánakodik, vagyis, más szenvedése iránt fájdalmas részvéttel viseltető. V. ö. SZÁNAKODIK.

SZÁNAKOZÁS; SZÁNAKOZIK; SZÁNAKOZÓ, l. SZÁNAKODÁS; SZÁNAKODIK; SZÁNAKODÓ.

SZÁNALMAS, (szán-al-om-as) mn. tt. *szánalmas-t* v. *—at*, tb. *—ak.* Szánalmat gerjesztő, szánalomra méltó. *Szánalmas eset, állapot.* V. ö. SZÁNALOM.

SZÁNALOM, (szán-al-om) fn. tt. *szánalm-at*, harm. szr. *—a*. Részvevő indulat, melynél fogva valaki v. valami fölött szánakozunk. Hasonló képezetésüek e kedélyre vonatkozó szók: *fájdalom, irgalom, siralom, gyötrelem*; újabb származékok: *szenvedelem, vigalom.*

SZÁNALOMGERJESZTŐ, (szánalom-gerjesztő) ösz. mn. Ami valakit szánakodásra indít; másképp: *szánalmas.*

SZÁNANDÓ, (szán-and-ó) mn. tt. *szánandó-t.* Szomorú, szenvedő állapota miatt fájdalmas részvétre méltó. *Szánandó árvák, özvegyek, szegények.* V. ö. SZÁN igét.

SZÁNAS, (szán-as) fn. és mn. tt. *szánas-t* vagy (melléknévként) *—at*, tb. *—ok*, v. (melléknévként) *—ak.* 1) Szánnal biró, szánnal járó; v. ö. SZÁNASSÁG. 2) Szánra vagy szánnal járásra alkalmas. *Szánas idő. Szánas út.*

SZÁNÁS, (szán-ás) fn. tt. *szánás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Fájdalmas érzés, melynél fogva a szenvedő iránt részvéttel viseltetünk. *Szánásbánás*, elkövetett saját bününk miatt. *Elszánás*, am. belküzdelem utáni eltökélés. V. ö. SZÁN, ige.

SZÁNASSÁG, (szán-as-ság) fn. tt. *szánasság-ot*, harm. szr. *—a*. A székelyeknél Udvarhelyszéken am. szánnal járás, kereskedés, mint: szekeresség. *Elment szánasságra* (Kriza J.).

SZANASZÉT v. —SZÉLT, (szana-szét vagy —szélt) ösz. ih. Ikerített szavaink egyike, melyben csak az egyes szók *szana-* és *szét* gyökei (*sza, sze*) teszik az ikerités alapját. Annyi mint a hason természetü *szerteszét*, t. i. *ide s tova*, azaz rendetlenül elszórva, különféle irányban; néhutt: *szerin-szerte.* (Szabó D.). *A nyáj szanaszét bolyong az erdőn. Könyvei, irományai szanaszét hevernek az asztalon.*

Elemzésére nézve l. SZA, (1); és rokonságára SZANA czikket.

SZÁNAT, (szán-at) fn. tt. *szánat-ot*, harm. szr. *—a* v. *—ja.* Elvont értelemben azon részvevő fájdalmas érzet vagy indulat, melyet mások szenvedő állapota kelt fel bennünk, szánalom. Régi iratokban fordúl elé, pl. Benigna asszony imakönyvében.

SZÁNATOS, (szán-at-os) mn. tt. *szánatos-t* v. *—at*, tb. *—ak.* 1) Szánatra mutató. *Szánatos arcz, taglejtések.* 2) Ami szánatra gerjeszt; szánandó, sajnálatra méltó. *Szánatos nyomor, szegénység, kinlódás.*

SZANCSAL, erdélyi falu Küküllő m.; helyr. *Szancsal-ra, —on, —ról.*

SZANDA, falu Nógrád, puszták Heves és Máramaros m.; helyr. *Szandá-ra, —n, —ról.*

SZÁNDÉK, (szán-ad-ék) fn. tt. *szándék-ot*, harm. szr. *—a*. Másképp, kivált a régieknél: *szándok*, mint *hajlék hajlok; marék marok; fazék fazok; ajándék ajándok* stb. Az akaró tehetségnek határozata, melynél fogva valaki bizonyos teendőt tüzött ki magának, vagyis, tervezett czél, föltétel, mely teljesitésre vár. A szándék a szabad akarat kifolyása, s különbözik a *vágy*-tól, vagy *ösztön*-től, melyek az észnek megfontoló működése nélkül csupán érzéki indokból késztenek cselekvésre. Szabatosan véve különbözik az akarattól is, mennyiben ez gyakran mások cselekvésére is elhatározó, s kényszerítő erővel bír, pl. a felsőség akarata az alsóbbak irányában; ellenben a szándék csak előkészületi határozat, mely közvetlenül az alany teendőire vonatkozik, s a végrehajtó akaratot megelőzi. *Szándékát titkolni, kijelenteni. Szándéka van külföldre utazni. Szándékában volt katonának menni, de szándékát megváltoztatta. Ez szándékom szerént történik. Jó szándékkal lenni valaki iránt. Szánt-szándékkal elkövetett gyilkosság. Rosz szándékból tenni valamit.* Közmondatok: *A rosz szándék erkölcsi bün, ha végre nem hajthattad is. Embernél szándék, Istennél ajándék. Ember teszi a szándékot, Isten, aki rendeli. Szegény ember szándékát boldog Isten birja. Nem jó czégért kötni titkos szándékunknak.*

Gyöke *szán* ige, melyből lett az elavult *szánad* v. *szánd* ige, s ebből *szánadék* v. *szándék.* Hasonló módon képződtek a *ken, fen, tol, fon, un* igegyökökből *kend, fend, told, fond*(or), *und*(or) származékok. V. ö. SZÁN, ige.

SZÁNDÉKLÁS, (szán-ad-ék-ol-ás) fn. tt. *szándéklás-t.* tb. *—ok*, harm. szr. *—a.* Az akaró tehetségnek működése valamely szándékra vonatkozólag.

SZÁNDÉKLAT, (szán-ad-ék-ol-at) fn. tt. *szándéklat-ot*, harm. szr. —*a* v. —*ja*. Maga az egyszerűbb ‚szándék'; l. ezt.

SZÁNDÉKLOTT, (szán-ad-ék-ol-ott) mn. tt. *szándéklott-at*. Amit valaki szándékba vett, előre cselekvési célul kitüzött. *Szándéklott utazása elmaradt.* V. ö. SZÁNDÉKOL.

SZÁNDÉKOL, (szán-ad-ék-ol) áth. m. *szándékol-t* v. *szándékl-ott*, htn. —*ni* v. *szándékl-ani*. Valamit teendőül szándékba vesz. *Amit nem szándéklott, azt kelle tennie. Mit szándékolsz* v. *szándéklasz tenni?*

SZÁNDÉKOLT, l. SZÁNDÉKLOTT.

SZÁNDÉKOS, (szán-ad-ék-os) mn. tt. *szándékos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Elhatározottan, készakarva történő. *Szándékos kártétel, gyilkosság. Szándékos jóakarat.* Nyomatosabban : *szántszándékos.*

SZÁNDÉKOSAN, (szán-ad-ék-os-an) ih. Előre megfontolva, teendő gyanánt kitüzve, készakarva. *Szándékosan veszélynek, halálnak tenni ki magát. Szántszándékosan bántani, gúnyolni valakit.*

SZÁNDÉKOSSÁG, (szán-ad-ék-os-ság) fn. tt. *szándékosság-ot*, harm. szr. —*a*. Állapot v. tulajdonság midőn valaki készakarva, eltökélett szándékkal viszen valamit véghez.

SZÁNDÉKOZÁS, (szán-ad-ék-oz-ás) fn. tt. *szándékozás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Elhatározás, melynél fogva valamit tenni szándékozunk. V. ö. SZÁNDÉKOZIK.

SZÁNDÉKOZIK, (szán-ad-ék-oz-ik) k. m. *szándékoz-tam*, —*tál*, —*ott*, par. —*zál*. Elhatározza, fölteszi magában, hogy valamit tenni fog; bizonyos föltétel vagy czél végrehajtására készül. *Házat építeni, jószágot venni, útra menni szándékozik. Elszándékozik tőlünk* (távozni készül). *Hova szándékozol?*

SZÁNDÉKTALAN, (szán-ad-ék-talan) mn. tt. *szándéktalan-t*, tb. —*ok*. Ami szándék nélkül történik; amire valaki eleve és szabad akaratból el nem határozta magát. *Szándéktalan kártétel, bántalom.* Ellentéte : *szándékos.* Határozólag am. szándékosság v. szándék nélkül, nem szándékosan.

SZÁNDÉKTALANSÁG, (szán-ad-ék-talan-ság) fn. tt. *szándéktalanság-ot*, harm. szr. —*a*. Szándék nélküli állapot.

SZÁNDÉKTALANUL, (szán-ad-ék-talan-ul) ih. Szándékosság nélkül.

SZÁNDERÉK, (szán-derék) ösz. fn. A szánnak azon része, mely a viendő személyt vagy dolgot foglalja magában.

SZÁNDOK, (szán-ad-ok) fn. tt. *szándok-ot*, harm. szr. —*a*. Értelmére l. SZÁNDÉK. A régiek után ismét divatba jött. „Az ellenségnek penigh minden szándokok reánk vagyon." Levél 1557-ből. (Szalay Ág. 400 magyar levél 272. l.). Azon *k* képzőjű nevek egyike, melyek a megelőző *é* hangzót *o*-ra szokták változtatni, mint : *hajlék hajlok; marék marok; fazék fazok; szurdék szurdok* stb.

SZÁNDOKOL; SZÁNDOKOS stb. l. SZÁNDÉKOL; SZÁNDÉKOS stb.

SZÁNFA, (szán-fa) ösz. fn. 1) Elül felgörbedő és simára faragott vagy gyalult gerendaszeletek, melyek a szán nevü járműnek talpát teszik. 2) Szélesb ért. ide tartoznak az eplények is, melyek a talpakat öszvekötik.

SZANISZLÓ, (1), férfi kn. tt. *Szaniszló-t*. Szláv eredetü : *Sztaniszlav*, am. állandó, dicső v. boldog.

SZANISZLÓ, (2), falu Szatmár m.; helyr. *Szaniszló-ra*, —*n*, —*ról*.

SZANK, puszta Kis-Kunságban; helyr. *Szank-ra*, —*on*, —*ról*.

SZÁNKA, (szán-ka) fn. tt. *szánká-t*; l. SZÁN. ‚Szánkó' szóval együtt a hajósoknál is divatos müszó. L. SZÁNKÓ, 2). E szó nem látszik kicsinyzőnek, hanem az elavult *szánga* v. *szánog* ige részesülőjének : *szánoga*, azaz, *szánogó*, melyekből öszverántva lett *szánga szángó*, s keményebben ejtve : *szánka, szánkó*. Ily képeztetésüek : *czinegő czinege czinke, fecsegő fecsege fecske, locsogó locsoga locska, csacsogó csacsoga csacska csacskó* stb.

SZÁNKATALP, (szánka-talp) ösz. fn. 1) Lásd SZÁNTALP. 2) Azon talpfák, melyeket hajóépitőhelyen a hajó hosszában két oldalt raknak, hogy a hajót vízbeeresztés alkalmával egyenes állásban tartsák.

SZÁNKÁZ, (szán-ka-az) önh. m. *szánkáz-tam*, —*tál*, —*ott*, par. —*z*. Szánka nevü járművön valahová rándul, tova és visszautazik. *Farsangban szánkázni. Kutyaszánkázta!* (azaz szánkáztatta) szelid káromkodási pótlék.

SZÁNKÁZÁS, (szán-ka-az-ás) fn. tt. *szánkázás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Útazás, mulatsági kirándulás szánkán.

SZÁNKÁZIK, (szán-ka-az-ik) k. l. SZÁNKÁZ.

SZÁNKÁZTAT, (szán-ka-az-tat) miv. m. *szánkáztat-tam*, —*tál*, —*ott*, par. *szánkáztass*. Eszközli, hogy valaki szánkán valahová ránduljon, pl. aki a szánba fogott lovakat hajtja, vagy pedig saját emberének meghagyja, hogy valakit szánon tova szállitson, különösebben, hogy szánkázás által neki mulatságot szerezzen.

SZÁNKÓ, (szán-k-ó) fn. tt. *szánkó-t*. Tájdivatosan am. szán, szánka. 1) L. SZÁN. 2) Kenessey Albertnél azon talpépitmény, melyen a hajó vízbe bocsáttatik.

SZÁNLIK, (szán-l-ik) k. m. *szánl-ott*, htn. —*ani*. Göcseji tájnyelven : *szánlik a föld, rét* am. bizonyos pontig nyúlik, (mintha szántanák?) *A mi földenk* (földünk) *a határdombig szánlik.*

SZÁNKÓCZOBOR, (szánkó-czobor) ösz. fn. A szánkótalpra függőlegesen állított oszlop, milyenek többen alkalmazva a vízre bocsátandó hajót oldalt támogatják.

SZÁNKÓTALP, (szánkó-talp) l. SZÁNKATALP.

SZÁNOMÁNY, (szán-o-mány) fn. tt. *szánomány-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Amit valakinek vagy valamire, valahova szánnak v. szántak. Ritka használatu szó.

SZÁNT, (szám-t) áth. m. *szánt-ott*, par. —*s*, htn. —*ni* v. —*ani*. 1) A földet ekével barázdákra hasogatja, hogy kellő termelésre alkalmassá tegye. *Mélyen, fölületesen szántani a földet. Felszántani a gyepet. Ugart, forgatót* v. *keverőt, vetőt szántani. Befelé, kifelé, domborúra, lejtőre szántani a földet. Egy ekével egy nap egy holdat megszántani. Elszántani a szomszéd földéből egy két barázdányit. Beszántani a barázda alá vetett gabonát. Körülszántani a vizenyős legelőt, hogy a juhok rá ne menjenek*, azaz, köröskörül huzott barázdával megjegyezni. *Nem tud az én ekémen szántani. Ő is szeret a czigányok lován szántani*, azaz, hazudni. (Közmondatok). *Kutya szántotta fia, ördög szántson a hátadon*, tréfás káromkodások.

„Szeretnék szántani,
Hat ökröt hajtani,
Ha a rózsám jönne
Az ekét tartani.“
Népdal.

„Kertünk végén szánt egy eke,
Barna legény áll mellette.“
Népdal.

2) Átv. mondják a léget vagy vizet hasító némely testekről, és állatokról. *A haladó hajó szántja a víz hullámait. Szánt a pacsirta*, midőn egyenes vonalban föl-alá röpül.

„Kis pacsirta ég madara,
Szánt fölöttem, zeng a dala.“
Népdal.

Továbbá tréfásan szólva, *jobbra balra szántani* am. sántikálva, s földet csiszolva maga után húzni a lábát.

„Egyik jobbra sántít,
A másik balra szánt.“
Vörösmarty.

Szinte átv. ért. *valakin szántani* am. szuttyongatni, bántani, dorgálni, szidni. *Ne szánts annyit rajta*, ne pirongasd mindig.

Elemzésére nézve l. SZÁM, fn. Képeztetésre hasonlók hozzá: *hánt, hint, ont, bont, önt, ront*, melyekben a gyökbeli *m* könnyebb kiejtés végett *n*-re változott. Ugyan ezen okból olvasható a Debreczeni Legendáskönyvben: *szántalan*, sőt itt eléjön *szánkivetni* is.

SZÁNTALP, (szán-talp) l. SZÁNFA, 1).

SZÁNTÁS, (szám-t-ás) fn. tt. *szántás-t*, tb. —*ok*. A földnek barázdákra hasogatása ekével. *Őszi, tavaszi, nyári szántás. Szántásvetés.* A Müncheni codexben eléjön ‚szántóföld‘ vagyis ‚szántott föld‘ értelemben is, mi ma sem szokatlan. „Mennyeknek országa hasonlatik mustármaghoz, kit vevén ember vet ő szántásába.“ (Máté XIII.). — V. ö. SZÁNT.

SZÁNTÁSBÉR, (szántás-bér) ösz. fn. Bér, melyet a fogadott szántónak fizetni szoktak; továbbá azon költség, melybe a szántás kerül. *A kiadások közé a szántásbért beszámítani.*

SZÁNTÁSVETÉS, (szántás-vetés) ösz. fn. Általán am. földmivelés, mennyiben a földet, hogy teremjen, meg kell szántani, és be kell vetni.

SZÁNTAT, (1), (szán-t-at) miv. m. *szántat-tam, —tál, —ott;* par. *szántass.* Eszközli, meghagyja hogy szántson. *Én még nem szántatok.*

SZÁNTAT, (2), (szán-t-at) fn. tt. *szántat-ot*, harm. szr. —*ja*. A Müncheni codexben am. szántóföld (ager). „Ki veti a jó magot, az embernek fia, az szántat ke(dég) az e világ.“ (Máté. XIII. Ugyanitt eléjön hasonló értelemben ‚szántás‘ is).

SZÁNTATLAN, (szám-t-atlan) mn. tt. *szántatlan-t*, tb. —*ok*. Amit meg nem szántottak; ugaron, parragon heverő. *A szántatlan föld gazt, bozótott terem.* Határozóként am. szántatlanul, meg vagy fel nem szántva.

SZÁNTATLANUL, (szán-t-atlan-ul) ih. Meg nem szántva, parragon. *Szántatlanul hagyott dülők, nyomások.*

SZÁNTHATÓ, (szám-t-hat-ó) mn. tt. *szántható-t*. Ami alkalmas rá, hogy czélirányosan szántani lehessen. *Eső után szánthatóbb a föld. A sziklás vagy ingoványos határ nem szántható.*

SZÁNTÓ, (1), (szám-t-ó) mn. és fn. tt. *szántó-t*. 1) Amivel szántanak. *Szántó ökrök. Szántó vas*, összetéve: *szántóvas*. 2) Aki szánt. *Szántó legény, béres, gazda. Szántóvető*. 3) Amit szántanak. *Szántó föld*, összetéve: *szántóföld*.

SZÁNTÓ, (2), mváros Abaúj megyében; faluk Hont, Tolna, Szala, Csongrád m.; KIS—, NAGY—, Bihar, PILIS—, Pest, TASNÁD—, Közép-Szolnok, ZAGYVA—, Nógrád m.; puszták Nógrád és Pest m.; helyr. *Szántó-ra, —n, —ról.*

SZÁNTÓD, puszta Somogy m.; helyr. *Szántód-ra, —on, —ról.*

SZÁNTÓFÖLD, (szántó-föld) ösz. fn. Általán minden föld, vagy telek, melyet termékenyítés nevezetesen gabonatermelés, vagy más vetemények végett szántani szokás, különböztetésül a legelők-, kaszálórétek-, kerti földek- és szőlőktől.

SZÁNTÓFÖLDI, (szántó-földi) ösz. mn. Szántóföldet illető, abban termő stb. *Szántóföldi jövedelem, termény.*

SZÁNTOGAT, (szám-t-og-at) gyak. áth. m. *szántogat-tam, —tál, —ott*, par. *szántogass.* Folytonosan, gyakran, vagy egymás után, lassan-lassan szánt. *Két ökrön szántogatja kis telkét.* V. ö. SZÁNT.

SZÁNTOGATÁS, (szám-t-og-at-ás) fn. tt. *szántogatás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Gyakori, folytonos, vagy némi kényelemmel, s lassudan haladó szántás.

SZÁNTÓHALMA, erdélyi falu Hunyad m.; helyr. —*halmá-ra, —n, —ról.*

SZÁNTÓKA, (szám-t-ó-ka) kicsiny. fn. tt. *szántóká-t*. Mezei pacsirta, melyről midőn egyenesen majd föl, majd alá röpül, a nyelvszokás azt mondja, hogy a levegőt szántja, honnan a neve *szántóka* kis szántót jelent.

SZÁNTOVA, falu Bács m.; helyr. *Szántová-ra, —n, —ról.*

SZÁNTÓVAS, (szántó-vas) ösz. fn. Az ekének lényeges része, hegyes orrú, élesre aczélozott és sajátságos alakú vas lemez, mely az eketalphoz illesztve, és a vonó erő után nyomulva a földet ketté hasítja, s a kormánydeszka segítségével barázdákat vet. V. ö. CSOROSZLA. *A szántóvasat mélyebbre ereszteni. Az elkopott szántóvasat megnádolni,* v. *edzeni* v. *aczélozni.*

SZÁNTÓVASHAL, (szántó-vas-hal) ösz. fn. Müller természetrajza szerént tengeri halfaj, melynek hátulsó részéből két üsztökeforma kinövés nyúlik ki. (Zeus vomer).

SZÁNTÓVETŐ, (szántó-vető) ösz. mn. és fn. Ki sajátkezüleg földmiveléssel foglalkodik, parasztember, földmivelő, földész. *Szántóvető embernek a jövő esztendőben áll minden gazdasága.* (Km.).

SZÁNTSZÁNDÉKKAL, (szánt-szándékkal) ösz. ih. Szabad akarat szerint elhatározva, eltökélve, előre kitüzve, készakarva. *Szántszándékkal kárt tenni valakinek. Szántszándékkal, nem véletlenül, nem hirtelen haragból elkövetett gyilkosság.* „Nem szán(t) szándékkal esött a pénzvétel, hanem tertineth (történet) szerint.“ Levél 1559-ből (Szalay Ágoston 400 m. l. 319. lapon).

SZÁNTSZÁNDÉKOS, (szánt-szándékos) ösz. mn. A ‚szándékos‘ szónak nyomatékozott mása, am. előre minden oldalról meggondolt, tüzetesen elhatározott, eltökélett, teendőül czélzatosan kitüzött. *Szántszándékos kártétel, bántalom.*

SZÁNTSZÁNDÉKOSAN, (szánt-szándékosan) l. SZÁNTSZÁNDÉKKAL; és v. ö. SZÁNTSZÁNDÉKOS.

SZÁNÚT, (szán-út) ösz. fn. Hóval borított szilárd fenekü vagy jeges út, mely szánkázásra alkalmas. *Ha a fagyos földre hó esik, jó szánút lesz rajta.*

SZANY, mváros Sopron m.; helyr. *Szany-ba, —ban, —ból.*

SZÁNY, tájdivatos; l. SZÁN.

SZAP, (1), elvont gyök, melyből közvetlenül *szapor*, közvetőleg *szapora, szaporít, szaporodik* és ezek származékai eredtek. Rokon értelmü vele azon *gyap*, mely a *gyapor, gyaporít, gyaporodik* szók gyöke. Mindegyikben a sokaság, tömöttség, sürüség alapfogalma rejlik. Ennélfogva ide tartoznak a *gyapju, gyapott, gyapár*, vékonyhangon *gyep, gyepes, cseplye, cseplyes, csepöcze, csepü, cseprente, csepzik*, melyek állati vagy növényi sürü sarjadékokra vonatkoznak, és így mind alapfogalomra, mind alaphangra rokonok: *szap, gyap, gyép, gyöp, csép, csöp* (nem ‚csöpög‘ gyöke). Törökül *szabuk* és csagataj nyelven *szapuk* am. hamar, továbbá törökül *csabuk*, csagataj nyelven *csapuk* am. gyors, szapora.

SZAP, (2), elavult gyök, melyből *szapu, szapul, szapuló, szapoly* származtak. Mint a *szapu* és *szapoly* szókból kitünik, öblösen kivájt vagy öszveállított edényt jelent. A palóczok- és barkóknál csak azon különös értelemben maradt fenn, midőn kemenczét jelent. Alapértelmére nézve talán azon *sza* gyökü szók közé sorozható, melyek metszést, hasítást, különösebben vájást jelentenek, mint: *szab, szak, szakad, szakócza, szánt, szalul.* V. ö. SZAP, (3); és SZAPU.

SZAP, (3), fn. tt. *szap-ot*, harm. szr. *—ja.* A palóczok és barkóknál am. kemencze, honnan: *szap alja*, kemencze alja, vagy oldala, kuczkó. Törökül: *szoba.* Öblös tulajdonságánál fogva rokon a *szapoly* és *szapu* szókhoz. V. ö. SZAPU.

SZAP, (4), falu Győr m.; helyr. *Szap-ra, —on, —ról.*

SZÁP, fn. tt. *száp-ot*, harm. szr. *—ja.* A pontyok, kárászok neméhez tartozó halfaj. (Cyprinus ballerus). Egyezik vele a német *Zope*, Pomerániában *Schwope.*

SZAPAL, SZAPALY, (szap-al v. —aly) ösz. fn. A palóczoknál am. kemencze alja; kemencze oldala melletti padka.

SZÁPÁR, falu Veszprém m.; helyr. *Szápár-ra, —on, —ról.*

SZAPARNICZA, fn. tt. *szaparniczá-t.* Sándor István szerint lóbetegség, melyet köznyelven taknyosságnak hívnak. Szláv eredetü szó, mert *szopel* szlávul taknyot, *szopelnicza* taknyosságot jelent. Nincs rá szükségünk, s itt csak tudomásul jegyezzük föl.

SZAPLONCZA, falu Máramaros m. helyr. *Szaplonczá-ra, —n, —ról.*

SZAPOLY, (szap-oly) fn. tt. *szapoly-t*, v. *szaplyot.* 1) Szeged vidékén a hajósok, molnárok mély öblü lapátja, melylyel a hajóba szivárgott vizet kimeregetik. *Faszapoly, hosszu nyelü szapoly, kis szapoly.* 2) A székelyeknél öblös lemezü, lapáthoz hasonló ásó. V. ö. SZAP, (2), elavult gyök.

SZAPOLYOZ, (szap-oly-oz) áth. m. *szapolyoztam, —tál, —ott*, par. *—z.* Vizet szapolylyal (a hajóból) kihányni.

SZAPOLYOZÁS, (szap-oly-oz-ás) fn. tt. *szapolyozás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a.* Víznek szapolylyal kihányása.

SZAPOR, (szap-or) elvont törzse *szapora, szaporít, szaporodik* szóknak.

SZAPORA, (szap-or-a) mn. tt. *szaporát.* 1) Sürün, buján növő, tenyésző. *Szapora búza. Szapora fü. Szapora birka, tehén. A nyúl szaporább az orozlánnál, s a veréb a sasnál. Szapora, mint az ebkapor.* (Km.). 2) A maga neméhen sürüen, gyakran, hamar működő. *Szapora beszéd. Szapora munka. Szapora malom sokat darál.* (Km.). *Szapora tréfa ritka okosság.* (Km.). *Szapora előmozdítása akármely dolognak megérdemel egy pár keztyüt.* (Km.). *Szapora Margit módjára*, frisen sürgölődve, gondoskodva. 3) Tájdivatosan am. sok. *Három fontnál szaporábbat* (többet) *nyom.* (Szabó Dávid). 4) Főnevül használva jelent ivadékot, növedéket, terményt. *Nincs szaporája a bitangnak.* (Pázmán). Ez értelemben ‚szaporaság‘ v. ‚szaporúlat‘ is szokásban van. 5) A verselésben olyan láb, melynek három rövid tagja van (∪ ∪ ∪, tribrachys).

Gyöke *szap* mint sürüséget jelentő, egyezik a *gyapor, gyapju, gyapott*, továbbá a *csepü, cseplesz, gyepü* szók *gyap, csep, gyep* gyökeivel. Törökül: *szïpïr* am. szeleburdi (Vámbéry). V. ö. SZAP, (1), elvont gyök. Alakra hasonlók hozzá: *csutora, gugura, kukora, pipere* stb. melyekben az *a e* végképző a tulajdonságot jelentő *ó ő* v. *ú ü* képzőnek felel meg, mint: *bugyogó bugyoga, czinegő czinege.*

SZAPORABESZÉDŰ v. —BESZÉDŰ, (szaporabeszédü) ösz. mn. Aki igen hamar v. sebesen szokott beszélni.

SZAPORAFŰ, (szapora-fű) ösz. fn. Köz néven növényfaj a galamboczok neméből; szára magános, szerteágazó; virágzása czérnaforma füzérekben; levelei sokhasábúk, sallangosak; máskép szintén köz néven: *galambfű, galambocz;* növénytani néven: *szapora galambocz.* (Verbena officinalis).

SZAPORA GALAMBOCZ, l. SZAPORAFŰ.

SZAPORÁN, (szap-or-a-an) ih. 1) Sürün, buján tenyészve. *Jó földben szaporán nő a fü, vetemény. A lebotolt füz szaporán hajt.* 2) Frisen, hamar, mintegy sürüen követve egymást. *Szaporán beszélni, lépni, dolgozni. Lass szaporán a munka után. Csak szaporán legények, hogy el ne késsünk.*

SZAPORASÁG, (szap-or-a-ság) fn. tt. *szaporaság-ot*, harm. szr. —*a.* 1) Állati vagy növényi tulajdonság, melynél fogva faját buján tenyészti, sokasítja. *Nyulak, verebek, halak szaporasága. Köles szaporasága.* 2) Friseség, hamarság, hirtelenség. *Beszédbeli szaporaság. Sürgési, mozgási szaporaság.* 3) Növedékek, származékok, ivadékok. *A nyáj szaporasága az idén nem nagy.* V. ö. SZAPORA.

SZAPORÁSKODIK, (szap-or-a-as-kod-ik) k. m. *szaporáskod-tam, —tál, —ott.* Szaporán tesz valamit; hamarkodik, hirtelenkedik. (Eléjön Szabó Dávidnál).

SZAPORA SZEGFŰ, a szegfü (dianthus) növénynem egyik fajának népies neve; másképen szintén köz néven: *csillagvirág*, növénytani néven: *csillagszegfü.* (Dianthus barbatus).

SZAPORÁTLAN, (szap-or-a-atlan) mn. tt. *szaporátlan-t*, tb. —*ok.* 1) Ami gyéren tenyészti a maga faját; meddő. *Szaporátlan állatok, növények, vetemények.* 2) Nem eléggé fris, lassan működő. *Szaporátlan lépés. Szaporátlan munka*, melynek az időhöz képest kevés látszata van. Határozóként am. gyéren tenyészve; kevés sikerrel.

SZAPORÁTLANSÁG, (szap-or-a-atlan-ság) fn. tt. *szaporátlanság-ot*, harm. szr. —*a.* 1) Tenyésztő erő hiányossága. 2) Az időhöz mért munkának, mozgalomnak, aránylag kevés sikeressége, látszatlansága. V. ö. SZAPORÁTLAN.

SZAPORÁZ, (szap-or-a-az) áth. m. *szaporáztam, —tál, —ott*, par. —*z.* Valamit szaporán, azaz, igen gyorsan hamarkodva tesz. *Szaporázza a beszédet. Megszaporázza lépteit. Elszaporázza a munkát.* A táncot gyors vagy fris léptekkel ropja.

SZAPORÁZÁS, (szap-or-a-az-ás) fn. tt. *szaporázás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a.* Cselekvés, mely által valamit szaporázunk. V. ö. SZAPORÁZ.

SZAPORCZA, falu Baranya m.; helyr. *Szaporczá-ra, —n, —ról.*

SZAPORÉKONY, (szap-or-ék-ony) mn. tt. *szaporékony-t* v. —*at*, tb. —*ak.* L. SZAPORA, 1) 2) 3).

SZAPORICZA, (szap-or-i-cza) mn. tt. *szaporiczá-t.* Pergő, fris, hadaró nyelvü. *Szaporicza beszéd. Szaporicza tanitó, szónok.* Kemenesali szó. Balaton mellékén az *n* hang közbevetésével: *szapornicza.*

SZAPORÍT, SZAPORIT, (szap-or-ít) áth. m. *szaporít-ott*, par. —*s*, htn. —*ni* v. —*ani.* 1) Eszközli, hogy saját, vagy más állatok, és növények faja tenyészszék, sokasodjék. *Családját évenként egy gyermekkel szaporítja. A ménest, gulyát, juhokat nemesebb faj által szaporítani. Az ur Isten szaporítsa, gyarapítsa. Fákat szaporítani.* 2) Valamit a maga nemében sokasít. *Szaporítani a hivatalnokok munkáját. A sok gyermek szaporítja az apai gondot. Szót szaporítani. Ne szaporítsd a szót*, ne fecsegj hiába. 3) Frisít, hamarít. *Lépteit szaporítja.*

SZAPORÍTÁS, SZAPORITÁS, (szap-or-ít-ás) fn. tt. *szaporítás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a.* Cselekvés, mely által szaporítunk, azaz, tenyésztünk, sokasítunk, hamarítunk valamit. *Baromszaporítás. Haszontalan szószaporítás.* V. ö. SZAPORÍT.

SZAPORNICZA, (szap-or-n-i-cza) mn. L. SZAPORICZA. Különbözik: *szaparnicza.*

SZAPORODÁS, (szap-or-od-ás) fn. tt. *szaporodás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a.* 1) Az állatok vagy növények nemzés által sokasodása. 2) Szélesb ért. akármily dolognak több hasonló nemüek hozzá járultával történő növekedése, nagyobbodása. V. ö. SZAPORODIK.

SZAPORODIK, (szap-or-od-ik) k. m. *szaporodtam, —tál, —ott.* 1) Az állatnak vagy növénynek faja tenyészik, sokasodik. *Szülés, ellés, ivás által szaporodnak az állatok. Felesége megszaporodott*, gyermeke lett. *Árvíz után szaporodik a hal. Esö után szaporodik a gaz, gomba.* 2) Szélesb ért. a maga nemében többé számosabbá leszen; nagyobbodik, sokasodik. *Pénze, vagyona évről évre szaporodik. Dolgai és gondjai megszaporodtak.*

SZAPOROSZIK, (szap-or-osz-ik) k. L. SZAPORODIK. A többi időt is ‚szaporodik' szótól kölcsönzi.

SZAPORÚL, SZAPORUL, (szap-or-úl) önh. m. *szaporúl-t*; l. SZAPORODIK.

SZAPORÚLAT, SZAPORULAT, (szap-or-úl-at) fn. tt. *szaporúlat-ot*, harm. szr. —*a* v. —*ja.* Lásd SZAPORASÁG, 3).

SZAPORÚSÁG, SZAPORUSÁG, (szap-or-úság v. szap-or-ul-ság) fn. tt. *szaporúság-ot*, harm. szr. —*a.* L. SZAPORASÁG, 3).

SZAPPAN, fn. tt. *szappan-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a* v. —*ja.* Tüzálló lúgsóval öszvekötött zsiradék, mely vízben feloldható, s különösen a ruhák és

több más testek szennyeinek kimosására alkalmas. *Szappant főzni, készíteni. Feketés, fehéres, szürke szappan. Debreczeni, szegedi szappan. Szappannal mosni, kivenni a zsírfoltokat. Borotválkozó szappan. Megmosták a fejét szappan nélkül,* jól megszidták. *Tót szappan,* tréfásan am. mosófa. *Megette a szappant* (km.) azaz ostoba, buta. *Nem eszi a szappant.* (Km.). *Velenczei szappan,* melyet faolajjal készítenek. *Szagos szappan.* Átv. ért. a keletlen kenyérnek szappanhoz némileg hasonló tésztarétege a héj alatt, máskép: *irgye, szalonnája, czopákája.*

Nemcsak az európai, hanem számos ázsiai nyelvekben is feltaláltatik, ú. m. latinul : *sapo,* görögül : *σάπων,* németül : *Seife,* persául : *szabonu, szabun,* törökül, arabul : *szabun,* örményül : *szavaun,* hindu nyelven : *szabon, szavin,* mongolul : *szabong.*

SZAPPANALMA, (szappan-alma) ösz. fn. A szappanfának gyümölcse. V. ö. SZAPPANFA.

SZAPPANBALZAM v. —BALZSAM, (szappan-balzam) ösz. fn. Spanyol szappanból, borszeszből, kámforból, és rozmarinolajból készített balzam.

SZAPPANBOGYÓ, (szappan-bogyó) ösz. fn. A szappanfának gyümölcse. V. ö. SZAPPANFA.

SZAPPANBUBORÉK, (szappan-buborék) ösz. fn. A szappanlének buboréka. *Elpattan mint a szappanbuborék.* (Km.). V. ö. BUBORÉK. Átv. ideiglen fénylő, de legott elmuló valami.

SZAPPANFA, (szappan-fa) ösz. fn. Indiai nagy fa, melynek gyümölcse három, egymással öszvenőtt golyóforma bogyóból áll, melyek mindegyikében egy dióalakú mag rejlik, s ha levét kinyomják és vízzel vegyítik, jóféle szappananyaggá válik.

SZAPPANFÖLD, (szappan-föld) ösz. fn. Finom agyagföld, mely sima tapintatú, mint a szappan, s a gyapjuszövetekből a mocskot, zsírt kiveszi.

SZAPPANFŐZÉS, (szappan-főzés) ösz. fn. Főzés, mely által bizonyos anyagokból szappant készítenek.

SZAPPANFŐZŐ, (szappan-főző) ösz. fn. Mesterember, ki közönséges házi szappant készít; máskép : *szappanos.*

SZAPPANFŰ, (szappan-fű) ösz. fn. Növénynem a tízhímesek seregéből és kétanyások rendjéből; csészéje egy tagú, csöves, tövön pikkelyetlen; bokrétája öt szirmú; tokja hengerded; levelei ellenesek. (Saponaria). Fajai közöl valók : *tajtékzó szappanfű* (s. officinalis), köz néven : *szappanfű, tajtékzófű, lábmosófű; szőrös sz.* (s. ocymoides), köz néven : *vad* v. *erdei bazsalikom; vetési sz.* (s. vaccaria).

SZAPPANFÜRDŐ, (szappan-fürdő) ösz. fn. Szappannal készített kádfürdő, mint bizonyos betegségek elleni gyógyszer.

SZAPPANGOLYÓ, (szappan-golyó) l. SZAPPANTEKE.

SZAPPANHAMU, (szappan-hamu) ösz. fn. Hamu, melyet a szappanosok szappanfőzéshez használnak.

SZAPPANKŐ, (szappan-kő) ösz. fn. 1) l. SZALONNAKŐ. 2) A bányászoknál, önkő.

SZAPPANLÉ, (szappan-lé) ösz. fn. Víz, melyben szappant olvasztottak föl. *Szappanlével megmosni valamit.*

SZAPPANLÉL, (szappan-lél) ösz. fn. l. SZAPPANSZESZ.

SZAPPANLÚG, (szappan-lúg) ösz. fn. Lúg, melyet a szappanosok szappankészitésre használnak.

SZAPPANNEMŰ, v. —NEMÜ, (szappan-nemű) ösz. mn. A szappanok neme alá tartozó; némileg a szappanhoz hasonló. *Szappannemű agyagföld.*

SZAPPANOS, (1), (szappan-os) mn. tt. *szappanos-t* v. —*at*, tb. —*ak.* Szappannal bekent, szappannal kevert, szappanba mártott.

SZAPPANOS, (2), (szappan-os) fn. tt. *szappanos-t,* tb. —*ok.* L. SZAPPANFŐZŐ.

SZAPPANOSAN, (szappan-os-an) ih. Szappannal kenve, keverve.

SZAPPANOZ, (szappan-oz) áth. m. *szappanoztam,* —*tál,* —*ott.* Szappannal ken, beken. Szappannal kever, vegyít.

SZAPPANOZÁS, (szappan-oz-ás) fn. tt. *szappanozás-t,* tb. *ok,* harm. szr. —*a.* Szappannal kenés, vegyités.

SZAPPANPATAKA, falu Kővár vid. helyr. —*patakára,* —*n,* —*ról.*

SZAPPANSZESZ, (szappan-szesz) ösz. fn. Borszesz, melyben szappant olvasztottak föl.

SZAPPANT, tt. *szappant-ot.* Tájdivatosan különösen Ormánságban ‚szappan' szó toldalékos alakja; mint ‚rubin' szóé : *rubint* és több mások.

SZAPPANTEKE, (szappan-teke) ösz. fn. Tekevagy golyóalakú szappan, melyet holmi szennyfoltok, zsírmocskok kimosására használnak.

SZAPU, (szap-u) fn. tt. *szapu-t,* tb. —*k.* 1) Baranyában, fakéregből való kis öblös edény, a mérünek mintegy nyolczad része. 2) Vág, Nyitra, Garan vidékén általában gabonamérő faedény, országos névvel *mérő* v. *mérü. Pozsonyi szapu. Sarlai szapu,* am. kila. *Száz szapu buzát vetett el. Hogy kel szapuja a rozsnak?* Gömörvármegye 1627-diki bizonyságlevelében a török zsarolásairól, több ízben eléjön; egyebek között : „Haczon lakozó Soory János vallja, az török uronk Beczer Aga verte fel sommánkat 75 forintra, buzát és zabot veszen rajtunk 30 szaput." „Mokó János vallja, hogy Juszap Aga verte fel summánkat 20 forinttal fellebb, az buzát hét szapuval buzával, az zabot is hét szapuval zabbal." (Jászay Régi M. Nyelveml. III. k. 344. l.). 3) Az előbbihez hasonló, de rendesen nagyobb öblü faedény, melyben mosáskor a szennyes fehérruhákat meleg lúgvízzel áztatják; máskép : *szapuló.*

Gyöke *szap,* melyből *u* képzővel lett *szapu,* mint : *lapu, kapu, gyöpü, csöpü, köpü.* Rokonsága legközelebb a mongol *szába* (das Gefäss, der Behälter; vas, poterie, receptacle), továbbá a görög *σκύφος, σκάφη,* latin *scaphium,* német *Schaff,* mely Adelung szerint

eredetileg minden üreges tért, és minden edényt jelentett. Különösen a mongol *szaba* (Behälter) általános jelentéséből értelmezhetők a rokon *szap* = kemencze, magyar *szoba*, mely törökül annyi is mint kemencze, és *szapu* = edény, mérő. V. ö. SZAP, (2), (3).

SZAPUD, puszta Győr m.; helyr. *Szapud-ra, —on, —ról.*

SZAPÚKA, SZAPUKA, (szap-u-ka) kicsinző fn. tt. *szapukát.* Növénynem a kétfalkások seregéből és tízhímesek rendjéből; csészéje felpuffadt, hasas; hímszálai mind öszvenőttek; levelei szárnyasak, ritkán hármasak. (Anthyllis). Fajai: *nyúl szapúka* (anth. vulneraria), köznépiesen: *nyúlherefü*; továbbá *hegyi szapúka* (anth. montana). Nevét valószinüen csészéjének szapuhoz hasonló öblös, hasas alakjától kapta.

SZAPÚL, SZAPUL, (szap-u-ol) áth. m. *szapúl-t.* A szennyes fehérruhát, vagy némely más testeket szapuba töltött meleg lúgvízzel áztatja, puhítja. *Goromba vászon ruhákat szapulni. Kendert, taplógombát megszapulni. Téglát szapúl*, sikeretlen munkát tesz. (Km.). Átv. keményen fedd, szid; megszól valakit. *Megszapúlom a fejedet. Mások fejét szapulja.*

SZAPÚLÁS, SZAPULÁS, (szap-u-ol-ás) fn. tt. *szapulás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a.* Cselekvés, midőn szapúlnak.

SZAPÚLÓ, SZAPULÓ, (szap-u-ol-ó) mn. és fn. tt. *szapuló-t.* 1) Aki szapul. *Szapuló mosónők.* 2) Azon faedény, vagyis szapu, melyben szapulnak. V. ö. SZAPÚL.

SZAPÚLÓ— v. SZAPULÓKÁD, (szapúló-kád) ösz. fn. L. SZAPULÓ, 2).

SZAPÚLÓ— v. SZAPULÓPAD, (szapúló-pad) l. SZAPÚLÓSZÉK.

SZAPÚLÓ— v. SZAPULÓSZÉK, (szapúló-szék) ösz. fn. Szék, melyre a szapulót állítják, hogy a belőle közzel-közzel kieresztett lúg a szapusajtárba folyhasson.

SZAPUSAJTÁR, (szapu-sajtár) ösz. fn. Sajtár, melybe a szapulóból kieresztett lúgvizet folyatják.

„Ez a bortól undoroszik,
Az mint szapusajtár iszik.“
Horvát E.

SZAR, (1), elvont gyök, mely különböző értelmü származékok alapját teszi. 1) A *szarahora, szarészó, szarkázó* és *szarándok* (másképp *zarándok*) szókban járás, kelésre vonatkozik, s azon gyökszók közé sorozandó, melyekben alaphang az *r*, és melyek mozgást jelentenek. Legközelebb áll hozzá azon *sar*, melyből *sarmalódik* származott, továbbá *szer* mint ‚szerte‘ szó gyöke. V. ö. R, gyökhang és ZARÁNDOK. 2) Mint a *szaru, szarv, szarvas* szók gyöke azon *r* gyökü szók osztályába tartozik, melyek magasodást, kinövést jelentenek, mint: *or, orj, marj, tarj, taréj* stb. 3) *Szarka* szó gyöke, amidőn rokon *zör, csör*, gyökökkel; v. ö. SZARKA.

SZAR, (2), fn. tt. *szar-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a.* Az emésztés által átalakult ételek sepreje, sonkolya, mely a belekben lerakodik, s onnan a végbélen kitakarodik, máskép: *bélsár*, vagy *ganéj*, v. *emésztet. Emberszar, kutyaszar, disznószar, verébszar, galambszar. Vasszar* = vassalak. A bevett illemi szabályoknál fogva tisztes beszédben, vagy irásban nem használható. *Minden szarban kotorász.* (Km.). *Ne bizgasd a szart, mert büdösebb lesz.* (Km.). V. ö. FOS, GANÉJ. Rokon hozzá a magyar *sár* (mongolul: *sibar*), mely némely ragozásokban megrövidül, pl. *sarat, sarak*, és az evvel egy értelmü tájdivatos *csér*, továbbá a csagataj *csar* (sár, piszok), a görög *σάρον* v. *σάρος* (am. söpredék), *σχωρία* (salak), persa *szargin* (stercus, fimus), orosz *szor*, tót *szerem, szracska*, szanszkrit *szardh* (pedere), *szarasz* (lacus), latin *stercus*, és *cerda*, az utóbbi ezen öszvetett szóban *sucerda* v. *succerda* (stercus suis = disznószar, s úgy látszik, ebből lett a magyar *kukherda*).

SZÁR, (1), fn. tt. *szár-t*, v. *—at*, tb. *—ak*, harm. szr. *—a.* 1) Magból vagy gyökérből kihajtó, akár kúszó, akár felsudaradzó növénysarj, mely az illető növénynek mintegy törzsét, derekát képezi, melyen ágak vagy legalább levelek képződnek. *Búza-, kukoricza-, burgonyaszár. Szárba megy a gabona, a saláta, a sóska.* A fanemüek szárát különösen *törzök*nek, *derék*-nek, vagy *szál*-nak mondják. A gombanemüek szára: *tönk.* Az olyan virágkocsánok pedig, melyek nem az ágból, sem a szárból, hanem egyenesen a gyökből nőnek, pl. a jáczint, tőkocsánoknak hívatnak. A kúszó szárak neve máskép: *inda*, pl. dinynye, tök indája. Egyébiránt a szár tartósságára nézve *fünemü* és *egy* vagy *kétnyári*; *kórós*, mely minden évben elszárad, de gyöke megmarad s újra kihajt; *cserjés*, mely évről évre megmarad, fakeménységü, de tövön mindjárt szétágazik és magasra ritkán nő; és *fái*, mely keménygesztü, magasra nő, és sok évig elél. 2) A növényszárhoz némileg hasonló tagok az állati testben. *Kezek, lábak szárai*, azaz, csontjai. *Száradjon el a kezed szára. Eltörött a lába szára. Szárába szállott az esze.* (Km.). 3) Némely hasonló müvek, vagy eszközök. *Saruszár, csizmaszár, nadrágszár, gatyaszár, harisnyaszár. Pipaszár, kantárszár, fékszár, gyeplüszár.* 4) A hajósoknál jelent nyelet vagy fogantyút is, pl. *evezőszár*, máskép: *evezőrúd* (Ruderbaum).

Hangra és alapértelemre legközelebb áll hozzá: *szál*, s midőn lábszárra vonatkozik, egyezik vele a latin *sura*. Azon szók osztályába sorozható, melyeknek gyöki alaphangja *r*, s magasodást, vagy kinövést jelentenek. V. ö. R, gyökhang, és SZÁL.

SZÁR, (2), fn. tt. *szár-at.* Baranyában am. góré, kukoriczatartó.

SZÁR, (3), mn. tt. *szár-at.* Elavult szó, s jelentett tart, kopárt, kopaszt, minek növényi vagy állati meze, azaz, szőre, haja kiveszett. Innen a *Szárhegy* helynév Erdélyben, és I. Béla király *Szegszár* neve, ki szeg szinü, és kopasz fejü volt, s ebből származott volna *Szegszárd* helynév. „Es viteték az szegszárdi monostorban, kit még éltében rakattatott vala; de

miért hogy ennen maga-és (is) szár homloku vala, az ő akaratja szerént nevezteték Szegszárdnak". (Carthausi névtelen. Toldy F. kiadása 94. l.). Somogyban a *Szárszó* nevü helység a vidékiek hagyományos értelmezése szerént am. *Szár-tó*, száraz tó. (Törökül *szu* am. víz).

E gyöknek közvetlen származékai: *szárad, szárasztt, száraz, szárít.* Gyökeleme a sziszegő *sza* s az *a* önhangzónak előtételével: *asz.* A persában: *ázar* v. *ádar* s a zendben: *áthar* tüzet, aszályt jelentenek.

SZARABANKA, (szara-banka) lásd BÜDÖSBANKA.

SZÁRAD, (szár-ad) önh. m. *szárad-t.* Mondjuk az előbb nyirkos, nedves, nyers testről, midőn kisebb-nagyobb hév következtében nyirka, nedve kipárolog, s ez által tömege kevesbedik, szükebb terimébe megy öszve, s előbbi szívos, hajlékony, rugékony természetét elveszti. *Szárad a meleg napra teregetett vizes ruha. Szárad a levágott fa. Széltől naptól szárad a sár. Kiszáradt a kút, patak, tó,* midőn vize elfogy. *Őszszel elszáradnak a falevelek.* Állati testre alkalmazva am. zsírja húsa fogyatkozván soványnyá lesz, aszik. *Elszáradt a karja, lába szára. Tartós betegségben egészen kiszáradt a teste. Kiszáradt a torka,* a nagy meleg miatt, szomjuzik. *Oldala csontjához száradt a lelke. Száradnak könyüi,* folyni megszünnek. Átv. *rajta száradt a szégyen, a gyalázat,* azaz, nem mosta ki belőle magát, vagyis hozzá ragadt, mint a testen, ruhán megszáradt mocsok. V. ö. SZÁR, mn. és SZÁRAZ.

SZÁRADÁS, (szár-ad-ás) fn. tt. *száradás-t,* tb. —*ok,* harm. szr. —*a.* A nyirkos, nedves, nyers testek azon állapoti változása, midőn száradnak. Különösen állati testre vonatkozólag aszkórság. *Száradásban szenved, sinlődik.* V. ö. SZÁRAD.

SZÁRADT, (szár-ad-t) mn. tt. *száradt-at.* Aminek nyirkai, nedvei elrepültek, kipárologtak, aszott. *A száradt szénarendeket felgyüjteni. Száradtig napon hagyni a ruhát. Nehéz a nyers fának száradtát várni.* (Km.).

SZÁRADTAN, (szár-ad-t-an) ih. Száradt állapotban.

SZÁRAFALVA, falu Torontál m.; helyr. *Szárafalvá-ra, —n, —ról.*

SZARAHORA, (szara-hora) ikerített mn. Molnár Albertnél am. csavargó, bolygó. Alapfogalomban és gyökre nézve egyezik *szaráncdok* v. *zaráncdok* szóval.

SZARAKAKOTA v. —KAKUTA, (szara-kakuta) l. BÜDÖSBANKA.

SZARAKODIK, (szar-a-kod-ik) k. m. *szarakodtam, —tál, —ott.* Aljas köznépi beszédben divatozó kifejezés, s am. értetlenül, ügyetlenül tesz valamit; továbbá izetlenül tréfálkodik, bolondozik, kötődik, ingerkedik.

SZARAKOTA, (szara-kota) l. BÜDÖSBANKA.

SZARAKSZÓ, erdélyi falu Alsó-Fehér m.; helyr. *Szarakszó-ra, —n, —ról.*

SZARÁND, falu Bihar m.; helyr. *Szaránd-ra, —on, —ról.*

SZARÁNDOK; SZARÁNDOKOL, l. ZARÁNDOK; ZARÁNDOKOL.

SZARAPES, falu Zaránd m.; helyr. *Szarapes-re, —én, —ről.*

SZARÁS, (szar-ás) fn. tt. *szarás-t,* tb. —*ok,* harm. szr. —*a.* Állati cselekvés, midőn az állat a bélsárt kiüríti, midőn szarik, ganéjlik; gyermeknyelven: *kakálás.*

SZÁRAS, (szár-as) mn. tt. *száras-t* v. —*at,* tb. —*ak.* Aminek szára van; ami szárba ment. *Száras növények. Száras saláta, sóska,* melyek felvirágzottak.

SZÁRASD, mváros Pozsony m.; helyr. *Szárasd-ra, —on, —ról.*

SZÁRASODÁS, (szár-as-od-ás) fn. tt. *szárasodás-t,* tb. —*ok;* harm. szr. —*a.* Állapot-változás, midőn valamely növénynek szára növekedik. V. ö. SZÁRASODIK.

SZÁRASODIK, (szár-as-od-ik) k. m. *szárasodtam, —tál, —ott.* Tövéből, gyökéből, törzsökéből szárak sarjadzanak. *Szárasodik a kukoricza, a fü.* V. ö. SZÁR, (1), fn.

SZÁRÁSZ, falu Baranya m.; helyr. *Szárász-ra, —on, —ról.*

SZÁRASZT, (szár-asz-t v. szár-az-t) áth. m. *száraszt-ott,* par. *száraszsz,* htn. —*ni* v. —*ani.* Szárazzá tesz valamit, pl. midőn nedveit szellőztetés, melegség, tűz által kipárologtatja. *A szél, és nap heve kiszárasztja a sarat.* Egy értelmü vele a *szárít,* mint, *szakaszt* és *szakít, görbeszt* és *görbít, higaszt* és *higít, lázaszt* és *lázít* stb. Törzse lehet *száraz* is, melynek *z* hangja a hangtan szabályai szerént a kemény *t* előtt keményebb *sz*-re változik, ahonnan így is irhatnók *szárazt,* mint *az-t, ez-t, igaz-talan,* melyeknek kiejtésében szinte *sz* hangzik: *aszt, igasztalan.*

SZÁRASZTÁS, (szár-asz-tás v. szár-az-t-ás) fn. tt. *szárasztás-t,* tb. —*ok,* harm. szr. —*a.* Cselekvés, mely által valamit szárazzá teszünk. V. ö. SZÁRAZ.

SZÁRASZTÓ, (szár-az-t-ó) mn. és fn. tt. *szárasztó-t.* Ami száraszt, vagy aminek segédével szárasztanak valamit. *Szárasztó szél, meleg, hőség. Szárasztó kötél,* melyen ruhákat, *potos,* melyen dohányt szárítnak. Főnévileg: hely, melyben valamit szárasztanak v. száritanak.

SZÁRÁTA, erd. f. Fogaras vid. helyr.; *Szárátára, —n, —ról.*

SZÁRATLAN, (szár-atlan) mn. tt. *száratlan-t,* tb. —*ok.* A minek szára nincs, e szónak mindenféle értelmében véve. *Száratlan növények. Száratlan csizma, pipa.* Határozóként am. szár nélkül. V. ö. SZÁR.

SZÁRAZ, (1), (szár-az) mn. és fn. tt. *száraz-at,* tb. —*ak;* főnévileg: —*t,* tb. —*ok.* I.) Mint mn. 1) Növényeket illetőleg, oly minőségü, melynek nyirkai, nedvei elfogytak, s ez által szivós, rugalmas, nyulékony, nyers tulajdonságát elvesztette. *Száraz ág, levél, fa, fü. A száraz fa mellett a nyers is elég.* (Km.).

Száraz gyümölcs. Száraz kenyér, átv. ért. *száraz kenyeret enni, rágni*, mellékétel vagy ital nélkül, mely azt csuszósabbá tenné. 2) Állati testre vonatkozólag, kellő nedvek, husosság, zsírosság nélkül szükölködő. *Száraz torok. Száraz toroknak üres korsó nem jó.* (Km.). *Száraz ember*, kiaszott testű. *Száraz szemek*, könyüllenek. *Száraz száj, ajak*, melynek szükséges nyaladéka hiányzik. Különösen bizonyos betegségek jelzője. *Száraz keh, száraz hurut*, nyálkapökés nélkül. *Száraz fájdalom, száraz betegség*, aszkórság. *Száraz süly*, vak aranyér, mely nem foly. 3) Nedvesség, víz, sár nélküli térség. *Száraz út; száraz utcza; száraz sor; száraz domb, völgy; száraz ér; száraz gát. Pusztá malmon, száraz gáton nem sok vámot szedhetsz.* (Beniczky. Km.). 4) A maga nemében illető nedvek nélkül müködő, vagy létező. *Száraz dajka*, ki nem szoptat. *Száraz malom*, melyet nem víz hajt, hanem kerekébe fogott állatok (lovak, ökrök) forgatnak. *Száraz korty*, átv. hiú vágy, képzelt élvezet. *Nyeli a száraz kortyot. Száraz vám*, melyet a szárazon utazók fizetnek, különböztetésül a hidvámtól, kikötővámtól. *Száraz bőjt*, midőn valaki csak hideg, levestelen ételekkel él. 5) Átv. szóbeli eléadást illetőleg am. czikornya nélküli, igen rövid, vagy érdektelensége miatt unalmas, épen nem mulattató. *Száraz válasz. Száraz valóság. Száraz tagadás. Száraz értekezés, szónoklat.* II.) Mint főnév használtatik ‚szárazföld' helyett. *Európai száraz.*

„Én vízen szárazon járó szegény legény vagyok,
Hivatal szerént mindennel jót tenni akarok."
Lakodalmi vers.

Azon kevés szavaink osztályába tartozik, melyek a tulajdonságot jelentő *as, os, ös, és* helyett *az, oz, öz, ez* képzőt vettek föl, milyenek : *igaz, doboz, lemez, nehez, üdvöz.* Rokon vele a chaldaeai *czarad* (szárad), *czerid* (száraz), csagataj *kurug* v. *kuruk* (Abuska), a hellen ξηρός, és hasonló hozzá *sz* előtét nélkül a latin *aret, aridus.* V. ö. SZÁR, (3).

SZÁRAZ, (2), puszta Heves m.; helyr. *szárazra, —on, —ról.*

SZÁRAZ-AJTA, erd. falu Miklósvár székben, helyr. *—Ajtá-ra, —n, —ról.*

SZÁRAZAN, (szár-az-an) ih. Száraz állapotban, nedveitől megválva, nem nyersen, nem nyirkosan. *Szárazan felgyüjteni a szénát. Szárazan jönni haza*, meg nem ázva. *Nem viszed el szárazan*, átv. megmosom a fejedet, kikapsz érte. *Mind a vízig szárazan* (km.) azaz nem mesterség szárazan maradni ahol víz nincs. Szabatosan véve különbözik tőle : *szárazon*, melyben az *on* állapító névviszonyrag, miszerént *szárazon utazni* am. szárazföldön, *szárazan tenni meg az utat* am. megázás, vízbemerülés, gázolás nélkül.

SZÁRÁZÁN, falu Krassó m.; helyr. *Szárázán-ba, —ban, —ból.*

SZÁRAZBEREK, falu Szatmár m.; helyr. *Szárazberek-re, —en, —ről.*

SZÁRAZBETEG, (száraz-beteg) ösz. mn. Lásd ASZKÓROS.

SZÁRAZBETEGEN, (száraz-betegen) ösz. ih. Aszkóros állapotban.

SZÁRAZBETEGSÉG, (száraz-betegség) lásd ASZKÓRSÁG.

SZÁRAZBOGYÓTAKTA, (száraz-bogyó-takta) ösz. fn. Növényfaj a takták neméből; levelei kétszer szárnyaltak; levelkéi bevagdalt fürészesek, hegyesek; fürtje igen hosszú; bogyója száraz bőrforma. (Actaea racemosa). V. ö. TAKTA.

SZÁRAZ-BŐ, puszta Heves m.; helyr. *Száraz-Bő-re, —n, —ről.*

SZÁRAZD, falu Tolna m.; helyr. *Szárazd-ra, —on, —ról.*

SZÁRAZDAJKA, (száraz-dajka) ösz. fn. Leány, vagy asszony, ki a csecsemőt karjain viseli, ápolgatja, vigyáz rá, de nem szoptatja, különböztetésül a *szoptató dajká*-tól. Amazt, ha serdülő kis leány, tótosan némely felső vidékeken pesztránák vagy pesztonkának nevezik.

SZÁRAZDAJKASÁG, (száraz-dajkaság) ösz. fn. Szárazdajkai szolgálat vagy minőség.

SZÁRAZFÁNK, (száraz-fánk) ösz. fn. Lásd FORGÁCSFÁNK.

SZÁRAZFESTÉS, (száraz-festés) ösz. fn. Különféle szárazfestékekkel való képirás. V. ö. SZÁRAZFESTÉSZET.

SZÁRAZFESTÉSZET, (száraz-festészet) ösz. fn. Müvészet, mely különféle festékes tésztából készült és megszárított peczkekkel (rudacskákkal) vagy iróeszközökkel való képirás eredménye. (Pastell-Malerei, Farbenstiftmalerei, Trockenmalerei).

SZÁRAZFESTMÉNY, (száraz-festmény) ösz. fn. Festett kép, mely különféle szárazfestékekkel készült. (Pastell-Gamälde). V. ö. SZÁRAZFESTÉSZET.

SZÁRAZFESTŐ, (száraz-festő) ösz. fn. Képiró, ki szárazfestészettel foglalkodik. (Pastell-Maler).

SZÁRAZFÖLD, (száraz-föld) ösz. fn. Általán, minden földterület, melyet vizek nem borítanak. Különösen, a földkerekség azon részei, melyeket tenger nem föd, vagy elszigetelve nem vesz körül. E szerént bár folyók által hasított országokat is szárazföldnek mondunk; de Nagybrittannia mint szigetország, ellentétben áll a szárazfölddel.

SZÁRAZFÖLDI, (száraz-földi) ösz. mn. Szárazföldet illető, arra vonatkozó, azon termő, létező, lakó stb. *Szárazföldi állatok, növények. Szárazföldi kereskedés.* V. ö. SZÁRAZFÖLD. Ellentétei : *vízi, tengeri; szigeti.*

SZÁRAZFŰ, (száraz-fű) ösz. fn. Népies neve a kónizsok neméből való növényfajnak; növénytani néven : *berzedt kónizs.* (Conyza squarrosa).

SZÁRAZJELKARÓ, (száraz-jel-karó) ösz. fn. A hajósoknál ellenkezője a kontyosjelkarónak; ez t. i. oly vízjárati jegy, mely egy szalma- vagy zöldág

stb. kötéssel azt mutatja, hogy ahol ez áll, ott vízen alámenve ettől balra kell mennünk, hogy jóvizet találjunk, fölfelé menve ellenkezőleg; a szárazjelkaró pedig, minden kötés nélkül, legfölebb száraz galyakkal tétetik látszatosabbá, s ellenkezőre figyelmezteti a hajóst. (Kenessey Albert).

SZÁRAZKODIK, (szár-az-kod-ik) k. m. *szárazkod-tam*, *—tál*, *—ott*. Megázás után szárogatja magát, ruháját. *Napon szárazkodni*. V. ö. SZÁRAZ.

SZÁRAZMALOM, (száraz-malom) ösz. fn. Sajátságos gépezetű malom, melyet nem víz hajt, hanem barmok (ökrök, lovak) húznak. A *szél-* vagy *gőzmalmokat* nem hívják ezen néven, noha ezek is csak szárazföldön működnek.

SZÁRAZMENTSÉG, (száraz-mentség) ösz. fn. Semmivel sem indokolt mentség; másképp: *kopaszmentség*.

SZÁRAZON, (szár-az-on) ih. Szárazföldön, nem vizen, nem tengeren, nem sárban. *Szárazon és tengeren háborut viselni. Menj a szárazon, ne a sárban.* Szabatosan véve különbözik: *szárazan*; noha a köz életben amazt e helyett is használják. V. ö. SZÁRAZAN.

SZÁRAZPATAK, falu Ugocsa m.; erdélyi falu F.-Fehér m.; helyr. *—patak-ra*, *—on*, *—ról*.

SZÁRAZSÁG, (szár-az-ság) fn. tt. *szárazság-ot*, harm. szr. *—a*. Száraz állapot, vagy tulajdonság. *E nyáron nagy a szárazság. A földet nagy szárazsága miatt nehéz szántani.* Különösen rendkivüli meleg, és esőtlen időjárás.

SZÁRAZTAKARMÁNY, (száraz-takarmány) ösz. fn. Barmok eledele letakarított és megszárasztott állapotban; ellentéte: *zöldtakarmány*, mely ha szinte le is van takarítva (kaszálva vagy aratva), de még nincs megszárasztva.

SZÁRAZTEKERŐ, (száraz-tekerő) ösz. fn. Hajósoknál a földben ásott gödörbe függélyesen állított szálfa, melyre a tekerendő kötelet veszik, s még egykét dorong, melyekkel e szálfát körülforgathatni, együtt oly egyszerü és hathatós gép, melyet hajósok gyakran használnak, hogy vele hajót zátonyról le-, vagy a vízből partra húzhassanak. (Kenessey Albert).

SZÁRAZVÁM, (1), (száraz-vám) ösz. fn. Vám, melyet az utazók, szállítók szárazföldi utvonalakon fizetnek, különböztetésül a híd-, révvámtól, stb.

SZÁRAZVÁM, (2), falu Sopron vármegyében; helyr. *—vám-ra*, *—on*, *—ról*.

SZÁRAZVITORLAFA, (száraz-vitorla-fa) ösz. fn. Hajósoknál a hátsó árbocz törzsén álló vitorlafa, mely jobbára csak azért van, hogy általa a hátsó derékvitorla kifeszíttethessék és saját vitorlát ritkán hord; ezért neveztetik száraz- v. meddő vitorlafának.

SZÁRAZVÖLGY, 1) falu Sáros m.; helyr. *Szárazvölgy-re*, *—ön*, *—ről*. 2) Vidék Abaúj megyében, mely Kázsmárk helységén alul a Hernád völgyébe nyílik.

SZARBABUK, v. —BARUTA, (szar-babuk v. —babuta) l. BÜDÖSBANKA.

SZÁRBORÍTÓ v. —BORITÓ, (szár-borító) ösz. mn. A növénytanban olyan levelekről mondják, melyek a száron sürün s egymásra borulva állanak, mint a parti fütej (euphorbia gerardiana) levelei.

SZARBUB, (szar-bub) l. BÜDÖSBANKA. Elején Molnár Albertnél.

SZÁRCSA, (1), (szár-csa) fn. tt. *szárcsá-t*. Lásd SÁRCSA.

SZÁRCSA, (2), NÉMET—, OLÁH—, faluk Torontál m.; helyr. *—Szárcsá-ra*, *—n*, *—ról*.

SZÁRCSAFŰ, (szárcsa-fa) ösz. fn. Amérikai magyal (Sarsaparilla v. sassaparilla).

SZÁRCSAGYÖKÉR, (szárcsa-gyökér) ösz. fn. Amérikai magyal gyökere.

SZÁRCSAMONY, (szárcsa-mony) ösz. fn. Szárcsa madár tojása. *Tarka mint a szárcsamony*.

SZÁRCSI, (szár-csi) kicsiny. mn. tt. *szárcsi-t*, tb. *—ak*. Száraz, sovány testü, vagy tagú. *Szárcsi lábu, termetü*. Gyökre és alapértelemre *száraz* szóval rokon.

SZÁRCSONT, (szár-csont) ösz. fn. Az alsó lábszárnak sínvashoz hasonló alakú lapos csontja, mely elül a térdtől bokakörig nyúlik le.

SZÁRCSONTIDEG, (szár-csont-ideg) ösz. fn. A térdidegekből kinyuló ideg, mely a szárcsont hátsó izmaival függ öszve. (Nervus tibialis).

SZÁRCSONTIZOM, (szár-csont-izom) ösz. fn. Izmok, melyek a szárcsont lapjából jönnek ki. *Elülső, hátulsó szárcsontizom*.

SZÁRCSONTÜTÉR, (szár-csont-üt-ér) ösz. fn. Üterek a szárcsontizmok mögött.

SZARD, (szar-d) áth. m. *szard-ott*, htn. *—ani*. Páriz Pápainál *megszardom* am. concaco.

SZÁRD, (1), (szár-d) mn. tt. *szárd-at*. Elavult szó, s am. kevessé kopasz. E szóban a *d*-nek kicsinyző jelentése van, mint a *kicsid, gyöngéd, lassud, kicsided, gyöngéded, lassudad* melléknevekben.

SZÁRD, (2), (szár-d) mn. és fn. tt. *szárd-ot*. 1) szárdiniai; 2) Szárdinia lakosa.

SZARDOB, ösz. fn. Aljas gúnynyelven am. potrohos, nagy hasu, dömsi ember. V. ö. SZARZSÁK.

SZARÉSZÓ, (szar-ész-ó) mn. tt. *szarészó-t*. Baranyában mondják rideg disznóról, mely a szabadban ide-oda kalászol, kódorog. Törzse: *szarész* azon *szar* gyöktől, mely a *szarándok* és *szarahora* szókban járáskelést jelent. Nógrád megyében *szarkázó* ugyanazt jelenti.

SZÁRFA, (szár-fa) ösz. fn. Hajósoknál leginkább az oly rudakat nevezik így, melyek a vitorlafák végein mint szárnyvitorlafák használtatnak. (Kenesey Albert).

SZÁRFÖLD, falu Sopron m.; helyr. *—föld-re*, *—ön*, *—ről*.

SZÁRFŰ, (szár-fü) ösz. fn. Népies neve a pimpók neméből való növényfajnak; szárai heverők, gyökerezők; levelei csonkatollas szárnyasak, alúl ezüstszinü selymesek; levelkéi fürészesek. Másképp szintén köznépiesen: *pipefü, lúdpázsit, fehér* v. *ezüs-*

töshátu fü, vad varádics, növénytani néven : *libapimpó*. (Potentilla anserina).

SZÁRHEGY, (1), (szár-hegy) ösz. fn. 1) Valamely szárnak a teteje vagy vége. 2) Kopasz hegy.

SZÁRHEGY, (2), puszta Fehér m.; erdélyi falu Gyergyó székben ; helyr. *Szárhegy-re*, *—én*, *—röl*.

SZÁRHEGYI, (szár-hegyi) ösz. mn. A szárnak hegyén termő vagy termett. *Szárhegyi dinnye*. Különösebben mondják a virágról, mely a szár vagy kocsány végén áll, s a szár vagy kocsány egyéb részén nincs másutt semmi ; ilyen a tulipán.

SZÁRHÚS, (szár-hús) l. LÁBIKRA.

SZARICSÓKA, (szari-csóka) ösz. fn. Hazánkban legszebb tollazatu vándormadár a szökdelők rendéből. (Mantelkrähe). Nevét alkalmasint a szarándokolás- v. zarándokolástól, vándorlástól vette, minthogy a többi vándormadarak módjára őszszel melegebb tájra költözik.

SZARIK, (szar-ik) k. m. *szar-tam*, *—tál*, *—t*. Úgy nevezett nagy szükségét végzi. Az aljas köznépi nyelv különféle mondatokban használja, melyeket itt mellőzünk.

Azon igék osztályába tartozik, melyek főnevekből *ik* középképzővel alakultak, mint : *fos-ik*, *hugy-ik*, *ok-ik*, *lak-ik*, *tüz-ik*.

SZÁRIKA, (szár-i-ka) kicsiny. fn. tt. *szárikát*. A székelyeknél am. kis szürféle öltözék. Hihető, hogy eredetileg *szürike* volt, s később mély önhangzókat vett fel, mint több más szó.

SZÁRÍT, (szár-ít) áth. m. *szárít-ott*, par. *—s*, htn. *—ni* v. *—ani*. Értelemre nézve am. *száraszt*, melynél azonban divatosabb. *Ruhát*, *dohányt*, *halat*, *gyümölcsöt szárítani*. *Kiszárítani a sültet*. *Összeszárítani*, *megszárítani*, *felszárítani valamit*. V. ö. SZÁR, mn. és SZÁRASZT.

SZÁRÍTÁS, SZÁRITÁS, (szár-ít-ás) fn. tt. *szárítás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Cselekvés, mely által valami szárazzá tétetik. *Ruha-*, *dohány-*, *hal-*, *gyümölcs-*, *gabonaszárítás*. V. ö. SZÁRÍT.

SZÁRÍTGAT, (szár-ít-og-at) gyak. áth. m. *szárítgat-tam*, *—tál*, *—ott*, par. *szárítgass*. Gyakran, vagy folytonosan, vagy lassacskán szárít valamit. V. ö. SZÁRÍT.

SZÁRÍTKOZÁS, (szár-ít-koz-ás) fn. tt. *szárítkozás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a*. Cselekvés midőn valaki szárítkozik. V. ö. SZÁRÍTKOZIK.

SZÁRÍTKOZIK, (szár-ít-koz-ik) k. m. *szárítkoztam*, *—tál*, *—ott*, par. *—z*. Maga magát szárítja, vagy maga magán ruháját szárítja, akár tüznél, akár a nap melegénél.

SZÁRÍTÓ, SZÁRITÓ, (szár-ít-ó) fn. és mn. tt. *szárító-t*. 1) Aki vagy ami szárít. 2) Hely a hol valamit szárítnak. *Ruhaszárító*. *Szárító kötél*.

SZÁRÍTOTT, SZÁRITOTT, (szár-ít-ott) mn. tt. *szárított at*. Amit szárazzá tettek, minek nedveit nyirkait kipárologtatták. *Szárított gyümölcs*, *hal*, *dohány*, *szivar*. *Napon*, *kemenczében szárított tökmag*. V. ö. ASZALT.

SZARKA, (szar-og-a, azaz zör-ög-e v. cser-eg-e) fn. tt. *szarká-t*. Ragadozó madárfaj a varjak, hollók, csókák neméből ; tollai fehérrel tarkázott feketék, farka hosszú fekete, s minduntalan billegő. Mozgása élénk, ugrándozó, s hangja különösen csergő. A népmonda szerint, ha a ház körül leszáll és csereg, vendég jövetelét jelenti. *Csereg*, *mint a szarka*. *Tarka*, *mint a szarka*. *Sokat akar a szarka*, *de nem bírí* (bírja) *a farka*. (Km.). *Ugrál*, *mint a szarka*. *Cseregbereg a szarka*, *násznagy akar lenni*. (Lakodalmi vers). *Csörög a szarka* azt jelenti, hogy vendég jön a házhoz.

Legvalószinübb, hogy nevét *csergő*, *erregő*, *zörgő* hangjától kapta, mintha volna *csarogó*, *csaroga*, öszveréntva : *csarka*. Hasonló képeztetésüek e hangutánzáson alapuló madárnevek is ; *csóka*, *babuka*, *szajkó*, *czinke* v. *czinege*, *fecske*, *csirke*. Rokon vele legközelebb a mongol *sarika* (gracula religiosa); rokon továbbá a persa *csark* (چرک, nomen avis, quae se capite inverso de arbore suspendit, alias avis neridica dicta ; Vullers) ; valamint az orosz *szoroka*, lengyel *szroka*, cseh és tót *sztraka* is. Mind ebből nem következik, hogy egyik a másiktól vette volna, hanem mindenik utánozhatta magának ezen madárnak hangját.

SZARKABARÁT, (szarka-barát) ösz. fn. Tréfásan am. szesztrabarát (Cistercita), mivel tarka az öltözete ; innen másképen : *tarkabarát*.

SZARKAFALVA, erdélyi falu Szászváros székben ; helyr. *—falvá-ra*, *—n*, *—ról*.

SZARKAFÉSZÉK, (szarka-fészék) ösz. fn. A szarkának töviságakból álló fészke, melyet a fa sudarára szokott rakni.

SZARKAGÁBOR v. —GÁBORJÁN, (szarka-gábor v. —gáborján) ösz. fn. Klein szerént a sólymok nemzetsége alá sorolt ragadozó madárnem (Falco minimus). Németül : *Neuntödter*, mert a népmonda szerént naponként kilencz madarat öl meg. Magyar nevét csörgő kiáltozásától kapta, mely a *gábor* szóhoz némileg hasonlani látszik, mint a szajkóé a *mátyás*-hoz.

SZARKALÁB, (szárka-láb) ösz. fn. 1) A szarka nevü madár lába. 2) A sarkvirágok neméből való növényfaj népies neve ; szára felálló, szétágazó ; levelei vékony sallangokra hasítottak, a felsők nyeletlenek ; virága kék ; innen másképen : *kék szarkaláb* ; növénytani néven : *mezei sarkvirág*. (Delphinium consolida). 3) A szarkának sarkantyús lábához némileg hasonló gombkötő munka. 4) Ákom-bákom féle irás. (Id. Mándy P.). 5) Étel neme.

„Szarkaláb, nyúlfarka édesen csinálva.“
Lakodalmi vers.

SZÁRKAPOCS, (szár-kapocs) l. SZÁRCSONT.

SZARKÁS, (1), (szarka-as) mn. tt. *szarkás-t* v. *—at*, tb. *—ak*. Helyről mondják, melyen szarkák tanyáznak.

SZARKÁS, (2), puszta Esztergom m.; helyr. *Szarkás-ra, —on, —ról.*

SZARKATÁNCZ, (szarka-táncz) ösz. fn. Pajkoskodó tréfás táncz, midőn a tánczos guggolva és szarka módjára jobbra balra ugrándozik.

„Szíve bánatját is ez (a bor) elfelejteti,
A szarkatánczra is magát készítheti.“
Lakodalmi vers.

SZARKATÖVIS, (szarka-tövis) ösz. fn. Népies neve a csipkerózsának; l. CSIPKERÓZSA.

SZARKAVÁR, (1), (szarka-vár) ösz. fn. Puszta vár, melyben csak szarkák tanyáznak. (Sándor I.).

SZARKAVÁR, (2), puszta Győr m.; helyr. *—vár-ra, —on,* v. *—ott, —ról.*

SZARKÁZÓ, l. SZÁRÉSZÓ.

SZARKÓ, falu Bihar m.; helyr. *Szarkó-ra, —n, —ról.*

SZARLÉGY, (szar-légy) ösz. fn. A ganajon élősködő légy.

SZÁRLEVÉL, (szár-levél) ösz. fn. A növényen oly levél, mely vállaival egészen vagy legalább félig a szárhoz nőtt, szárölelő levél.

SZÁRM, (szár-am) elvont törzse *származik* szónak és a melyek ebből erednek. V. ö. SZÁRMAZIK.

SZÁRMA, fn. tt. *származ-t.* Némely tájékon, nevezetesen Kecskemét vidékén am. töltött káposzta, vagy, mint másutt nevezik: *takart.* Török eredetü; t. i. a török nyelvben *szár-mak* am. tölteni, begöngyölni, honnan *szárma* valósággal eléfordúl magában a török nyelvben is, és jelent káposztába vagy szőlőlevélbe göngyöngetett rist és vagdalt húst azaz töltött káposztát vagy töltött szőlőlevelet.

SZARMADÁR, (szar-madár) ösz. fn. L. BÜDÖSBANKA.

SZÁRMÁLÓDIK, (szár-ma-al-ó-d-ik) k. m. *származód-tam, —tál, —ott.* A székelyeknél am. származik. *Nem rég származódott falunkba.* (Kriza J.).

SZÁRMANT, fn. tt. *származant-ot,* harm. szr. *—ja.* Tájdivatos, különösen baranyai kiejtésü szó, *szárma* helyett; l. ezt.

SZÁRMAZ, (szár-m-az) a Debreczeni Legendáskönyvben áth. m. *származ-tam, —tál, —ott,* par. *—z.* „Nagy jó illatú es izű olajt folya és származa magából.“

SZÁRMAZÁS, (szár-m-az-ás) fn. tt. *származás-t,* tb. *—ok,* harm. szr. *—a.* Eredés neme, midőn bizonyos lény nemzés, vagy sarjadzás, vagy egyéb okforrás által létre jön. *Emberek, állatok származása.* V. ö. SZÁRMAZIK.

SZÁRMAZÁSI, (szár-m-az-ás-i) mn. tt. *származási-t,* tb. *—ak.* Származást illető, arra vonatkozó. *Származási íz. Származási rend. Származási tábla.*

SZÁRMAZAT, (szár-m-az-at) fn. tt. *származat-ot,* harm. szr. *—a.* Elvont értelmü szó, s am. nemzés vagy más okozás általi eredet. *Nemes, királyi származat.* Továbbá azon lény, mely szoros értelemben vett származás által jött létre. *Alávaló, hitvány származat.*

SZÁRMAZATI, (szár-m-az-at-i) mn. tt. *származati-t,* tb. *—ak.* Származatot illető, arra vonatkozó. *Származati rend, viszony.* Ellentéte: *őseredeti, eredeti.* Származatot tanusító. *Származati levél.*

SZÁRMAZATILAG, (szár-m-az-at-i-lag) ih. Származati vagy származási viszonyban. Ellentéte: *eredetileg.*

SZÁRMAZATÍZ, (származat-íz) l. SZÁRMAZÉKÍZ.

SZÁRMAZATOS, (szár-m-az-at-os) mn. tt. *származatos-t* v. *—at,* tb. *—ak.* Származati viszonyban levő.

SZÁRMAZATREND, (származat-rend) ösz. fn. L. ÍZREND.

SZÁRMAZÉK, (szár-m-az-ék) fn. tt. *származék-ot,* harm. szr. *—a.* 1) Nemzés, ivadás által eredett lény, ivadék. *Emberek, állatok származékai. Ősi nemzetség származékai.* 2) Ami máshonnan szakadt valahova. *Idegen, külföldi származék.* 3) Nyelvtanilag, bizonyos gyökből vagy törzsből eredett, pl. a *kajla, kajsza, kajcs, kajmó* a görbét jelentő *kaj* gyöknek származékai.

SZÁRMAZÉKÍZ, (származék-íz) ösz. fn. Ág a származási rendben.

SZÁRMAZÉKOS, (szár-m-az-ék-os) mn. tt. *származékos-t* v. *—at,* tb. *—ak.* L. SZÁRMAZATOS.

SZÁRMAZÉKSZÓ, (származék-szó) ösz. fn. L. SZÁRMAZÉK, 3).

SZÁRMAZIK, (szár-m-az-ik) k. m. *származtam, —tál, —ott.* Molnár A. latinozata szerént am. „promanat, procedit,“ vagyis, valahonnan ered, kijön, elétünik. 1) Vérség, születésnél fogva bizonyos nemzetségből, családból veszi eredetét. *Királyi vérből, régi nemes nemzetségből, elökelő családból, pór szülöktől származni. Mi sem származtunk bogaraktól.* (Km.). Keresztény hittan szerént, *a Fiú az Atyától, a Szent Lélek az Atyától és Fiutól öröktől fogva származott.* 2) Mint okozat bizonyos okból ered. *Ez a dolog nem származhatott mástól, mint ő töle. Ebből sokféle rosz származik.* 3) Nyelvtanban mondjuk szóról, mely bizonyos gyöktől, vagy törzstől ered, pl. ezen szó *ront* a *rom* gyökből származik. 4) Átv. valamely helyről másra távozik, elszakad. *Messze földre elszármazott közölünk. Leszármazott az alföldre. Hát te honnan származtál hozzánk?*

E szónak gyöke a növényi sarjat jelentő *szár,* s értelme azon hasonlaton alapszik, melynél fogva ami származik, az mintegy az illető törzsből, magból növényi szár gyanánt kisarjadzik, kinő. *Szár* főnévből lett az elavult *szár* törzs, további alakulásban *szárm,* mint *járom járm, három hárm, halom halm, üröm ürm* stb., végre az igeképzővel *szárm-az-ik.* Molnár Albertnél: *származik.* A mongolban még a gyökben használják mint igét még pedig *szal* alakban, *szal-khu* v. *szalo-khu* am. származni (descendere, tirer son origine, herkommen, abstammen), innen *szalmoi* v. *szalomoi* am. származik (vagy a mondatbeli értelemhez képest a többi személyekben is: *származom,*

származol, származunk stb. A magyarban az *l* helyett *r* áll: *szár*, de meg van az *l* is *szál* főnévben.

SZÁRMAZOTT, (szár-m-az-ott) mn. tt. *származott-at*. Aki vagy ami mástól vette eredetét.

SZÁRMAZOTTSÁG, (szár-m-az-ott-ság) fn. tt. *származottság-ot*, harm. szr. —*a*. Tulajdonság vagy állapot, midőn valaki vagy valami származottnak tekintendő.

SZÁRMAZTAT, (szár-m-az-tat) áth. m. *származtat-tam, —tál, —ott*, par. *származtass*. 1) Valakinek vérségi eredetét bizonyos törzsből hozza le, vagy arra viszi vissza. *Mátyás királyt a népmonda majd pór, majd szegény nemes családból származtatja*. 2) Bizonyos elvek, okok, előzmények nyomán kihoz, következtet valamit; különösen a nyelvtanban valamely szónak eredetét mutatja ki. *Idegen, rokon nyelvekből származtatni a szókat*.

SZÁRMAZTATÁS, (szár-m-az-tat-ás) fn. tt. *származtatás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Következtetés, mely által valakinek v. valaminek származatát kimutatjuk, lehozzuk. V. ö. SZÁRMAZTAT. Különösen szónyomozási működés, mely a szók eredetének keresésével, és kimutatásával foglalkodik: *szószármaztatás*.

SZÁRMAZTATÁSI, (szár-m-az-tat-ás-i) mn. tt. *származtatási-t*, tb. —*ak*. Származtatást illető, arra vonatkozó. *Szószármaztatási szabályok*.

SZÁRMOZÁS; SZÁRMOZAT; SZÁRMOZIK; SZÁRMOZTAT, l. SZÁRMAZÁS; SZÁRMAZAT; SZÁRMAZIK; SZÁRMAZTAT.

SZÁRNÖVÉNY, (szár-növény) ösz. fn. A fűnemü növények (pázsitfélék) száras része.

SZÁRNY, (szár-ny) fn. tt. *szárny-at*, harm. szr. —*a*. 1) Némely állatosztályok, nevezetesen madarak, bogarak stb. terjeteg tagjai, melyeket lebegtetve ideoda szállongnak, röpdösnek. Különösen a madaraknál röptollakból szerkezett ilyetén tagok. *A madár kiterjeszti szárnyait, szárnyaival csapkod, fölemelkedik. Szárnyakra kelni. Leereszteni a szárnyakat. A tyúk szárnyai alá takarja fiait.* Konyhai nyelven jelenti a madárnak azon tagját vagy ízét, melyből a szárnytollak kinőnek. *Egy csirkeszárnyat kivenni, megenni*. Hasonlatnál fogva a madárszárnyak több képes kifejezésre adtak alkalmat. *Leereszti a szárnyát*, am. kedvetlen, búsúl. *Megnyírték* v. *megnyirbálták a szárnyát* v. *kiszedték a szárnya tollát*, szabadságától, hatásától megfosztották. *Szárnyát szegték. Szárnya nőtt. Saját szárnyára* v. *maga szárnyára kelt. Megégette a szárnyát. Más szárnya alatt lenni, nyugodni. Szárnya alá venni valakit*, védelme, oltalma alá. *Szárnyára bocsátották őt*. E tekintetben a szárny fogalma általán a szabad mozgásával áll viszonyban; honnan az ily kifejezések: *Szellő szárnyain haladni. Hír szárnyaira bocsátani valamit. Vitorlaszárnyakon a sajka elrepült*. (Vörösmarty). *Szárnyon jár a gonosz hír*. (Km.). 2) Átv. ért. azon körülménynél fogva, hogy a madár szárnyai kétfelé nyilnak, és két szélességet képeznek, hasonlatképen szárnyaknak nevezetnek különféle müvek, és szerkezetü testek, melyek e tekintetben mintegy szárnyakkal ellátva tűnnek elé. *Kapu-, ajtó-, ablakszárnyak. A köpeny szárnyát vállra vetni. Épület szárnya. A gátnak mindkét szárnya a vízbe nyúlik*. Növénytanban a magra vitetve hártya forma lapos kinövés a mag oldalán, vagy körületén, vagy tetején, melynél fogva a szél könnyen bír vele, és tovább viszi. (Diószegi). V. ö. SZÁRNYAS, (1). Boncztanban, az ékcsontok kinövése. Hadtudományi nyelven a felállított hadseregnek két szélét képező csapatok. *Az ellenség egyik szárnyát elvágni, visszatolni. Míg a jobbik szárny előnyomult, a bal szárnyat visszanyomá az ellenség*.

A dolog természeténél fogva *szárny* gyöke azon *szár* főnév, mely a növények és állatok törzseiből kinövő tagokat, részeket jelenti, melyhez az *ny* képzőül járult, mint az *árny, orny, horny, gorny, hurny, korny, görny, szörny, körny*, és még némely hasonló részént élő, részént elavult törzsökszókban. Egyébiránt azt is vélhetni, hogy a hangváltozat szabályaival egyezőleg am. *szálny* v. *szállny* a mozgást jelentő *száll* gyöktől, mennyiben t. i. a szárnyak az illető állatoknak szálló, repülő tagjait alkotják. Hanem e származtatás ellen azon észrevételt tehetni, hogy igékből puszta *ny* képzővel alakult neveink nem igen léteznek s e példa magánosan állana.

SZÁRNYA, falu Árva m.; helyr. *Szárnyá-ra, —n, —ról*.

SZÁRNYACSKA, (1), kicsinző fn. tt. *szárnyacská-t*. Kicsi szárny, kivált az állat nagyságához képest. *Méh szárnyacskája*.

SZÁRNYACSKA, (2), puszta Nyitra m.; helyr. *Szárnyacská-ra, —n, —ról*.

SZÁRNYAJTÓ, (szárny-ajtó) ösz. fn. Kétfelé nyíló ajtó.

SZÁRNYAKÖTÉL, (szárnya-kötél) ösz. fn. Hajósoknál azon vendégkötél, mely a vontató hajóról nem ér egyenesen a vontató hajóig, hanem amint bakra vették, külső végével magára a vontatókötélre kötik, hogy általa a vontatóhajónak a kanyarulatoknál nehezen fordulása esetében egy vagy más oldalra vitethessék a vontatott test súlya, s így a vontató hajó könnyebben bekanyarodjék.

SZÁRNYAL, (szár-ny-al), önh. és áth. m. *szárnyal-t*. Szárnyakon száll, repül. *Az a hír szárnyal, hogy ... A szárnyatlan ezüst szenteket elszárnyaltatja*, azaz ellopja. (Dugonics). Átv. ért. *szárnyal a költő* midőn emelkedett gondolatai vannak. A vadászoknál *szárnyalni* am. a repülő vad szárnyát ellőni. *Túl szárnyalni valamit*, am. kanyarodva elébe kerülni, vagy erkölcsileg fölülmulni.

SZÁRNYALÁS, (szár-ny-al-ás) fn. tt. *szárnyalás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. 1) Repülés. 2) Átv. ért. *költői szárnyalás*; továbbá *túlszárnyalás*, mást megelőző kanyarodás, máson fölülemelkedés. V. ö. SZARNYAL.

SZÁRNYALAT, (szár-ny-al-at) fn. tt. *szárnyalat-ot*, harm. szr. —*a* v. —*ja*. Szárnyalás elvont, különösen átv. értelemben.

SZÁRNYAS, (1), (szár-ny-as) mn. tt. *szárnyas-t*, v. —*at*, tb. —*ak*. A minek szárnyai vannak, akár tulajdon, akár átv. értelemben véve. Az illető alany nevével öszvetett szót alkot. *Szárnyasállatok; szárnyasmajorság; szárnyasbogarak; szárnyasegér. Szárnyasajtó, ablak. Szárnyasköpeny* stb. A növénytanban *szárnyaslevél* az, midőn a főnyelen úgy fejlődnek ki a levelkék, hogy a végső kivételével, mindenik levelkével ellenesen áll egy másik levelke, pl. az akáczfa levele. V. ö. SZÁRNY.

SZÁRNYAS, (2), (szár-ny-as) fn. tt. *szárnyas-t*, tb. —*ok*. Am. tollas szárnyu madár, repeső.

SZÁRNYAS, (3), puszta Fehér m.; helyr. *Szárnyas-ra*, —*on*, —*ról*.

SZÁRNYASAJTÓ, (szárnyas-ajtó) ösz. fn. Ajtó, melynek jobbra és balra nyiló táblái vannak.

SZÁRNYASÁLLAT, (szárnyas-állat) ösz. fn. Széles ért. mindenféle állat, mely szárnyakkal van ellátva. Különösen, a tollas szárnyu madarak.

SZÁRNYASAN, (szár-ny-as-an), ih. Szárnynyal vagy szárnyakkal ellátva, fölszerelve, ékesítve.

SZÁRNYASASZTAL, (szárnyas-asztal) ösz. fn. Evőasztal, melynek két végét ki lehet húzni, terjeszteni.

SZÁRNYASBENGE, (szárnyas-benge) ösz. fn. Növényfaj a bengék neméből; tövisfulánkjai párosak, az alsó hátragörbült; virágai három anyásak; bogyója száraz, csontárforma, köröskörül hártyaszárnyas, honnan a neve. (Rhamnus paliurus).

SZÁRNYASCSAVAR, (szárnyas-csavar) ösz. fn. Csavar, melynek feje két felül fogóval van ellátva, különböztetésül a hornyolt fejü vagy pokú csavartól.

SZÁRNYASCSIGA, (szárnyas-csiga) ösz. fn. Általán azon egy teknőjü csigák neme, melyeknek ajaka kidudorodik, és szárnyak gyanánt kétfelé nyilik. (Strombus).

SZÁRNYASEGÉR, (szárnyas-egér). Máskép: *böregér, bőrmadár, denevér*, némely régieknél: *pubdenevér* v. *pupdenevér, tündevény*; l. BŐREGÉR.

SZÁRNYASÍT, SZÁRNYASIT, (szár-ny-as-ít) áth. m. *szárnyasít-ott*, htn. —*ni* v. —*ani*. Szárnyakkal ellát, fölszerel.

SZÁRNYASODÁS, (szár-ny-as-od-ás) fn. tt. *szárnyasodás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Alakulási állapot, midőn bizonyos állatnak szárnyai nőnek.

SZÁRNYASODIK, (szár-ny-as-od-ik) k. m. *szárnyasod-tam*, —*tál*, —*ott*. Szárnyai nőnek, szárnyakat kap.

SZÁRNYASVAD, (szárnyas-vad) ösz. fn. Vadon élő szárnyasállat vagyis vad madár, pl. *vadlúd, vadrécze*. (Federwild).

SZÁRNYASZEGÉTT, (szárnya-szegétt) ösz. mn. Aminek szárnya letörött, csuklójából kimenült. *Olyan, mint a szárnyaszegett lúd*. (Km.). Átv. képes kifejezéssel, erejétől, hatásától, szabadságától fosztott.

„A dalnok egyedül,
. . . . . .
Mellette és körüle vannak
Romai sok törött sohajnak,
Szárnyaszegett dalok,
. . . . . .
Romok közt andalog.“
Arany J. (A dalnok búja).

SZÁRNYASZEGÉTTEN, (szárnya-szegétten) ösz. ih. Szárnyaszegett állapotban.

SZÁRNYATLAN, (szár-ny-atlan) mn. tt. *szárnyatlan-t*, tb. —*ok*. Aminek szárnya nincs, vagy ha volt, kitépték, letörték. *Szárnyatlan emlős állatok. Szárnyatlan légy*. Határzóként am. szárny vagy szárnyak nélkül. V. ö. SZÁRNY.

SZÁRNYATLANÍT, (szár-ny-atlan-ít) áth. m. *szárnyatlanít-ott*, par. —*s*, htn. —*ni* v. —*ani*. Szárnyatlanná tesz, szárnyait letöri, kitépi valaminek.

SZÁRNYATLANSÁG, (szár-ny-atlan-ság) fn. tt. *szárnyatlanság-ot*, harm. szr. —*a*. Szárnyatlan állapot v. tulajdonság.

SZÁRNYATLANUL, (szár-ny-atlan-ul) ih. Szárnyatlan állapotban, szárnyak nélkül, pl. mint a légy melynek szárnyait lecsipték.

SZÁRNYAZ, (szár-ny-az) áth. m. *szárnyaz-tam*, —*tál*, —*ott*, par. —*z*. Átv. ért. szárnyformára alakít, képez, kikanyarít valamit. *Szárnyazni a csatarendbe állított hadsereget. Szárnyazni a gátot. Szárnyazni az angyalok képeit, szobrait*. V. ö. SZÁRNY.

SZÁRNYÉK, (szár-ny-ék) fn. tt. *szárnyék-ot*, harm. szr. —*a*. 1) Szárny, megnyujtott alakban, mint *körny környék, árny árnyék*. 2) Az alföldi pusztákon nádból vagy cserényből keresztben felállított falnemü kerítés, mely a juhokat a szél ellen védi. Ilyenforma túl a Dunán az úgynevezett *sellencz*. 3) Bizonyos müvek szárnyalakú szélei. *Háztető szárnyéka. Öltöny szárnyéka*, melyet kétfelé lehet hajtani. *Süveg szárnyéka*, azaz, csákósan álló leffentyüji.

SZÁRNYÉKOL, (szár-ny-ék-ol); SZÁRNYÉKOLÁS (szár-ny-ék-ol-ás), l. SZÁRNYAL; SZÁRNYALÁS.

SZÁRNYÉKOS, (szár-ny-ék-os) mn. tt. *szárnyékos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Szárnyékkal ellátott, különösen épület, vagy akolféle keritésről mondják. *Szárnyékos háztető. Szárnyékos csákó, régies süveg, öltöny*. V. ö. SZÁRNYÉK.

SZÁRNYÉKSEGÉD, l. SZÁRNYSEGÉD.

SZÁRNYÉKZONGORA, (szárnyék-zongora) ösz. fn. Szárny gyanánt kinyuló hosszu zongora, különböztetésül a keresztzongorától.

SZÁRNYEMBER, (szárny-ember) ösz. fn. A föllállított hadsorban azon katona, ki a sor legszélén áll; máskép: *szárnylegény, szárnyintő*.

SZÁRNYÉPÜLET v. —ÉPÜLET, (szárnyépület) ösz. fn. Nagyobbszerü építményekhez ragasztott oldal- vagy melléképület.

SZÁRNYFA, (szárny-fa) ösz. fn. Minden fa, vagyis rúd, mely valamely más fának, rúdnak mel-

lékágát képezi. Különösebben l. SZÁRNYVITORLAFA.

SZARNYFAL, (szárny-fal) ösz. fn. Nagyobb falhoz épitett oldal- vagy mellékfal.

SZÁRNYFÉDÉL- v. —FÖDÉL, (szárny-fédél) ösz. fn. Némely repülő rovarok szárnyait takaró keményebbnemü hártya, mely azokat majd egészen majd csak félig boritja.

SZÁRNYHÉGY, (szárny-hégy) ösz. fn. A madarak szárnyainak ékalakú vége, csúcsa.

SZÁRNYINTŐ, (szárny-intő) lásd SZÁRNYEMBÉR.

SZÁRNYKAPU, (szárny-kapu) ösz. fn. Kétfelé nyiló kapu.

SZÁRNYLEGÉNY, (szárny-legény) ösz. fn. l. SZÁRNYEMBÉR.

SZÁRNYÓK, (szár-ny-ók) fn. tt. *szárnyók-ot.* Gönczy Pálnál a kétfalkások seregébe és tíz porodájuak (tízhímesek) rendébe tartozó növénynem; hüvelye négyszögü, mindenik ormóján széles szárnyas; bibeszára fölfelé vastagabb. (Tetragonolobus). Dióseginél a kerep (lotus) egyik faja *bársonykerep* (lotus tetragonolobus) néven; köznépiesen : *bársonyborsó, czipőkvirág.*

SZÁRNYSEGÉD, (szárny-segéd) ösz. fn. Sejédtiszt a hadsereg szárnyát vezénylő tábornok, vagy főnök mellett. V. ö. SEGÉDTISZT.

SZÁRNYSZEGÉTT, (szárny-szegétt) lásd SZÁRNYASZEGÉTT.

SZÁRNYTEREM, (szárny-terem) ösz. fn. A főteremből kinyiló mellék v. oldalterem.

SZÁRNYU, SZÁRNYÚ, (szár-ny-u) elavult fn. a mai köz divatu *szárny* értelmével. Mint melléknév, *u* képzőjénél fogva jelent bizonyos tulajdonságu szárnyast, pl. *fekete, pettyes, fehér, tarka szárnyu madarak.*

SZÁRNYVITORLAFA, (szárny-vitorla-fa) ösz. fn. Hajósoknál azon rudak, melyeket a vitorlafák végeire tolnak, hogy azokat meghosszabbitsák s rájok vitorlákat is függeszthessenek, melyek a hajót újabb szárnyakkal gazdagítják. (Kenessey Albert).

SZÁRNYVONAL, (szárny-vonal) ösz. fn. Nagyobb vaspályához vezető, v. nagyobb vaspályából kiágazó mellékút.

SZAROGAT, (szar-og-at) gyak. önh. Gyakran, ismételve szarik, szardogál.

SZÁROGAT, (szár-og-at) gyak. áth. Gyakran, folytonosan vagy több valamit szárit. *Az áztatóból kiszedett kendert, kimosott ruhákat szárogatni.*

SZAROS, (szar-os) mn. tt. *szaros-t* v. —*at*, tb. —*ak.* Szarral bemocskolt, bekent, hintett, födött stb. *Szaros ruha, gyerek.* V. ö. SZAR.

SZAROZ, (szar-oz) áth. m. *szaroz-tam*, —*tál*, —*ott*, par. —*z.* Szarral bemocskol, rutít, beken.

SZÁRÖLELŐ, (szár-ölelő) ösz. mn. Növénytani ért. mondják nyeletlen levélről, mely vállaival vagy egészen vagy legalább félig a szárhoz nőtt, mint a karórépa-káposztáé.

SZARPUP, (szar-pup) l. BÜDÖSBANKA.

SZÁRRAFUTÓ, (szárra-futó) ösz. mn. Mondják nyeletlen levélről, midőn válla hozzá nő a szárhoz, s azon egy darabig lefelé menvén, azt gatyássá teszi.

SZÁRRALAPULT, SZÁRRASIMULT, (szárralapult v. —simult) ösz. mn. A növényi levélről mondják, midőn egészen a szárhoz fekszik, mint a *toronszál* levelei.

SZÁRSZEG, falu Bihar m.; helyr. *Szárszeg-re*, —*en*, —*ről.*

SZÁRSZÓ, falu Somogy m.; helyr. *Szárszó-ra*, —*n*, —*ról.*

SZARTOS, puszta Komárom m.; helyr. *Szartos-ra*, —*on*, —*ról.*

SZÁRTOS, erd. f. Alsó Fehér m. helyr. *Szártos-ra*, —*on*, —*ról.*

SZARU, (szar-u), fn. tt. *szaru-t*, tb. —*k.* Értelmére nézve l. SZARV alatt. Azon kétalaku szavaink egyike, melyek az *u ü* véghangokat *v*-re is cserélik, s mindkét alakban fölveszik — néha kissé eltérő értelemmel — a módosító és képzőragokat, mint : *szaru szarv, daru darv, hamu hamv, ölü ölv;* innen *szarut* és *szarvat, darut* és *darvat, hamut* és *hamvat, ölüt* és *ölvet.* Öszvetételekben és származékokban könnyebb kiejtés végett ‚szarv' helyett is ‚szaru' használtatik, pl. *szarvhártya, szarvcső, szarvdad* helyett : *szaruhártya, szarucső, szarudad.*

SZARUCSÁVA, (szaru-csáva) ösz. fn. Fésüsök csávája, melyben a szarvakat áztatják, puhítják, idomítják.

SZARUDAD, (szar-u-dad) mn. tt. *szarudad-ot.* Szaruhoz hasonló alakú. *Szarudad kinövések némely állatok testén.*

SZARUFA, (szaru-fa) ösz. fn. A háztetőn alá fordított ⋁, vagyis egymásra hajló szarvak alakjában (⋀) felállított gerendák, vagy rudak, melyekhez a léczeket szegezik. Hasonlók hozzájok az úgy nevezett ollófák, azon különbséggel, hogy ezek kinyitott ollóformában fölül átmetszik egymást, és a szegényebb sorsú birtokosok némely épületeiben a szelemengerendát tartják. V. ö. SZELEMEN.

SZARUFACSÚCS, (szaru-fa-csúcs) ösz. fn. A felállított szarufának felső hegyes vége.

SZARUFAGOMB, (szaru-fa-gomb) ösz. fn. A szarufának gombalaku hegye.

SZARUFEKÉLY, (szaru-fekély) ösz. fn. Fekély a szaruhártyában. V. ö. SZARUHÁRTYA.

SZARUFOGÓ, (szaru-fogó) ösz. fn. A fésüsöknél erős bot, melynek végébe a szarut becsíptetik, midőn a tüzön melegítik.

SZARUFORGÁCS, (szaru-forgács) ösz. fn. Forgács, melyet a fésüsök a munkába vett szaruról lefaragnak.

SZARUGYÁM, (szaru-gyám) ösz. fn. A szarufa alá tétetni szokott támasz.

SZARUHÁRTYA, (szaru-hártya) ösz. fn. Általán, kemény, fehéres, s félig átlátszó hártyanemü bőr. Különösen a bonctanban átlátszó, finom lemez-

kékből álló, szarunemű hártya, mely elül a szemgolyónak kis körszeletét képezi.

SZARUHÁRTYAMETSZÉS, (szaru-hártya-metszés) ösz. fn. Szemorvosi műtét, midőn a szaruhártyán szurást tesznek.

SZARUHÁRTYASIPOLY, (szaru-hártya-sipoly) ösz. fn. A szemgyógytanban am. a szemnek sipolyféle betegsége. V. ö. SIPOLY.

SZARUKŐ, (szaru-kő) ösz. fn. Igy neveztetnek azon többféle kőnemek, melyek színre, átlátszóságra, és szerkezetökre nézve némileg az állati szarvhoz hasonlók, milyenek pl. a tűzkövek.

SZARUMETESZ, (szaru-metesz) ösz. fn. Sebészi eszköz, melyet a szaruhártyán tett műtétnél használnak.

SZARUMÍVES, (szaru-míves) ösz. fn. Míves, ki állati szarukból különféle eszközöket készít.

SZARUMŰ, (szaru-mű) ösz. fn. 1) Állati szaruból készített mű, pl. fésü, szelencze, pohár. 2) A várerődítésben az erődök két szélét vagyis szarvait képező erődmüvek.

SZARUNEMŰ, (szaru-nemű) ösz. mn. Bizonyos tulajdonságaira nézve az állati szarvhoz hasonló. *Szarunemű kemény bőr, kinövés. A körmök szarunemüek.*

SZARUNYELVIZOM, (szaru-nyelv-izom) ösz. fn. A nyelvnek széles oldalizma.

SZARURESZELŐ, (szaru-reszelő) ösz. fn. A szarumívesek reszelőféle eszköze. V. ö. RESZELŐ.

SZARUSIPOLY, (szaru-sipoly) lásd SZARUHÁRTYASIPOLY.

SZARUSZEG, (szaru-szeg) ösz. fn. Nagy fajta szeg, milyet a szarufák öszveszegezésénél szoktak használni; kisebb fajta a *léczszeg*, még kisebb a *zsindelyszeg;* mindegyik használatát maga a név mutatja.

SZARUTALP v. —TALPALAT, (szaru-talp v. —talpalat) ösz. fn. A háztetőzetben falakra fektetett gerendák, melyekbe a szarufákat eresztik.

SZARUTOK, (szaru-tok) ösz. fn. Gönczy Pálnál a sokporodások (sokhímesek) seregébe és egyterméjüek (egyanyások) rendébe tartozó növénynem; virágai magánosak; tokja kopácsai közt kifejlett taplós válaszfalánál fogva két rekeszü; hegye felől kezd felnyílni. (Glaucium). Faja: *szarvas szarutok* (gl. corniculatum); köznépiesen: *szarvasmák.* Diószeginél a gódircz (chelidonium) nemhez tartozó fajok; t. i. az első: *fakó gódircz* (ch. glaucium), köznépiesen: *sárga szarvasmák;* az utóbbi: *szarvas gódircz* (ch. corniculatum).

SZARUZAT, (szar-u-z-at) fn. tt. *szaruzat-ot,* harm. szr. —*a* v. —*ja.* A szarufák együtt véve.

SZARV, (szar-v) fn. tt. *szarv-at,* harm. szr. —*a.* Kétségtelen, hogy *szarv* és *szaru* szók valamint elemeiknél, úgy eredeti jelentéseiknél fogva is azonosak, mindazáltal az általánosabb szokás némi különbséget tesz a kettő között. Ugyanis I, *szarv* 1) széles ért. sudaras, majd hosszabb, majd rövidebb kinövések némely állatok fején, milyenek több négylábuak, halak, rovarok, csigák ilyetén kinövései. *Csigabiga öltsd ki szarvad.* (Gyermekjáték). 2) Különösen több emlős állat fejéből kisarjadzó, kemény, hegyes, majd egyenes, majd kajla, kacskaringós stb. kinövések, azoknak egyszersmind fegyverül szolgálók, mint az ökrök, kecskék, zergék stb. szarvai. Öszvetéve: *ökörszarv, bikaszarv, tehénszarv, kosszarv, kecskeszarv* stb. Az úgy nevezett szarvasok neméhez tartozóknál a szarvak nem oly egyszerüek, hanem ágasabbak, mint másoknál. *Kurta, sudár, suta, csira, kajla, csákó, villás szarvak. Czimeres szarvak,* a legsudarasabbak. *Csonka, lefürészelt, gombos szarvak. Tekergődző, kacskaringós, ágasbogos szarvak. Szarvakkal öklelődznek, szúrnak, böknek a szilaj ökrök, tinók. A böszült bika szarvaival szórja a port, felhányja a szénarendeket. Ökröt szarvánál, embert szavánál szokták fogni.* (Km.). Mennyiben a szarvak a támadó és véderő jellegei, s mint olyanok fegyverül szolgálnak, innen némely képes kifejezésekre adtak alkalmat. *Szarva nő* am. unja magát. *Szarvai nőttek, megnőttek,* bántó, elbizott hatalomra kapott. *Szarvait letörték, leütötték,* hatalmát megalázták, elvették. *Szarvakat kapott,* vagy *visel,* oly férjről mondják, ki magát neje által hűtlenül megcsalatni engedi, mely értelemben a hasonlati viszony az ökör vagy juh butaságára, és türelmére látszik vonatkozni. 3) Átv. több tárgyneve, melyek némileg az állati szarvakhoz hasonlók. *Ágas szarvai. Eke szarva. Kazal szarvai. Szekérrakáskor a szénából, szalmából szarvakat csinálni, vetni. Hold szarva,* midőn újulóban vagy fogyóban van. Tréfás értelmű ezen mondatban: *letörte a macska szarvát* azaz valamely kis csinyt követett el, mit rendesen gyermekekről mondanak. II.) *Szaru*-nak nevezik a szarvakból készült némely müveket, szereket, edényeket. *A régiek szarukból ittak. Löporos szaru.* A fuvószerül használt szarut pedig szokottabban *kürt*-nek nevezik, pl. *tábori kürt, vadászkürt,* néha pedig *tülök* v. *tülk* a neve, pl. a csordások kürtjeé, továbbá a kaszások tülke, melyben a kaszakövet hordják. Néha a szarufát is nevezik egyszerüen szarunak, kivált összetételekben pl. *szarutalp.* V. ö. SZARU.

Alapértelemre azon szók osztályába tartozik, melyek gyökében *r* az alaphang, s valami magasat, emelkedettet, kinövőt jelentenek, mint az állatokban e magas részeket jelentők is: *orj, marj* v. *morj, tarj, taré, tarkó;* s közelebbi törzsének *szár* tekinthető; v. ö. SZÁR, (1). Egyeznek vele a persa *szuru* (cornu animalis és poculum, serleg), továbbá: szintén a persa *szaru, szarui, szarun,* a hellen κέρας, latin *cornu,* (honnan Varro szerént) *cervus,* német *Horn,* góth *haurn,* melyeket Bopp F. a szanszkrit *szirasz* (= fej), szóval rokonít, magában a szanszkritban is eléjön *szarnisz* v. *çarnisz* és *szarñgan* (cornu), *szárñga* (corneus), ide tartoznak továbbá az arab *karn,* persa *korn,* héber *keren, karná,* török *zurna* v. *szurna* (Horn, Instrument). A finn családhoz tartozó nyelvekben: *sarve, súra, csorve.* V. ö. R, gyökhang.

SZARVA, (1), *a* toldalékkal am. az egyszerű ‚szarv'; tt. *szarvá-t*; s jelent Kemenesalján puskaportartót, lőporszarut.

SZARVA, (2), NAGY—, falu, KIS—, puszta Pozsony m.; helyr. *Szarvá-ra, —n, —ról.*

SZARVAD, PELE—, TASNÁD—, faluk Közép-Szolnok m.; helyr. *Szarvad-ra, —on, —ról.*

SZARVAL, (szar-v-al) áth. m. *szarval-t.* Szarvával öklel, szúr, bök valamit. *A viaskodó bikák szarvalják egymást. A bőszült tinó felszarvalta a bujtárt.*

SZARVALÁS, (szar-v-al-ás) fn. tt. *szarvalás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a.* Szarvakkal véghez vitt öklelés, bökés, szurás.

SZARVAS, (1), (szar-v-as) mn. tt. *szarvas-t* v. *—at*, tb. *—ak.* Aminek szarvai vannak, akár tulajdon, akár átv. értelemben véve. *A hasított körmű emlősök némely nemei szarvasak. Szarvas halak, bogarak. A szarvasok szarvasak.* Átv. erkölcsi ért. am. a maga nemében igen sértő, fölötte nagy, kitűnő. *Szarvas bün, vétek. Szarvas bünt követett el. Ez szarvas hiba.* Több öszvetételekben használtatik, mint *szarvasbogár, szarvasfű, szarvasgomba* stb.

SZARVAS, (2), (szar-v-as) fn. tt. *szarvas-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a.* 1) Négylábu emlős állat a hasított körmüek rendéből. Termetre a tehénnél valamivel magasabb és karcsubb, de nem oly hosszú. Némelyek szerént máskép: *fővad* (Hochwild, Edelwild), minden egyéb vadtól megkülönböztetőleg, mint az erdők fejedelme. Erdőkben lakik, szőre vörhenyeg, fején ágasbogos szarvakat visel, melyeket szabatosan *agancs*-nak neveznek, s alig látszó kis farka van; mohával, fakéreggel, fűvel, makkal s vad gyümölcscsel él. A nőstényt tehénnek, szarvastehénnek, helyesebben sutavadnak hívják, mert a nősténynek nincsen szarva v. agancsa, a himet himszarvasnak vagy szarvasbikának vagy csak szarvasnak szokás nevezni. Némely vadászok és vadhúsárusok nyelvén: *vörösvad* vagy *rőtvad*, azonban e név alatt szabatosabban nemcsak a szarvast, hanem a dámvadat, őzt és zergét is értik, különböztetésül a *feketevad*-tól, azaz, vaddisznótól. A szarvas évenként elhányja szarvait (agancsait) s új nő helyettök. A szarvas derék testének külső részei következők: 1) *vállap* v. *lapoczka* (Blatt), 2) *vállmögött* vagy *vállmög* (Hinter's Blatt), 3) *heveder* (Mittenleib), 4) *remek* (Ziemer), 5) *homor* v. *homorlövet* (Hohlschusz), 6) *bél* v. *béllövet* (Waidwundschusz), 7) *czopák* (Schlegel). — *Szarvasokra menni, vadászni. Szarvast lőni, elejteni. Nehéz helytt van a szarvas az erdőben, és az irás a káptalanban.* (Km.). Ezen állat, mint láttuk, nevét kitünőleg ágasbogos szarvazatától kapta. V. ö. SZARVASAGANCS. 2) Átv. ért. szarvhoz, vagyis kürthöz hasonló alakú sütemény. *Vajas, tejes, tojásos, köményes, ánizsos szarvas. Mákos, diós szarvas.* 3) Borsod, Heves, Szabolcs megyében s több tiszai vidékeken ganéjdomb, melynek magasabb részén széltől két csúcsot raknak s ezek fölfelé úgy állanak mintha szarvak volnának.

SZARVAS, (3), mváros Békés, puszta Fehér m.; helyr. *Szarvas-ra, —on, —ról.*

SZÁRVAS, (szár-vas) ösz. fn. Általán lap, vagy lemez vasból, mely szárat képez, vagy takar, milyen a tengelyen a marokvas, vagy a régies fegyverzetben a lábszárakat takaró lemez.

SZARVASAGANCS, (szarvas-agancs) ösz. fn. A fővadnak, az erdők fejedelmének köznéven szarva, helyesebben agancsa. Az agancs és szarv közötti különbség az, hogy az agancs tömör anyag és évenként újúl, a szarv üres és nem újúl. Az agancs fő részei: két törzse *tülök* s ennek kiálló fokai *ágak*. A szarvast (hímszarvast) az ágak mennyiségéhez képest nevezik *hat, nyolcz, tíz stb. águ* szarvasnak. Az ágakat az egyik tülkön számítják s a kijött számot kettőzik. Ha egyik tülkön több ág nőtt ki, mint a másikon, akkor a nagyobb számot kettőzik s az ilyen szarvak: *páratlan hatos, nyolczas, tízes* stb. Az agancs bibircsós karimája: *koszorú;* azon rész, mely az agancsot a homlokcsonttal összeköti: *tülöktő*. Azon kis növések, melyek az agancson elszórvák s az idős szarvasoknál legnagyobbak: *gyöngyök*, az ezek közt elnyuló mélyedések pedig *rovátok. Csonka szarvas*, melynek egyik tülke nincsen meg.

SZARVASALOM, (szarvas-alom) ösz. fn. Alom, vagyis fekhely ágyazata, hol a szarvasok heverni, nyugonni, alunni szoktak.

SZARVASBIKA, (szarvas-bika) ösz. fn. Himszarvas. Mennyiben a közéletben a szarvasokat az ökörnemü állatokhoz hasonlítják, a hímszarvast bikának, a nőstényt tehénnek, a vemhét pedig borjunak is nevezik. V. ö. SZARVAS.

SZARVASBILLEGÉNY, (szarvas-billegény) l. SZARVASFARK.

SZARVASBOG, (szarvas-bog) l. SZARVASBUGA.

SZARVASBOGÁR, (szarvas-bogár) ösz. fn. Nagy bogárfaj, hosszu vastag falámokkal, melyek ágbogaikra nézve a szarvas nevű állat agancsaihoz hasonlók. Páriznál: scarabaeus cornutus, Linné szerént: cervus.

SZARVASBORJÚ, (szarvas-borjú) ösz. fn. A nőstényszarvas nevű emlős állatnak vemhe; s így nevezik mind addig mig az öreg suták (nőstények) ujra megellenek s a tavalyi borjut elrugják. Egyébiránt szokás azokat koruk szerént *nyári, őszi és téli* borjuknak nevezni. A *bak* (hím) *borju*-nak második évében fején két csapja nő, innét *csapos* a neve, harmadik évében: *villás*, aztán *hatos, nyolczas* stb. Az *üszke* (nőstény) *borju* első évének befejezésétől az első üzekedésig: *ünő*, üzekedésétől kezdve az öreg suták közé soroltatik. V. ö. SZARVAS.

SZARVASBŐR, (szarvas-bőr) ösz. fn. A szarvasnak bőre akár nyers, akár kikészített állapotban. *Szarvasbőrből takarókat, lepedőket, vánkoshéjakat, nadrágot csinálni.* Némely összetételekben annyi mint szarvasbőrből való. *Szarvasbőrkeztyű, nadrág, csizma, vánkos.*

SZARVASBUGA, (szarvas-buga) ösz. fn. Bugához, vagy boghoz hasonló, hártyás kinövés a szarvas fején, mielőtt tülkei ki lennének fejlődve.

SZARVASCSAPA vagy —CSAPÁS, (szarvas-csapa v. —csapás) ösz. fn. Csapás, vagyis nyomok által jelölt vonal, melyet a futó szarvas lábai hagynak maguk után.

SZARVASCSEK v. —CSÖK, (szarvas-csek v. —csök) ösz. fn. A szarvasbika nemző vesszeje.

SZARVASCZOMB v. —CZOPÁK, (szarvas-czomb v. —czopák) ösz. fn. A szarvasnak azon testrésze, melyet czombnak nevezünk; v. ö. SZARVAS. *Szarvasczomb az uraknak, lencse borsó barátnak.* (Km.).

SZARVASD, puszta Tolna m.; helyr. *Szarvasdra, —on, —ról.*

SZARVASDEREZLE, (szarvas-derezle) lásd SZARVASEMREKE.

SZARVASDERMENET, (szarvas-dermenet) ösz. fn. A szarvas nevü rötvad betegsége, mely görcsből áll, s majd előrészeit, majd egész testét meglepi, és rángatja.

SZARVASEMREKE, (szarvas-emreke) ösz. fn. Népies neve nem annyira az emrekék, mint a derezlék neméből való növényfajnak; másképen szintén köz néven csak: *emreke* vagy: hegyi petrezselyem; növénytani néven: *szarvasderezle.* (Selinum cervaria). Erről azt tartják, hogy a megsértett szarvas sebét begyógyítja.

SZARVASFA, (szarvas-fa) ösz. fn. Köznépies neve a szömörczének. L. SZÖMÖRCZE.

SZARVASFARK, (szarvas-fark) ösz. fn. A szarvasnak csuta farka, másképen a vadászok nyelvén: *billegény.*

SZARVASFARTŐ, (szarvas-far-tő) ösz. fn. A szarvasnak egyik legízletesebb húsa, koncza, melyet a fartőről vágnak le. V. ö. FARTŐ.

SZARVASFEJ, (szarvas-fej) ösz. fn. 1) A szarvasnak feje. 2) A czimerekre vésett vagy festett ilyetén fej.

SZARVASFI, (szarvas-fi) ösz. fn. Fiatal szarvas. V. ö. SZARVASBORJÚ.

SZARVASFŰ, (szarvas-fű) ösz. fn. l. SZARVASGYÖKÉR.

SZARVAS-GEDE, falu Nógrád m.; helyr. *—Gedé-re, —n, —ről.*

SZARVASGÍM, (szarvas-gím) ösz. fn. Sándor István szerént az úgynevezett vörösvadak, azaz, őzek, szarvasok, zergék és dámvadak közneve. Molnár Albertnél *gím szarvas* am. hímszarvas. Pázmánnál gímszarvas am. szarvastehén, nősténnyszarvas. (Pred. 248. l.).

SZARVASGÓDIRCZ, (szarvas-gódircz) ösz. fn. L. SZARUTOK.

SZARVASGOMBA, (szarvas-gomba) ösz. fn. A pöfetegek közé tartozó, telebélü gombának népies neve, mely alatt két fajt értenek; egyik gömbölyü, húsos bélü, tüskés vagy ripacsos fekete héju, és a maga neméhen nyalánkságul keresett, megehető; növénytani néven: *drága pöfeteg* (lycoperdon tuber); a másik szintén gömbölyü és húsos bélü, de legközepén fekete port termő, rongyos héju, és nem ehető; növénytani néven: *porközepü pöfeteg* (lycoperdum cervinum).

SZARVASGYILOK, (szarvas-gyilok) ösz. fn. Kurta és egyenes pilingáju kés, melyet a vadászok a szarvasok leszurására használnak.

SZARVASGYÖKÉR, (szarvas-gyökér) ösz. fn. Népies neve az ezerjó nemü növény fajának, mely másképen szintén népies néven: *körislevelülfü, ezerjófü, szarvasfü;* növénytani néven: *köris ezerjó.* (Dictamnus albus). Szára ágatlan, levelei szárnyasak.

SZARVASHAL, (szarvas-hal) ösz. fn. Azon halak közneve, melyeknek fején szarunemü kinövés van, vagy fejök hegyesen kicsúcsosodik.

SZARVASHÁLÓ, (szarvas-háló) ösz. fn. Háló, melyet szarvasok fogására használnak a vadászok.

SZARVASHÁT, puszta Baranya m.; helyr. *Szarvashát-ra, —on, —ról.*

SZARVASKA, (szar-v-as-ka) kicsiny. fn. tt. *szarvaská-t.* Kicsided alaku, úgynevezett szarvasféle sütemény. *Krajczáros szarvaska.*

SZARVAS-KEND, (1), erd. f. Doboka m.; helyr. *Szarvaskend-re, —en, —ről.*

SZARVASKEND, (2), falu Vas m.; helyr. *Szarvaskend-re, —en, —ről.*

SZARVASKETRECZ, (szarvas-ketrecz) ösz. fn. Ketrecz, melyben elevenen fogott szarvast tartogatnak, vagy valahova szállítanak.

SZARVASKÍGYÓ, (szarvas-kígyó) ösz. fn. Kigyónem a keleti tartományokban, melynek szeme fölött szarunemü kinövés látszik. (Cerastes).

SZARVASKŐ, falu Heves m.; helyr. *Szarvaskő-re, —n, —ről.*

SZARVASKÖNY, (szarvas-köny) ösz. fn. Genybél, mely a szarvas, és iramszarvas szemgödrében szokott támadni, s lassan lassan megkeményül.

SZARVASKÖRÖM, (szarvas-köröm) ösz. fn. A szarvasnak szarunemü körme, patája.

SZARVASLÁB, (szarvas-láb) ösz. fn. A szarvasnak vékony száru, s futásra alkotott lába.

SZARVASMADÁR, (szarvas-madár) ösz. fn. Keletindiai nagy madár, melynek fejéből mintegy három hüvelknyi magas, elül fekete, hátul sárga szinü, és szarunemü kinövés emelkedik föl, s nyakáról két, részént vörös, részént barna húsleffentyü fityeg. Szárnyai a struczénál is kisebbek. (Casuar, Struthio casuarius).

SZARVASMÁK, (szarvas-mák) ösz. fn. Lásd SZARUTOK.

SZARVASMARHA, (szarvas-marha) ösz. fn. Gyűnév, mely alatt a nyelvszokás az ökröket, bikákat, teheneket, s ezek fiatalait a tinókat, üszőket, borjukat érti. A szarvatlan marhát sutának, néhutt bugának nevezik.

SZARVASNYOM, (szarvas-nyom) l. SZARVASCSAPA.

SZARVASODÁS, (szar-v-as-od-ás) fn. tt. *Szarvasodás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Növési állapot, midőn bizonyos állatnak szarvai nőnek.

SZARVASODIK, (szar-v-as-od-ik) k. m. *szarvasod-tam*, —*tál*, —*ott*. Mondjuk állatról, midőn szarvai sarjadzanak, nőnek. *A másodfű borjuk már szarvasodnak.*

SZARVASPATA, (szarvas-pata) l. SZARVASKÖRÖM.

SZARVASPEJ, (szarvas-pej) ösz. mn. Olyan pej, mint a szarvas, azaz, vörhenyeg-barnás; másképen: *szarvasszín*, v. —*színü*.

SZARVASPÉZSMA, (szarvas-pézsma) l. SZARVASKÖNY.

SZARVASSZARU, (szarvas-szaru) ösz. fn. A szarvas nevü állatnak ágasbogos szarva, különböztetésül az *ökör*, *kos*, *kecske* stb. *szaruktól*; szabatosabban: *ágancs*. L. SZARVASAGANCS.

SZARVASSZARULÉL, (szarvas-szaru-lél) ösz. fn. Barna, pörzsszagú folyadék, melyet vegytanilag szarvasszaruból, de más szarunemü testekből is készítenek. (Spiritus cornu cervi).

SZARVASSZARUSÓ, (szarvas-szaru-só) ösz. fn. A hugyanysóhoz (szalmiához) hasonló só, melyet szarvasszaruból, s más hasonló testekből készítenek. (Sal cornu cervi).

SZARVASSZARV, (szarvas-szarv) l. SZARVASAGANCS.

SZARVASSZEGY, (szarvas-szegy) ösz. fn. A szarvasnak szegye, azaz, két első lábak közötti része, melyet a lóban szügynek mondanak. V. ö. SZEGY, SZÜGY.

SZARVASSZÉM, (szarvas-szém) ösz. fn. A szarvasnak vidám, szelid tekintetü szeme.

SZARVASSZÍN, (szarvas-szín) ösz. fn. és mn. 1) Vörnyeges barna szín, milyen a szarvasé. 2) L. SZARVASSZÍNÜ.

SZARVASSZÍNÜ v. —SZINÜ, (szarvas-szinü) ösz. mn. A szarvas színéhez hasonló vörnyeges barna; másképen: *szarvaspej*.

SZARVASSZÓ, falu Máramaros m.; helyr. *Szarvasszó-ra*, —*n*, —*ról*.

SZARVASSZŐR, (szarvas-szőr) ösz. fn. A szarvas nevü állatnak vörnyeges barna szőre.

SZARVASTALP, (szarvas-talp) ösz. fn. A szarvaspatának azon része, mely közvetlenül tapossa a földet.

SZARVASTEHÉN, (szarvas-tehén) ösz. fn. Nőstény szarvas, helyesebben *sutavad* vagy csak *suta*, minthogy szarvai (agancsai) nincsenek. Pázmánnál: *gímszarvas*. V. ö. SZARVASGÍM. — Egyébiránt valamint általában a tehénről, úgy erről is azt szokták mondani, hogy üzekedik, s megellik, vagy borjazik.

SZARVASTINÓRÚ, (szarvas-tinórú) ösz. fn. Gombafaj a tönkös tinórúk neméből, melynek sok szétágazó tönkócskéi vannak, s mindeniken egy-egy kalap; húsa megehető. (Boletus ramosissimus).

SZARVASTÖK, (szarvas-tök) ösz. fn. A szarvasbikának hímgolyója, heréje.

SZARVASTŐKE, (szarvas-tőke) ösz. fn. Ágasbogos szőlőtőke. Heves megyei tájszó.

SZARVASTÜLÖK, (szarvas-tülök) l. SZARVASAGANCS alatt.

SZARVASÜLŐ, (szarvas-ülő) ösz. fn. Kovácsok két szarvu ülője.

SZARVASVADÁSZAT, (szarvas-vadászat) ösz. fn. Vadászat, melyet tüzetesen szarvasok ellen üznek.

SZARVATLAN, (szar-v-at-lan) mn. tt. *szarvatlan-t*, tb. —*ok*. Aminek szarvai nincsenek, vagy ha voltak is, elvesztek, lehulltak, letörtek stb. Másképen: *suta*, néhutt: *buga*. *Szarvatlan juhfajok*. Határozóként am. szarv vagy szarvak nélkül.

SZARVAZ, (szar-v-az) áth. m. *szarvaz-tam*, —*tál*, —*ott*, par. —*z*. Átv. értelmü szarvakat csinál, alakít. *Szarvazni az ekét, a kazalt, a ganéjdombot. Álarczosan felszarvazni magát.* V. ö. SZARV.

SZARVAZÁS, (szar-v-az-ás) fn. tt. *szarvazás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, mely által szaruhoz hasonló valamit készítnek, alakítnak. *Kazal szarvazása.*

SZARVAZAT, (szar-v-az-at) fn. tt. *szarvazat-ot*, harm. szr. —*a*. 1) Az állat szarvai együtt véve, különösen több ágból bogból állók, mint a szarvasokéi. *Hét, nyolcz águ szarvazat.* 2) Több, átvitt értelmü szarvak szerkezete. *Kazalnak, szénás szekérnek szarvazata.*

SZARVKŐ, mváros Sopron m.; helyr. *Szarvkő-re*, —*n*, —*ről*.

SZARVORRU, (szarv-orru) ösz. fn. A szárazföldi állatok egyik legnagyobbika Ázsiában és Afrikában, termetre idomtalan, otromba; lábszárai aránylag rövidek, vastagok; bőre ránczos, szürkés; s orrából kemény tömör szaruféle kinövés emelkedik. Az ázsiainak csak egy orra van, mintegy másfél vagy két lábnyi hosszu, az afrikainak kettő. (Rhinoceros).

SZARZSÁK, (szar-zsák) ösz. fn. Tréfásan am. has. Eléfordúl Pázmánnál (Pred. 68, 1013. ll.).

SZÁSZ, mn. és fn. tt. *szász-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*, v. *sza*. A német nemzet egyik ágának neve, mely a felső németbirodalomban, nevezetesen az úgy nevezett szász tartományokban honol. Innen származtak azon szászok is, kik Erdélyben a tizenkettedik század folytán telepedtek le. *Szász királyság, szász herczegségek. Erdélyi szász nemzet. Hadd alább jó szász, mert nem babodban találtál.* (Km.). *Ránczos, mint a szász csizma.* (Km.). *Szász székek, városok, falvak.* Magyarországban is több helység viseli e nevet, mi szintén szász eredetü gyarmatokra mutat. A német *Sachs*-ból módosult név.

SZÁSZ, mváros Zólyom, falu Pozsony m.; ÚJ—, falu Pest m.; helyr. *Szász-ra*, —*on*, —*ról*.

SZÁSZA, falu Gömör m.; és Kővár vidékében; helyr. *Szászá-ra*, —*n*, —*ról*.

SZÁSZAHÚSZ, erd. f. Újegyház székben; helyr. *Szászahúsz-ra*, —*on*, —*ról*.

SZÁSZAKNA, erd. f. Kolos m.; helyr. *Szászaknára, —n, —ról.*

SZÁSZ-ALMÁS, erd. f. Küküllő m. és Meggyes székben; helyr. *Szász-Almás-ra, —on, —ról.*

SZASZÁR, falu Kővár vidékében; helyr. *Szaszár-ra, —on, —ról.*

SZÁSZ-BÁNYICZA, erd. f. Kolos m.; helyr. *Szász-Bányiczá-ra, —n, —ról.*

SZÁSZ-BEREK, puszta Heves m.; helyr. *Szász-Berek-re, —én, —ről.*

SZÁSZ-BUDA, erd. f. Segesvár székben; helyr. *—Budá-ra, —n, —ról.*

SZÁSZ-BUDAK, erd. f. Besztercze vidékében; helyr. *—Budak-ra, —on, —ról.*

SZÁSZ-DÁLLYA, erd. f. Segesvár sz.; helyr. *—Dállyá-ra, —n, —ról.*

SZÁSZ-ERKED, erd. f. Kolos m.; helyr. *Szász-Erked-re, —én, —ről.*

SZÁSZ-ERNYE, erd. f. Küküllő m.; helyr. *—Ernyé-re, —n, —ről.*

SZÁSZFA, l. SZÁZFA.

SZÁSZFALU, falu Ugocsa m. és erd. f. Kézdi székben, helyr. *—falu-ba, —ban, —ból.*

SZÁSZFALVA, falu Bihar m.; helyr. *—falvára, —n, —ról.*

SZÁSZ-FEJÉREGYHÁZA, erd. f. Kőhalom sz.; helyr. *—Fejéregyházá-ra, —n, —ról.*

SZÁSZFÖLD, (szász-föld) ösz. fn. Szászok lakta vidék Erdélyben.

SZÁSZFÖLDI, (szász-földi) ösz. mn. Szászföldhöz tartozó; Szászföldről való; Szászföldre vonatkozó. *Szászföldi törvények, szokások. Szászföldi viselet.*

SZÁSZFŰ, (szász-fű) ösz. fn. népies neve a *börvén meténg* (vinca minor) növény fajnak; máskép szintén köznéven: *bervény, börvény, meténg, loncz, erdei puszpáng, földi borostyán.*

SZÁSZ-FÜLPÖS, erd. f. Kolos m.; helyr. *—Fülpös-re, —ön, —ről.*

SZÁSZHALOM, 1) erd. f. Nagy-Sink sz.; helyr. *—halom-ra, —halmon, —halomról.* 2) L. SZÁZHALOM.

SZÁSZHON, (szász-hon); SZÁSZHONI, (szászhoni) l. SZÁSZORSZÁG; SZÁSZORSZÁGI.

SZÁSZKA, falu Bars m.; NÉMET—, OLÁH—, faluk Krassó m.; helyr. *Szászká-ra, —n, —ról.*

SZÁSZ-KÉRD, erd. f. Segesvár sz.; helyr. *—Kérd-re, —én, —ről.*

SZÁSZ-LÓNA, erd. f. Kolos m.; helyr. *—Lónára, —n, —ról.*

SZÁSZ-MAGYARÓS, erd. f. Küküllő m.; helyr. *—Magyarós-ra, —on, —ról.*

SZÁSZMETÉNG, (szász-meténg) ösz. fn. Növényfaj a meténgek neméből; szára lecsepült; levelei láncsásak; csészéi szemszőrösek, kocsányi egy virágúk. (Vinca herbacea).

SZÁSZ-NÁDAS, erd. f. Küküllő m.; helyr. *—Nádas-ra, —on, —ról.*

SZÁSZ-NYIRES, erd. f. B. Szolnok m.; helyr. *—Nyires-re, —én, —ről.*

SZÁSZÓKA, falu Bereg m.; helyr. *Szászóká-ra, —n, —ról.*

SZÁSZ-ORBÓ, erd. f. Szerdahely sz.; helyr. *—Orbó-ra, —n, —ról.*

SZÁSZ-ORSZÁG, (szász-ország) ösz. fn. Széles ért. felső és alsó szász tartományok a németbirodalomban, öszvesen véve. Különösen a felső Szászország déli része, vagyis a szász királyság (mely régebben t. i. 1806 előtt választófejedelemség volt); különböztetésül a szász herczegségektől, milyenek: *Sachsen-Altenburg, Sachsen-Koburg-Gotha, Sachsen Meiningen* stb.

SZÁSZORSZÁGI, (szász-országi) ösz. mn. Szászországból való; Szászországhoz tartozó; arra vonatkozó.

SZÁSZ-ÖRMÉNYÉS, erdélyi falu Küküllő m.; helyr. *—Örményés-re, —én, —ről.*

SZÁSZPA, l. ZÁSZPA és HUNYOR.

SZÁSZPATAK, erdélyi falu A. Fehér m.; helyr. *—patak-ra, —on, —ról.*

SZÁSZ-PELSŐCZ, máskép: NÉMET-PELSŐCZ, mváros Zólyom m.; helyr. *—Pelsőcz-ön, —re, —ről.*

SZÁSZ-RÉGEN, erdélyi falu Torda m.; helyr. *—Régen-be, —ben, —ből.*

SZÁSZ-SEBES, erdélyi sz. kir. város; helyr. *—Sebes-re, —én, —ről.*

SZÁSZ-SOMBOR, erdélyi falu Segesvár sz.; helyr. *—Sombor-ra, —on, —ról.*

SZÁSZ-TYÚKOS, erdélyi falu Kőhalom sz.; helyr. *—Tyúkos-ra, —on, —ról.*

SZÁSZ-UGRA, erdélyi falu Kőhalom sz.; helyr. *—Ugrá-ra, —n, —ról.*

SZÁSZ-UJJŐSS, erdélyi falu Doboka m.; helyr. *—Ujjöss-re, —ön, —ről.*

SZÁSZUL, (szász-ul) ih. Szász nyelven, vagyis oly kiejtésü német nyelven, milyet a szászok beszélnek.

SZÁSZVÁR, falu Baranya m.; helyr. *Szászvárra, —on,* v. *—ott, —ról.*

SZÁSZVÁROS, erdélyi mváros Szászváros sz.; helyr. *—város-ra, —on, —ról.*

SZÁSZ-VESSZŐD, erdélyi faluk F. Fehér m.; és Nagy-Sink székben; helyr. *—Vessződ-re, —ön, —ről.*

SZÁSZ-VESSZŐS, erdélyi falu Küküllő m.; helyr. *—Vesszős-re, —ön, —ről.*

SZÁSZVÖLGYE, erdélyi falu Küküllő m.; helyr. *Szászvölgyé-re, —n, —ről.*

SZATA, l. SZATTA.

SZÁTFA, l. SZÁGYFA.

SZATHMÁR, l. SZATMÁR.

SZATINA, falu Baranya m.; helyr. *Szatiná-ra, —n, —ról.*

SZATING, nyitravölgyi tájszó, l. SZATYING.

SZATMÁR v. SZATHMÁR, 1) vármegye; 2) Németivel egyesült sz. k. város; helyragokkal mint város: *Szathmár-on, —ra, —ról;* mint megye: *Szathmár-ba, —ban, —ból.* Némelyek szerint román eredetü, *szatu* am. falu, vagy *szlatina* (am. posvány, mocsár) és *mare* (am. nagy) szókból összetéve; mások szerént am. szakmár, a *k t*-vé akként változván mint *szatyma* szóban. Egyébiránt a Névtelen jegyző (‚Zotmar' alakban) oly formán említi, mint a honszerző magyarok elfoglalásakor már fennlevő várat („usque ad castrum Zotmar pervenerunt, et castrum, per tres dies pugnando obsidentes, victoriam adepti sunt").

SZATMÁR-NÉMETI, szab. kir. város; helyr. —*Németi-be, —ben, —ből.*

SZATÓCS, fn. tt. *szatócs-ot*, harm. szr. —*a.* Kis boltos, kurta kalmár, ki holmi vegyes apró árukkal, különösen konyhára, s mindennapi házi szükségekre valókkal üzérkedik.

Alakjára nézve több eredeti magyar szóhoz hasonló ugyan, mint: *babócs, likócs, bogács, dörgécs* stb. de eredete a török nyelvben keresendő, hol *szat-mak* am. eladni, árulni és *szatïdsï* am. árus, eladó. — V. ö. BAKONYÁS; KALMÁR.

SZATÓCSKODÁS, (szat-ócs-kod-ás) fn. tt. *szatócskodás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a.* Üzérkedés, kis kalmárkodás, milyet a szatócsok üznek. V. ö. SZATÓCS.

SZATÓCSKODIK, (szat-ó-cs-kod-ik) k. m. *szatócskod-tam, —tál, —ott.* Mint szatócs üzérkedik, kis kalmárságot visz. V. ö. SZATÓCS.

SZÁTOK, FELSŐ—, falu, ALSÓ—, puszta Nógrád m.; helyr. —*Szátok-ra, —on, —ról.*

SZÁTORJA, fn. tt. *szátorjá-t.* Növénynem a kétfőbb hímesek seregéből és födetlen magvuak rendjéből; bokrétájának nyaka a csészénél rövidebb; torka egy kevessé öblös; ajakassága kevessé tetszik ki; felső ajaka feláll, tompa, csorba; alsó ajaka három hasábu; hímszálai szerteszét állanak; porhonjai öszvehajolnak. (Satureja).

SZATRA, falu Vas m.; helyr. *Szatrá-ra, —n, —ról.*

SZATURÓ, falu Arad m.; helyv. *Szaturó-ra, —n, —ról.*

SZATTY, l. SZATY.

SZATTYÁN, fn. tt. *szattyán-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*, v. —*ja.* Csávában kikészített és festett finom puha borjú-, kecske-, juhbőr. *Sárga, vörös, zöld szattyán. Szattyánból varrt papucs. Szattyánnal béllelni a csizmát. Szattyánba kötött könyvek.* A német nyelvben: *saffian*, a szláv nyelvekben *safian, safján;* a keleti nyelvekben törökül: *szakhtian*, arabul: *szikhtijan*, persául: *szakhtijan;* melyeket a nyelvészek a persa *szakht* szótól származtatnak, mely am. kemény, durva, vastag. A német *Saffian* szót Adelung török eredetűnek tartja.

SZATTYÁNGYÁR, (szattyán-gyár) ösz. fn. Gyár, melyben juhbőrökből stb. szattyánt készítenek.

SZATTYÁNOS, (szattyán-os) fn. tt. *szattyános-t*, tb. —*ok.* Csávával dolgozó timárféle kézmives, ki különösen szattyánt készít; továbbá, aki szattyánnal kereskedik.

SZATTYÚ, fn. tt. *szattyú-t*, tb. —*k.* Növénynem az együttnemzők és nősözvegyek seregéből; vaczka kopasz; fészke hengeres; pikkelyei egyenlők, a virág tányérjaig érnek, s hártya vagy szattyán alakúak, honnan a magyar neve. Virágai vagy sugárosak, vagy sugártalanok, a sugárosaknak félszer virági éphegyűk; bóbitája hajszálas. (Tussilago). Egyik faja: *lókörmü szattyú* (tuss. farfara) a köz életben: *martilapu, kis édes lapu, lókörömfü;* egy másik faja: *kalapos szattyú* (tuss. petasites), köznyelven: *kalapfü, nagy édes lapu.*

SZATY, elvont gyöke *szatying* és *szatyva* szóknak s rokon *szoty* gyökkel *szotyog* szóban, és *szity* gyökkel *szittyó* szóban. Sőt *szattyán* (= szaty-j-án?) és *szattyú* (= szaty-j-ú?) is ide sorozhatókul látszanak. Lásd ezeket saját rovataik alatt.

SZÁTYÁR, (száty-ár) mn. tt. *szátyár-t*, tb. —*ok.* Szabó Dávidnál, ocsmány, mosdatlan száju, fajtalan beszédü; honnan *szószátyár* am. sokat fecsegő, hírhordó, temonda ember. Ezen értelmeinél fogva úgy vélekedhetünk, hogy törzse a megnyujtott *szaty*, ugyanaz mint *szatyus* szóban; v. ö. SZATYUS; egyébiránt *szátyár* szóval mind hangokban, mind jelentésben rokon a mongol *szador*, mely Schmidt szerént am. ein verdächtiges Weib, eine Hure; ein vethurter Mensch; Kowalewszkinél: lascif; déréglé.

SZATYING, (szaty-in-g) fn. tt. *szatying-ot*, harm. szr. —*ja.* Szalag, különösen fehér szalag, vagy kötő.

Mennyiben a szatying vékony, s a maga nemében puhább anyagú köteléket jelent, alapértelemre talán szattyánnal rokon. V. ö. SZATTYÁN, és SZATY. Képeztetésre a *pating, mócsing, rozmaring, matring, sing, bárzsing* szókhoz hasonló, melyekben a *g* csak utóhangzási toldalék.

SZATYINGHAL, (szatying-hal) ösz. fn. Tőkehal, melynek háta csikos, és mintegy szatyingokkal vonalazott.

SZATYMA, fn. tt. *szatymát.* Apróra vagdalt ólomdarabok, melyeket a vadászok serét gyanánt használnak. *Syatymára tölteni a puskát. Szatymával lőni a madarakra.* Valószinü, hogy eredetileg *szakma* volt, mely töredéket jelent, honnan *szakmatolni* am. töredékké tenni. V. ö. SZAKMA.

SZATYMATÖLTÉNY v. —TÖLTÉS, (szatyma-töltény v. -töltés) ösz. fn. Töltény v. töltés valamely löszerben, mely szatymát tartalmaz.

SZÁTYÓK, (száty-ók azaz száj-ók) mn. tt. *szátyók-ot.* Szájtáti, bamba, mamlasz, léhütő, haszontalanul ásítozó. — E szó nagyitásra, néha egyszersmind gúnyra mutat, mint: *pofók, monyók, szemők, pirók.* Törzse: *száty* am. *száj*, t. i. a *j ty*-vé változott, mint tájszokásilag némely más szókban is megtörténik,

pl. Göcsejben *sok tya* am. sokja, *üstök-työk* am. üstökjök. (Vass József).

SZATYOR, (szaty-or) fn. tt. *szatyor-t* v. *szatyr-ot*, tb. —*ok* v. *szatyr-ok*, harm. szr. *szatyr-a*. Úgy nevezett gyékénykákából vagy szittyóból, szalmából kötött kétfülü kosár, melyet puha anyagánál fogva öszve lehet lapítani. *Szatyrot kötni. Karra füzni, vállra vetni a szatyrot. Szatyorral menni piaczra. A czigányasszonyok szatyorral járnak.* Gúnyos köznépi nyelven jelent banyát. *Vén szatyor. Szatyor a vénasszony.* Előfordúl némely közmondatokban is : *Rátartja magát mint a kétfülü szatyor. Jön megy, mint Apátiban a szatyor. Egy pénzes szatyornak két pint bor az áldomása. Két pénzes szatyornak egy pint bor az ára.* Káldi azon szittyó kosarat, melyben a kisded Mózest vizre bocsátották, szintén szatyornak nevezi.

Székelyes kiejtéssel : *szotyor*. Anyagánál és alaphangjánál fogva rokon a *szittyó*, és a galandot jelentő *szatying* szókkal. V. ö. SZITTYÓ. A német *Zecher*, mely Campe szerint csak az ausztriai németeknél divatos, alkalmasint a szomszédos magyar ‚szatyor'-ból módosult.

SZATYRA, gömöri és bodrogközi tájszó, s am. a közösebb divatú *satra* v. *satrafa*, azaz, vén banya, l. SATRAFA.

SZATYUS, fn. tt. *szatyust*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Győr tájékán am. kurva, szajha. Egyezik vele *szotyó* és *szotyka*. L. ezeket és v. ö. SZÁTYÁR.

SZAVA, falu Baranya m.; helyr. *Szavá-ra*, —*n*, —*ról*.

SZÁVA, (1), fn. tt. *Szává-t*. Folyóvíz, mely Karantánországban ered, s Belgrád vára alatt a Dunába szakad. A magyar koronai birodalom főbb folyóinak egyike : Duna, Tisza, Dráva, Száva.

SZÁVA, (2), puszta Győr m.; erdélyi falu Doboka m.; helyr. *Szává-ra*, —*n*, —*ról*.

SZAVACSKA, (szav-acs-ka) fn. l. SZÓCSKA.

SZAVAHIHETŐ, (szava-hihető) ösz. mn. Oly személyről mondják, kinek mondása hitelt érdemel.

SZAVAL, (szav-al) önh. és áth. m. *szaval-t*. Kötött vagy kötetlen beszédet bizonyos hanghordozással, és kellő nyomatékkal mond, hogy ez által eléadása érthetőbb és hatásosabb legyen. *Verseket, szónoki gyakorlatokat szavalni. Elszavalni a betanult szerepet. Ezen szónok szépen értelmesen szaval.*

SZAVALÁS, (szav-al-ás) fn. tt. *szavalás t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Szóbeli eléadás, melynek főladata némi innepélyes, müvészi, tiszta, értelmes, szép hangzatosságu s a kedélyekre ható nyelven szólani az illető hallgatósághoz. *Egyházi, szinpadi, vitatkozási, gyakorlati szavalás.*

SZAVALAT, (szav-al-at) fn. tt. *szavalat-ot*, harm. szr. —*a*. A szavaló beszéde, a szavalás tárgyilag véve, szónoklat. *Ékes szavalat.*

SZAVALATI, (szav-al-at-i) mn. tt. *szavalati-t*, tb. —*ak*. Szavalatra vonatkozó, szavalatot illető. *Zene- és szavalati akadémia.*

SZAVALMÁNY, (szav-al-mány) fn. tt. *szavalmány-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. L. SZAVALAT.

SZAVALÓ, (szav-al-ó) mn. és fn. tt. *szavaló-t*, tb. —*k*. Aki a szavalás szabályai szerént törekszik valamit elmondani. *Értelmesen, hatással szavaló szónok, színész. E szavalónak minden szavát megérthetni.*

SZAVATARTÓ, (szava-tartó) ösz. mn. Olyan személyről mondják, aki ha valamit igér, azt teljesíteni is szokta.

SZAVATOL, (szav-at-ol) önh. m. *szavatol t*. Bizonyos ügyben mint szavatos működik ; valakinek valamiért szavatol. V. ö. SZAVATOS. Némelyek a törvénykezésben a német ‚einantworten' magyarítására is használják (be-szavatolni), de az ezt sehogy sem fejezi ki ; helyesen : *átadni.*

SZAVATOLÁS, (szav-at-ol-ás) fn. tt. *szavatolás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Szavatosi működés.

SZAVATOS, (szav-at-os) fn. tt. *szavatos-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. A törvénykezésben oly mellékes személy, kire akár a fölperes, akár az alperes mint kezesre, jótállóra rendszerint ugyanazon perben hivatkozik, hogy szavával a fölperest támogassa, vagy az alperest védelmezze. *Fölperesi, alperesi szavatos.* (Evictor).

SZAVATOSSÁG, (szav-at-os-ság) fn. tt. *szavatosság-ot*, harm. szr. —*a*. Kötelesség és felelősség, melyet valaki, mint szavatos, magára vállalt.

SZAVATOSSÁGI, (szav-at-os-ság-i) mn. tt. *szavatossági-t*, tb. —*ak*. Szavatosságot illető, arra vonatkozó. *Szavatossági kötelezettség. Szavatossági kereset. Szavatossági per.*

SZAVATOZ, (szav-at-oz) önh. m. *szavatoz-tam*, —*tál*, —*ott*, par. —*z*. L. SZAVATOL.

SZAVATTYÚ, (szav-atty-ú) fn. tt. *szavattyú-t*. Beszédbeli hangszerv, hangképesség, szószerv. *Szavattyús ifju.* (Faludi). *Jó szavattyúja van.* (Molnár A.). Azon régibb, de ma nem igen használt szavaink egyike, melyek vagy élő vagy elavult *t* képzőjü igékből származván a részesülő képzője előtt a *t* hangot meglágyitják, s néha meg is kettőztetik, mint : *fergető fergetyü, csikoltó csikoltyú, pattantó pattantyú, szivató szivattyú, nyiretó nyirettyü* stb. Ezekben és hasonlókban az *ó ő* átváltozik *ú ü*-re, mi által főnevekké lesznek, mint *furó furu, váló válu.*

SZAVATTYÚS, (szav-atty-ú-s) mn. tt. *szavattyús-t*, tb. —*ak*. Kitünőleg erős hangszervekkel ellátott, harsány szavú. *Szavattyús szónok.*

SZAVAZ, (szav-az) önh. m. *szavaz-tam*, —*tál*, —*ott*, par. —*z*. A köz tanácskozás vagy elhatározás alatt forgó, s egymástól különböző vélemények, indítványok stb. közöl határozatként kimondott igenlő vagy tagadó szava által valamelyik fél mellett nyilatkozik. *A vádlott mellett, vagy ellene szavazni. A tisztujitók egy hián mind ő rá szavaztak.* Átv. ért. bizonyos jel által nyilatkozik. *Golyókkal, czédulákkal szavazni. Fölemelt kézzel, felállással, ülve maradással szavazni.*

SZAVAZÁS, (szav-az-ás) fn. tt. *szavazás-t*, tb. —*ok*, harm. szr. —*a*. Cselekvés, vagyis határozás neme a köz tanácskozások, véleményezések, választások körül, midőn az illető tagok a fenforgó ügyben szavaznak. V. ö. SZAVAZ. *Szavazás alá bocsátani, szavazással eldönteni valamit. Az elnök szavazásra szólította a választókat, birákat, tanácsosokat, vitatkozókat.*

SZAVAZAT, (szav-az-at) fn. tt. *szavazat-ot*, harm. szr. —*a*. 1) Nyilatkozat, határozat, melyet a szavazók kimondanak, vagy bizonyos jel által tudatnak. *A szavazatokat megszámlálni. A szavazatok többsége igenlő volt. Két szavazat hián százat kapott. Vetélytársát három szavazattal múlta fölül. Titkos, nyílt szavazat. Egyhangu szavazat.* 2) Ilyetén nyilatkozati jog. *Szavazattal bírni.*

SZAVAZATI, (szav-az-at-i) mn. tt. *szavazati-t*, tb. —*ak*. Szavazatra vonatkozó, azt illető. *Szavazati jog, képesség.*

SZAVAZATKÉPES, (szavazat-képes) ösz. mn. Akinek a törvény, vagy törvényes határozat, vagy társulati szabály stb. megadta a jogot valamely szavazásban részt vehetni.

SZAVAZATKÉPTELEN, (szavazat-képtelen) ösz. mn. Akinek nincs joga valamely szavazásban részt venni.

SZAVAZATOS, (szav-az-at-os) mn. tt. *szavazatos-t* v. —*at*, tb. —*ak*. Aki szavazattal bír. Mint fn. tárgyesete : —*t*, tb. —*ok*. Szavazattal biró személy.

SZAVAZATSZÁM, (szavazat-szám) ösz. fn. A szavazatoknak számmal kifejezett öszlete.

SZAVAZATTÖBBSÉG, (szavazat-többség) ösz. fn. A két vagy többfelé menő szavazatok vagyis szavazók közt azon rész, mely számban a többit felülmulja; máskép : *szótöbbség. Általános szavazattöbbség* v. *szótöbbség*, mely az összes szavazóknak több mint felét bírja, pl. száz szavazó közt ötvenegy már szavazattöbbséget alkot. *Viszonylagos szavazattöbbség*, ha kettőnél többfelé mennek a szavazók, és általános többséggel egy rész sem bír.

SZAVAZÓ, (szav-az-ó) mn. és fn. Aki szavaz vagy aki szavazattal bír. *Szavazó tag, szavazó biró. A szavazók többsége.*

SZÁZ, számnév, tt. *száz-at*. Tőszám, mely tízszer tíz egységet foglal magában, honnan a sokszorozó táblán : *tízszer tíz* am. *száz. Egy hián száz. Egy szó mint száz.* Mint általán a számnevek után a főnevet csak egyes számban kivánja. *Száz ember, ló, forint. Száz év, száz nap, száz percz. Tízszer száz ezer. Száz annyi, száz féle. Száz számra adni, venni valamit. Megjárták a száz tü hosszát.* (Km.).

„Utána int száz szem, száz kéz,
De ő csak egy pár könnyet néz.“
Kölcsey. (A vándor).

Száz ezer; határozóilag *száz ezeren.* „Valának ked(ég) hadakozó gyalogok százhúsz ezeren“ (Bécsi cod. Judith VII.). Ő maga sem változik más szám előtt. „És ő monda annak : Vegyed te leveledet és írjh nyolcz százat.“ (Müncheni cod. Lukács XVI.). De maga magában felveszi a többes számot. *Százak, ezerek hulltak el az utolsó háborúban*, azaz több száz, több ezer; különbözik : *százan, ezeren.* V. ö. SZÁZAN. Néha határozatlan nagyobb számot jelent, s am. a maga nemében sok. *Száz a bajom, gondom. Százfelé kell lótnom futnom. Száz rétü paczal. Száz lábu bogár.* — Harmadik személynévmással, mint a többi számnév, árúkra vonatkozik, s am. száz darab együtt véve. *Hogy száza az almának? A téglának százát két forinton adják. A káposztát százával szokták árulni. Százától öt forint jár.*

Többé-kevésbé rokonok vele hangokban a szanszkrit *çata* v. a nevező esetben *çatan*, (Boppnál : *śatam* = *çatam*), zend *çatem*, persa *szad*, parszi (régibb persa) *szad;* latin *centum;* a finn nyelvekben *sata, sada, śada, śado, sót, sát, śado, šüde, csuotte stb. (az ś* = magyar *s*, az *s* = magyar *sz);* továbbá az átvetett szláv *szto*, mely az orosz *szotnia* (század katona) szóban rendes alakjában *szot.* Törökül : *jüz*, néhutt : *juz*, tatárul : *dsuz*, csuvasul : *szur* (ezen nyelvekben az *r* és *z* gyakran fölcseréltetnek). A mongolban *dzaghun* (cent, centaine), innen : *dzaghun-ta* = százszorta, *dzaghu-ghat* = százanként (régiesen : százankéd), *dzaghu-dughar* = századik. Figyelemre méltó a mongolban : *szaja* am. milliom. V. ö. SZÁM, fn.

SZÁZAD, (száz-ad) osztószám, mely valamely száz részre osztott mennyiségnek, egésznek egy-egy részét jelenti. *Száz forintnak század része egy forint. Az osztrák forintnak század része egy krajczár. Az ezernek század része tíz.* Mint a többi osztószámokat *ik* toldaléku sorszám helyett is használják, pl. *század éve foly, hogy...* = századik. *Század napra megjövök* = századikra. *Század magammal, magaddal, magával*, oly sereggel, melyben magam voltam, magad voltál, maga volt a századik. Mint fő- és gyűnév tárgyesete : *század-ot*, harm. szr. —*ja* v. —*a;* és jelent a) száz évből álló korszakot. *A keresztény korszak első, második, harmadik* stb. *százada. Mi a 19-dik században élünk. Múlt századok. Jelen század. Századunk. Félszázad. Negyedszázad.* „Az előbbi századok jobbak voltanak.“ Szabó D. b) A hadseregek osztályozásában száz emberből álló csapatot, kapitányságot; innen van : *gyalogszázad, lovasszázad;* jóllehet a valóságban rendesen több személyt foglal magában, valamint az ezred sem áll kerekszámmal ezer emberből.

SZÁZADBÉR, (század-bér) ösz. fn. L. SZÁZALÉK.

SZÁZADIK, (száz-ad-ik), sorszám, s am. számlálás szerint a kilenczvenkilenczedik után következő. *Életének századik évében halt meg. Századik számu ház. A besorozásban ő volt a századik.* Továbbá am. száz közül egyik v. egy század rész. *A legények közül minden századikat katonának vitték. Jövedelmének századikát szegényeknek osztja. Erről századik sem tud semmit.*

SZÁZADOL, (száz-ad-ol) áth. m. *századol-t.* 1) Száz részre osztja. 2) Valamely mennyiségnek század részét kiveszi, vagyis, annyival kevesbíti azt. Alapértelemben hasonlók hozzá : *ötödöl, kilenczedel, tizedel stb.*

SZÁZADOLÁS, (száz-ad-ol-ás) fn. tt. *századolás-t,* tb. —*ok,* harm. szr. —*a.* Cselekvés, mely által valamit századolnak. V. ö. SZÁZADOL.

SZÁZADONKÉNT, (száz-ad-on-ként) ih. ‚Század' nevü csapatokra osztva. *A katonákat századonként szemle alá venni. A díszlövéseket századonként tetetni.*

SZÁZADOS, (száz-ad-os) I) mn. tt. *százados-t* v. —*at,* tb. —*ak.* 1) Száz évtől fogva élő, létező, szokásban levő. *Százados ember; százados tölgy; százados intézet; százados divat.* 2) A mit minden századik évben megtartanak. *Százados innep, szertartás.* II) fn. tt. *százados-t,* tb. —*ok.* 1) A hadsereg szervezetében oly tiszt, ki századot vezényel. *Százados kapitány,* mely értelemben önálló főnevül is használják. 2) Némely királyi városok egykori igazgatásában száz személyből állott külső tanácsnak tagja, valamint a hatvan személyből állotté *hatvanos.*

SZÁZADOSSÁG, (száz-ad-os-ság) fn. tt. *századosság-ot,* harm. szr. —*a.* Századosi tisztség, hivatal. V. ö. SZÁZADOS, II.).

SZÁZADSZOR, (száz-ad-szor) ih. Századik ízben, vagy századik pontot számítva. *E szinmüvet ma századszor adják.* E sorszámításnak kezdete : először, öszvetételekben : egyedszer, pl. tizen-, huszonegyedszer, másodszor, öszvetételekben : kettedszer, harmadszor stb.

SZÁZALÉK, (száz-al-ék) fn. tt. *százalék-ot,* harm. szr. —*a.* Általán jövedelem, járandóság, jutalék, kamat, nyereményrész, mely százával számított alaptőke után jár, vagy bejön. *Öt, tiz, húsz forintos százalék. A részvényesek arány szerént osztoznak a százalékokban.* Máskép : *száztóli, századbér,* de ez utóbbi nem igen jött divatba. (Latinul : *pro centum,* innen olaszul : *per cento,* franczául : *pour cent,* németesen : *Procent*). Az *alék* összetett képzőnek tekintendő, valamint *ázalék, martalék, adalék, osztalék* szókban is, magas hangon : *elék,* pl. *függelék, fözelék,* s jelent valami aprólékost, ami valamennyi származékokból is, de leginkább magából ‚aprólék' szóból kitünik.

SZÁZALÉKJEGY, (százalék-jegy) ösz. fn. Az irásban és nyomtatásban azon jegy, melylyel a százalékot fejezik ki ú. m. %, pl. 6% azt teszi hat százalék.

SZÁZALÉKOZ, (száz-al-ék-oz) önh. és áth. A százalékot ki- vagy felszámítja.

SZÁZAN, (száz-an) számhatározó, mely megfelel ezen kérdésre : *hányan?* s am. együtt véve száz számmal. *Négy százan rohantak az ellenségre, százan megsebesültek, ötvenen halva maradtak. Ha ő is eljön, épen százan leszünk.*

SZÁZANKÉNT, (százan-ként) ösz. ih. Több oly csapatban, tömegben, mennyiségben, melyek mindegyike száz egységet foglal magában. *Százanként szétküldözgetni a czirkáló katonákat. Napjában százanként haltak az emberek. Százanként osztogatni a forintokat.*

SZÁZANNYI, (száz-annyi) ösz. mn. Ami bizonyos egységet százszor foglal magában. *Százannyi jövedelme van, mint nekem. Adjon Isten százannyit. Százannyian voltak, mint mi.*

SZÁZAS, (száz-as) 1) mn. tt. —*t* v. —*at,* tb. —*ak.* Ami valamely mennyiségből, mértékből, számból száz egységet foglal magában. *Százas bankjegy,* száz forintot, frankot stb. érő. *Százas hordó,* száz akós. 2) Mint önálló főnév tárgyesete : *százas-t,* többese : —*ok,* s jelenti a számjegyek sorában azon számjegyet, mely százat, vagy százakat fejez ki, pl. ezen sorban, 536 az 5 százas, a 3 tizes, a 6 egyes. Jelent továbbá oly pénz-, vagy bankjegyet, melyre 100 (forint, frank, tallér) van följegyezve. A régieknél, pl. a Bécsi codexben, ‚százas' am. század (csapat) centenarius. „És szerze (rendele) környől százasokat menden forrásokra." (Judith. VII.). Római irás szerént a százasnak számjegye C, (centum).

SZÁZD, falu Hont m.; helyr. *Százd-ra,* —*on,* —*ról.*

SZÁZFA, falu Abaúj m.; hely. *Százfá-n,* —*ra,* —*ról.*

SZÁZFELÉ, (száz-felé) ösz. ih. 1) Száz, egymástól különböző irányban, vagy határozatlan ért. sokfelé. 2) Száz részre. *Százfelé elosztani, elmetszeni, eldarabolni valamit.*

SZÁZFÉLE, (száz-féle) ösz. mn. Százra menő, s oly egységekből álló valami, melynek egységei nemben ugyan megegyeznek, de bizonyos tekintetben mindnyájan különböznek egymástól. *Százféle bor,* melyek más-más hegyről vagy évből valók. *Százféle ételek. Százféle nyelv.* Határozatlan értelemben am. sok mindenféle.

SZÁZFÉLEKÉP, (száz-féle-kép) ösz. ih. Száz különböző módon, alakban; sokfélekép. V. ö. SZÁZFÉLE.

SZÁZFORINTOS, (száz-forintos) ösz. mn. és fn. 1) Ami százforintot ér, vagy százforinton vétetett. *Százforintos ökör, ló, agár.* 2) Bank-, vagy pénzjegy, melyen 100 forint áll.

SZÁZFORINTOSFŰ. Népies neve a *földepetarnics* (gentiana centaurium) növényfajnak; máskép szintén köznéven : *földepe, kis centauria, kis ezerjófü.*

SZÁZHALOM, falu Fejér m.; helyr. *Százhalmon, Százhalom-ra, —ról.*

SZÁZLÁBU v. —LÁBÚ, (száz-lábu) ösz. mn. és fn. l. PINCZEBOGÁR.

SZÁZLEVELŰ v. —LEVELŰ, (száz-levelü) ösz. fn. A tojásdad gyümölcsü rózsák alneméhez tartozó növényfaj; gyümölcse és kocsánya borzas; szára borzas és fulánkos; nyelei fulánktalanok. (Rosa centifolia). Sokféle fajtái ékesítik a kerteket.

SZÁZRÉTÜ v. —RÉTŰ, (száz-rétü) ösz. mn. Ami száz vagy átv. ért. igen sok rétből, rétegből áll. *Százrétü paczal.*

SZÁZRÉTÜ CZICZKÓRÓ, a cziczkórók neméhez tartozó növényfaj; virága tányéros sátorban; levelei háromszor szárnyasan hasgattak; sallangjai láncsásak, hegyesek; levéltövei fülesek, egyik fül fölfelé, másik alá hajlik; az egérfarkú cziczkórónál kétszerte nagyobb; szára ritka szőrös. (Achillea magna).

SZÁZRÉTÜ GYÖKÉR, népies neve a *turbánliliom* (lilium martagon) növényfajnak; máskép szintén köznéven : *erdei liliom, török turbán.*

SZÁZSZOR, (száz-szor), sokszorozó szám, s ambizonyos egységet, mennyiséget száz izben véve, vagy valamit annyiszor ismételve. *Százszor száz = tizezer. Betegségében százszor látogatta meg az orvos.* Mint más nagyobb számok, ez is néha határozatlanul véve jelent sokat, sokszor történőt. *Ezt már százszor hallottam, láttam, mondtam.*

„Megfogadtam száz- meg százszor.“
Csokonai.

SZÁZSZORI, (száz-szor-i) mn. tt. *százszori-t*, tb. *—ak.* Százszor ismételt, százszor történő. *Százszori botütés alatt meghalt. Százszori látogatásért az orvosnak kétszáz forintot adtak.*

SZÁZSZORKA, (szász-szor-ka) fn. tt. *százszorká-t.* l. SZÁZSZORSZÉP.

SZÁZSZOROS, (száz-szor-os) mn. tt. *százszoros-t*, v. *—at*, tb. *—ak.* Száz ugyanazon nemű részletből álló, százszor vett, százszor öszvetett. *Százszoros rétegzet, ránczozat. Százszoros szám.*

SZÁZSZOROSAN, (száz-szor-os-an) ih. Százszoros ízben, százszor ismételve.

SZÁZSZOROZ, (száz-szor-oz) áth. m. *százszoroz-tam, —tál, —ott*, par. *—z.* Bizonyos számot, mennyiséget százszor annyivá tesz; százzal szoroz, sokszoroz.

SZÁZSZOROZÁS, (száz-szor-oz-ás) fn. tt. *százszorozás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a.* Cselekvés, mely által valami százszoroztatik. V. ö. SZÁZSZOROZ.

SZÁZSZORSZÉP, (százszor-szép) ösz. fn. A rukerczek neméből való növényfaj népies neve, növénytani néven : *százszorszép rukercz.* (Bellis perennis). Tőkocsánya egy virágu, leveletlen; levelei visszás tojáskerekek, csipkések, inasak. Virágának közepe sárga; sugára fehér vagy veres. Máskép szintén köznéven : *százszorka, kis naddályfü, rukercz.*

SZÁZSZORTA, (száz-szor-ta) l. SZÁZSZOR.

SZÁZVÁSÁR, (Hundertmorgen) falu Szepes m.; helyr. *—vásár-ra, —on, —ról.*

SZE, (1), mély hangon : SZA, némely indulatszóknak, kiváltképen pedig a parancsolómódnak nyomatos toldaléka. Leggyakrabban a 2-ik személyben fordúl elé, pl. általánosb divatúak *no-sza, ne-sze, add-sza, jer-sze;* szokottabb a székelyeknél, pl. *fusssza, teddsze, szorítsd-sza jobban héj! jöszte-sze bé.*

„Csókoljsza meg te Kati,
Az Isten megfizeti.“

„Fog'sza meg, forgasd meg,
Téringesd meg, lógasd meg.“
Székely tánczversek.

Néha *g* toldalékkal *fuss-szag.* Homoród vidékén mély hangu szók után is eléjön *sze* (=szë) alakban, pl. *fogd-sze.* (Kriza J.). A palóczoknál rendesen *szi, szë* alakban divatozik, pl. *gyereszi* am. *jersze* v. *jöszte; adszi*, am. *adsza;* sőt önálló indulatszó gyanánt is eléfordúl, pl. *szi hé!* Azonban mind a székelyek és palóczoknál, mind a régieknél nem csak az egyes szám második, hanem a harmadik, sőt többes személyekhez is járul a parancsolómódban. „Ha kjed ojan hatalmas, *próbájjasza meg*, vegye tenyeribe a födet.“ „*Jöjjönsze* bé kjed, Uram!“ „Egy miczre (perczre) meg van, csak fogjunksza hezzá.“ (Kriza J.). Gömörben általános divatúak : *hallja szi* v. *szë, mondja szi* stb. „*Mutassátoksze* ennekem az adópénzt.“ (Münch. cod. Máté XXII.). „Ha Izraelnek királya, szálljonsze le a keresztről.“ (U. o. XXVII). Mindenik szokás mutatja, hogy az eredeti alak *sze* (szë), melynek a *sza* csak hangrendes módosúlata. Némelyek véleménye szerént ezen *sze* hihetőleg egy a második személy névmással : *te*, melyet a népies nyelvszokás szólítási, biztatási, parancsi szók után is rendesen szokott használni, pl. *Zsiga te! haj te! czo te! tola te! prücs te! nem oda te! farto te! hücs te! sicz te! csibi te! czoki te! gyi te! tüled te! hajsz te!* Ugyanezen értelmünek tekinthető a *ne-sze, no-sza, haj-sza, hop-sza*, továbbá az *u-szu, u-czu, haj-di, us-di, iszkur-di* szókban a *sze, sza, szu, czu, di.* Egyeznék vele a jelentőmód jelen idejének, és jövendő időnek egyes számu második személyében fordítva divatos *esz asz*, és *ëd od, öd*, pl. *dönt-esz, hord-asz, ver-ëd, hord-od, dönt-öd, ülend-esz, álland-asz, látand-od, ütend-ed.* Eredetileg tehát ezen vélemény szerént csak a második személyre illenék szabatosan, de a későbbi szokás a többire is alkalmazta. Ha azonban azt veszszük, hogy a harmadik személyre sőt többes számra is vitetik, még pedig mind a régi iratokban, mind a most élő palócz és székely beszédben, akkoron valamely hajsz-oló, ösz-tönző szócskának tarthatjuk. A *száll, szél* szókban épen a *sza sze* gyökelem rejlik, mely kétségtelenül suhanó hangot, illetőleg sebességet, sürgősséget fejez ki. Ha a rokon nyelveket veszszük, a törökben a *sza sze* rag valósággal a kapcsoló módot alkotja, pl. *szev-sze* am. szeressen, *bak-sza* am. lásson, *i-sze* vagy *ol-sza* am. legyen, s a parancsoló módban *n* hozzájárultával : *szevszün, bakszün, olszün;* ahonnét *addsza, adjasza* mintegy azt tenné : add legyen, adja legyen. A mongolban *dza, dze* a lehető mód (potentialis) képzője. Hasonlónak látszik ezen *sza sze* a latin *to* toldalékos raghoz is, mely szintén a parancsoló módban divatozott, pl. *audi-to, es-to, ama-to, fer-to, mortuos in urbe ne sepeli-to* (decem tab. leg.).

SZE, (2), elvont gyök vagy gyökelem, melyből *szét, szédeleg, szédít, szédül, szél* (margo), *széled, szélesztő* stb. származtak. Rokon hozzá a vastaghangu *sza* a *szana, szab, szak, szakad* származékokban; továbbá azon *te* v. *té*, melyből *tétova, téved, tébolyog, tékozol* eredtek. Mindezek alapfogalomban az illető részek egymástól elválására, vagy némi iránytól elhajlására vonatkoznak. Ugyanezen alapfogalom rejlik a *szeg, szel* igékben (v. ö. ezeket) és származékaikban. Egyezik vele a latin elválasztó szócska *se*, pl. a *sepono, se-paro, se-jungo, se-cerno, se-curus*, öszvetett, és a *seco, secula, securis* egyszerű szókban. Hasonlóan bizonyos iránytól elhajladozást jelentenek, és alaphangban egyeznek a magyar *tétovázik*, és latin *titubat*. V. ö. CSA, TA, TO.

SZE, (3), gyökelem *szél* szóban; l. SZÉL, (1).

SZÉ, elvont gyök *szé-d-ér* és *szé-m* szókban s ezek származékaiban. Hangban és értelemben megegyezik *össz, össze* szókkal. Egyébiránt a két gyök *sze* és *szé* végelemzésében ugyanaz, minthogy mindkettőnek általános alapfogalma többség, több egyes rész.

SZEBB, l. SZÉP alatt.

SZEBBEBB, Göcsejben am. szebb.

SZEBBÍT, (szebb-ít) áth. m. *szebbít-ett*, par. —*s*, htn. —*ni* v. —*eni*. Valamit szebbé tesz, alakít, mint előbb volt; szépségét neveli. *Új díszítményekkel szebbíteni a teremeket, a színházat.* V. ö. SZÉPÍT.

SZEBBÍTÉS, SZEBBITÉS, (szebb-ít-és) fn. tt. *szebbítés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, mely által valami szebbé tétetik. V. ö. SZÉP.

SZEBBÜL, (szebb-ül) önh. m. *szebbül-t*. Szebbé lesz, változik, szépsége növelkedik. *Pest városa évről évre szebbül. Ez a gyermek szemlátomást szebbül. Miolta katonává lett, megszebbüle.*

SZEBBÜLÉS, SZEBBÜLÉS, (szebb-ül-és) fn. tt. *szebbülés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Állapoti változás, midőn valaki v. valami szebbé lesz.

SZEBEDIN, falu Zólyom m.; helyr. *Szebedin-be*, —*ben*, —*ből*.

SZEBEDRÁZS, falu Nyitra m.; helyr. *Szebedrázs-ra*, —*on*, —*ról*.

SZEBEKLÉB, mváros Hont m.; helyr. *Szebekléb-re*, —*én*, —*ről*.

SZEBEN, 1) NAGY-SZEBEN, szabad királyi város, és az erdélyi szászföldnek fővárosa; helyragokkal: —*be*, —*ben*, —*ből*. 2) KIS-SZEBEN, szab. kir. város Sárosvármegyében. 3) Van ily nevü puszta is Biharban.

SZEBENI, mn. tt. *szebeni-t*, tb. —*ek*. Szebenből való, ott, vagy vidékén létező, ott készült, oda vonatkozó stb. *Szebeni szászok, kézmívek. Szebeni tányéralma.*

SZEBÉNY, falu Baranya m.; helyr. *Szebény-be*, —*ben*, —*ből*.

SZEBENYE, puszta Abaúj m.; helyr. *Szebenyére*, —*n*, —*ről*.

SZEBESZLÓ, puszta Turócz m.; helyr. *Szebeszló-ra*, —*n*, —*ról*.

SZÉCS, faluk Közép-Szolnok és Nyitra m.; RIMA—, mváros Gömör m.; helyr. *Szécs-re*, —*én*, —*ről*.

SZÉCSÁNFALVA, falu Torontál m.; helyr. —*falvá-ra*, —*n*, —*ról*.

SZECSÁNY, falu Temes m; helyr. *Szecsány-ba*, —*ban*, —*ból*.

SZECSE, NAGY—, KIS—, faluk Bars m.; helyr. —*Szecsé-re*, —*n*, —*ről*.

SZECSEL, erdélyi falu Alsó-Fehér m.; helyr. *Szecsel-re*, —*én*, —*ről*.

SZÉCSEN, faluk Krassó és Sopron m.; helyr. *Szécsen-be*, —*ben*, —*ből*.

SZÉCSÉN, falu Torontál m.; helyr. *Szécsén-be*, *ben*, —*ből*.

SZÉCSÉNKE, IPOLY—, falu Hont m.; helyr. —*Szécsénké-re*, —*n*, —*ről*.

SZÉCSENY, falu Vas m.; helyr. *Szécseny-be*, —*ben*, —*ből*.

SZÉCSÉNY, mváros Nógrád m.; helyr. *Szécsény-be*, —*ben*, —*ből*.

SZÉCSÉNYKE, ALSÓ—, FELSŐ—, faluk Nógrád m.; helyr. *Szécsényké-re*, —*n*, —*ről*.

SZECSKA, fn. tt. *szecská-t*. Apróra szegdelt, metélt szalma, mint barmok eledele; különösen, a rozsnak zsupszalmája, melyet zabbal keverve lovaknak, juhoknak adnak; a magyar kocsisok gúnyos nyelvén: *tót zab. Szecskát vágni. Szecskával vegyíteni a zabot.*

E szó közös a szlávokkal, valamint gyöke is, mert a magyar *szeg*, a szláv *szekú*, és latin *secat* egyértelmüek. V. ö. SZEG. A *szecska* szabályszerű hangrendben *szecske*, honnan *szecskevész* nép, am. csiribiri hitvány gyülevész nép. Eredetileg *szegcse szekcse*, mint a *szök* igétől *szökcse, szökcső*, átvetve: *szöcske szöcskő*, sőt mondják ezt is: *szecskó*. Igy lett *zsákcsó* helyett *zsacskó*, *hágcsó* helyett *hácskó, háskó* stb.

SZECSKAMETSZŐ, (szecska-metsző) ösz. fn. Gazdasági gép, melylyel a szalmát szecskává metélik, aprítják.

SZECSKAVÁGÓ, (szecska-vágó) l. SZECSKAMETSZŐ.

SZECSKAVÁLU, (szecska-válu) ösz. fn. 1) A szecskametszőnek váluforma ládája, melybe a szalmát fektetik, s onnan a metsző alá csusztatják. 2) Válu, melyben a szecskát zabbal, korpával stb. keverve a barmok elé adják.

SZECSKEVÉSZ, mn. tt. *szecskevész-t*, tb. —*ek*. Csiribiri, hitvány, csöcselék, pipogya, pitypoty, gizgaz. Eléjön Pázmán Kalauzában: „Imez amaz hitetlen szecskevészek.“ Alakjára hasonló *csenevész, gyülevész, sindevész* szókhoz; s talán ‚szecska‘ szótól származott.

SZECSŐ, TÁPJÓ—, falu Pest m.; helyr. —*Szecsö-re*, —*n*, —*ről*.

SZECSŐD, EGYHÁZAS—, NÉMET—, MOLDOVÁN—, TERESTYÉN—, faluk Vas m.; helyr. —*Szecsöd-re*, —*ön*, —*ről*.

SZECZÉL, fn. tt. *szeczél-t*, tb. —*ék*. A német ‚Sessel'-ből csavarodott. Eléjön Heltainál, s öszvetéve : *szeczélszék* más régieknél is.

SZED, áth. m. *szed-tem*, —*tél*, —*ett*. Általán gyüértelmü ige, mely több egynemü tárgyra ható, s folytonos, vagy gyakori cselekvést jelent, mint a *rak*, *hord*, *gyüjt*, stb. Néha a tőszemélyben hosszú *é*-vel *széd*. „Nem széd a török is mások kosárjába eperjet." (Gr. Eszterházi Miklós Rákóczi Györgyhöz. 1644.). Ilyenek *ád*, *kél* is. Jelentései 1) Holmit tépve, törve, szakgatva eredeti, vagy nyugvó helyéről elemel, elvesz, öszvegyüjt. *Almát, szilvát, szőlőt, kukoriczát, gabonafejeket szedni. Gombát, füveket, száraz ágakat, forgácsot szedni. Szájból a rakott fogakat, falból a szegeket, búza közől a konkolyt kiszedni. A háztetőről a gerendákat leszedni. A tejfölt, a leves zsirját leszedni. Az elszórt magot fölszedni, öszveszedni. Szedje fel aki elszórta* (a czigány mondá, midőn aratni hivták). *Szemed szörét is kiszedi. A hidat fölszedni. Az ócska hajót szétszedni. Könnyü a kepe mellett búzafejeket szedni. A szekrényből a könyveket elészedni. Valamit, holmit szednivedni*, ide-oda tenni, válogatni, keresgélni. *Szedivedi.* 2) Rész, járandóság, adomány, szerzemény, ragadmány stb. gyanánt veddegel holmit. *Vámot, dézmát, helypénzt, fübért, adót, alamizsnát szedni. Az adósságot beszedni. Az utonállók elszedték mindenét. Az égettek számára ruhaneműeket, kenyeret, zsiradékot, fát szedni. Megszedte magát*, sok vagyont gyüjtött. 3) Válogat, a többi közől holmit kiveddegel. *Katonákat szedni. Szemen szedni a gabonát. Hányják vetik, mint a dézmán szedett gabonát.* (Km.). *Betüket szedni.* 4) Több azon nemüeket öszveállít, rendez. *Ránczba szedni a ruhát;* átv. *ránczba szedni valakit*, korlátok közé szorítani, fegyelem alá venni, megfenyíteni. *Rendbe, sorba szedni. A gyöngyöket sinórra szedni.* Átv. ért. *öszveszedni magát*, elszórakozott lelki erejét, öntudatát, önérzetét, megfogyott egészségét visszaszerezni. *Tűhegyre szedni beszédét*, szoros, rövid öszvefüggésü mondatban eléadni valamit. *Rászedni valakit*, megcsalni, vagyis úgy bánni vele mint a gyürüvel, melyet kényünk szerént ujjunkra húzunk, és forgatunk, vagy mint a gyöngyszemekkel, midőn felfüzzük. *Szedi a lábát*, mondják a szépen lépdelő lóról.

Ezen ige első értelménél fogva oly cselekvést jelent, mely által holmit előbbi helyétől, nyugpontjától eltávolítunk, s mintegy elszakasztunk, elválasztunk ; minél fogva rokon a helyirány változására vonatkozó *szét*, *széled*, *szédül*, *té*, *tétova*, *téved*, és a részek elválasztását jelentő *szeg*, *szel* szókhoz. A helytől eltávolításnak, vagy elszakasztásnak fogalma rejlik a *ved* (vesz) igében is, mely a *szed*-nek ikertársa, s mintegy magyarázó gyanánt járul hozzá : *szedved, szedivedi, szedtevedte.* A csagataj- és törökben *szecsmek* am. válogat-ni, kiszed-ni. Másod értelménél fogva a ‚szed' szó gyüjtést jelent, mennyiben szedés által a különféle pontokról eltávolított, vagy elszórtan létező holmit együvé rakjuk, helyezzük.

SZÉD, elvont gyöke *szédér* szónak és származékainak. Jelentése *össze, összetett*, minthogy a szeder egyes gyümölcse több összetett apró részekből áll.

SZÉD, elvont törzse *szédeleg, szédít, szédül* szóknak és származékaiknak. Rokon *szét* szóval. V. ö. SZE, elvont gyök és SZÉDELEG.

SZEDDÉGEL, (szed-degel) l. SZEDÉGET.

SZEDÉGÉL, (szed-ég-él) gyak. áth. m. *szedégél-t.* L. SZEDÉGET.

SZEDÉGÉLÉS, (szed-ég-él-és) fn. tt. *szedégélés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. L. SZEDÉGETÉS.

SZEDÉGET, (szed-ég-et) gyak. áth. m. *szedégettem*, —*tél*, —*ett*, par. *szedégess.* Gyakran, folytonosan, vagy lassan-lassan, mintegy kényelemmel szed, ezen igének minden értelmeiben véve. *Szilvát, gombát szedegetni. Adót, alamizsnát szedegetni. Betüket szedegetni. Valaminek javát kiszedegetni* stb. V. ö. SZED.

SZEDÉGETÉS, (szed-ég-et-és) fn. tt. *szedégetés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Gyakori, vagy folytonos, vagy aprólékos szedés. V. ö. SZEDÉS.

SZÉDÉLÉG, (széd-él-ég) gyah. önh. m. *szédélég-tem*, —*tél*, *szédélg-ett*, htn. —*ni* v. *szédélg-eni.* 1) Oly kóros állapotban szenved, mintha feje, és szemei előtt levő minden tárgy forogna, keringene vele, midőn minden homályban lebeg előtte, s gyakran egyideig öntudat nélkül van, pl. midőn a vér rendkivüli erővel az agyvelőre tódúl, vagy midőn valaki meredek magasról a melységbe lenéz, s leeséstől retteg. 2) Ide-oda csavarog, lézeng, tekereg. (Szabó D.).

E szónak törzsöke *széd* egy értelmü az egyenes iránytól félre csapongást jelentő *szét* határzóval, mintha volna *szételeg*, mennyiben a szédelgő tétova mozog, mi leginkább kitetszik a fönti 2-ik jelentésből. V. ö. SZÉDÉLGET. Képeztetésre hasonlók hozzá : *édeleg, téveleg, bódolog, csótolog, őgyeleg* stb. V. ö. SZE, elvont gyök.

SZEDELÉK, (szed-el-ék) fn. tt. *szedelék-et*, harm. szr. —*e*. Amit kéregetés, koldulgatás, szóval aprólékos adományozás által öszvegyüjtöttek. *A szedelékből aránylag részesíteni a kárvallottakat. Pénzbeli, eleségbeli szedelék.* Ritka használatu szó s helyette inkább *gyüjtelék* használható.

Törzsöke az önálló *szed*, és *elék* összetett képző, valamint *főzelék, függelék* s mély hangon *ázalék, adalék, mártalék, százalék* s több másokban is.

SZÉDÉLGÉS, (széd-él-ég-és) fn. tt. *szédélgés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Kóros állapot, midőn valakinek feje szédeleg. *Szédelgésben szenvedni.* V. ö. SZÉDELEG.

SZÉDÉLGET, (széd-él-ég-et) gyak. áth. m. *szédélget-tem*, —*tél*, —*ett*, par. *szédelgess.* Szédelgővé tesz, szédelgésbe hoz. A sebes vértolulás szédelgeti a fejet. Szabó Dávidnál am. forgat, ráz, lobogtat. Molnár A.-nél is am. a latin vibrat, azaz, forgat, kanyarít. E jelentéséből világos, hogy törzsöke az egyenes iránytól eltávolitást jelentő *szét*. V. ö. SZÉDÉLÉG.

SZÉDÉLGETÉS, (széd-él-get-és) fn. tt. *szédélgetés-t*, tb. *—ék*, harm. szr. *—e*. Szédelgésbe hozás. V. ö. SZÉDÉLGET.

SZÉDÉLGŐ, (széd-él-ég-ő) mn. tt. *szédélgő-t*. Akinek feje szédeleg. Átv. ide-oda lézengő, tántorgó, tétovázva csavargó. *Szédelgő lélek*. V. ö. SZÉDÉLÉG.

SZÉDÉLGŐS, (széd-él-ég-ő-ös) mn. tt. *szédélgös-t* v. *—et*, tb. *—ek*. 1) Szédelgésre hajlandó, ki többször szédelegni szokott. *Szédelgős fejü ember ne menjen a meredekre*. 2) Szédelgést okozó. *Szédelgös magasság*; szabatosabban : *szédítő*.

SZÉDÉR, (széd-ér) fn. tt. *szédér-t* v. *szédr-ét*, tb. *szédr-ék*, harm. szr. *szedre*. A szeder és eper, mint némileg hasonló gyümölcsök nevei, különböző tájszokás szerént egymással fölcseréltetnek, hasonlóan a szederfa, és eperfa is. V. ö. EPERFA ; *j* toldalékkal : *szederj* (valamint ‚eper' is toldalékkal : *eperj*). A Müncheni codexben is *szederjhfa*. Diószegi füvészkönyve szerént a szeder cserjesedő növény a húszhímesek seregéből és sokanyások rendjéből, melynek csészéje öt metszésü ; bokrétája öt szirmu ; gyümölcse csoportbogyó, egy magvú apró bogyókból öszveforrt. (Rubus). Nevezetesebb fajai : *málnaszeder*, szára felálló, hol sima, hol borzas ; levelei szárnyasak, ötével ; gyümölcse rendszerént veres (rubus idaeus) ; *hamvas szeder*, szára földön futó, indás, hengeres, fulánkos, levelei hármasak ; gyümölcse fekete hamvas vagy igen sötétkék hamvas (rubus caesius) ; *seregélyszeder*, a hamvastól abban különbözik, hogy levelei alul molyhosak, gyümölcse fényes, nem hamvas (rubus fruticosus) ; *szagos szeder*, szára tövistelen, soklevelü és virágu, virágai pirosak, szagosak (rubus odoratus) stb. Igy neveztetnek általán ezen növények gyümölcsei is. V. ö. EPER.

Minthogy a szeder, mint gyümölcs, bogyócsoportozatot képez, valószinü, hogy nevét ezen tulajdonságától kapta, miszerént gyöke *széd* valami összest, összetettet jelent, s rokon jelentésü volna a *szém* szóval, mely átv. értelemben a gyümölcsök egyes gümöit, golyóit is jelenti, pl. *szilvaszem, szőlőszem, buzaszem, egy szem rozs, két szem árpa* stb. Az *m* és *d* nem rokonszervü hangok, de *szém* és *széd* nem is egészben, hanem csak gyökükben *szé*, és ennek általános jelentésében egyeznek meg, ami nem azt teszi, hogy *szed szem*-ből vagy ez amabból eredett volna, hanem hogy mindkettő külön képző *(d* és *m)* segitségével közös gyökelemből származott ; mint *törmelék* és *törd elék, törmöl* és *tördel* szókban is *tör* a közös gyök. Képeztetésre hasonlók a *szém, göm, csom, csöm, csucs* gyökökből származott *szémér, gömör, csomor, csömör, csucsor* stb. szókhoz. Figyelmet érdemel az arab-persa *szadar* (mely némely tájak szerént *szeder*-nek is olvasható), Vullers szerént nomen fructus, fructui *álucsa* (prunum parvum, cerasum acidum) similis.

SZÉDÉRCSERJE, (szédér-cserje) ösz. fn. A szeder nevü növénynek cserjeféle szára.

SZÉDÉREPERFA, (szédér-eper-fa) ösz. fn. Diószeginél az eperfának egyik faja, melynek levelei szívesek, vagy tojásdadok, néha karéjosak is, rendetlenül fogasak, durva tapintatúk ; gyümölcse fekete, savanyú. (Morus nigra). A köz életben csak *szédérfa*. V. ö. EPERFA.

SZEDERÉSZ, l. SZEDRÉSZ.

SZÉDÉRFA, (szédér-fa) ösz. fn. L. SZEDEREPERFA.

SZÉDÉRJ, fn. tt. *szédérj-et*. L. SZÉDÉR. Azon *r* gyökhangú szavaink egyike, melyek részént az alapértelem módositása végett, részént egyszerü toldatképen *j* hangot vesznek föl, milyenek *or orj ; mar marj ; tar tarj ; var varj ; sar sarj ; ir irj ; ör örj ; fér férj ; eper eperj*.

SZÉDÉRJES, (1), (széd-ér-j-es) mn. tt. *szédérjes-t* v. *—et*, tb. *—ek*. 1) Szederjnemü fákkal vagy cserjékkel benőtt. 2) Sötétkék, vagy olyan hamvas szinü, mint a hamvas szeder. Szélesb ért. oly szinü, milyen akármelyik szederfaj szokott lenni, innét vörhenyeges is, Molnár A. szerént : purpureus. *Szederjes posztó. Szederjes orr. Szederjes káposzta*, vöröses kék káposzta. *Szederjes a teste a verestől*. (Szabó D.).

SZÉDÉRJES, (2), puszta Somogy m.; erdélyi falu F.-Fejér m.; helyr. *Szédérjes-re, —én, —ről*.

SZÉDÉRJIN, (szédérj-in) ösz. fn. A földön kúszó, vagy cserjés szedernek szára. V. ö. In, fn.

SZÉDÉRKÉK, (szédér-kék) ösz. mn. és fn. Igen sötétkék, a hamvas szeder szinétől igy nevezve.

SZÉDÉRKÉNY, faluk Baranya és Borsod m. puszta Heves m.; helyr. *Szédérkény-be, —ben, —ből*.

SZÉDÉRNYE, (széd-ér-nye) fn. tt. *Szédérnyét*. Göcseji tájszó. L. SZEDERJ.

SZÉDÉRNYÉS, (széd-ér-nye-es) mn. tt. *szédérnyés-t* v. *—et*, tb. *—ek*. L. SZEDERJES.

SZEDÉS, (szed-és) fn. tt. *szedés-t*, tb. *—ék*, harm. szr. *—e*. Folytonos, vagy ismételt cselekvés, midőn holmit szedünk. *Gyümölcs-, szőlő-, kukoricaszedés. Adó-, vám-, alamizsna-szedés. Katonaszedés, betüszedés. Valaminek rendbeszedésével foglalkodni*. Igekötőkkel : *beszedés, kiszedés, fölszedés, elszedés, leszedés, szétszedés, rászedés*. V. ö. SZED.

SZEDETLEN, (szed-etlen) mn. tt. *szedetlen-t*, tb. *—ék*. Aminek termését, gyümölcsét le nem szedték ; amit össze nem szedtek. *Szedetlen szőlő, gyümölcsfák. Szedetlen kukoriczás, dohányos földek. Szedetlen betük*. Határozóként am. szedetlen állapotban, szedetlenül.

SZEDETLENÜL, (szed-et-len-ül) ih. A nélkül, hogy össze- vagy leszedték volna.

SZEDÉTT, (szed-étt) mn. tt. *szedétt-et*. 1) Aminek termését, gyümölcsét leszedték. *Szedett szőlő, szedett fa. Puszta, mint a szedett szőlő. Úgy hagyták, mint a szedett tőkét. Szemen szedett*, egyes szemenként kiválogatott. 2) Szedés által öszvegyüjtött, öszveválogatott. *Házról házra szedett alamizsna. Szemen szedett gabona. Adósságra felszedett pénz. Kiszedett betük*. 3) Valahonnan, vagy valakitől elvett, kivett.

Kemenczéből kiszedett kenyerek. Az orvadászoktól elszedett fegyverek. V. ö. SZED.

SZEDÉTTEN, (szed-ett-en) ih. Szedett állapotban.

SZEDÉTTVEDÉTT, (szedett-vedett) ikerített mn. Ami innenonnan öszvehordott, s együvé nem illő, más-más nemű, vagy tulajdonságú gyűrészekből áll. Olcsárló, fitymáló értelemben használtatik. *Szedettvedett háibái könyvek, ruhák, bútorok. Szedettvedett jöttment emberekből öszveállitott testület, hadsereg.*

SZÉDÍT, (széd-ít) áth. m. *szédít-ett*, par. —*s*, htn. —*ni* v. —*eni*. Okozza, vagy eszközli, hogy a fej szédelegjen. V. ö. SZÉDELEG. *A nagy ütés, rázkódás, magasság elszédíti a fejet.* Átv. ért. valakit szilárd állásában megtántorít, félrevezet. *A pénz megszédíti a parasztot.* (Km.).

SZÉDÍTÉS, SZÉDITÉS, (széd-ít-és) fn. tt. *szédítés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, mely által valaki szédelgővé tétetik.

SZÉDÍTŐ, SZÉDITŐ, (széd-ít-ő) mn. tt. *szédítő-t*. Ami szédít, szédelgést okozó. *Szédítő magasság. Szédítő ütés, vértolulás.* Átv. ami erkölcsileg eltántorít, félrevezet. *Szédítő beszédek.*

SZEDŐ, (szed-ő) mn. és fn. tt. *szedő-t*. Mint melléknév általában aki vagy ami szed. Különösen mint főnév 1) munkás, napszámos, ki bizonyos terményeket, gyümölcsöket szed, pl. *szőlőszedő, gubacsszedő.* 2) Ki holmi járandóságokat, adakozásokat stb. gyűjt. *Adószedő, vámszedő, alamizsnaszedő, pénzszedő.* 3) Személy, ki a sajtó alá szánt irományoknak megfelelő betűjegyeket kiválogatja, s kellőleg öszveállítja. 4) Eszköz, melylyel valamit szednek, pl. *fazékszedő*, pálcza, melylyel a polczról a fazekakat leveszik.

SZEDŐASZTAL, (szedő-asztal) ösz. fn. Asztal, melyen valamit szednek; különösen szüretkor, azon asztal, melyen a szőlőfürtökből az aszúszemeket kiválogatják.

SZEDŐDESZKA, (szedő-deszka) ösz. fn. A nyomdászoknál azon négyszögü deszka, melyen a kiszedett betüsorokat öszveállítják, s kellően elrendezik.

SZEDŐFIÓK, (szedő-fiók) ösz. fn. A nyomdákban, fiókokra osztott láda, melyekben a betük sorban elhelyezve foglaltatnak, s melyekből a szedő a kellő betüket kiválogatja.

SZEDŐGÉP, (szedő-gép) ösz. fn. Gépezet, melynek segítségével a betüszedés gyorsíttatik.

SZEDŐKALÁN v. —KANÁL, (szedő-kalán v. —kanál) ösz. fn. Nagyobbféle asztali kanál, melylyel némely ételeket, pl. levest, főzeléket a tálból kimerítni szokás. Különböztetésül a kisebbnemü evőkanáltól.

SZEDŐVONAL, (szedő-vonal) ösz. fn. Sárgarézből való keskeny lemez, melyet a nyomdai szedő a kiszedett betüsorok közé helyez, hogy egyenes vonalban álljanak.

SZÉDRÉS, falu Tolna m.; helyr. *Szédrés-re, —én, —ről.*

SZÉDRÉSKERT, (szédrés-kert) ösz. fn. Kert, melyben szederfákat vagyis eperfákat tenyésztenek.

SZÉDRÉSZ, (1), (széd-ér-ész) fn. tt. *szédrész-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Személy, ki szederféle gyümölcs-bogyókat szedeget.

SZÉDRÉSZ, (2), (mint fölebb) önh. m. *szédrésztem, —tél, —ett*, par. —*sz*. Szedret szedeget. Képeztetésre hasonlók hozzá: *eprész, füvész, böngész, gombász.*

SZÉDRÉSZÉS, (széd-ér-ész-és) fn. tt. *szédrészés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Szedrek szedegetése.

SZÉDRÉSZET, (széd-ér-ész-et) fn. tt. *szédrészet-et*, harm. szr. —*e* v. —*je*. Szedrészés elvont értelemben.

SZEDTE-VEDTE, ikerített indulatszó. A valódi káromkodásnak mintegy pótlékszava, és szelídebb módosítása, mely csak tettetett haragra mutat, mint a *kutya macska, veszett egye meg! ilyen-amolyan! kakas csipje meg!* stb.

SZEDTE-VEDTÉZ, (szedte-vedte-ez) ikerített önh. és áth. m. *szedte-vedtéz-tem, —tél, —ett*, par. —*z*. Szedte-vedtével káromkodik vagy szidalmaz valakit. V. ö. SZEDTE-VEDTE.

SZÉDŰL, SZÉDÜL, (széd-ül) önh. m. *szédül-t*. Oly állapotba jön, mintha szemei előtt minden keringene, s fejében valami forogna. *Elszédül, megszédül a feje.* Átv. erkölcsileg oly zavarba jön, úgy megtántorodik, mintha szédülne a feje.

SZÉDŰLÉS, SZÉDÜLÉS, (széd-ül-és) fn. tt. *szédülés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Kóros állapot, midőn a fej szédül. *Szédülést okozó magasság.* V. ö. SZÉDŰL, SZÉDELÉG. Különbözik tőle a *szédelgés*, mennyiben ez a jelen kórállapotnak folytonos vagy gyakori voltát jelenti, amaz pedig egyszerü állapotváltozást fejez ki.

SZÉDŰLET, SZÉDÜLET, (széd-ül-et) fn. tt. *szédület-et*, harm. szr. —*e* v. —*je*. Szédülés elvont értelemben.

SZÉDŰLETÉS, SZÉDÜLETÉS, (széd-ül-et-és) mn. tt. *szédületés-t* v. —*et*, tb. —*ek*. Szédülő; vagy szédületet okozó.

SZEG, (1), áth. m. *szeg-tem, —tél, —ett*. Közönségesebb kiejtéssel nyilt *e* hallatszik benne, s ez által különbözik az ugyanazon betükből álló *szög, szög* mellék- és főnevektől. A régieknél is pl. a Müncheni és Bécsi codexekben állandóan nyilt *é*-vel van írva. 1) Valamely szilárd testet metsző eszközzel vág, hasít, elválaszt. *Kenyeret, szalonnát, sajtot szegni, megszegni. A czipóból egy karejt leszegni. A kalácsot megszegni. A gyepet fölszegni.* 2) Bizonyos állati tagokat megbénít, ficzamít, le-, kitör. *Nyakát szegni. Esésben nyakát szegte.* Átv. értelemben is *nyakát szegni valakinek* am. megrontani, semmivé tenni. *Szárnyát szegni* átv. am. erejét, nagyságát megtörni, megbénítani. A Müncheni codexben *megszeg* am. el-, széttör. „Jövö (jöve) egy némberi val-

ván drágalátos .... kenetnek alabástromát, és az alabástrom megszegvén ötté (önté) ő fejére." (Mark. XIV.). Szabó Dávidnál is *leszegni* am. letörni, pl. valaminek a szárnyát, az ágát; továbbá lehajtani: *leszegni* vagy *szemére szegni a kalapot; félreszegett kalap.* 3) A ruhának széleit, köröskörül, vagy részben mintegy megtörve behajtja, s öszvevarrja. *Beszegni az üng alját, a lepedőt, kendőt.* Szélesb ért. a ruha széleit, szalagnemű szeletekkel bevarrja. Még szélesb ért. valamely tért, vagy müvet bizonyos pártázattal kerít. *A virágágyakat gyeppel beszegni. A nádas háztető ormát deszkával beszegni.* Székely tájszólással: *a ruha megszegi a testet*, am. helyesen megfekszi, ráillik. 4) Átv. erkölcsi sérelmet, törést ejt valamin. *Megszegni a törvényt, parancsot. Szükség törvényt szeg* (Gr. Eszterházi M. nádor. 1639. Történelmi Tár. VIII. K.); ma: *törvényt ront.* (Km.). *Megszegni az esküt, a szót*, meg nem tartani. *Megszegte a hitét, a böjtöt, az innepet.* A Bécsi codexben am. fölgerjeszt, felindít. „Olofernesnek ked(ég) szüvö megszegetteték" (concussum est cor ejus. Judith. XII.). Használtatik középige gyanánt is *szegik*, mely esetben szenvedő értelme van, pl. *Szép szónak nem szegik szárnya.* (Km. Szabó Dávidnál); hasonlók hozzá: *tüzik, hallik, érzik, izlik.*

Minthogy alapfogalomban metszést, törést, csonkitást jelent, rokon hozzá *szel*, s általán azon *sze sza* gyökhangu szók, melyek metszésre, hasításra vonatkoznak, különösebben: *szak, szakít* stb. Többékevésbé rokon nyelvekben hasonlók hozzá a mongol *eszki-kü* (szegni), *szöke* szekercze és szeg, *szughurkhai* (szekercze), mándsu *szukhe* (szekercze), török *szökmek* (elválasztani), persa és török *csakï* (zsebkés, tollkés), héber *szakkin* (culter), keleti török *csak-mak* (szúr-ni, harap-ni), votják *cig-, cigïl-* (frangere), szürjén *čeg-, eglal-* (frangere), német *hacken*, latin *seco, securis, secula*, szláv *szekám* (vagdalok). V. ö. SZAK és SZEG főneveket. A gyökelem: *sza, sze*, honnan ezek is: *szab* (törökben: *szap-mak* vág-ni, bevág-ni), *szel* (mongolul: *szal-khu* v. *szalo-khu*), *szalu* stb.

SZEG, (2), vagy SZÉG, (1), bizonyos szint jelentő; l. SZÖG, mn.

SZEG, (3), vagy SZËG, v. SZÉG, (2), fn. tt. *szeg-et*, harm. szr. —*e*, tájdivatosan főképen az alábbi 2-ik értelemben: SZÖG. 1) Kemény, szilárd anyagból alakított, tömegéhez mérve aránylag hosszukás, hegyes, pöczök- vagy ékféle szer, melynek rendeltetése két vagy több testet öszvekötni, öszvetartani, mit az által eszközöl, ha hegyes végénél fogva az illető testekbe szúrják, s azokban marad. Ilyenek az asztalosok, kerékgyártók, varrgák stb. által használt fa szegek. Különösen vasból készített ilyetén müvek, melyek különböző rendeltetésökhöz képest sokféle alakuak. *Derékszeg a szekérben; járomszeg; koporsószeg; sindelyszeg; léczszeg; sinszeg; patkószeg; kerékszeg; rúdszeg; tengelyszeg; foglaló szeg; sas-szeg*, melynek két szárnyu feje van; *kalapos szeg* stb. *Beütni, beverni, kihúzni a szeget. Szegre akasztani a kalapot, ruhát. Levenni valamit a szegről. Új szita szegen függ* v. *lóg* (Km.). *Széget szeggel* (contraria contrariis). *Kitetszik a szeg a zsákból.* (Km.). *Egy szeg miatt megsántúl a ló.* (Km.). *Szeget kémél, patkót veszít.* (Km.). *Ez a dolog nagy szeget ütött a fejébe*, azaz, aggodalomra, töprenkedésre, kétkedésre adott neki okot. „Ez mellett példa is levén előtte, hogy a salvus conductusért küldött embere most is árestomban vagyon kegyelmednél, én szorgalmazván is, visszsza nem bocsátja, méltán szeget üthetett a fejében." (Gr. Eszterházy M. Rákóczi Györgyhöz. 1645.). *Gondjait szegre akasztani* am. gondosságát egészen hanyagolni. *Szegről végről kikérdezni valamit. Valami szegről-végről rokona. Egy szeggel fölebb akasztják az orgazdát.* (Km.). Bizonyos fűszer neve is, mely szeghez hasonló, *szegfű-szeg*, v. ö. SZEGFŰ. 2) Öszveszükölő szoros tér, vagy kihegyesedő csúcsos lap, melyet két külön iránytól jövő vonalak érintkezése akár belülről, akár kivülről képez; amaz máskép: *szug, zug*, németül: *Winkel*; emez máskép: *csúcs, csücs, ék, hegy, sarok, csegely*, melyet t. i. az ily vonalak külsőleg alakítanak; németül Adelung szerént mindkét értelemben: *Ecke*, mely *sz* előtét nélkül hangokban is egyezik a magyar *szeg* szóval. Innen származtak több helységek, és földtájak nevei, melyek folyók, hegyek, erdők közé zárva ilyetén alakot mutatnak: *Bánszeg, Dunaszeg, Egyházszeg, Kalotaszeg, Köszeg, Malomszeg* stb. stb. Szoros mértani ért. *egyenes szög* azon pont, melyben két függőleges vonal érintkezik egymással, és folytatva általszelik egymást, s ezek körvonal által öszvekötve a körnek negyed részét teszik, azaz, 90 fokot; *hegyes* v. *éles szög*, mely az egyenesnél kisebb, azaz, szükebb, s körvonala 90 foknál kevesebbet teszen; *tompa szög*, az egyenesnél nagyobb, és így 90 foknál nagyobb körvonalat képez.

Szeg, különösebben az 1-ső jelentésben, t. i. mint hegyes, és öszvekötő eszköz neve, alapfogalomban megegyezik a 2-ik értelmü vagyis csúcsot jelentő *szeg* szóval, mennyiben mindegyik valami ékneműt, csúcsosat, egyik végén öszveszorulót jelent; de különböznek abban, hogy az első állandóan szurásra, bökésre vonatkozik, honnan mind gyökre mind értelemre rokonok hozzá a *szigony, szike, szú, szúl, szúr, szulák, szucza, czucza, czulák, cziczerél*, a keleti török *csak-mak* (szúr-ni), latin *sica*, a héber *szék* (vepres), *szukkah* (spina), sínai *ting* (clavus); votják *čog*, lapp *sagge*; továbbá, mennyiben a *szeg* bizonyos testbe verve, hézagot csinál, vagyis annak részeit egymástól elválasztja, egyeznek vele azon *sze sza* gyökhangu szók, melyek metszésre, hasításra vonatkoznak, mint a *szeg* és *szel* igék, továbbá *szekercze, szab, szak, szakad, szakócza*, a latin *scindo, seco, securis, secula*, a scytháktól kölcsönzött hellen σάγαρις (mongolul: *szughurkhai*) stb. V. ö. SZEG, (1), és SZE, (2), elvont gyök. Midőn pedig a *szeg* vagyis *szög* öszveszoruló tért jelent, egyeznek vele a *szug, zug, sut, szuszkó*, a fordított *kuszkó, kuczkó*, (Ormánság-

ban *czikó*), *csúcs*, *csűcs*, *csegely*, rokon nyelvekben a mongol *szughum* (szug, zug), lapp *čäk*, finnlapp *čiek* (u. a.); s mennyiben szintén szorult állapotra, vagy tulajdonságra vonatkoznak, a *zsug*, *zsugor*, *zsigora*, *zsikora*, *szegény*, *szük*, *szigorú*, *szikár*. Mindezekben az *sz*, *z*, *zs*, *cz*, *cs* mint rokonszervű gyökhangok váltakozva fordulnak elé. A megelőzőkkel együtt többféle ‚szeg' levén, szabatosság végett ajánlatos, hogy a 2-ik jelentésben állandóan zárt önhangzóju *szög* alakot használjunk, annál fogva is, mert legközelebbi rokonaiban *szug*, *zug* szintén zárt önhangzó *(u)* van; ellenben az első jelentésü *szeg* állandóan *e* vagyis éles *ë*-vel ejtendő, minthogy legközelebbi rokona *szigony* szintén állandóan éles önhangzóval *(i)* fordúl elé. E szerént megkülönböztetendők volnának: *szeg*, *szëg*, és *szég* v. *szög*. A *szég* v. *szög* melléknév is a *szőke* szóhoz áll legközelebb; és így minden megkülönböztetés mellett is irásban maradna két ‚szeg' (ige és fn.) és két ‚szög' (fn. és mn.).

SZÉG, (3), NAGY—, SZÉL—, SZILÁGY—, faluk Közép-Szolnok m.; helyr. *—Szég-re*, *—én*, *—ről*. L. SZEGH.

SZÉGALAKU v. —ALAKÚ, (szeg-alaku) ösz. mn. Aminek olyan alakja van, mint a szegnek.

SZÉGBARNA, l. SZÖGBARNA.

SZEGCSINÁLÓ, (szeg-csináló) ösz. fn. Mesterember, ki szegek csinálásával foglalkodik. Különösen *szegfaragó*, ki fából, *szegkovács*, ki vasból készít szegeket.

SZEGCSIPŐ, (szeg-csipő) ösz. fn. Fogóféle eszköz vasból, szegeket kihúzni való.

SZEGCSIPTETŐ, (szeg-csiptető) ösz. fn. Patkoló kovácsok eszköze, mely által a beütött patkószeget leszorítják.

SZEGDÉGEL, (szeg-dégel, szeg-éd-ég-el) gyak. áth. m. *szegdégel-t*. Folytonosan, vagy lassan-lassan több részekre szeg, szel, metél valamit.

SZEGDÉGELÉS, (szeg-éd-ég-el-és) fn. tt. *szegdégelés-t*, tb. *—ék*, harm. szr. *—e*. Egymás után több részekre szelés, metélés.

SZEGDEL, (szeg-éd-el) gyak. áth. Gyakran, több részre szeg, szabdal valamit. *Karéjokra szegdelni a kenyeret. Ekével szegdelni a gyepet.* Régiesen, törtdel. „Hogy megszegdeltetnének ő szárok" (ut confringerentur eorum crura. János XIX.). „Hogy láták ötet immár meghalván nem szegdelék meg ő szárait." (U. o.). Egyébiránt a *szegdel* és *szegdegel* között szabatosan véve azon különbség van, hogy amaz egyszerü, emez némi kicsinyitéssel, aprózással járó gyakorlatot jelent.

SZEGDELÉS, (szeg-éd-el-és) fn. tt. *szegdelés-t*, tb. *—ék*, harm. szr. *—e*. Cselekvés, melynél fogva valamit szegdelünk. V. ö. SZEGDEL.

SZEGECS, (szeg-ecs) kicsiny. fn. tt. *szegecs-ét*, harm. szr. *—e*. 1) Aránylag véve, s a maga nemében kicsi szeg, mint szuró hegyes eszköz, pl. a csizma talpába, sarkába való szegecsek. 2) Növénytani ért. növénynem a négyfőbbhímesek seregéből és beczősök rendjéből; csészéjének levelei öszveállanak, tövön egyenlők; beczője négy, néha öt szegü; a két kisebb himszálak tövén belülről ikra. (Erysimum). Nevezetesb fajai: *szapora*, *tormáncs*, *hagymaszagú*, *fürtös*, *ibolya*, *sömörös*, *buglyos*, *szüklevelü*, *kákaszegecs*.

SZEGECSÉL, (szeg-ecs-él) áth. m. *szegecsél-t*. Szegecsekkel erősít, öszveköt. *Szegecselni a téli csizma talpát.*

SZEGECSÉLÉS, (szeg-ecs-él-és) fn. tt. *szegecselés-t*, tb. *—ék*, harm. szr. *—e*. Cselekvés, midőn valamely testbe erősítés, öszvekötés stb. végett szegecseket vernek.

SZEGECSIBOLYA, (szegecs-ibolya) ösz. fn. Ibolyafaj, melynek levelei láncsásak, fogasak, kopaszak, szára egyenes, ágatlan, beczője négy szegű, virága sárga. (Cheiranthus crysimoides).

SZÉGED, szabad kir. város Csongrád m.; ÚJ—, v. KIS—, falu Torontál m.; helyr. *Szeged-re*, *—én*, *—ről*. Tájdivatosan: *Szöged*.

SZÉGEGYHÁZA, puszta Szabolcs m.; helyr. *—egyházá-ra*, *—n*, *—ról*.

SZEGEL, (szeg-el) áth. m. *szegel-t*. Valamibe megerősítés végett szeget üt; szeggel öszveköt. *Fölszegezni a szarufákra a léczeket, a léczekre a sindelyeket.* Szokottabban: *szegez*.

SZEGELÉS, (szeg-el-és) l. SZEGEZÉS.

SZEGÉLY, (szeg-ély) fn. tt. *szegély-t*, tb. *—ék*, harm. szr. *—e*. 1) A ruhanemüek behajtott, és bevarrott széle. *Keskeny, széles szegély a kendőn, szoknyán.* 2) Ugyan a ruhák szélét kerítő pártázat, vagy prém, vagy szalag. *Bársony, selyem szegélylyel diszített köntös.* 3) Szélesb ért. ráma vagy pártázatféle kerülete, foglalványa valaminek. *Tekeasztal szegélye. Háztető szegélye. Eltart a nádfödél, csak szegélylyel győzzék.* (Km).

SZEGÉLYÉS, (szeg-ély-és) mn. tt. *szegélyés-t* v. *—et*, tb. *—ek*. Szegélylyel ellátott, szegélyezett.

SZEGÉLYÉSEN, (szeg-ély-és-en) ih. Szegélylyel ellátva.

SZEGÉLYÉZ, (szeg-ély-éz) áth. m. *szegélyéztem*, v. *szegélyz-ett*, *—tél*, *—ett*, htn. *szegélyez-ni* v. *szegélyz-eni*, par. *szegélyez-z*. Szegélylyel ellát valamit. *Szegélyezni a ruhát, a háztetőt.*

SZEGÉLYÉZÉS, (szeg-ély-éz-és) fn. tt. *szegélyézés-t*, tb. *—ék*, harm. szr. *—e*. Szegélylyel ellátás.

SZEGÉLYPÁRKÁNY, (szegély-párkány) ösz. fn. Szegélyül alkalmazott párkány.

SZEGÉLYSZALAG, (szegély-szalag) ösz. fn. Szalag, melylyel bizonyos ruhanemüt beszegnek. *Szegélyszalag a kalapon, szoknyán.*

SZEGÉLYTELEN, (szeg-ély-telen) mn. tt. *szegélytelen-t*, tb. *—ek*. Szegély nélküli.

SZEGÉLYZET, (szeg-ély-éz-et) fn. tt. *szegélyzet-ét*, harm. szr. *—e*. Szegély, mint mű, egészen véve, vagyis valamely ruha vagy más test szegélyeinek öszvege.

SZEGÉN; SZEGÉNKE; SZEGÉNSÉG stb. tájdivatosan am. szegény; szegényke; szegénység.

SZEGÉNY, (szeg-ény) mn. és fn. tt. *szegény-t*, tb. —*ek*, midőn fn. —*ék*. Tájdivatos kiejtéssel : *szëgény* (éles ë-vel, mely az *i*-hez áll közelebb). 1) Ki az élet fentartására szükségelt kellékek, úgymint, eledel, ruházat, lakhely hiányában szenved; szükölködő. Ellentétei : *vagyonos, jó módu, gazdag, dús* stb. A különféle életnem, müveltség, rang, polgári állapothoz képest viszonylagos értelmű szó, amint t. i. valakinek több vagy kevesebb szükségei és igényei vannak, melyeket kielégítenie kell, honnan amely vagyon birtokában valamely urat, grófot stb. szegénynek mondunk, ugyanannyi vagyonnal egy mesterembert vagy földmivest vagyonosnak, gazdagnak nevezünk. Általán tehát szegénynek mondják, ki nem bír annyi vagyonnal, melylyel polgári vagy egyéni állapotához mért szükségeit kellőleg födözhesse. 2) Szükebb ért. ki elgyöngülés, betegség következtében nem képes az élet fentartására kellő holmit megkeresni, milyenek a szoros ért. vett koldusok. *Szegény vakok, bénák, nyomorékok, elaggott munkások. Házi szegény*, ki koldulni nem jár. *Szegények háza, intézete. Szegény sorsra, állapotra jutni. Szegényeket táplálni, ruházni.* 3) Ami a maga nemében nem elég a kellő szükségek födözésére. *Szegény termés, aratás, szüret. Szegény ebéd, vacsora, lakoma. Szegény ebéd az, melynek vacsorája nincsen.* (Km.). *Szegény öltözet, lakás. Szegény föld, ország. Mindenütt bátran jár a szegény.* (Km.). Általán több közmondatokban eléfordúl : *Szegény háztól ösztövér szalonna. Eleget élt a szegény, ha korán meghalt is. Szegény aki másé. Szegénynek szegény a barátja. A szegény pokolban is szegény. Mindenütt szegény a szegény. Ritka vetésnek szegény az aratása. Ha szegény vagy ne táncolj. Nem illik szegényhez nedéngesség. A szegény embernek nincs kenyere, még is ebet tart. Szegény legény nem nagy úr. Szegény ember szándékát boldog Isten bírja. Szegénynek a csuprából is kifort. Szegénynek a szerencséje is szegény. Szegény úrnak galambház a mészárszéke. Szegényt az ág is húzza. Ki szegényben bízik, szalmán hízik,* v. *nádra támaszkodik. Nincs a szegénynek féltő marhája. Sajt és kenyér két tál étel a szegénynek. Szegény háztól ösztövér bárány. Szegény fog madarat, gazdag eszi meg.* (Mikes Kelemennél is a XLIX. lapon). *Nincs gyümölcsözőbb a szegény tenyerénél. Szegényt a légy is jobban csípi. Sokra visz a szegénység* (paupertas magna meretrix). *Mint vasszeg a zsákból, szegénység a házból* stb. 4) Használtatik sajnálkozó indulatszó gyanánt. *Szegény! Oh te szegény! Szegény fiú, beh kár érte! Szegény pára! Oh te szegény beteges, mikor lészsz egészséges.* (Népd.). *Oh én szegény bünös ember!* Már az egyik legrégibb t. i. a kisebb Halotti beszédben vagy Könyörgésben eléfordúl ez értelemben : „Szerelmes brátim! imádjamok (ma : imádkozzunk) ez szegín ember lilkiért.“ (Némelyek azt tartják, hogy ezen rövidebb beszéd valóságos szegény emberek temetésénél mondatott). 5) Átv. a maga nemében hiányos, szükölködő. *Szegény nyelv*, melynek az eszmék és érzelmek kifejezésére kevés szavai vannak. *Szegény irodalom. Szellemileg szegény ember.* Bibliai ért. *lelki szegény*, ki vagyon után nem ásitozik, s ha van is birtoka, ahhoz nem ragaszkodik, boldogságát nem helyezi benne. Népies nyelven : *szegény legények*, szolgálat nélkül a pusztákon vagy erdőségekben barangoló, s lopásból élő zsiványok. *Szegény legény vagyok én, csikót tinót lopok én.* (Népd.). *Bakonyi szegény legények.* De régente, mint némely régi iratokból kitűnik, e név alatt úgy látszik az önkéntes katonákat értették. „K(egyelmed), viseljen gondot rólonk, k. agygyon pézeth, mert k. oztán mi reánk ne vessen, az szegény legényeket nem tarthatjok, ezek es (is) elmennek az kik vannak.“ (Levél 1555-ből. Szalay Ág. 400 m. l.). „Az vég (végrész) mindenkor így járt, az szegény legény ez félével él, mivelhogy az frigy alatt az fejedelmek is szükön fizetnek.“ (U. o. Levél 1559-ből).

„De szegénylegénynek csak jó hajlék Rohoncz,
Mert ott katonának bő kenyere, bor, s koncz.“

A XVI. századból. (Thaly K. gyüjteménye; szerénte is a ‚szegény legény‘ és ‚katona‘ hol egyik, hol másik zászlós úr zsoldjában álló szabad csatárt jelentett).

Minthogy e szóban alapfogalom a vagyonosságra vonatkozó *szük*, azaz szorult állapot; innen legvalószinűbbnek látszik, hogy gyöke *szeg* nem egyéb, mint a módosított *szük*, mintha volna *szükény, szikény, szekény;* honnan *szükös* Pázmánnál és Monoszlainál am. szegény, és *szükölködni* am. szegény állapotban szenvedni, szegénykedni. Rokon hozzá törzsben a szintén szoros állapotra vonatkozó *szigorú, szigorog.* Legközelebb áll hozzá Vámbéry szerént a csagataj *szagin* (nyomorult), Zenkernél a keleti török *csigan* (pauvre). Egyezni látszik vele a görög ἠχήν (az ióniai nyelvjárásban, a finn *heikko* (gyönge, erőtlen, vékony), lapp *häjo, häjos* (gyönge, szegény), az arab *szakím* (krank, schwach), *sz* előhang nélkül a latin *egen-us* (ege-o igétől), mongol *ügei, ügegü* (= szegény, továbbá tagadó szó = nem; használtatik a magyar -talan, -telen értelmében is; a mandsu *akó* is am. nem; vajjon nem egy eredetű-e ezekkel a török-tatár *jok* = nem?). A törökben *zengin* rokon hangu szó épen ellenkezőt, t. i. gazdagot jelent; innen *zenginlik* a. m. gazdagság.

SZEGÉNYADÓ, (szegény-adó) ösz. fn. Adó, melyet a szegények tartására kell fizetni, pl. Angolországban.

SZEGÉNYÁPOLÁS, (szegény-apolás) ösz. fn. A szegényeknek ellátása eledellel, ruházattal, s egyéb szükségesekkel.

SZEGÉNYÁPOLDA, (szegény-ápolda) ösz. fn. Intézet, ház, melyben a munkára képtelen szegények eledellel, ruházattal stb. elláttatnak.

SZEGÉNYDED, (szeg-ény-ded) mn. tt. *szegény-ded-et.* Szegényféle, szegényes, aránylag kevéssel biró. *Szegényded táplálék, ruházat, lak. Szegényded úr.*

SZEGÉNYDÖN, (szeg-ény-dön) régies ih. Am. szegényesen. Előjön a Nádor-codexben. A *dön* képző

azonos az ‚ujdon' és ‚csupádon' szók *don* képzőjével. ‚Újdon' is régebben csak határozóként használtatott.

SZEGÉNYÈDÉS, (szeg-ény-èd-és) fn. tt. *szegényèdés-t*, tb. —*èk*, harm. szr. —*e*. Állapoti változás, midőn valaki előbbi vagyonához képest hovatovább fogyatkozik, kevesebbet bír, s mindinkább szükölködik. *A pazarlás szegényedéssel jár.*

SZEGÉNYÈDIK, (szeg-ény-èd-ik) k. m. *szegényèd-tem*, —*tél*, —*ètt*. Vagyonában fogyatkozik, azon állapothoz közeledik, melyben valakit viszonylag vagy általán véve szegénynek mondunk. *Sors csapásai, saját bünei miatt elszegényedni.* V. ö. SZEGÉNY.

SZEGÉNYEN, (szeg-ény-en) ih. Szegények módjára, szűken, szükölködve, nélkülözve. *Szegényen élni, ruházkodni.*

SZEGÉNYÈS, (szeg-ény-ès) mn. tt. *szegényès-t*, v. —*et*, tb. —*ek*. Szegényféle, szegény állapotra mutató. *Szegényes életmód, viselet.*

SZEGÉNYÈSEN, (szeg-ény-ès-en) ih. Oly állapotban, mely szegénységre mutat.

SZEGÉNYHÁZ, (szegény-ház) ösz. fn. Nyilvános ház, intézet, melyben a község szegényeit ápolják, szükséges eledellel, ruházattal stb. ellátják; szokottabban : *szegények háza.*

SZEGÉNYISKOLA, (szegény-iskola) ösz. fn. Iskola, melyben a szegény gyermekeket díj nélkül oktatják, nevelik.

SZEGÉNYÍT, (szeg ény-ít) áth. m. *szegényít-ètt*, par. —*s*, htn. —*ni* v. —*eni*. Szegénynyé tesz, életneméhez szükséges vagyonától megfoszt valakit. *A pazarlás, szertelen fényüzés szegényíti a családot. Az igéret senkit meg nem szegényít.* (Km.).

SZEGÉNYÍTÉS, SZEGÉNYITÉS, (szeg-ényít-és) fn. tt. *szegényítés-t*, tb. —*èk*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, mely által valaki szegénynyé tétetik.

SZEGÉNYJOG, (szegény-jog) ösz. fn. Kedvezés, melynél fogva a valódi szegények ügyeit az illető hatóság a szokott járandóság elengedésével viszi, védelmezi.

SZEGÉNYKE, (szeg-ény-ke) kicsiny. mn. tt. *szegényké-t*. Mint sajnálkozási indulatszó van divatban. *A szegényke mennyit szenved! Ó te szegényke!* Tudnivaló, hogy leginkább kisdedekről és apróbb állatokról használtatik.

SZEGÉNYKÈDÉS, (szeg-ény-kèd-és) fn. tt. *szegénykèdés-t*, tb. —*èk*, harm. szr. —*e*. Szegény állapotban szenvedés, létezés; folytonos szegénység.

SZEGÉNYKÈDIK, (szeg-ény-kèd-ik) k. m. *szegénykèd-tem*, —*tél*, —*ètt*. Szegény állapotban szenved, tengődik, sanyarog; mint szegény folytatja életét. Képeztetésre olyan mint : *királykodik, úrkodik, vitézkedik, kalmárkodik* stb.

SZEGÉNYPÉNZ, (szegény-pénz) ösz. fn. A szegények ápolására, fölsegélésére szánt, rendelt, adott pénz.

SZEGÉNYRENDÈLET, (szegény-rendèlet) ösz. fn. Hatósági, községi, kormányi, vagy országos rendelet, mely az elszegényült polgárok ápolása, ellátása felől intézkedik.

SZEGÉNYSÉG, (szeg-ény-ség) fn. tt. *szegénység-èt*, harm. szr. —*e*. 1) Szegény, szükölködő állapot, vagy tulajdonság. *Szegénységre jutni. Szegénysége miatt szégyenleni magát. Szegénységben élni, meghalni.* 2) Mint gyűnév jelent szegényekből álló sokaságot. *Városi, falusi szegénység. Pázsitos udvaron lakik a szegénység.* (Km.).

SZEGÉNYTÖRVÉNY, (szegény-törvény) ösz. fn. Szegényekre vonatkozó törvény, mennyiben azok ellátása, és ápolása felől rendelkezik.

SZEGÉNYÜL, (szeg-ény-ül) ih. Szegények módjára; szükölködve; holmi szükségeseket nélkülözve, nem birva. *Szegényül élni, ruházkodni.*

SZEGÉNYÜL, SZEGÉNYÜL, (szeg-ény-ül) önh. m. *szegényül-t*. Szegénynyé leszen; az élet fentartására szükséges vagyona, pénze, ereje fogyóban van. *Évről évre szegényül. Vénségére egészen elszegényült.*

SZEGÉNYÜLÉS, SZEGÉNYÜLÉS, (szeg-ényül-és) fn. tt. *szegényülés-t*, tb. —*èk*, harm. szr. —*e*. Szegény, szükölködő állapotra jutás.

SZEGÉNYVITÉZ, (szegény-vitéz) ösz. fn. Tejben áztatott s tojásba mártott zsemlye- vagy kenyérszelet megpirítva, illetőleg kirántva. Erdélyi tájszó. Túl a Dunán : *katonabéles.*

SZEGES, (szeg-es) mn. tt. *szeges-t* v. —*et*, tb. —*ek*. 1) Szegekkel ellátott, amibe szegek vannak ütve. *Szeges sarutalp. Szeges kerítés. Szeges bot. Szeges borona.* 2) Átv. erkölcsi ért. ami a belérzékeket szeg gyanánt sérti, bökdösi, fulánkozza. *Szeges beszéd, szeges szók, szeges iratok.*

SZÈGES v. SZÖGES, (szèg-es v. szög-es) mn. tt. *szèges-t* v. —*et*, tb. —*ek*. Egy vagy több szögletet képező, csúcsosan végződő; máskép : *szögletes.*

SZEGÉS, (szeg-és) fn. tt. *szegés-t*, tb. —*èk*. harm. szr. —*e*. 1) Széles ért. cselekvés, mely által valamit részekre metszünk, hasítunk, törünk. *Kenyérszegés, szalonnaszegés. Szárnyszegés. Nyakszegéssel járó esés.* 2) Munka, melynél fogva valaki úgy nevezett szegélyt varr, csinál, alakít. *Kezkenők szegésével, beszegésével foglalkodni. A nádazók már a szegéshez fogtak.* 3) Átv. erkölcsi sérelem, melyet valaki a kiszabott teendőkön ejt, midőn kihágást követ el. *Törvényszegés, böjtszegés, ünnepszegés, hitszegés, parancsolatszegés, szószegés, hüségszegés, esküszegés,* stb. V. ö. SZEG, ige.

SZEGET, régies (pl. a Bécsi codexben) és tájdivatos kiejtésü fn. l. SZIGET.

SZEGETLEN, (szeg-etlen) mn. tt. *szegetlen-t*, tb. —*èk*. 1) Midőn a szurós hegyes szert jelentő *szeg* gyökből származik, am. amiben szeg nincsen. *Szegetlen bot, csizmatalp.* Ez értelemben a gyöknek *e* hangzója inkább éles *ë*. 2) Midőn a nyilt hangzóju *szeg* igéből ered, am. amit meg nem szegtek, amin metszést, törést nem ejtettek, vagy aminek szegélyt nem csináltak. *Szegetlen kenyér, szalonna. Szerencse, hogy szegetlen nyakkal megszabadulhattam. A szegetlen ruha szélei kirojtosodnak. Szegetlen háztető.* 3) Erköl-

csileg meg nem sértett, át nem hágott. *Szegetlen törvény, hit, szó, eskü, parancsolat. Szegetlen böjt, ünnep.* Itt a gyökszóbeli *e* nyiltan, terpedten hangzik.

SZEGEZ, (szeg-ez) áth. m. *szegez-tem, —té', — ett*, vagy *szegz-éttem, szegz-éttél, szegz-ett; htn. szegez-ni* v. *szegz-eni;* par. *szegez-z.* 1) Szegféle hegyes eszközzel erősít, öszveköt, kifeszít, ellát, stb. *Hirdetményeket kapukra, falakra szegezni. Kiszegezni a szárnyas egeret. Beszegezni a koporsót. Fölszegezni, leszegezni, öszveszegezni, odaszegezni holmit.* 2) Átv. testének valamely részét, különösen oldalát a fájdalom szurós szeg gyanánt ökleli, nyilalja. *Valami szegezi az oldalamat.* 3) Szintén átv. ért. *magát valakinek ellene szegezni* am. vele szembeszállni, ellene szegülni. *Szuronyt szegezni*, am. ellenséggel szurony neki szegezésével szembe szállni. *Szuronyt szegezz és előre* hadi parancsszó.

„Onnan imás szókkal ősz Torda levette
(t. i. a kardot)
Előbb Buda karján ereit pedzette,
Aztán Etelének szögzé hegye fényét,
Vére ugyan verte a gyula edényét."

A véreskü, Arany Jánosnak ‚Buda halála' czímü költeményében.

SZEGEZÉS, (szeg-ez-és) fn. tt. *szegezés-t*, tb. *—ék*, harm. szr. *— e.* Cselekvés, midőn valamibe szeget vagy szegeket ütnek, megerősítés, öszvekötés, kifeszítés stb. végett. *Beszegezés, fölszegezés, leszegezés* stb. 2) Éles fájdalom, vagyis olynemü kinos érzés, mintha a testet valami szurkálná; öklelés, nyilalás; különösen az oldalakat gyötrő ilyetén szenvedés. (Pleuritis).

SZEGEZŐ, (szeg-ez-ő) mn. tt. *szegező-t.* Aki vagy ami szegez. A Bécsi codexben am. zár (clausura): „Ugyan erősejtik meg a papok az ajtókat szegezőkkel és laka'okkal." (Baruth. Utolsó fejezet).

SZEGFEJ, SZEGFŐ, (szeg-fej v. —fő) ösz. fn. A szegnek vastagabb végén levő gombja, vagy kalapja, vagy két águ szárnyai, amelyre ütve azt valahová beverik. *A szeget fején találni* átv. ért. am. kellő helyen, lényegében érinteni valamit.

SZEGFURÓ v. —FURÚ, (szeg-furó v. —furú) ösz. fn. Vékony csavarú kis furú, melylyel a beütni való nagyobb szegnek likat csinálnak.

SZEGFŰ, (szeg-fű) ösz. fn. Növénynem a tízhímesek seregéből és kétanyások rendjéből; csészéje egytagú, bőrforma, csöves, tövön pikkelyes; bokrétája öt szirmu, szirmai nyakasak; tokja hengeres, egy rekeszü; levelei ellenesek. (Dianthus). Fajai sokfélék, melyek ismét *csomós virágúakra, elágazó száruakra*, és *egy* (néha *két*) *virágúakra* osztályoztatnak. Mind ezek között ismeretesbek a *csillagszegfü* (d. barbatus), melynek virága sokszinü, teljesedő, köznéven: *szapora szegfü, csillagvirág;* a *barát szegfü* (d. carthusianorum), köznéven: *barát-* v. *németszegfü;* a *szeplős szegfü* (d. armeria), szirmai fejérrel pettegetett pirosak, köz néven: *mezei szegfü;* a *pompás szegfü* (d. cariophillus) köz néven: *kerti-* v. *szagosszegfü;* a *leányszegfü* (d. virgineus), köz néven: *pünkösti szegfü.* Néhutt a köz nép más nemü virágokat is nevez e néven, ilyenek a *büdös szegfü*, máskép: *büdöske* (tagetes patula), *kakuk szegfü*, növénytani néven: *kakukmécsvirág* (lychnis flos cuculi).

SZEGFÜBARNA, (szeg-fü-barna) ösz. mn. A barna szegfü szirmaihoz hasonló szinü.

SZEGFÜBORS, (szeg-fü-bors) ösz. fn. Keletindiai cserjének (eugenia cariophyllata) fűszeres erejü gyümölcse.

SZEGFÜGALÓCZA, (szeg-fü-galócza) ösz. fn. Gyepeken termő gombafaj a galóczák neméből; kalapja domború, azután meglapúl, viaszszinü, átlátszó, lemezei tejfelszinük, ritkásak; húsa kevés, megehető. (Agaricus esculentus).

SZEGFÜKÖRTE, (szeg-fü-körte) ösz. fn. Apró, szamatos izü, nyári körtefaj.

SZEGFÜNÁPICZ, (szeg fü-nápicz) ösz. fn. Növényfaj a nápiczok neméből; bugája szétberzedt, háromhárom águ, görbegurba kocsányokkal; virági ritkásak; jószagú, de a moly nem szenvedheti. (Aira caryophyllacea).

SZEGFÜOLAJ, (szeg-fü-olaj) ösz. fn. Szegfüvirág szirmaiból kivont olaj.

SZEGFÜSZÁDOR, (szeg-fü-szádor) ösz. fn. A szádorok neme alá tartozó növényfaj; himszálai tövön pelyhesek, bibéje fakó vagy piros; különben hasonló a nagy szádorhoz. (Orobanche caryophyllacea).

SZEGFÜSZÁL, (szeg-fü-szál) ösz. fn. A szegfü nevü növénynek egyes szála.

SZEGFÜSZEG, (szeg-fü-szeg) ösz. fn. Egy indiai fának még ki nem nyilt, szegforma bimbaja, mely előbb füstön, azután napon megszárítva fűszer gyanánt árultatik. V. ö. SZEGFÜBORS.

SZEGFŰTŐ, (szeg-fű-tő) ösz. fn. Szegfü, mint növény, egészen, azaz, tövestül, szálasztul véve.

SZEGFÜVIRÁNY, (szeg-fü-virány) ösz. fn. Virágzásban levő szegfüvek csoportozata.

SZEGGOMB v. — GÖMB, (szeg-gomb v. —gömb) ösz. fn. A szegnek gombhoz hasonló gömbölyü feje, pokja.

SZEGH, NEMES—, puszta Pozsony m.; helyr. *—Szegh-re, —én, —ről.*

SZEGHAJU, l. SZÖGHAJU.

SZEGHALOM, falu Békés m.; helyr. *Szeghalom-ra, —halm-on, —halomról.*

SZEGHÁMOR, (szeg-hámor) ösz. fn. Hámor, melyben szegeket készítenek.

SZEGHEGY, falu Bács m.; helyr. *Szeghegy-re, —én, —ről.*

SZEGHI v. SZEGI, puszta Zemplén m.; helyr. *Szeghi-be, —ben, —ből.*

SZEGHUZÓ, (szeg-huzó) ösz. fn. Csipővas, vagy fogó, melylyel a szegeket kihuzzák; különösen a palakővel dolgozó, és födelező mesteremberek ilyetén eszköze.

SZEGI, l. SZEGHI.

SZEGIK, (szeg-ik) k. l. SZEG ige alatt.

SZEGILONG, falu Zemplén m; helyr. *Szegilong-ra, —on, —ról.*

SZÉGLE, (szég-el-e) fn. tt. *széglé-t.* Tájdivat szerént, nevezetesen Mátyusföldön am. szeglet. *Szeglészugla* = szegzug. Eléjön Szabó Dávidnál is. Törzse, valamint a szeglet szóé, a *szégel*, v. *széglik* ige, melyből lett igenév : *széglő*, módosítva : *szégle*, mint *hetle kotla, vizsla, pisle, terleturla* stb.

SZÉGLET, SZÖGLET, (szég-el-et) fn. tt. *széglet-ét*, harm. szr. —*e*. 1) Azon tér, melyet a szeg, vagyis két vonalnak érintkezése képez, s mintegy öszveszorít. *Egyenes, éles, tompa szeglet.* A két oldalirányban öszvejövő falak szegletet alakítanak. *Szegletbe szorítani valakit, tenni valamit. Szegletbe húzni magát.* V. ö. ZUG, SUT. 2) Azon csúcs, vagy sarok, vég, melyet a szeg kivülről képez. *A ház szegletét meghorolta a tengely. Szegletbe botlani. A levél szegletét behajtani. A papirt szegletekre kimetélni. Egyik utczaszeglettől a másikig.* V. ö. SZEG, fn.

SZÉGLETÉS, SZÖGLETES, (szég-el-et-és) mn. tt. *szégletés-t* v. —*et*, tb. —*ek*. Csúcsra, sarokra, ékre végződő, kimenő, kiálló. *Szegletes sipka. Szegletes betük. Szegletes alma, körte.* Ellentétei : gömbölyü, kerek. Átv. *Szegletes modor, magaviselet*, midőn valakinek mozdulataiban, taglejtéseiben hiányzik a kellő arány, idom, s beszédében, tetteiben nincs meg a finomabb simaság, minélfogva a bevett társalgási szabályokba ütközik.

SZÉGLETÉSEN, (szég-el-et-és-en) ih. Szegletes minőségben vagy állapotban.

SZÉGLETÉSSÉG, (szég-el-et-és-ség) fn. tt. *szegletésség-et*, harm szr. —*e*. Tulajdonsága valamely testnek, illetőleg térnek, melynél fogva szegletesnek mondatik. V. ö. SZÉGLETÉS.

SZÉGLETÉZ, (szég-el-et-éz) áth. m. *szégletéztem, —tél, —ett*, par. —*z*. Szegleteket csinál valamin ; szegletekre kimetsz, kifarag, stb. *Szegletezni az üvegedényeket. Ollóval kiszegletezni a papirt.*

SZÉGLETÉZÉS, fn. tt. *szégletézés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, mely által valamit szegletezünk. V. ö. SZÉGLETÉZ.

SZÉGLETKŐ, (széglet-kő) ösz. fn. 1) Nagyobb tömegü kő, mely valamely épületfalnak szegletét képezi. 2) Kivülről a szegletfalhoz a végett illesztett kőczobor, hogy azt a járókelő szekerek dörzsölése ellen megóvja. *Szegletkőbe akasztani a tengelyt. Megbotlani a szegletkőben.*

SZÉGLÉZ, (szég-le-ez) l. SZÉGLETÉZ.

SZEGMÉNY, (szeg-mény) fn. 1) Széles ért. darab, melyet valami egészből leszegnek. 2) Mértani ért. a körterületnek oly (elszegett) darabja, mely egy ív, és egy ívhúr között foglaltatik. Érteményre, gyökre és képzőre egyezik vele a latin *segment* és *segmentum.*

SZEGMÍVES, (szeg-míves) ösz. fn. Szegcsináló, szegkovács.

SZEGŐ, (szeg-ő) mn. és fn. tt. *szegő-t.* Általán, aki valamit szeg, beszeg, elszeg stb. V. ö. SZEG, ige. Különösen 1) némely öszvetett szókban oly személy, ki bizonyos erkölcsi kötelezettséget megsért, felbont. *Hitszegő, szószegő, esküszegő, hűségszegő, hivatalszegő, törvényszegő* stb. 2) A mértanban egyenes vonal, mely valamely görbe vonalat két vagy több pontban érint. (Secans). Vannak ily nevü családok is.

SZEGŐDÉS, (szeg-ő-öd-és) fn. tt. *szegődés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Állapoti változás, midőn valaki előbbi, akár társas viszonyától akár magános állapotától megválva máshoz csatlakozik. V. ö. SZEGŐDIK.

SZEGŐDI, (szeg-ő-öd-i) mn. tt. *szegődi-t*, tb. —*k* v. —*ek*. Mondják oly emberről, ki előbbi társát, pajtását, pártfeleit, könnyen oda hagyogatja, s másokhoz adja magát, hasonló lévén oly szolgához, ki urait minduntalan változtatja, s majd ehhez, majd ahhoz szegődik be. Birnak e tulajdonsággal a csavargó ebek is.

E szó a *szegődik* ige részesülőjének módosított alakja, melyben az *i* egyszersmind némi kicsinylést, olcsárlást, gúnyt fejez ki, mint ezekben is : *kortyándi, szeleverdi, pökhendi, sunyi, csapdi, vaksi, kapzsi, zsugori, hiblihubli, csalavandi* stb.

SZEGŐDIK, (szeg-ő-öd-ik) belsz. m. *szegődtem, —tél, —ött.* 1) Előbbi szokott vagy rendes állásától eltér, elhajlik ; máskép : *szegül.* 2) Előbbi társas viszonyát, avagy magános állapotát elhagyva valakihez oda csatlakozik, s öszveköttetésbe lép vele. *Tegnap Péterrel járt, ma pedig hozzám szegődött. Egyik párttól másikhoz szegődni. Az uratlan, csavargó eb ahhoz szegődik, aki nyájas szóval, étellel csalogatja.* 3) Valakihez, mint urához, parancsolójához, bizonyos bér kialkuvása mellett szolgaképen beáll. *Az urasághoz béresnek, ostorosnak, juhásznak, csikósnak szegődni, beszegődni. Szolgálónak, szobaleánynak, szakácsnőnek szegődni. Elszegődtem Tarnóczára bujtárnak.* (Népd.). *Még bé sem szegődött, már kiszolgálta urát.* „Megszegődvén ke(dég) a művesekkel“ (conventione facta. Müncheni codex. Máté. XX.).

Minthogy a szegődés az előbbi viszonynak megszakasztásában, s egy ujabb csatlakozásban áll : innen gyöke *szeg* ige, és rokon azon *szak* szóhoz, melyben alapfogalom az öszvekapcsolt részeknek elválása, és ekképen egy más térviszonyba lépése ; ezen alapfogalomnál fogva *elszakadni valahonnan* am. eltávozni ; *ide szakadt, hozzánk szakadt*, am. máshonnan elválva, eltávozva, ide hozzánk jött, telepedett, és így, *valakihez szegődni*, am. máshonnan hozzá szakadni, mintegy szakódni ; *elszegődni* am. *elszakadni.* A 2-ik és 3-ik jelentésben nem annyira a belszenvedés mint önkéntes cselekvés rejlik, mint több más hasonló képeztetésekben is, pl. *munkálódik, gúnyolódik, kötődik, szerződik* stb.

SZEGŐDMÉNY, (szeg-ő-öd-mény) fn. tt. *szegődmény-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. L. SZEGŐDSÉG.

SZEGŐDMÉNYÉS, (szeg-ő-öd-mény-és) mn. tt. *szegődményés-t* v. —*et*, tb. —*ek*. 1) Szegődményre vonatkozó. 2) Aki szegődményi v. szegődségi viszonyban áll mással. Ha ilyenkor főnevül használtatik, tárgyesete : *szegődményés-t*, tb. —*ek*.

SZEGŐDÖTT, (szeg-ő-öd-ött) mn. tt. *szegődött-et*. 1) Viszonyos föltételek mellett szolgálatra szerződött. *Egy évre beszegődött kocsis, juhász, bujtár.* 2) Amit a szegődés föltételeül kikötöttek. *Szegődött élelmezés, ruházat. Szegődött bér, osztott koncz.* (Km.).

SZEGŐDSÉG, (szeg-ő-öd-ség) fn. tt. *szegődség-et*, harm. szr. —*e*. Szerződés, melynek erejénél fogva valaki bizonyos szolgálatra, szolgálattételre, pl. munkára, bérfizetésre kötelezi magát. (Conventio).

SZEGŐDSÉGI, (szeg-ő-öd-ség-i) mn. tt. *szegődségi-t*, tb. —*ek*. Szegődségre vonatkozó, azt illető. *Szegődségi levél. Szegődségi viszony, állapot.*

SZEGŐDTET, (szeg-ő-öd-tet) mivelt. m. *szegődtet-tem*, —*tél*, —*ett*, par. *szegődtess*. Eszközli, véghez viszi, hogy valaki szegődjék. *Az urasági tiszt az év vége felé újra szegődteti a cselédeket.*

SZEGŐDTETÉS, (szeg-ő-öd-tet-és) fn. tt. *szegődtetés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Szegődés eszközlése. *Cselédek szegődtetése.*

SZEGŐDVÉNY, (szeg-ő-öd-vény) fn. tt. *szegődvény-t*, tb. —*ek*. 1) Szegődségről kelt iromány vagy levél. 2) ‚Szegődmény' helyett l. SZEGŐDSÉG.

SZEGRŐL ESETT, mn. Átv. ért. am. egészen új, újdon új.

SZÈGRŐLVÉGRŐL, (szègről-végről) ösz. ih. Valamely tárgynak azon részeit véve, melyek annak közepétől, belsejétől, derekától, lényegétől legkülebb esnek. *Szegrőlvégről szemügyre venni valamit. Szegrőlvégről tudakozódni valami iránt.* Innen : *szegrőlvégről atyafi*, am. a nemzetségi törzsöktől távolról. A hasonlat onnan vétetett, mert a testek szegletei és végei legkülebb esnek.

SZÈGSÁRGA, l. SZÖGSÁRGA.

SZEGSZÁRD, mváros Tolna m.; helyr. *Szegszárd-on*, —*ra*, —*ról*.

SZEGTÉN, (szeg-t-én) ih. Azon multidői ígenevekből származott határozóink egyike, melyek az illető gyökigével párosulva a cselekvésnek vagy állapotnak folytatását, vagy fokozott hatását fejezik ki, mint *nőttön nő, jöttön jö, futton fut, nézten néz*, azaz, folyvást nő, jö, fut, néz, és így, *szegten szeg*, folyvást, mindig, egyremásra szeg, megszeg valamit. *Szegten szegdel* (Faludi). Képzőjében a hangrendi hasonlat szerént közép *é* hangzik szabályosan, melynek az *ö* és *o* felel meg, mint *nőttön, futton*, nem pedig, *nőtten, futtan*. Ellenkezőleg a mellékknevekből képzett ilyetén határzókban a kétágú nyilt *a e* uralkodik, mint: *okosan, bölcsen;* noha itt is vannak némely kivételek, mint : *gazdagon, szabadon, szárazon, vakon, nagyon*, (alkalmasint jobb hangzásból), s néhány mások, melyek számát a tájak szokása szaporítja.

SZEGŰL, (szeg-ül) önh. m. *szegül-t*. Ellenkező irányba helyezkedik ; rendes vagy szokott állapotát elhagyva egy másik tárgygyal, v. személylyel összetüződik. *Neki szegülni. Ellene szegülni valaminek, vagy valakinek. Az egymást taszigálók vállaikkal egymásnak szegülnek. A kanyarodó folyam nyila a partnak szegül. A kocsi rúdja megszegült.*

„Hogy mind begyülének, ezek és a többi,
Hún ágak apái, hún seregek főbbi :
Fényével a homlok mind szegül Budára,
Ő pedig ily szókat veszen ajakára."
Buda halála. Arany Jánostól.

Gyöke lehet ugyan az öszvetüző vonalak által képzett *szég* is : azonban nem tapasztaljuk, hogy az ö-ző tájkiejtések ‚szögül'-t használnának, mint használnak ‚szög'-öt. Innét azt véljük, hogy ‚szegül' valamint ‚szegődik' a nyilt *e*-vel ejteni szokott ‚szeg' igétől származik.

SZEGŰLÉS, SZEGÜLÉS, (szeg-ül-és) fn. tt. *szegülés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Azon állapot, midőn valami vagy valaki szegül, megszegül, nekiszegül.

SZEGÜLŐ, (szeg-ülő) ösz. fn. Szegmívesek ülője, melyen szegeket kovácsolnak. V. ö. ÜLŐ.

SZÈGŰLVÉGŰL, l. SZÈGRŐLVÉGRŐL.

SZEGVÁR, faluk Csongrád és Szala m.; helyr. *Szegvár-ra*, —*on*, v. —*ott*, —*ról*.

SZEGVAS, (szeg-vas) ösz. fn. 1) Vas, melyből szegeket készítenek. 2) A szegmíveseknél négyszögü, likas vas eszköz, melyben a szegeknek fejeket alakítnak.

SZEGVÉNY, (szeg-vény) fn. tt. *szegvény-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. L. SZEGŐ, 2).

SZEGZ, (szeg-ez) l. SZEGEZ.

SZEGZÁRD, l. SZEGSZÁRD.

SZEGZÉS, l. SZEGEZÉS.

SZEGY v. SZÈGY, fn. tt. *szegy-et*, harm. szr. —*e*. A szarvasmarhának melle, vagyis két első lábai között a lebenyeg alatt fekvő része ; továbbá a husárusok nyelvén, azon hús, melyet onnan levágnak. *Ökörszegy, tehénszegy. A szegyéből egy fontot kérni.* Régi iratokban eléjön valamely ‚gát' vagyis mai szokottabb nyelven ‚sarkantyu' helyett. „Volt nagyságtoknak valami Dunaszakadék vize, kin szegyet csináltatott." Levél 1558-ból (Szalay Ág. 400. m. l.).

Egyezik vele a lovak, szamarak, szarvasok mellét jelentő *szügy*. Mennyiben mind a szegy mind a szügy többé kevesbbé kidudorodott alaku, alaphangban és fogalomban rokonaik : a pofát jelentő *tügy*, a felfúható *tüdő*, továbbá *dödölle, döhér* stb. Görögül στῆθος (Brust, eigentlich das Hervorstehende. Dr. Valent. Christ Friedr. Rost); finnül *säke, säke, säkehe*.

SZÉGYELL; SZÉGYELLÉS, l. SZÉGYENEL; SZÉGYENLÉS.

SZÉGYÉN, (szégy-en) fn. tt. *szégyén-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. 1) Erkölcsi szenny, mely becstelenséget, nyilvános megvetést és utálatot szokott vonni maga után, továbbá azon állapot, melybe valaki a miatt jut. *Szégyent vallani. Szégyenbe esni. Szégyent*

okozni, szégyenére lenni, válni valakinek. Szégyenbe ejteni valakit. Szégyent tenni valakin. Nagy szégyen érte őt. Szégyenében nem tud hova lenni. Szégyen gyalázat! Örökös, nyilvános, lemoshatatlon szégyen. A szegénység nem szégyen. Szégyennek kitenni magát. Szégyen a futás, de hasznos. (Km.). 2) Szelidebb ért. kudarcz, rövidség, veszteség, melyet valaki versenytársa irányában vall, kivált ha előbb elbizta magát, ha hetvenkedett. *A támadó hadak szégyennel kénytelenek voltak visszavonulni.* 3) Érzeményi viszonyban van a szemérem szóval is, midőn am. elpirulás (jó értelemben) melyet valaki szenved, midőn gyöngéd erkölcsi és becsületérzése megsértetik. *A tisztes nők szégyennel fordulnak el ily becstelen látványtól. A trágár beszédekre szégyen pirja futotta el arczát.* Ezen sajátságos mondatban : *szégyen fejében tenni valamit* am. a szégyennek, megszégyenítésnek váltságára, kikerülésére.

Eredetileg, s két első jelentésében rokonságban áll a *szenny* szóval, minél fogva úgy vélekedhetünk, hogy talán csak ezen szóból módosult át, vagyis összébbvonva : *szégy*, ennek erkölcsi érteményében, t. i. az *ny* utóbb *gy*-vé változott : *szengy*, ez pedig *en* toldalékkal lett *szengyen, szégyen*, milyen toldalékot találunk a *gézen güz, enczen bencz, kótyon fity, inczen pincz* stb., olcsárló szókban is, melyekkel egyezik : *szégyen szem.* Kétségtelenné teszi a *szengy* törzset a Góry-codex : „Hogy az úr Isten... az örök szengyöntül megszabadojcsa.“ (47. l.). Ugyanitt eléjön ‚szégyön‘ is. Hogy a kihagyott *n, m* helyett a rövid hangzó megnyúlik, azt a nyelvszokás eléggé bizonyítja, mint : *mengyen, mégyen; mencs* v. *mincs* (Csalóközben) am. *mécs; pempő, pép; munka, múka* (régiesen); *longó* (Nyitra körül) am. *lógó, langy, lágy* (víz) stb. Idegen nyelvekben rokonok hozzá a csagataj *szigan-mak* = szégyenel-ni (Vámbéry), továbbá a sínai *szién* (pudor, rubor). Szlávul Dankovszky szerént : *sztigyeni*, Jancsovicsnál : *sztud* am. szégyen.

SZÉGYÉNÉDÉS, (szégy-én-éd-és) fn. tt. *szégyénédés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Állapot, midőn valaki szégyent vall. V. ö. SZÉGYÉNÉDIK.

SZÉGYÉNÉDIK, (szégy-én-éd-ik) k. m. *szégyenéd-tem*, —*tél*, —*ett*. Szégyent, pironságot vall, szenved; oly valami esik rajta, miért magát szégyenlenie kell.

SZÉGYÉNÉL, (szégy-én-él) áth. m. *szégyénél-t* v. *szégyénl-ett*, htn. —*ni* v. *szégyenl-eni*. Kétféle kép ragozható ; hangugratással, és a nélkül : *szégyénélék, szégyénélsz, szégyénél, szégyénélék* stb., vagy *szégyénlek, szégyénlsz* v. *szégyénlesz* stb. De az *n* hasonulhat is, vagyis az *l* előtt ehhez hasonlóvá, szintén *l* hanggá átváltozhatik : *szégyell;* s ekkor a múlt lesz : *szégyell-t* v. —*ett*, htn. —*ni* v. —*eni*. Szenvedő alakban nem divatozik. Valamit szégyennek tart; pironságot szenved; bizonyos dolog szégyenérzetre indítja. *Józanan szégyenli, amit részegen elkövetett. Szégyenli ifjuságának csínyeit. Szégyenli, hogy vén leánynak maradt. Miért szégyenled az elmellőztetést? Nem szégyenled magadat?! Szégyenli megvallani szegénységét, büneit. El-, megszégyenleni magát. Aki hazudni szokott, a lopást nem szégyenli.* (Km.).

SZÉGYÉNÉLÉS, l. SZÉGYÉNLÉS.

SZÉGYENÉRZET, (szégyen-érzet) ösz. fn. L. SZÉGYENLET.

SZÉGYENFA, (szégyen-fa) ösz. fn. Nyilvános téren felállított czölöp, czobor, vagyis úgy nevezett bitófa, melyhez a büntetteseket köz megszégyenítés végett büntetésül kikötni szokták.

SZÉGYENGET, (szégy-en-get) áth. m. *szégyenget-tem*, —*tél*, —*ett*, par. *szégyengess*. Pesthi Gábornál : *elszégyenget* am. szégyennel elűz, elpírongat. „A balgatag madarat megfoszták a nem ő talljától (tolljától)... oztán el haza szégyengeték.“ (XXIX. mese).

SZÉGYÉNHÁZ, (szégyén-ház) ösz. fn. Különös esetekben valamely büntettben vagy vétekben marasztalt fenyitésére rendelt lak vagy szoba.

SZÉGYÉNÍT, SZÉGYÉNIT, (szégy-én-ít) áth. m. *szégyenít-ett*, par. —*s*, htn. —*ni* v. —*eni*. Valakinek irányában, ellenében oly tettet követ el, mi miatt az magát szégyenli, pironságot szenved. *Megszégyenít. Fiam, ne szégyenítsd apádat.* Különösen bizonyos jelesség, kitünő tulajdonságnál fogva versenytársán vagy ellenfelén kitesz; a hányivetit a kérkedőt legyőzi, nemeslelkűsége által mást felülmúl stb. *Az ujoncz vitéz megszégyenítette az agg katonákat. Az adakozó szegény megszégyeníti a fösvény gazdagokat.*

SZÉGYENÍTÉS, SZÉGYENITÉS, (szégy-en-ít-és) fn. tt. *szégyenítés-t*, tb. —*ék*. Cselekvés, mely szégyent okoz valakinek.

SZÉGYÉNÍTŐ, SZÉGYÉNITŐ, (szégy-én-ít-ő) mn. tt. *szégyenítő-t*. Szégyent okozó, szégyennel járó. *Szégyenitő magaviselet.*

SZÉGYÉNKÉDÉS, (szégy-én-kéd-és) fn. tt. *szégyénkédés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. A becsületérzésnek szenvedő állapota, midőn bizonyos dolog miatt valaki szégyenli magát. V. ö. SZÉGYÉNKÉDIK.

SZÉGYÉNKÉDIK, (szégy-én-kéd-ik) k. m. *szégyénkéd-tem*, —*tél*, —*ett*. Akár saját maga, akár a vele viszonyban levők hibájaért, vétkeért folytonos vagy gyakori szégyent szenved, pironkodik, vagyis oly állapotban van, mely gyöngéd becsületérzésével ellenkezik. *Szégyenkedik, kit véletlenül valamely szeméremsértő tetten rajta kapnak. Szégyenkedik az apa, midőn fia a társaságban illetlenül viseli magát. Elszégyenkedett innen*, szégyennel eltávozott.

SZÉGYÉNKÉZÉS, (szégy-én-kéz-és) l. SZÉGYÉNKÉDÉS.

SZÉGYÉNKÉZIK, (szégy-én-kéz-ik) k. m. *szégyénkéz-tem*, —*tél*, —*ett*, par. —*zél*. L. SZÉGYÉNKÉDIK.

SZÉGYÉNKŐ, (szégyén-kő) ösz. fn. Szoros ért. kőállvány, melyre némely büntettben marasztaltat nyilvános megszégyenítés végett régebben állítani szoktak. *Kiállították a szégyenkőre.* Átv. köz látvá-

nyul nyilvános helyen véghez vitt akármily szégyenítés neme. *Itt állok a szégyenkövön.*

SZÉGYENLÉS, (szégy-én-él-és) fn. tt. *szégyenés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Állapot midőn valaki valami miatt pironságot szenved.

SZÉGYENLET, (szégy-én-él-et) fn. tt. *szégyenlet-ét*, harm. szr. —*e*. A gyöngéd erkölcs, vagy becsületérzet megsértéséből eredt kedélyállapot. *Szégyenletében nem tudott hová lenni.*

SZÉGYENLETÉS, (szégy-én-él-et-és) mn. tt. *szégyenletés-t* v. —*et*, tb. —*ek*. Szégyent hozó vagy okozó, szégyennel járó, szégyenítő. *Szégyenletés magaviselet.*

SZÉGYENLŐS, (szégy-én-él-ő-ös) mn. tt. *szégyenlös-t* v. —*et*, tb. —*ek*. Aki hamar elszégyenli magát; könnyen elpiruló, szemérmes, kivált midőn idegenek társaságába jut, minek oka gyakran a nevelés hiánya, vagy bizonyos félénkség szokott lenni. *Szégyenlős falusi leány, menyasszony.*

SZÉGYENLŐSSÉG, (szégy-én-él-ő-ös-ség) fn. tt. *szégyenlősség-et*, harm. szr. —*e*. Szégyenlős tulajdonság, vagy állapot. V. ö. SZÉGYENLŐS.

SZÉGYENOSZLOP, (szégyen-oszlop) ösz. fn. Büntettesek szégyenitése végett köből vagy fából felállított oszlop. L. PELENGÉR.

SZÉGYENPAD, (szégyen-pad) ösz. fn. 1) Pad némely tanodában, hová a nevendéket fegyelmi tekintetben ültetik. 2) Büntettesek nyilvános megszégyenitése vagy fenyitése végett is köz helyen felállított padforma készülék fából vagy kőből.

SZÉGYENPÍR, (szégyen-pír) ösz. fn. Szégyenlés miatt az arczon elömlő pironság. Átv. ért. am. szégyenérzet.

SZÉGYENSÉG, (szégy-én-ség) fn. tt. *szégyenség-et*, harm. szr. —*e*. Szégyennel járó mivolta, tulajdonsága, állapota valamely tettnek; csufság, gyalázatosság. *Szégyenséget okozó tolvajság, házasságtörés.*

SZÉGYENSÉGÉS, (szégy-én-ség-és) mn. tt. *szégyenségés-t* v. —*et*, tb. —*ek*. Nagy szégyennel járó; csufságos, gyalázatos.

SZÉGYENSZÉM, (szégyen-szém) ösz. fn. Egyébiránt csak e ragozásban használják: *szégyenszémre* am. nyilvános szégyent okozó módon; a köz illemet vagy erkölcsiséget sértőleg. *Szégyenszemre tenni valamit.*

SZÉGYENTELEN, (szégy-én-telen) mn. tt. *szégyentelen-t*, tb. —*ek*. Szemtelen, orczátlan, ki nem szégyenli magát, midőn a gyöngéd erkölcsi vagy becsületérzést megsértette. „Mercurius azért megösmeré az ő álnokságát és szégyentelen voltát.“ Pesthi Gábor meséi (CLXX. mese). Határozóként am. szemtelenül.

SZÉGYENTELENÜL, (szégy-én-telen-ül) ih. Szemtelenül, orczátlanul, rút tettén el nem pirulva. *A nyilvános büntetést szégyentelenül venni.*

SZÉGYENÜL, (szégy-én-ül) ih. Szégyenként, szégyenitőleg, lealázásul. *A gonoszak rágalmát nem kell szégyenül venni.*

SZÉGYENÜL. SZÉGYENÜL, (szégy-én-ül) önh. m. *szégyenül t.* Szégyent vall; oly valami történik rajta, mi szégyenére válik; kevélysége, hányivetisége leláztatik. *Megszégyenül.* V. ö. SZÉGYENÍT.

SZÉGYENÜLÉS, SZÉGYENÜLÉS, (szégy-én-ül-és) fn. tt. *szégyenülés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. L. SZÉGYENVALLÁS.

SZÉGYENÜLTETIK, (szégy-én-ül-tet-ik) régies külsz. a mai ‚szégyeníttetik‘ helyett.

SZÉGYENVALLÁS, (szégyén-vallás) ösz. fn. Állapot, midőn szégyen ért valakit.

SZEGYFEJ, (szegy-fej) ösz. fn. A szarvasmarha szegyének kidudorodó része, s a belőle kivágott koncz. V. ö. SZEGY.

SZEGYTÁJ, (szegy-táj) ösz. fn. A szarvasmarha szegye körüli rész.

SZÉHELY, vagyis SZÉNHELY, székely tájszó, am. szénégető hely. Túl a Dunán talán németesen: *milehely*, a *Meiler, Meilerstatt* után.

SZEHÉNFA, puszta Somogy m.; helyr. *Szehénfá-ra*, —*n*, —*ról*.

SZEJKE, fn. tt. *szejké-t*. A székelyeknél jelent nehéz italu, némelyek szerént büdösköves szagú, rosz izü forrásvizet, és ilyetén vízzel bővelkedő lapályt, söppedéket, melyről egyébiránt Ferenczi János a Tájszótárban azt mondja, hogy a marhák szeretik inni. Úgy látszik, mintha a *szike* vagyis *szik* főnévből módosult volna; s attól származott aztán *szejkés* v. *szejkes* azaz szikes; v. ö. SZEJKÉS.

SZEJKÉS, SZEJKES, (szejke-es v. szejk-es) mn. tt. *szejkés-t* v. *szejkes-t* v. —*et*, tb. —*ek*. A Tájszótárban Gödry után: *szejkés hely* vagy *víz* am. büdösköves hely vagy víz. Kriza Jánosnál: *szejkes hely* vagy *víz* = salétromos, timsós forrás. Az utóbbi értelmezésből megtetszik, hogy ez alkalmasint az általánosabb divatu ‚szikes‘ szóból módosult. A mongolban *szeköü* am. salétrom.

SZEJP, l. SZELYP.

SZÉK, (1), fn. tt. *szék-et*, harm. szr. —*e*. 1) Különféle szabásu, alakú, és anyagból való bútorféle állvány, mely rendeltetésénél fogva ülőhelyül szolgál. Különböztetés végett v. ö. PAD, LÓCZA, PAMLAG, KEREVET. *Karos, hátas, karatlan szék. Négy, három lábu szék. Fa szék, vas szék. Szalma, nád, bőr szék*, mennyiben ülési alapja szalmából, nádból vagy bőrből van. *Kis szék, bábaszék, fejő szék, vargaszék, tábori szék, zsellyeszék. Lucza széke* (l. LUCZA). *Két szék között földre esett* v. *földön maradt.* (Km.). *Székkel megkínálni a vendéget.* 2) Székhez hasonló, s bizonyos működésre használt állvány. *Gyóntató szék, szónoki szék, tanszék, imaszék. Dagasztó szék*, melyre a teknőt fektetik. *Szapulószék, faragószék, vágószék, szövőszék, térdeplőszék, árnyékszék.* A *mészárszék* több vidéki szokás szerént egyszerüen: *szék.* 3) Bizonyos méltóságok ülőpolcza, mint a rangnak jelvénye. *Királyi, fejedelmi, érseki, püspöki szék. Szent Péter széke.* 4) Hely, telep, vidék, tartomány, mely állandó lakul, tartózkodásul szolgál, milyenek Erdélyben a

székelyek és szászok székei. 5) Átv. hatóságok, bíróságok gyülekezete, testülete, mennyiben törvényes hatalmukat, működésöket összeülve szokták gyakorolni, mely jelentése leginkább összetételekben fordúl elé. *Kormányszék. Szentszék. Tisztiszék. Számvevőszék. Törvényszék. Itélőszék. Semmitőszék. Birói szék. Országló szék. Tisztújító szék.* Egyedül állva is használtatott, és használtatik ‚törvényszék' v. ‚birói szék' helyett: „Ezért az dologért székre idéztetett minket szógabiró által." Levél 1559-ből (Szalay Ág. 400 m. l. 398. lap). Innen ezen összvetételek: *székülés*, törvényes, birói tanácskozás; *székülő* v. *székfia*, birótag; *széksértés.*

Minthogy a *szék* szó önhangzója hosszú, bizonyossággal állíthatjuk, hogy az két önhangzóból húzatott egybe *sze-ek* vagy *sza-ek*, és így a gyök *sze* vagy *sza* azonos azon *sza* gyökkel, mely *száll* szónak is elemét alkotja. Innen *szék* eredeti értelme szállás, megszállás, a hol megszállunk, megülepedünk, megtelepedünk. De ugyancsak eredeti értelménél fogva jelent emelkedést (felszállást), emelkedett helyet is. Idegen nyelvekben egyezik vele közelebbről a török *szeki* (lieu un peu élevé pour s' asseoir; banc, estrade), persa *szaku* v. *szóku* (sedile seu scumnum), mongol *szago-khu* (s' asseoir, demeurer), honnan: *szaghodal* v. *szagholta* v. *szaghori* (siège, demeure, domicile), továbbá szintén a mongol *szeöke* (chaise à porteurs, Sänfte), arab *szeken* (szék, székhely, domicil, habitation); távolabbról a latin: *sca-mnum* és török *iszkemle* törzse. Különösen a latin *scamnum*-ot a nyelvészek *scando* (= hágok, fel- vagy leszállok) igéből származtatják. De egyezik vele gyökben a latin *sedes, sedeo, sella, solium*, német *sitzen, Sessel*, szláv *szedim, szedlo, szelo*, franczia *seoir, asseoir, siége* stb. is.

SZÉK, (2), fn. tt. *szék-et*, harm. szr. *—e;* a székelyeknél és Ormánságban mélyhangu, pl. amott: *tojás szíkja*, emitt: *széka.* Bizonyos állati és növényi testek bele, belseje. *Tojás széke*, sárgája. *Bodza széke*, azaz, szívos bele. Innen jelenti az emberi ürüléket vagy ganajlatot is. *Lágy szék, kemény szék. Nincs rendesen széke.*

E szó az ülőhelyet jelentő székkel fogalmi öszveköttetésben nincsen; miért valószinű, hogy inkább azon *szék* szóhoz rokon, melyet némely szójárás szerént máskép *szík*-nek mondanak; v. ö. SZÍK.

SZÉK, (3), falu Heves m.; FELSŐ—, Kraszna, NÉMET—, MAGYAR—, Baranya, MARKA—, Bihar m.; erd. mváros Doboka m.; helyr. *Szék-re, —én, —ről.*

SZÉK, (4), l. SZÍK.

SZÉKA, fn. tt. *székát.* Ormánságban (Baranya megyében) am. tojás széke. L. SZÉK, (2).

SZÉKÁCS, fn. tt. *székács-ot* Gömörben vad galamb faja, vagy némelyek szerént oly örvös galamb, mely erdőkben és cserjésekben lakik.

Eredetét illetőleg a *szék* szóval semmi értelmi öszvefüggése nincsen, szlávul: *dupnacsek.* A szláv nyelvben *szekács* am. metsző, vágó; s a magyarban is *szeg, szak* a metszésre, szét választásra vonatkozó gyökszók. Innen úgy látszik, mintha székács a légnek mintegy szegésétől, azaz metszésétől vagy hasításától vette volna nevét, t. i. ezen fajta galamb a repülésben sebesebb mozgást tesz, vagy látszik tenni.

SZÉKALJ, SZÉKALY, (szék-alj v. -aly) ösz. fn. A párnával kitömött v. kitömendő széknek alsó fa vagy vas részei.

SZÉKÁLLÓ, (szék-álló) ösz. mn. és fn. Mondják mészároslegényről, ki a székben a húst fontonként kiméri és árulja, különböztetésül a pénzszedőtől.

SZÉKÁLLÓ LEGÉNY, l. SZÉKÁLLÓ, mint fn.

SZÉKÁS, faluk Krassó és Temes m.; erdélyi puszta A. Fehér m.; helyr. *Székás-ra, —on, —ról.*

SZÉKBÉR, (szék-bér) ösz. fn. Általán bér, melyet bizonyos ülőhelyekért, székekért fizetni kell, pl. a templomokban, szinházakban stb.

SZÉKCSINÁLÓ, (szék-csináló) ösz. fn. Kézműves, ki különösen székek csinálásával foglalkodik.

SZEKCSŐ, mváros, KAPOS—, falu Baranya m.; helyr. *Szekcső-re, —n, —ről.*

SZÉKDUGÚLÁS, (szék-dugúlás) ösz. fn. A ganéjnak a végbelekben megkeményedése, bennrekedése.

SZÉKEGYHÁZ, puszta Csanád m.; helyr. *—egyház-ra, —on, —ról.*

SZÉKEL, (szék-el) önh. m. *székel-t.* Valahol rendesen lakik, állandóan tartózkodik. *A fejedelem országának fővárosában székel.* Ez ige kivált oly méltóságokra s testületekre alkalmaztatik, melyekről mondani szoktuk, hogy székeik vannak. *Magyarország primása Esztergamban, a magyar ministerium — egy minister kivételével — Budapesten székel.*

SZÉKELÉS, (szék-el-és) fn. tt. *székelés-t*, tb. *—ek*, harm. szr. *—e.* Méltóságok rendes lakása.

SZÉKELFA, falu Pozsony m.; helyr. *—fá-ra, —n, —ról.*

SZÉKELLYÓ v. SZÉKELJÓ, erd. falu Kolos m.; helyr. *Székellyó-ra, —n, —ról.*

SZÉKELY, (szék-el-ő) fn. és mn. tt. *székely-t*, tb. *—ek*, harm. szr. *—e.* Köz ismeretű, és általán divatos értelemben magyarember, ki az erdélyi székelyföldnek lakosa s az úgy nevezett székely nemzet ivadéka, tagja. *Aranyosszéki, csikszéki, marosszéki, udvarhelyi, háromszéki* stb. *székely. Székely fő ember. Lófő székely* (lovas főszékely) siculus equestris, primipilus. *Székely darabant*, siculus pedestris, pyxidarius. A hagyomány őket Atilla húnjaitól származtatja, vagyis a hún birodalom felbomlása után az erdélyi bérczekbe vonult hún maradványoknak tartja.

„Óh e várak s őseid sírhalma
Kérdik tőlem: hol Attila népe?
Él-e még a székely? s ha él, merre
Szabadsága, neve, dicsősége?"
Gyulai.

Melléknévileg: *székely népnyelv, székely népszokás, székely öltözet, székely népdal, székely népmese.* 2) Igy neveztettek hajdan országunk némely határőrei is:

siculi, speculatores; sőt némely régi iratokban általán más közönséges őrök is pl. 1558-ból (Régi Magyar Nyelvemlékek II. kötet 311. lapon): „Az erdő Regéczhez való, ha az székelyek ott tanálnak, bevisznek bennönköt.“

A ‚székely‘ szó úgy tekinthető, mint igerészesülő t. i. *székelő*, aki székkel állandó teleppel bir valamely helyütt, talán ellentétben a csangó (= csapongó-), vagy palócz (= ballócz- vagy ballogócz-)tól. Ezen elemzést bizonyitja azon körülmény is, hogy a székelyeknél a megyék székeknek (mintegy telepeknek) hivatnak. ‚Székelő‘-ből hangváltozattal lett *székeli, székely*, mint *seregelő*-ből *seregély, erdőelő*-ből *erdély; hüvelő*-ből *hüvely* azaz övelő, t. i. bizonyos testnek tokja; *törkölő*-ből *törköly*, a sajtó alá tett szőlőnek, vagy más testnek öszvetört részei; *szipoló*-ból *szipoly, bökölő*-ből *bököly bögöly* stb. Arab nyelven *szeken* (*szék*, lakhely), *szákin*, székelő, vagyis lakó, lakos (incola), többese: *szekene*, székelők, lakók (Zenker Szótárában) mind hangokban, mind jelentésben közel járnak a székely szóhoz. Semmi esetre sem igazolható Engel történésznek a *szökő* szóból származtatása, minthogy a *székely* szó törzsében állandóan hosszú önhangzó van, mi a *szökik* igében soha sem fordul elé. Nagyobb figyelmet látszik érdemelni azon körülmény, hogy Herodot szerént a persák a skythákat *szákai* vagy *szákaj* (*Σάκαι*, accusativus: *Σάκας*) néven nevezték, amit átiratokban *szákä* alakban adnak vissza. Kézai Simonnál *zakuli* am. székelyek.

SZÉKELY, (2), falu Szabolcs m.; KIS—, NAGY—, Tolna m.; helyr. *Székely-be, —ben, —ből.*

SZÉKELYFALVA, erd. puszta Maros székben; helyr. *—falvá-ra, —n, —ról.*

SZÉKELYFÖLD, (székely-föld) ösz. fn. Erdélyország egyik alkatrésze, mely éjszakról Moldvával, keletről ismét Moldvával és Oláhországgal, délről Felsőfehérvármegyével, a krassói kerülettel, Köhalom és Segesvár székével, nyugotról Küküllő vármegyével, és a beszterczei kerülettel határos.

SZÉKELYHÍD, mváros Bihar m.; helyr. *—hídra, —on, —ról.*

SZÉKELY-KOCSÁRD, erdélyi falu Aranyos Székben; helyr. *—Kocsárd-ra, —on, —ról.*

SZÉKELYNYELV, (székely-nyelv) ösz. fn. A székelynyelv általánosságban azonos a magyar nyelvvel. Azonban vannak a külön szójárásokban olyas eltérései, melyek a magyar nyelvbuvárlatra nézve fölötte nagy becsüek. Mellőzve azon eseteket, melyek némely magyarországi tájbeszédben is feltalálhatók, pl. a *val vel* névragban a *v*-nek épségben maradása: *kés-vel, kenyer-vel;* továbbá a zárt v. tompa *é*-nek ö-vel fölcserélése (a keresztúrfiszéki szójárásban): *szönt szönt, szömbe szömbe, szörönce szöröncse, mönyök mönyök, szerelöm szerelöm, testöm lelköm testöm lelköm, édös kincsöm édös kincsöm* stb. az *l*-nek palóczos kihagyása, pl. *êmegy* = elmegy, *beszêni* = beszélni, *âma* = alma, *gondôta* = gondolta, *törôte* = törölte stb. csak azokat érintem meg, melyek ha talán nem is kizárólag, de jelennen a székely népnyelvben divatosabbak ú. m.:

1) A háromszéki szójárás szerént némely ragozások- és szóképzésekben a végső rövid önhangzó nem nyúlik meg: *alaja* (e helyett: *alája*), *melleje, ládacska, bundacska* stb. épen úgy mint több régi nyelvemlékben pl. a Tatrosi codexben: *pinczejek.* Így a török-tatár nyelvben is.

2) Ugyanott, kivált a Csík felé lakóknál szokottak alanyesetben is rövid önhangzókkal: *bogar, szeker, keves, közep, föveny, eger* stb. Épen úgy mint a Bécsi és Tatrosi codexekben: *ket* (= két), *het, kez, nehez, szen, szel* (ventus, de margo *szél*), *fedel, fel* (dimidium), *közep* stb. Azon szók t. i. melyek némely ragozásban ékezetöket vesztik.

3) Sok tiszta gyök önállóan is használtatik, melyek másutt csak származékaikban élnek, pl. *röv* am. az általános divatu rövid; *pill* (közelebbről a pillan gyöke) am. pillanat: *egy pillra itt lesz; bü* am. gamat, tehát *büdös, büz* szók gyöke; *büdös* (büdüs) törzse is *büdü* szokásban van, am. büdös hely; *kák-ni* am. szájat tátni, világosan a *kák-og* szó gyöke; *csid* am. csidkó v. csikó hajtás szava; továbbá maga a csidkó: *csid alá mámi* kötődés a rosz lovaglóval.

4) A *j* mint tárgymutató a tárgyi igeragozásban a jelentő módban (indicativusban is) hasonúl: Rózsa nem *állhassa* (állhatja), *kirántsa* (kirántja) a kardot, neki *uszítsa* (uszítja) a kutyákat, erre a boszorkány *megmutassa* (megmutatja) neki stb. Még pedig ez áll oly személyekben is, melyekben az általános nyelv *j*-t nem használ, pl. nem *igyam* meg (= nem *i-j-a-m* azaz iszom meg), nem *vigyem* el (= nem *vi-j-em* azaz viszem el) annak bizonyságaul, hogy eredetileg ezen személyben is megvolt a mutató *j.*

5) Ugyancsak a *j* tárgy- vagyis birtokmutató a nevekben részint tisztán, részint hasonúlva többször előfordúl oly szókban is, melyekből az általános nyelvekben az már elenyészett, pl. *máj-j-a* (máj-a), *leány-j-a* (leány-a), *város-s-a* (= város-j-a), *ágy-gy-a* (= ágy-ja).

6) Átható ige határtalan módja mellett a főnév sokkal gyakrabban áll alanyesetben, mint az általános népnyelvben, *zab-aratni, búzavirág-szedni, szerencse-próbálni, tüz-gyujtani.* Számosabb példa van erre a régieknél is, pl. a Tatrosi codexben: *víz-merejteni,* a Levelestárban: *puskapor-venni* (levél 1557-ből). Különösen divatos ez a mongol nyelvben.

7) *es* a székelység igen nagy részében am. is. *Akkoron es. Elmenyünk oda es. Úgy es mást ad az Isten hejjibe.* Ezen alak régiségét vagyis az *is*-nek az *és*-ből származtát tanusítja számos régi magyar nyelvemlék, pl. a Bécsi és Müncheni codexek, Szentpéteriek végezése.

8) *szer* rag mély hangu szóknál sem alkalmazkodik ezekhez, pl. *sok-szer* am. sokszor.

9) Kétféle rövid *a*, t. i. általános tapasztalás a magyar rövid *a* kiejtésében, hogy az igen sok esetben tompább, zártabb (az *o*-hoz közeledőbb), mint szá-

mos más nyelvekben. De ha a nyelvbuvár minden finomságaiban észleli a magyar nyelvet, kétségtelen nyomait találja egy nyiltabb (á) és tompább *a* (= å) közti különbségnek. E betü alatt elmondók, hogy nyiltabbnak tartjuk azon *a* hangot, mely 1-ször a zárt nemü *o* s *u* hangokkal nem szokott váltakozni, mint *agg, akad, ajak, arasz* stb. 2-szor melynek hangrendi párhuzamos társa nyilt *e* ú. m. *aj ej* (sohaj, moraj, zörej), *ba be* (házba, kertbe) stb. Továbbá Előbeszédünkben megérintettünk egymás körülményt is, hogy t. i. az élő nyelvben is különbség vehető észre a *mádár* és *majom, bárát* és *barlang* szók első részében levő rövid *a* kiejtésénél, melyekre az utána következő nyilt *(á)* és zárt *(a, o)* önhangzók szintén hatással vannak. S íme a székely népköltések jeles gyüjtője (Kriza János, kinek gyüjteményéből írtuk ki a példákat ezen egész czikkben) a legfényesebben igazolja föntebbi állitásunkat, ezer meg ezer szót hozván fel, melyekben az utolsó szótagban levő hosszu *á* (melyet nyelvünk, — némely tájszokások kivételével — nyiltabban ejt) visszahatással van a közvetlenül megelőző egy vagy több szótagban is levő rövid zárt *a- (å)*-ra, pl. ha *apa, haza, lakadalom* az utolsó szótagban hosszu (nyilt) *á*-val ragoztatnak, a megelőző rövid zárt *a* önhangzók is nyilt *á*-vá lesznek : *ápám, házám, lákádálmát*, sőt a következő szónak közvetlen hosszu *á*-ja, még egy másik megelőző szó rövid *a*-jára is befolyással van, pl. *hádd lám.*

10) A háromféle rövid *e, é* és *ë* a székely népnyelvben tisztán felismerhető. T. i. a keresztúr-fiszéki nyelvjárás *ö* magánhangzót használ, hol a háromszékiben zárt *é* hallatszik, mint e czikk elején megérintők; azonban vannak olyan szók is, melyekben a háromszéki nyelvjárásban divó zárt *é* nem változik át *ö*-vé, mint *tennap* (tënnap), *tenta, esztena, egy, egyszer, reá, hezzá, gyertya, leány* stb. úgyde épen ezek némelyikéről tudjuk, hogy más szójárásban (magoknál a székelyeknél is) *e* helyett *i*-t használnak, pl. *tinta, riá,* (‚egy' is a régi halotti beszédben *ig, igg)* stb. vagyis az ezekben levő *e* közelebb az *i*-vel rokon, másokban pedig azon *e* az *o*-val cseréltetik fel mint *gyortya, hozzá;* és ezen *e* az, melyet mi éles *ë*-nek, vagy mivel mind fel- mind alhangu szókban előfordul, közös *ë*-nek is nevezénk L. E betü.

11) Az *i* mint névképző igen gyakori, pl. *csali* = csaló, csalfa, *csapzi* = csapodár, *jári-futi* = járófutó, *kancsi* = kancsal; s ami nevezetesebb, azon *i* itt nem a részesülői *ó* v. *ő*-ből változott el, hanem az önállólag mint kicsinző tűnik fel, mutatják ezt leginkább azon szók, melyek nem igék származékai, mint *gucsmi* (‚gucsma' kicsinzője), *kancsi* (‚kancsal' kicsinzője).

12) Az *int* igeképző is kicsinzőként és gyakrabban jön elé, mint a többi magyar szójárásokban, pl. *hallint* am. fülhegygyel hall, *illint* am. gyöngén illet, *dobint* am. kissé dob; hasonlók : *nyalint, forralint, fuvint, húzint* stb. főkép a háromszéki nyelvjárásban.

13) Szintén az *i* az *ik* személyragban *ok, ék, ök* (vagy *uk, ük)* helyett nem birtok többeseként, hanem csak egyes birtok jelölésére használtatik, pl. *szép házik van, jó bundájik van, apjik, anyjik, testvérik haza jött, mind kettőjiknek eszikbe jutott* stb.

14) *Állapotjegyző a multban* és személyragokkal pl. „még csak *álmottam* (oly állapotban, midőn álmottam) láttam ijen (ilyen) dolgot, ő is csak *álmotta* láthatott"; hasonló *émettem* (= ébren létemben). Számos példák vannak erre a régi nyelvemlékek között különösen a Tatrosi v. Müncheni és Bécsi codexekben; l. —ATTA, —ETTE.

15) Határozott vagyis tárgyi ragozás helyett gyakorta s leginkább a parancsoló módban határozatlan áll, pl. *hún' be* (= húnyd be) *szemedet, nyis' ki* (nyisd ki) *szemedet;* mit a régieknél is sokszor találunk pl. a Levelestárban : „Emlíss (= említsd) meg az uramnak, hogy Kocsis János jó tunna a sólyomokhez" (1510-diki levél). Ellenben

16) Tárgyi ragozást is találunk a névmutató elhagyásával : „Széporczáját csókolom, *mennyországot gondolom*"; „Fejér bőrét kéméli, s világot ingyen éli." A régieknél szintén gyakrabban találjuk.

17) A sajátító *nek nak* rag létezéséről, mit sokan tagadnak, és szabályszerü használatáról lásd az e czikk alatt mondottakat.

18) A szenvedő igék használatának is vannak nyomai a székely tájbeszédben, pl. a XI. mesében : „Szitsd fel a tüzet s dógozz, macska, mett (= mert) ma *megverődöl.*" A XVIII. mesében : „Mahónap azon vöszöd eszre, hogy elragadtatódol" (t. i. az ördög által).

19) Ezen mutató névmásokat : *ily* v. *ilyen* és *oly* v. *olyan, milyen* a székely népnyelv általában egy *j*-vel ejti : *ij, ijen* (mongolul : *ejn, ejmü) oj, ojan, mijen.*

20) A székely népnyelvben még divatban találjuk nemcsak a mássalhangzós (*t*-és) multat (például : *látott),* hanem az önhangzós multat (pl. *láta),* továbbá az összetett (lát vala) és régmultat (látott vót) is. Lássunk egykét példát. „Jó estét agygyon isten apám uram! — *Hozott* Isten, *mondá* az óriás; köszönd, hogy apádnak *szólítottál*, mett ha nem, egészen *bényellek vala.* — Elindultam, azt feleli Palkó, hogy szógálatot keressek, s a jó szerencse ide *vete* kjedhez..... Palkó *megtelepedett, vacsorált, elaluttak.....* Látok véghetetlen messze akkora fejérséget mint egy csillag; mi az apám uram? — Az a kiráj fellegvára, *felelé* az óriás.... *Leültek,* mind a ketten delet *ettek;* az óriás.... két kenyeret s két negyvenest délebédre *elkötött;* Palkót is *kénálá* (t. i. az alatt míg a két kenyeret elkötötte).... Palkó most egy gyönyörü tündöklő várat *látott,* a mijent soha még álmában sem *látott vót*" stb. stb. Bizon bizon! magyar iróink és tudósaink, még azok is, kik pályakérdéseket tűznek ki, és pályakérdésekre felelnek, a székely népnyelvből az igeidők használatára nézve bő tanulságot meríthetnének. V. ö. MÚLT IDŐK.

21) Azt sem vevők észre Kríza János egész gyüjteményében (30 ívnél több), hogy a székely népnyelv az ikes igék ragozása ellen vétene.

22) Ugyanezen gyüjtemény több ezer oly szóval gazdagítja a magyar nyelvet, melyek az általános magyar nyelvben ismeretlenek. (Lásd annak Tájszótárát). Ezek közt vannak olyanok is, melyek régente már divatoztak, de az általános magyar nyelvből kivesztek pl. *alít* (régiesen : *alajt*) am. vél, sejt; olyanok pedig igen számosan, melyek a szófejtésre világot vetnek, pl. *ezent* am. ezen szerént, s melyből kétségtelenül származott az *-ént* rag, innen a régieknél *vérént* való rokona am. *vérszerént* való rokona; s ebből lett az összetett *-ként* rag = *ki-ént*, s a *mint* (régiesen : *ment*) szó = mi-ént.

Még igen sok érdekest és figyelemre méltót hozhatnánk elé a székely népnyelvből, de itt nincs helye, hanem utasítjuk az olvasót Kríza Jánosnak többször idézett gyüjteményére : „Vadrózsák. Székely népköltési gyüjtemény."

SZÉKELYSÉG, (szék-ely-ség) fn. tt. *székelység-et*, harm. szr. —*e*. 1) A székely nevü magyarok, mint népség, vagy nemzet együtt véve. 2) Székelyföld. *Székelység hegyei, folyói, városai.*

SZÉKELYSZÁLLÁS, erdélyi falu Udvarhely székben; helyr. *Székelyszállás-ra, —on, —ról.*

SZÉKELYTELEK, falu Bihar m.; helyr. *—telek-re, —én, —ről.*

SZÉKELY-UDVARHELY, erd. mváros Udvarhely székben; helyr. *—Udvarhely-re, —én, —ről.*

SZEKÉR, (szek-ér) fn. tt. *szeker-et*, harm. szr. *—e*. Ékvesztő szavaink egyike, sőt palócz szóejtéssel rendesen és általában röviden hangzik : *szeker, szekerrel, szekeren, szekerhez* stb. Közönséges eredeti ért. kerekeken mozgó szárazföldi jármü, terhet hordani, kirándulni, utazni való. Ily széles értelemre mutatnak a régieknél előforduló *hintószekér, kocsiszekér, két kerekü szekér, László szekere* (gúnyosan emberek által húzott taliga, daczára a közmondatnak : *taliga nem szekér*). Szükebb és ma szokottabb értelemben különböztetésül a *hintó, kocsi, taliga* nevü járművektől, durvább, nagyobb, erősebb szerkezetü, kivált pedig teherhordásra való ilyetén jármü, mely közrendüeknél utazásra is használtatik. *Paraszt-, béres-, hosszú szekér. Ökörszekér, lószekér. Társzekér, tábori szekér, ekhós szekér*, melynek gyékény- vagy ponyvafödele van. *Fakó szekér*, mely nincs megvasalva. Közmondatok : *Fakó szekér kenderhám, mind a kettő rosz szerszám;* és : *Fakó szekér, kenderhám, nemes ember, szürdolmány. Félre szekér, jön a kocsi. Megy a szekér, ha hájazod. Hájas szekér hosszu út. Ha szekered nincsen, talpad készen legyen. Nincs oly rakott szekér, melyre több nem fér. Ó szekeret vasáért, vén asszonyt pénzeért el ne vegyed. Nem szénás szekér a szó, könnyü megfordítani. Kinek szekere farkán ülsz, annak a nótáját dúdold. Ne fuss oly szekér után, mely föl nem vesz. Terhes szekérnek, részeg embernek az Isten is kitér. Eb a fa szekere. Szekeren ment, gyalog jött.* A fölszerelt ökörszekér részei : *rúd, juha, nyujtó, lőcsök, rakonczák, oldalak, vendégoldalak, keresztfák, nyomórúd, kerekek, tengelyek, tézslák, csikoltók, jármok* stb. melyeket l. saját rovataik alatt.

Legvalószinübb, hogy a szekér haladó, mozgékony tulajdonságától kapta nevét, s gyöke *szök-* v. *szökik*, melyből lett *szökő, szökér*, vagy *zök*-től *zökér*, mint, csipő csipér, füző füzér, buvó buvár, futó futár stb. Az ö átváltozván rokon *e*-re lett *szekér*, mint *ketény, ecsém, fedél* stb. ezek helyett : *kötény, öcsém, födél*. Ezen alapfogalmi viszony van a latin *curro* és *currus*, a német *Wagen* és *wegen, bewegen*, a hellen ἄγω és ἅγαρα között. (Adelung). V. ö. KOCSI, HINTÓ.

SZEKÉRAL, v. —ALJ, v. —ALY, (szekér-al, v. alj v. —aly) ösz. fn. A szekér alapját tevő részek, ú. m. kerekek, tengelyek, nyújtó.

SZEKÉRBÉR, (szekér-bér) ösz. fn. Bér, melyet a szekéren szállítás, teherhordás fejében fizetni szoktak.

SZEKERCZE, fn. tt. *Szekerczé-t*. Bárdhoz hasonló, szélesebb lapú, rövid nyelü fejsze, melylyel a faragás alá vett fát kisimítják, különböztetésül a keskenyebb pilingáju fejszétől vagy baltától. A régieknél jelentett ily alakú hadi fegyvert is, milyennel szent László királyt festeni szokták. *Szekerczés szent László*, Vajda S. 3. k. 79. l. Egyébiránt tájszokásilag a fejszét is néhutt szekerczének nevezik.

Egyezik vele a mongol *szughurkhai* (une espèce d' arme, un glaive), latin *securis*, szláv *szekera*, t. i. mind rokon törzsből származnak, mely a mongolban : *szüke*, mandsu nyelven : *szuke* (hache, coignée), innen *szükele-kü* (hacher), továbbá a latinban *seco*, a szlávban *szekám*, a magyarban *szegni*. V. ö. SZEG, ige. Mélyhangon : *szakócza*, melynek gyöke közvetlenül a *szak, szakad, szakaszt* szókéval azonos.

SZEKEREMB, erdélyi falu Hunyad m.; helyr. *Szekeremb-re, —én, —ről.*

SZEKÉREMELŐ, (szekér-emelő) ösz. fn. Csavar- v. csigaféle eszköz, melynek segedelmével a szekeret, illetőleg annak egyik vagy másik tengelyét, kerekét fölemelik.

SZEKÉRERNYŐ, (szekér-ernyő) ösz. fn. Közönséges szekereken rendesen gyékényből vagy vászonból is készített födél.

SZEKERES, (1), (szek-er-es) mn. tt. *szekeres-t*, v. *—et*, tb. *— ek*. Szekérrel ellátott, szekéren dolgozó, szekérbe fogott. *Minden telkes gazda szekeres, de a zsellérek között csak némelyek szekeresek. Szekeres napszámosok. Szekeres lovak.* Midőn főnév, több. *—ek*. Ekkor személyt jelent, ki holmit bérben, szekéren hordani, szállítani szokott, azaz, fuvarost. *Áruk, katonaság szállítására fogadott, berendelt szekeresek.*

„Bácsi szekeresek útnak indulának,
Útnak indulának, Eger városának."
Vitkovics.

SZEKERES, (2), KIS—, NAGY—, faluk Szathmár m.; helyr. *Szekeres—re, —en, —ről.*

SZEKERESÁGY, (szekeres-ágy) ösz. fn. Kihuzó ágy, valamely más ágy alatt, melynek négy alacson lábán négy kis kerék van s ezek segitségével akkor huzzák ki, midőn használni akarják; máskép : *kerekeságy, tolóágy.*

SZEKERESKÉDÉS, (szek-er-es-kéd-és) fn. tt. *szekereskédés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Foglalkodás, kereseti mód, melyet valaki gyakorol, midőn holmit bizonyos díjért szekéren hordani, szállítani szokott. *Szekereskedésből élni.*

SZEKERESKÉDIK, (szek-er-es-kéd-ik) k. m. *szekereskéd-tem, —tél, —ett.* Szekeresképen foglalkodik, terhet hord, szállít s ezzel keresi kenyerét. l. SZEKERES.

SZEKERESSÉG, (szek-er-es-ség) fn. tt. *szekeresség-et*, harm. szr. —*e*. Szekeresi foglalkodás, keresetmód.

SZEKERES-TÖRPÉNY, erdélyi falu B. Szolnok m.; helyr. —*Törpény-be, —ben, —ből.*

SZEKEREZ, (szek-er-ez) önh. m. *szekerez-tem, —tél, —ett*, par. —*z*. Szekéren hord, szállít valamit; fuvaroz, tájdivatosan : fóroz; a szekérbe fogott ökröket, lovakat hajtja.

SZEKEREZÉS, (szek-er-ez-és) fn. tt. *szekerezés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Teherhordás, teherszállítás szekéren, különösen fogadott bér mellett.

SZEREREZŐ, (szek-er-ez-ő) mn. és fn. tt. *szekerező-t*. Aki holmit szekéren hordani, szállítani szokott, fuvaros. Különösen hadjárásban, és hadszervezetben katona, ki a hadviseléshez szükséges szereket, pogygyászokat, álgyukat vontatja.

SZEKÉRFOGAT, (szekér-fogat) ösz. fn. A szekér vontatására alkalmazott állati erő, pl. *ökör-, lófogat* stb.

SZEKÉRGYÁRTÓ, (szekér-gyártó) ösz. fn. Mesterember, ki szekereket készít; szokottabban : *kerékgyártó;* németesen *bognár*, tótosan *kollár.*

SZEKÉRKAS, (szekér-kas) ösz. fn. Kasnemü vesszőfonadék, melyet némely tájakon, kivált a teherszállító szekerek oldalai közé helyeznek.

SZEKÉRKE, (szek-ér-ke) kicsinző fn. tt. *szekérké-t.* Kis, könnyü szekér, milyenek az úgy nevezett csilleszekerek Bakonyban. Érsekujvárott régebben kerekeken mozgó deres, melyen a büntetteseket csapni, korbácsolni szokták.

SZEKÉRKENŐ, (szekér-kenő) ösz. fn. 1) Személy, ki a szekeret keni. 2) Holmi zsiradék, melylyel a szekér tengelyeit időnként megkenik, hogy a kerekek könnyebben forogjanak : háj, kulimász, vagyis fenyőszurokból főzött kátrány. *Félek tőle mint a szekérkenőtől.* (Km.).

SZEKÉRKENŐCS, (szekér-kenőcs) ösz. fn. l. SZEKÉRKENŐ, 2).

SZEKERKÉZÉS, (szek-er-ke-éz-és) fn. tt. *szekerkézés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Kisebb szekéren rövid kirándulás. V. ö. SZEKERKÉZIK.

SZEKERKÉZIK, (szek-er-ke-éz-ik) k. m. *szekerkéz-tem, —tél, —ett.* Kisebbfajta szekéren, mulatságból rövid kirándulást, sétautat teszen, kocsikázik.

SZEKÉRLÁNCZ, (szekér-láncz) ösz. fn. Láncz, a teherhordó szekereken, melylyel a felrakott holmit, s az oldalakat, saraglyát, nyomórudat stb. megerősítik.

SZEKERNYE, fn. tt. *szekernyé-t.* Molnár A. és Calepinus latinozata szerént *ocrea, gallica*, azaz, lábszárakat takaró süvegkapcza, vagy bőrből való szár. *Pakróczos talpatlan szekernye* (Calep.), melyhez leginkább hasonló az úgy nevezett *gamache*, vagy *fekete kapcza, csarapa*, milyet ezelőtt az osztrákbirodalmi, nem magyar gyalogkatonák viseltek. *Vevék eszekbe, hogy lóbőr a szekernye.* (Pázmán Kal. 530. l.). Mások szerént magas száru saru, latinul cothurnus, s ez értelemben a szomorújáték jelmeze, *szekernyében beszélni*, in cothurnis loqui, azaz, tragicai nyelven.

E szó, mint jelentéséből kitetszik, a rokon hangu *szekér, szekercze*, szókkal semmi öszvefüggésben nincsen, s valószinüen idegen eredetü, talán a latin *soccus, socculus*, vagy német *Socke* (nálunk a köznépnél : *Sockerl*) után képeztetett. Dankovszky szerént a szláv nyelvekben : *skornye* am. saru (a német *Stiefel*).

SZEKÉRNYOM, (szekér-nyom) ösz. fn. Nyom, melyet a haladó szekér kerekei hagynak maguk után, kerékvágás vagy vágány.

SZEKÉRNYÚJTÓ, (szekér-nyújtó) ösz. fn. A szekéralynak azon rúdnemü része, mely az első és hátulsó tengelyt öszveköti.

SZEKÉROLDAL, (szekér-oldal) ösz. fn. Lajtorjához hasonló rácsos készület a fölszerelt, mely szekér jobb és bal részén végig nyúlik. Egyébiránt vannak nem rácsos, pl. deszkákból szerkezett szekéroldalak is. Továbbá így hívják azon tért is, melyet ez oldalak körülvesznek. *Oly kevés szénája termett, hogy alig tölt meg egy szekéroldalt.*

SZÉKERÖLTETÉS v. —ERŐTETÉS, (széköltetés) ösz. fn. Nehéz székürülés, vagyis szorulás, midőn valakit az úgy nevezett nagy szükség sürget, szorongat, de sikeretlenül.

SZEKÉRPÉNZ, (szekér-pénz) ösz. fn. A bérbe fogadott szekérért, illetőleg szállitásért fizetett pénz.

SZEKÉRPOSTA, (szekér-posta) ösz. fn. Leveleket, személyeket s némely málhákat szekéren (kocsin) vivő posta.

SZEKÉRRÚD, (szekér-rúd) ösz. fn. A szekér első tengelyéhez kapcsolt rúd, melyhez a vonó állatokat fogják. A lovas szekérrúd felhérczczel, és kisafával, az ökrös szekérrúd járommal van fölszerelve. V. ö. TÉZSLA, RÚD.

SZEKÉRSZÍN, (szekér-szín) ösz. fn. Gazdasági épület, félhaj, vagy mint néhutt nevezik, szekérállás, félszín, félszer, mely alatt a szekereket tartják.

SZEKÉRTENGELY, (szekér-tengely) ösz. fn. A szekér nevü járműnek tengelye. V. ö. TENGELY.

SZEKÉRÚT, (szekér-út) ösz. fn. Út, melyen szekerek járnak, különböztetésül a gyalogúttól, ösvénytől. *Szekérút mentében.*

SZEKÉRVÁM, (szekér-vám) ösz. fn. Szekerektől (kocsiktól) szedetni szokott vámpénz.

SZEKÉRVÁR, (szekér-vár) ösz. fn. Régi hadviselésben táborozás, csatázás alkalmával sáncz gyanánt öszveállított szekerek, hogy az ellenség nyomulása ellen akadályul, védelmül szolgáljanak.

SZEKÉRZET, (szek-ér-ez-et) fn. tt. *szekérzet-et*, harm. szr. —*e*. Szekerek és ezekhez tartozó készülékek összesége a katonaságnál. (Fuhrwesen).

SZÉKÉS v. SZÉKES, (1), (szék-és) mn. tt. *székés-t* v. —*et*, tb. —*ek*. 1) Egy vagy több székkel ellátott, fölszerelt; nem széktelen. *Székes terem, színházi karzat, sétatér.* 2) Hol valamely főszemélynek, méltóságnak, fejedelemnek állandó széke, lakhelye van. *Székes város. Székes egyház, templom.* (Ecclesia cathedralis).

SZÉKES, (2), erdélyi falu Maros[n] székben; helyr. *Székes-re*, —*en*, —*ről*.

SZÉKES, (3), l. SZÍKES.

SZÉKESEGYHÁZ, (székes-egyház) ösz. fn. l. SZÉKESTEMPLOM.

SZÉKES-FEHÉRVÁR v. —FEJÉRVÁR, sz. kir. város Fehérvármegyében, hajdan több királynak koronázási és székhelye; helyr. —*Fehérvár-ra*, —*on*, v. —*ott*, —*ról*.

SZÉKESKANONOK, (székes-kanonok) ösz. fn. Székeskáptalan tagja. V. ö. SZÉKESKÁPTALAN.

SZÉKESKÁPTALAN, (székes-káptalan) ösz. fn. Püspök vagy érsek székhelyén létező (püspöki vagy érseki) káptalan; különböztetésül a társaskáptalantól.

SZÉKESTEMPLOM, (székes-templom) ösz. fn. Püspöki, érseki, főérseki templom. (Ecclesia cathedralis).

SZEKESÚT, falu Temes m.; helyr. *Szekesút-ra*, —*on*, —*ról*.

SZÉKETLŐ SZEM, székely tájszólás szerént tulzó kicsinyitésként használtatik, pl. *egy szeketlő szemet sem hagyott.* (Kriza J.). V. ö. ZEKETLŐ.

SZÉKFIA, (szék-fia) ösz. fn. A székelyeknél am. törvényszék tagja, itélő biró, újabban alkotott szóval: *ülnök*. (Assessor).

SZÉKFONÓ, (szék-fonó) ösz. fn. Kézmives, iparos, ki nádból, vesszőből, szalmából, kukoriczahéjból székületeket fon.

SZÉKFÖLD, l. SZÍKFÖLD.

SZÉKFŰ, l. SZÍKFŰ.

SZÉKFŰVIRÁG, l. SZÍKFŰVIRÁG.

SZÉKHÁT, (szék-hát) ösz. fn. A széknek fölemelkedő része, melynek a hátat neki lehet vetni, támasztani.

SZÉKHELY, (szék-hely) ösz. fn. Hely, illetőleg vár, város stb., melyen valamely hatóság, törvényszék stb. megtelepedett, és rendesen működik.

SZÉKKAR, (szék-kar) ösz. fn. A széknek jobb és bal oldalán emelkedő támasz, melyen az ülő nyugtathatja karjait.

SZÉKLA, fn. tt. *széklá-t*. B. Szabó D. szerént tutaly rúdja, melylyel a szárazra kiköttetik. Eredetét illetőleg talán am. széklő azaz telepítő, megszállító.

SZÉKLÁB, (szék-láb) ösz. fn. Állati lábakhoz hasonló támaszok, melyeken a széknek ülésül szolgáló lapja áll; így hívják a lugzócseber alatt álló lábas készüléket is.

SZÉKLÁBFÚRÓ v. —FÚRU, (szék-láb-fúró v. —fúru) ösz. fn. Asztalosok eszköze, melylyel a csavaron vagy szegre járó széklábakat kifúrják.

SZEKLENCZE, falu Máramaros m.; helyr. *Szeklenczé-re*, —*n*, —*ről*.

SZEKLICZE, fn. tt. *szekliczé-t*. Növénynem az együttnemzők seregéből s egyenlőnősök rendjéből; vaczka polyvás, sertés; fészke tojásdad, födelékes, pikkelyei többnyire tövishegyűek; bóbitája polyvás szőrös, vagy nincs. (Carthamus). Fajai: *sáfrány, gordon* szeklicze.

Legvalószínűbb, hogy nevét sörtés, tövises, s mintegy szeges tulajdonságától kapta, minélfogva elemezve *szeglicze*, a *szeg* gyöktől, és *szegel* törzsöktől, mintha volna *szegelőcze, szegelicze*.

SZÉKMÍVES, (szék-míves) l. SZÉKCSINÁLÓ.

SZÉKMŰ, (szék-mű) ösz. fn. A bányászoknál am. a német *Stockwerk*, azaz, bányajárások, és bányatelepek többsége, melyek bizonyos helyen érintkeznek, és egyesülnek. Köz ért. székül szolgáló, vagy székhez hasonló mű, alkotvány.

SZÉKÓ, falu Ung m.; helyr. *Székó-ra*, —*n*, —*ról*.

SZÉKOSZLOP, (szék-oszlop) ösz. fn. Szarufát tartó oszlop.

SZÉKPÁRKÁNY, (szék-párkány) ösz. fn. Valamely talapzat párkánya.

SZÉKPONT, (szék-pont) ösz. fn. A körnek középpontja. Hasonlat után a tojásnak, fának stb. székétől átv. értelmű szó.

SZÉKREKEDTSÉG, (szék-rekedtség) ösz. fn. L. SZÉKDUGÚLÁS.

SZEKRÉNY, fn. tt. *szekrény-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Általán, különféle alakú, és nagyságu, vagy egy osztatlan öbölből, vagy fiókokból álló bútornemű készület, melybe holmit helyezni, rakni, zárni szoktunk. *Könyvszekrény, ruhaszekrény. Polczos, fiókos szekrény. Konyhaszekrény. Lisztes, szalonnás szekrény. Pohártartó, edényes szekrény. Szekrénybe zárni a pénzt.*

Úgy látszik, hogy a latin *scrinium* után képeztetett, valamint a német *Schrein, Sckrank*, szláv *skrinya* is stb.

SZEKRÉNYÁGY, (szekrény-ágy) ösz. fn. Szekrényhez hasonló állvány v. készület, melyben az ágyneműt nappal zárva tartják, s éjjel vagy alvás idején a szekrényt ki- vagy szétnyitva, ki- v. szét-

húzva alvóhelyül használják. Ilyenekül tekinthetők az úgynevezett tolóágyak (szekeres vagy kerekeságyak) s a hajókon levő emeletes fekhelyek is.

SZEKRÉNYKE, (szekrény-ke) kicsiny. fn. tt. *szekrényké-t.* Kis kézi, vagy utravaló szekrény ; kis láda.

SZÉKREVÁGÁS, (székre-vágás) ösz. fn. A húsárusoknál a marhának fölkonczolása kimérés végett, az úgy nevezett mészárszékben, vagy egyszerüen, székben.

SZÉKREVÁGÓ, (székre-vágó) ösz. fn. Husárus, ki marhát vág, hogy azt a mészárszéken kimérje.

SZÉKSÉRTÉS, (szék-sértés) ösz. fn. A törvényszék, s illetőleg annak birái ellen szóval vagy irásban elkövetett olyan sértés, melylyel valaki azokat birói működésök, itélethozásuk illetlen gyalázásával bántalmazza.

SZÉKSÓ, l. SZIKSÓ.

SZEKSZEMONTA, fn. tt. *szekszemontá-t.* Motyó, holmi czeleczula, retyemutya, poggyász ; máskép : *ekczemoncza.* Idegen alaku és eredetü szónak látszik, melyek az olasz *saccomanno* vagy *saccomesso*-ra emlékeztetnek, s talán a külföldi katonaság útján lopódzott be.

SZEKSZENA, fn. tt. *szekszená-t.* A teherhordó barmok nyerge, a felrakott motyóval, poggyászszal együtt ; honnan : *szekszenás ló, öszvér, szamár.* Idegen szónak látszik. (Saumsattel ?).

SZEKSZENÁS, (szekszena-as) mn. tt. *szekszenás-t* v. *—at,* tb. *—ak.* Szekszenával terhelt. V. ö. SZEKSZENA.

SZEKSZINÁS, mn. tt. *szekszinás-t* v. *—at,* tb. *—ak.* Balaton vidékén am. boros, félrészeg, pityókos ; talán a szekszenával terhelt szamár vagy öszvér tántorgásától vett hasonlatnál fogva.

SZÉKTÖRÉS, (szék-törés) ösz. fn. 1) Tulajd. ért. a szék nevű bútornak rontása; eltörése. 2) Átv. ért. törvényszék ellen elkövetett sértés.

SZÉKUDVAR, falu Arad m.; helyr. *—udvarra, —on, —ról.*

SZÉKÚJÍTÁS, (szék-újítás) ösz. fn. A vármegyei stb. rendszerben alkotmányos joggyakorlat, melynélfogva a kebelbeli választók megyei tisztviselőket időszakonként szavazás vagy felkiáltás által újonnan választanak ; máskép : *tisztújítás.*

SZÉKÜLÉS, (szék-ülés) ösz. fn. A törvényszék tagjainak hivatalos együtt léte, és tanácskozása.

SZÉKÜLŐ, (szék-ülő) ösz. mn. és fn. Ki a törvényszékben, mint annak tagja részt vesz, újabb alkotású szóval : *ülnök. Székülő birák.* A régi rendszerben a megyei székülők neve *táblabiró* volt.

SZÉKVÁNKOS, (szék-vánkos) ösz. fn. A széknek ülőlapjára alkalmazott vánkosféle mü. *Csöpüvel, tehén-, lószőrrel kitömött, rugalmas székvánkos.*

SZÉKVÁROS, (szék-város) ösz. fn. Város, melyben az illető ország, birodalom stb. feje lakik. *Az osztrák birodalom székvárosa Bécs, a magyaré Buda-Pest.*

SZEL, áth. m. *szel-t.* Tömör, vagy szilárd szövetü testet éles eszközzel hasábokra metsz, vág. *Kenyeret karéjokra, húst falatokra, konczokra szelni. A szalonnából, sajtból egy darabot leszelni. A dinnyét gerezdekre szelni. Ollóval a papírivből egy negyedet leszelni. Valamit fürészszel ketté szelni.* Átv. mondjuk akármily tömör testről, mely haladása, mozgása közben a levegőt vagy vizet ketté hasítja. *A repülő madár szeli a levegőt. A sajkák, hajók szelik a folyó habjait.* Egyezik vele mongol nyelven *szeil-kü* v. *szejlekü,* v. *szejlö-kü* (decouper, tailler stb.), továbbá mongol és mandsu nyelven : *szeleme* (épée, sabre, glaive); ide sorozható mély hangon *szalga-khu* (séparer, détacher, diviser, partager, isoler, tirer, deriver); ezen igétől : *szal-khu* v. *szalo-khu* (se séparer, être partagé, détaché, isolé stb.); csagataj *csal-mak* lapp nyelven : *čole-*, vogul ny. *sil-* stb. V. ö. SZEG, VÁG, HASÍT. Gyöke azon *sze,* mély hangon *sza,* mely több szóban a részeknek egymástól elválását, vagy a testnek bizonyos iránytól távolodását jelenti, miről részletesebben l. SZE, (2), elvont gyök v. gyökelem. V. ö. SZALU, SZALUL; SZAB, SZAK; SZÉL, (2).

SZÉL, (1), fn. tt. *szele-t,* harm. szr. *—e.* Ékvesztő szavaink egyike, palóczosan ejtve : *szeel* v. *sziel,* v. *szeil.* A Müncheni codexben állandóan rövid *e-* (è)-vel jön elé : „Megálla a szel“ (ventus). „És lön szelnek nagy fergetege.“ „Szeltől ingandó nádat“ (46, 90, 141. stb. lapokon). Különbözik a térnek, illetőleg testnek két oldalát jelentő *szél*-től, mely az idézett codexben is mindig megtartja ékezetét. „Mennynek négy szélitől fogván“ (68. l.). Tájszokásilag így is ejtetik *szíl.* Szoros ért. a sebesebb mozgásba hozott légnek azon fülbeható tulajdonságát, vagyis hangját jelenti, mely folytonos *sz* gyanánt hallik (lásd végül). *Hideg, meleg, langyos, csipős, nedves, szárító szél. Al szél, fel szél. Széllel menni,* azon irányban, mint a szél fú ; ellentéte : *szél ellen menni ;* mindkettőt átvitt értelemben is használják, t. i. az elsőben : a körülményekhez alkalmazkodni ; az utóbbiban : a körülményekkel daczolni. *Északi, keleti, déli, nyugoti szél. Tót szél,* mely a karpatoktól délnek fú. *Balaton szele,* a Győri vidékre nézve déli szél. *Pásztás szél* rövid időközökben és csak tájanként meg-megjelenő szél. *Annyi, mint a Mátra szele.* (Km.). *Vak Tamás szele, keleti szél. Nemere szél,* a székelyeknél igen mérges északi szél (a Nemere hegyétől). *Ki szelet vét, vihart arat.* (Km.). *Szél a tölgyet ledönti, de a náddal nem bír.* (Km.). *Szelet fontol* v. *szeleket horgász.* (Km.). *Nem él az ember széllel.* (Km.). *Belé szorították a szelet,* megfojtották. Szélesb ért. a levegőnek különféle hangokat ütő sebesebb mozgása, honnan e változatok : *zivatar, zegernye, vihar, förgeteg,* továbbá, *fú, fütyöl, sipol, súg, susog, suhog, sivít, üvölt, süvölt, zúg, mormog, dudál, tutul* a szél stb. A hajósoknál még előfordúlnak e kifejezések : *szél alá,* v. *szél alatt,* v. *széllel alá,* v. *széltől el, ki,* azaz a hajónak szélmentes oldalára vagy oldalán (leewärts); innen : *szélalatti oldal vitorlát szél alá fordítni*

(abbrassen), a szél alatti vitorlaszárakat meghúzni, hogy a vitorlák a szélnek jobban táruljanak; *szélbe fordítni* (brassen) vitorlát fordítni, meghúzni; *széllel szembefordítni* (back brassen); *szélnek hátat fordítni; széllel futni, haladni; széllel fordúlni; szélnek* vagy *szél ellen fordúlni; vitorlát szélnek tárni* (vollbrassen); *szélnek tartani* (anlafen) stb. Átv. az állati test belsejében, különösen a gyomorban, belekben keletkező s vagy a torkon felböfögő, vagy a végbélen kiomló könnyfélé büzlég. *Szelek bántják. Megy tőle a szél.* Élettani ért. betegség neme, mely a testnek valamely részét hirtelen, mintegy szél gyanánt megüti, s vagy megbénítja, vagy folytonos mozgásban, reszketésben tartja (hemiplexia). V. ö. GUTA. *Karját, nyelvét, egyik oldalát megütötte a szél.* Képes kifejezéssel; *szele jár* v. *szele hallik valaminek*, azaz, előhíre, mely gyanítva, suttogva terjed; *rosz szél fú felőle*, gyanús hírben áll; *szelét venni valaminek*, alattomban értesülni róla; *szélnek ereszteni* v. *bocsátani*, martalékul hagyni, pusztulni engedni; *nagy széllel járni, nagy szelet ütni* v. *szelet csapni*, azaz, nagy zajjal, hirtelenkedve, hányiveti módon mutogatni, fitogtatni magát, honnan a *szeleverdi, szeleburdi, szélcsapó, szélpila* gúnyos kifejezések.

Alapfogalomban egyezik mind azon szókkal, melyek a sebességnek, sietésnek, sirülésnek stb. sziszegő *sz* vagy suhogó *s* hangját utánozzák; s legegyszerűbben van meg a török *esz-mek* (= fúni) szóban; továbbá egyezik azon idegen szókkal, melyek magát ezen légtüneményt is *sz, s* rokon gyökhangokkal fejezik ki, mint legközelebb a mongol *szalkin* (Wind), a latin *spirat, spiritus, sibilus, sibilat;* ide tartoznak azon szók is, melyek ajakhanggal kezdődvén fuvást, mintegy a levegőnek továbbra tolulását fejezik ki, mint: *fú*, sínai nyelven is *fú*, a latinban *flat*, a németben *wehen, blähen* stb. A finn nyelvekben *sz* helyett tompább *t*, a törökben lágyabb *j* hangzik; amott: *tuuli, töl, tyl*, emitt: *jel, jil.* A magyarban is van *tutul, dúdúl.* Rokon vele alapfogalomban vagyis a sebesség természeti hangjának utánzásában a *száll* ige is, egészen hasonló módon a mongollal, melyben mint föntebb érintők, *szalkin* am. szél és *szoila-khu* (mandsu nyelven: *szoilo-me*) am. szálli-ni, repülni.

SZÉL, (2), fn. tt. *szél-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. A légmozgást jelentő *szél*-től főleg abban különbözik, hogy ékezetét mindig megtartja: *széle, szélés, szélü, szélez;* továbbá a tisztább kiejtés szerént valamivel élesebben hangzik, miért némi tájszokással *szíl, szíles, szílü, szílez;* ellenben a légmozgató szél tompábban hangoztatja az *e*-t, mintha nem volna egyéb megnyujtott, vagy kettőzött rövid *e*-nél: *szeel.* V. ö. SZÉL, (1). Hasonló hangejtési viszony van az *ér* (pervenit) és *ér* (vena), az *ég* (coelum) és *ég* (ardet), *fél* (dimidium) és *fél* (metuit) között. 1) Tágabb ért. bizonyos területnek vagy testnek külső pontjai, vonalai, végei, melyek azt mintegy kerítik, s annak középpontjától legtávolabb esnek. *Ország, vármegye, város széle*, azaz, véghatára. *Tulsó, innenső szél; jobbik szél, bal szél; alsó szél, felső szél. Határszél, erdőszél, tószél. Szája széle*, azaz ajaka. *Szélementében végig* v. *szélementire végig*, (székely szólás). *A nyomtatott lapnak tisztán hagyott széleit beírni. A papiriv széleit körülnyírni. A rét bal szélén kezdeni a kaszálást, gyüjtést. A ruha széleit beszegni, fodrozni, prémezni.* 2) Szorosb ért. mint a hosszusággal és magassággal viszonyló térmérték jelenti azon egyenes irányban vett vonalat, mely valamely területnek vagy testnek hosszmentét általszegi, s annak egyik oldalától a másikig nyúlik. *E végposztó hossza húsz, széle* (szélessége) *két rőfnyi. Megmérni a szántóföld szélét, hosszát. Valamely terület szélét annak hosszával sokszorozni. Két szélben, másfél szélben venni a gatyaszárnak való vásznat. Egy szél a vitorlavászonból. Széle hossza mindegy*, azaz, négyszögü, vagy alacson vastag.

Gyöke azon elvont *sze*, melyből *szédít, szédül, szédeleg*, ideoda irányzott mozgásra vonatkozó szók is eredtek, s rokona az alapfogalomban egyező *té*, mint *téved, tévelyeg, tébolyog, tékozol, tétova, téltül* származékok gyöke. Vogul nyelven: *sel, sil* am. oldal, part; finn nyelven *syrjä* (margo). A mongol *szal-khu* v. *szalo-khu* (se séparer, être pártagé, détaché, isolé), közelebb a magyar *szél-ed-ni* igével rokon. V. ö. SZE, (2), elv. gyök v. gyökelem; és SZEL.

SZÉLANYA vagy —ANYJA, (szél-anya v. —anyja) ösz. fn. Az épületek ormára alkalmazott kakas, vagy zászló, vagy néha nyil alakú mü rézből, bádogból, vasból stb. mely a szélnek érintésére ideoda forog, s annak járását, irányát mutatja; máskép: *szélforgony szélmutató*, s különösen ha kakas alakja van: *szélkakas.* L. SZÉLMUTATÓ.

SZÉLBAJ, (szél-baj) ösz. fn. A gyomorbeli széltől eredő bántalom.

SZÉLBILLENTYŰ, (szél-billentyü) ösz. fn. Billentyü, melynek megnyomására a szél ki vagy bejár; máskép: *szelentyü, szelep.* (Ventillum).

SZÉLBODOR, (szél-bodor) ösz. fn. A ruhák széleit kerítő, diszítő bodor.

SZÉLCSAPÁS, (szél-csapás) ösz. fn. 1) A szélnek valamely térre, tárgyra közben-közben erősebb nyomása, hatása. 2) Átv. ért. szeleverdiség.

SZÉLCSAPÓ, (szél-csapó) ösz. fn. Szeleverdi, szelekótya, hányiveti, sok szóval, zajjal járó, magát feltünő viselettel fitogtató ember.

SZÉLCSÉCS, (szél-csécs) l. SZÉLHIMLŐ.

SZÉLCSÉND, (szél-csend) ösz. fn. A levegőnek nyugott, nesztelen, mozdulatlan állapota, különösen mely a szélnek csillapodását követi.

SZÉLCSÉNDÉS, (szél-csendés) ösz. mn. Szél nélküli, nesztelen. *Szélcsendes idő, nap, éj. Szélcsendes tenger.*

SZELCSOVA, falu Krassó m.; helyr. *Szelcsovára, —n, —ról.*

SZÉLCSŐ, (szél-cső) ösz. fn. Általán cső, melyből a levegő sebesebb mozgással szél gyanánt ömlik ki, pl. a fújtatónak szélcsöve.

SZELCZ, falu Nógrád m.; helyr. *Szelcz-re, —en, —ről.*

SZELCZE, falu és puszta Gömör m.; helyr. *Szelczé-re, —n, —ről.*

SZÉLDAG, (szél-dag) ösz. fn. Fehér, fényes és pöffedékeny, fájdalom nélküli daganat, mely itt-ott a sejtszövetekben a bőr alatt szokott összegyűlni. (Emphysema).

SZELDE, (szel-de) fn. tt. *szeldé-t.* A székelyeknél 1) am. igen erős, csipős szél; 2) am. szeleverdi.

SZELDEL, (szel-del) gyak. áth. m. *szeldel-t.* Folytonosan, több hasábra, gerezdre, részekre szel valamit. *Kenyeret, sajtot, szalonnát, húst szeldelni a vendégeknek. Fölszeldelni a dinnyét. Az ekevas barázdákra szeldeli a földet. Papírt szeldelni.* Átv. *a levegőt szárnyakkal, a vizet sajkával szeldelni.* Ez igének összetett képzője (del = ed-el) gyakorlatos jelentésü. V. ö. SZEL.

SZELDELÉS, (szel-del-és) fn. tt. *szeldelés-t,* tb. *—ék,* harm. szr. *—e.* Gyakori, folytonos, több részre, hasábra választó szelés.

SZELDELET, (szel-del-et) fn. tt. *szeldelet-ét,* harm. szr. *—e* v. *—je.* l. SZELETKE.

SZELDELŐ, (szel-del-ő) mn. és fn. tt. *szeldelő-t.* 1) Aki valamit szeldel, különösen, ki az ételeket, sülteket konczokra metéli. 2) Amivel szeldelnek. *Szeldelő konyhakés.*

SZELDELT, (szel-del-t) mn. tt. *szeldel-et.* Amit darabokra, hasábokra, konczokra, gerezdekre stb. szeldeltek, metéltek. *Szeldelt kenyeret, sajtot, dinnyét rakni a vendég elé. Szeldelt papír, szövet.* V. ö. SZELDEL.

SZÉLDESZKA, (szél-deszka) ösz. fn. 1) A deszkává hasogatott, fürészelt faderéknak külső része, melynek egyik oldala féldomború, különböztetésül a *bél-* v. *középdeszká-tól,* mely mindkét oldalon lapos. 2) Általán valaminek szélét, külsejét képező deszka, pl. mely építéskor a boltívnek tartalékul szolgál, vagy az ágynak oldaldeszkái stb.

SZELE, MÁTRA—, falu Nógrád, TÁPJÓ—, v. TÁPIÓ—, Pest m.; helyr. *Szelé-re, —n, —ről.*

SZELEBERDI, l. SZELEVERDI.

SZELEBURDI, l. SZELEVERDI.

SZELEBURDISÁG; SZELEBURDISKODIK, l. SZELEVERDISÉG; SZELEVERDISKEDIK.

SZELECZ, faluk Hont, Trencsén és Zólyom m.; helyr. *Szelecz-re, —én, —ről.*

SZELECZKE, erd. falu B.-Szolnok m.; helyr. *Szeleczké-re, —n, —ről.*

SZELÉD, régiesen am. szelíd; l. ezt.

SZÉLED, (szél-ed) önh. m. *széled-t.* 1) Mondjuk seregbe gyült népről, vagy más élő lények sokaságáról, midőn egymástól különféle irányban eltávolodnak, elválnak, szétoszolnak. *A látványra összecsődült nép széledni kezd. A legelőre kihajtott csorda elszéledt. Gyakorlat után elszélednek a katonák.* 2) Átv. mondjuk némely élettelen testekről, midőn részeik elválnak, elszakadnak, s mintegy eltünnek. *Dél felé elszéled a köd, a felhö. Széled a daganat.* Képes kifejezéssel: *széled a bú, a gond,* midőn múlóban van. 3) Kitágúl, szétterjed, azaz, alkatrészei mintegy eltávolodnak a középponttól. *Széled a hízó állat teste, háta. Sodrófa alatt széled a tészta.*

E szónak közvetlen törzse a terjedési határvonalt jelentő *szél,* s gyöke azon *sze,* mely több származékaiban szórakozásra, távolodásra vonatkozik, s rokon a *té, tá, sza* gyökökhöz. Rokon hozzá a mongol *szal-khu* v. *szalo-khu.* V. ö. SZÉL, (2).

SZÉLEDÉS, (szél-ed-és) fn. tt. *széledés-t,* tb. *—ék,* harm. szr. *—e.* A gyügésznek azon állapota, vagy változása, midőn gyürészei egymástól elszélednek. V. ö. SZÉLED.

SZÉLEDÉZ, (szél-ed-éz) gyak. önh. m. *széledéz-tem, —tél, —ett,* par. *—z.* Folytonosan, vagy, lassan-lassan széled, oszol, egymástól elválik, távolodik. *A köz mulatóhelyekről este felé széledez a nép. Széledeznek a felhők, s derülni kezd.* V. ö. SZÉLED.

SZÉLEDÉZÉS, (szél-ed-éz-és) fn. tt. *széledézés-t,* tb. *—ék,* harm. szr. *—e.* Bizonyos sereg, sokaság tagjainak, illetőleg részeinek folytonos széledése. L. SZÉLEDÉS.

SZÉLÉG, (szél-ég) gyak. önh. m. *szélég-tem, —tél, —ett.* Ide-oda, szerteszét csavarog; ma szokottabban: *szélleng,* és általánosan: *lézeng.* Élt e szóval Faludi, ‚Nemes Asszony' 186. l. Képeztetésre hasonló hozzá: *oldalog.*

SZÉLÉGÉS, (szél-ég-és) fn. l. LÉZENGÉS.

SZELEKÓLA, (szele-kóla) l. SZELEVERDI.

SZELEKÓTYA, (szele-kótya azaz szele-kótó) fn. tt. *szelekótyá-t.* L. SZELEVERDI.

SZELEL, (1), (szel-el) áth. m. *szelel-t.* Polyvás, szemetes gabonaszemeket, vagy más magvakat lapáttal a levegőbe szór, vagy rostán átbocsát, vagy magasra tartott edényből kiereget, hogy polyváját, szemetét a szél elvigye, s ez által megtisztuljon. *Kinyomtatott buzát, rozsot szelelni.* Továbbá, dohtól, penésztől, stb. szél által megtisztít valamit. *Szeleld meg ha dohos, mint a vajkai asszony a lisztet.* (Km.). V. ö. PALOL, PELEL.

SZELEL, (2), (szel-el) önh. m. *szelel-t.* 1) Mondjuk csőről, vagy résről, melyen a belefújt levegő szabadon jár; tájdivatosan túl a Dunán: *szenel, szenyel. Szelel a pipa, pipaszár. Nem jól szelel a fújtató.* 2) Képes kifejezéssel, *elszelelni valahonnan,* am. eliszkódni, elszökni, s mintegy szél gyanánt elsuhanni.

SZELELÉS, (szel-el-és) fn. tt. *szelelés-t,* tb. *—ék,* harm. szr. *—e.* 1) Midőn áth. igéből származik, am. gabonaszemek, vagy más magvak tisztítása szórás és szél által. 2) Csőnek, résnek tulajdonsága, vagy állapota, midőn szabad légjárása van. V. ö. SZELEL, (1); (2).

SZELELŐ, (szel-el-ő) mn. tt. *szelelő-t.* 1) Aki valamit szelel, vagyis szél által a szeméttől, polyvától megtisztít. 2) Ami a léget, szelet általereszti. *Szelelő pipaszár, fújtató.* Használtatik főnevül is, mi-

dőn rést, likat jelent, melyet a levegő szabad járása végett szoktak hagyni, vagy csinálni.

SZELELŐABLAK, (szelelő-ablak) ösz. fn. Az ablaknak egy része, melyen a levegőt ki s be lehet bocsátani.

SZELELŐLYUK, (szelelő-lyuk) ösz. fn. Lyuk az épület valamely részén, pl. az éléskamra, a pincze falán, az ablakon, hogy a levegő szabadon járjon ki s be rajta; ezt a pinczékben *léleklyuk*-nak is nevezik.

SZELELŐROSTA, (szelelő-rosta) ösz. fn. Nagyobbféle gépnemű rosta, mely által a polyvás, szemetes gabonát megtisztítják.

SZELELŐTŰZHELY, (szelelő-tűzhely) ösz. fn. Tűzhely, mely úgy van alkotva, hogy a lég nagyobb erővel és nagyobb mértékben nyomúl az égő szerre, s így a tűz hatását fokozza. (Windofen).

SZELEMÉN, fn. tt. *szelemén-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e* v. —*je*. A közönséges falusi épületeken azon gerenda, mely a tető ormán nyúlik végig, s vagy ágasokon, vagy ollófákon nyugszik. Szabó Dávidnál: általgerenda, mestergerenda, melyet (a ház két végén álló) ágasokra helyeztetnek, de, így szól, közönségesen ‚gerenda' helyett is tétethetik. A hajósoknál: a hajótető hosszában menő gerenda, mely a tölgyfa hajókon a kukajárót tartja (First, Firstbaum, Fürstbaum. Kenessey Albert).

Eredetileg talán *szelevény* volt a *szel* igétől, minthogy a tetőt (vagy felső padolatot) mintegy végig szeli, s annak élét képezi. Jancsovicsnál szlávul: *szlemü*.

SZELEMENFA, (szelemen-fa) ösz. fn. Szelemennek készített fa; továbbá maga a szelemen.

SZELEMÉNGERENDA, (szelemén-gerenda) ösz. fn. l. SZELEMEN.

SZELEMENHÁZ, (szelemen-ház) ösz. fn. Olyan ház, melynek teteje szelemengerendán nyugszik.

SZELEMENKÖNYÖK, SZELEMENKÖTÉS, (szelemen-könyök v. —kötés) ösz. fn. A szelemen azon része, hol a szarufák felső része nyugszik.

SZELEMENTETŐ, (szelemen-tető) ösz. fn. Épület födele, mely szelemenen nyugszik.

SZELEMÉNY, (szel-e-mény) fn. tt. *szelemény-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Általán valamely egésznek leszelt darabja, hasábja. Különösen úgy nevezett sindely, melyet leginkább fenyűfából hasogatnak, és hornyolnak.

Gyöke a metszést jelentő *szel*, s képeztetésre hasonló azon igékből származott nevekhez, melyek *mány mény*, *vány vény* alakban váltakozva fordulnak elé, de mivel a kétféle képzők között tulajdonképen különbség van, bár a szokás a kettőt rendszerént azonos értelemben használja, ahol lehet meg kell különböztetnünk. V. ö. —VÁNY, —VÉNY képző.

SZELEMÉNYÉS, (szel-e-mény-és) mn. tt. *szeleményés-t* v. —*et*, tb. —*ek*. Szeleménynyel, azaz, fa zsindelylyel födött. *Szeleményes háztető*.

SZELEMÉNYÉZ, (szel-e-mény-éz) áth. m. *szeleményéz-tem*, —*tél*, —*ett*, par. —*z*. Szeleménynyel föd, takar, különböztetésül a szintén födésre vonatkozó, *cserepez*, *bádogoz*, *nádaz*, *zsúpoz* igéktől.

SZELEMÉNYÉZÉS, (szel-e-mény-éz-és) fn. tt. *szeleményézés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Ácsok munkája, midőn az épületet szeleménynyel födik.

SZELENCZE, fn. tt. *szelenczé-t*. 1) Fából kivájt, vagy más szilárd anyagból csinált váluforma tokocska, edényke, doboszka, melyben holmit tartani, hordani szokás. *Borsos, paprikas, sós, burnótos szelencze. Olajos szelencze. Ha nincs ired, s szelenczéd, miért teszed magadat borbélylyá?* (Km.). „A pénz vevén mondanak: Nem illik nekönk, hogy ezt az szelenczébe avagy pössölben (pörsöly- v. perselyben) tegyök." Nádor-codex. 215. l. 2) l. ORGONAFA.

Valószinű, hogy nevét kivájt, kiszalult alakjától vette, milyenek a falusi konyhákon itt-ott látható fa szelenczék. E szerént gyöke *szel*, mély hangon *szal*, melyből *szalu*, *szalul* azaz, vájol, hornyol származtak. Innen érthető az orgonafának szelencze neve is, mennyiben székét vagyis belét könnyen ki lehet vájni, s szárát mintegy tokká alakítani. Némelyek erőnek erejével szlávvá akarják tenni, minthogy a szláv nyelvben *szolnicze*, *szolnicza* sótartót jelent.

SZELÉNDEK, l. SZELINDEK.

SZÉLENG, (szél-eng) m. *széleng-tem* v. —*éttem*, —*tél* v. —*éttél*, —*ett*. L. SZÉLEDÉZ; és LÉZENG.

SZÉLENGÉS, (szél-eng-és) l. SZÉLEDEZÉS; és LÉZENGÉS.

SZÉLÉNSZÁRADT, SZÉLÉNSZIKKADT, (szélén-száradt v. —szikkadt) ösz. mn. Általán, minek nedveit, nyirkát a szél szárította ki, nem a napnak vagy tűznek melege. *Szélenszáradt takarmány*, *nedves ruha*, *dohány*.

SZELENTYŰ, (szel-ent-ő) fn. tt. *szelentyű-t*, tb. —*k*. Billentyű, mely bizonyos öbölre, csőre, gépre stb. alkalmazva, s meg-meg nyitva szelet üt, vagy a levegőnek szabad járást enged. Azon *tyú tyű* végzetű szók osztályába tartozik, melyek eredeti alakban igenevek, mint: *csörgetyű*, *förgetyű*, *pattantyú*, ezek helyett: csörgető, förgető, pattantó stb.

SZELÉNY, ALSÓ—, FELSŐ—, faluk Hont m.; helyr. *Szelény-be*, —*ben*, —*ből*.

SZELEP, (szel-ep), l. SZELENTYŰ.

SZELEPCSÉNY, falu Bars m.; helyr. *Szelepcsény-be*, —*ben*, —*ből*.

SZELEPKA, falu Zemplén m.; helyr. *Szelepkára*, —*n*, —*ról*.

SZELEPZET, (szel-ep-éz-et) fn. tt. *szelepzet-et*, harm. szr. —*e*. Valamely gépen az összes szelepek.

SZÉLERNYŐ, (szél-ernyő) ösz. fn. Általán ami a szél ellen mentőhelyül szolgál, pl. fal, sövény, part, kocsifödél, a pusztai karámok szárnya stb.

SZÉLERŐMŰ, (szél-erő-mű) ösz. fn. Erőmű, vagy gép, melyet szél hajt, pl. szélmalom.

SZELES, (szel-es) mn. tt. *szeles-t* v. —*et*, tb. —*ek*. 1) Mondjuk időről, melynek folyta alatt szél

fú. *Szeles tavasz, tél. Szeles napok, éjek.* 2) Alkalmazzuk helyre, térre, vidékre. *Szeles tenger, hegyszorulat.* 3) Átv. hirtelen mozgású, hebehurgya beszédű, ideoda kapkodó, hetre, serde, hetlekotla, serteperte, szélpila, szeleverdi, szeleburdi; a székelyeknél még: szelde, szerde, szerdepurdi.

SZELÉS, (szel-és) fn. tt. *szelés-t*, tb. *—ék*. Cselekvés, midőn valamit szelünk. *Kenyérszelés.* V. ö. SZEL.

SZÉLÉS, (szél-és) mn. tt. *szélés-t* v. *—et*, tb. *—ek*. Aminek széle aránylag nagyobb terjedelmű; ellentéte: *szoros, keskeny.* Ezen arány az illető térnek vagy testnek hosszával, magasságával áll viszonyban. *Széles út, útcza. Széles terem, szoba, folyosó. Széles posztó, vászon, szalag. Széles mell, tenyér, hát, arcz. Széles az asztal, keskeny az abrosz, rövid a vacsora.* (Népd.), *Széles feneket keríteni valaminek.* Mértékszóval egyesülve határozott nagyságu szélre vonatkozik. *Tíz ölnyi széles útcza. Öt lábnyi széles folyosó. Két röfnyi széles szövet. Egy hüvelyknyi széles szalag.* Néha általán am. minden irányban kiterült, tertyedt. *Széles karimáju kalap. Széles száju korsó. Széles határ.* Különös szórend divatos e szólamban: *Széles e világon nincs mása.*

„Válaszsz el Istenem,
Széles e világtól,
Ha elválasztottál
Kedves galambomtól. Népdal.

„Müvész hazája széles e világ.“
Arany J.

SZÉLESBECZÉJÜ v. —BECZÉJŰ, (széles-beczéjü) ösz. mn. Aminek széles beczője van. Növényről mondják. V. ö. BECZŐ.

SZÉLESBÉDÉS, (szél-es-b-éd-és v. szél-es-ebb-éd-és) fn. tt. *szélesbédés-t*, tb. *—ék*, harm. szr. *—e*. L. SZÉLESÉDÉS; és BŐVÜLÉS.

SZÉLESBÉDIK, (szél-es-b-éd-ik v. szél-es-ebb-éd-ik) k. m. *szélesbéd-tem, —tél, —ett*. 1) L. SZÉLESÉDIK. 2) L. BŐVÜL.

SZÉLESBÍT, SZÉLESBIT, (szél-es-b-ít v. szél-es-ebb-ít) áth. m. *szélesbít-ett*, htn. *—ni* v. *—eni*, par. *—s*. 1) L. SZÉLESÍT. 2) L. BŐVÍT.

SZÉLESBÍTÉS, SZÉLESBITÉS, (szél-es-b-ít-és v. szél-es-ebb-ít-és) fn. tt. *szélesbítés-t*, tb. *—ék*, harm. szr. *—e*. 1) L. SZÉLESÍTÉS. 2) L. BŐVÍTÉS.

SZÉLESBÜL, SZÉLESBÜL, (szél-es-b-ül v. szél-es-ebb-ül) önh. m. *szélesbül-t*. 1) L. SZÉLESÉDIK. 2) L. BŐVÜL.

SZÉLESBÜLÉS, SZÉLESBÜLÉS, (szél es-b-ül-és v. szél-es-ebb-ül-és) fn. tt. *szélesbülés-t*, tb. *—ék*, harm. szr. *—e*. 1) L. SZÉLESÉDÉS. 2) L. BŐVÜLÉS.

SZÉLESCSÍKÚ, (széles-csíkú) ösz. mn. Aminek úgy nevezett csíkjai, vagyis tarka vonalai szélesek. *Szélescsikú szövet, kelme.*

SZÉLESCSŐRŰ v. —CSŐRŰ, (széles-csőrü) ösz. mn. Szárnyas állatról mondják, melynek széles csőre van. *Szélescsőrü kacsa.*

SZÉLÉSÉDÉS, (szél-és-éd-és) fn. tt. *szélésédés-t*, tb. *—ék*, harm. szr. *—e*. Változási mivolta valamely térnek vagy testnek, midőn szélei terjednek, nagyobbodnak.

SZELESÉDIK, (szel-es-éd-ik) k. m. *szelesédtem, —tél, —ett*. Szelek kezdenek fúni rajta, vagy benne. *Szelesedik a tenger, a hegyi vidék. Szelesedik a tavasz, az idő.* Átv. mondjuk emberről, midőn csapongó szél módjára hirtelenkedővé, serdévé, hebehurgyává leszen. V. ö. SZELES.

SZÉLÉSÉDIK, (szél-és-éd-ik) k. m. *szélésédtem, —tél, —ett*. Szélessé leszen, szélei kiterjednek, nagyobbodnak, hosszához képest szélessége tágul. *A sziget két oldalról öszvetorlott zátonyok által szélesedik. A húzó állat teste, dereka szélesedik. A csizmája hosszas viselés által kiszélesedett. Az áradó folyam szélesedik.*

SZELESEN, (szel-es-en) ih. 1) Széllel társulva. *Szelesen köszöntött be a tél.* 2) Hebehurgyán, szeleskedve.

SZÉLÉSEN, (szél-és-en) ih. Széles állapotban vagy minőségben.

SZÉLESFOGU v. —FOGÚ, (széles-fogu) ösz. mn. Akinek vagy minek széles foga van.

SZÉLÉSÍT, (szél-és-ít) áth. m. *szélésít-ett*, par. *—s*, htn. *—ni*, v. *—eni*. Szélessé tesz; valaminek határát, végvonalait külebb viszi, terjeszti, különösen annak szoros ért. vett szélét jobbra balra nagyobbítja. *Utakat, utczákat szélesíteni. Huzás, mángorlás által kiszélesíteni a bőrt.* V. ö. SZÉLÉS.

SZÉLÉSÍTÉS, SZÉLÉSITÉS, (szél-és-ít-és) fn. tt. *szélesítést*, tb. *—ék*, harm. szr. *—e*. Cselekvés, mely által valaminek széle nagyobbá, terjedtebbé tétetik.

SZELESKÉDÉS, (szel-es-kéd-és) fn. tt. *szeleskédés-t*, tb. *—ék*, harm. szr. *—e*. Beszédben, tettben gyakorlott hirtelenkedés, hebehurgyálkodás, szeleverdiskedés, vaktában, változékony szél módjára üzött kapkodás.

SZELESKÉDIK, (szel-es-kéd-ik) k. m. *szeleskéd-tem, —tél, —ett*. Csapongó szélhez hasonlólag sürögforog, hirtelenkedik, sertepertél; meggondolatlanul, könnyelműen működik, hánykolódik.

SZELESKÉDŐ, (szel-es-kéd-ő) mn. tt. *szeleskédő-t*. Hirtelenkedő, hebehurgya.

SZÉLESKÚT, mváros Sopron, falu Pozsony m; helyr.; *—kútra, —on, —ról.*

SZÉLESLAPU, (széles-lapu) ösz. fn. Népies neve a bojtorjánok neméhez tartozó egyik növényfajnak, másképen szintén köznyelven: *keserülapu;* növénytani néven: *keserülapubojtorján.* (Arctium lappa).

SZÉLÉS-LONKA, falu Marmaros m; helyr. *—Lonkára, —n, —ról.*

SZÉLÉSMETÉLT, (szélés metélt) ösz. fn. Szalagformára metélt tészta. *Leves szélesmetélttel.* Néhutt: *szabógallér* v. *laposka.*

SZELES-PORUBA, falu Liptó m; helyr. *Szeles-Porubá-ra, —n, —ról.*

SZELESSÉG, (szel-es-ség) fn. tt. *szélesség-ét*, harm. szr. —*e*. Átv. hebehurgyaság, hirtelenkedés, szeleburdiság, vagyis, a vaktában csapongó szélhez hasonló beszéd- és cselekvésbeli tulajdonság. *Szelességből fonákul beszélni, tenni valamit. Ifjúi szelesség.*

SZÉLÉSSÉG, (szél-és-ség) fn. tt. *szélesség-ét*, harm. szr. —*e*. 1) Minemüség, mely valaminek széles létét jelenti. *Megmérni a posztó szélességét. A mellnek szélessége erőre mutat.* 2) Mértani ért. a testnek széleit, oldalait képező vonalak összvesége, mi szerént a szél és szélesség körülbelül oly viszonyban vannak egymással, mint a körvonalak és gömbölyüség, t. i. a szélességet a sokszorozott szélvonalak képezik. Tehát szabatosan véve a *szél* és *szélesség* különböznek egymástól, mennyiben amaz egyik oldaltól másikig huzott egyenes irányu vonalat, emez pedig a testnek hosszmentében keresztül vett, s két oldalra terjedő területét jelenti. 3) Földrajzban azon távolság, vagy távolsági vonal, mely az egyenlítőtől a földsarkig nyúlik. *Éjszaki, déli szélesség. Ezen város az éjszaki szélesség 40-dik foka alatt fekszik.* 4) Égtanban hasonló vonal, mely az éggolyó egyenlítőjétől az égsarkig terjed.

SZÉLÉSŰL, SZÉLÉSÜL, (szél-és-ül) önh. m. *szélesül-t*. L. SZÉLESÉDIK.

SZÉLÉSŰLÉS, SZÉLÉSÜLÉS, (szél-és-ül-és) fn. tt. *szélesülés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. L. SZÉLESÉDÉS.

SZELESTE, ALSÓ—, FELSŐ—, faluk Vas m.; helyr. *Szelesté-re*, —*én*, —*ről*.

SZELESTÉNY, falu Hont m.; helyr. *Szelestény-be*, —*ben*, —*ből*.

SZÉLESZT, (szél-esz-t) áth. m. *széleszt-ett*, par. *széleszsz*, htn. —*ni* v. —*eni*. Eszközli, hogy valamely gyűegységnek, seregnek, csoportnak, falkának, nyájnak stb. tagjai, illetőleg gyűrészei különböző irányban egymástól elváljanak. Leginkább *el* igekötővel jár. *Elszéleszteni a lázadó néptömeget.*

SZÉLESZTÉS, (szél-esz-t-és) fn. tt. *széleszt-és-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, mely által bizonyos sokaság tagjai elválasztatnak s különféle irányban eltávolíttatnak egymástól.

SZELET, (szel-et) fn. tt. *szelet-ét*, harm. szr. —*e* v. —*je*. Egy-egy darab, melyet az egészből leszeltek. Mint összetett szónak alkatrésze majd elül majd hátul áll, mennyiben határozót vagy határozott valamit jelent. *Szeletkenyér, szeletsajt, szeletdinnye, szeletpapír. Kenyérszelet, sajtszelet, dinnyeszelet, papírszelet.*

SZELETÉL, (szel-et-él) áth. m. *szeletél-t*. Szeletekre metél, szabdal valamit. *Kenyeret, kalácsot, szalonnát, sajtot szeletelni. Ivpapírt huszonnégy részre szeletelni.*

SZELETÉLÉS, (szel-et-él-és) fn. tt. *szeletélés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, midőn valamit szeletelünk. V. ö. SZELETÉL.

SZELETKE, (szel-et-ke) kicsiny. fn. tt. *szeletké-t*. Aránylag a maga nemében kis szelet. *Kérek a sajtból egy szeletkét. Szeletke papírra irt jegyzék.*

SZELETLEN, (szel-etlen) mn. tt. *szeletlen-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Amit meg nem szeltek. *Szeletlen kenyér, sajt, szalonna.* Midőn gyöke *szél* fn. (ventus) am. szél nélküli. *Szeletlen idő.* Határozóként am. szeletlenül azaz 1) meg nem szelve v. szelten; 2) szél nélkül.

SZELEVÉNY, (1), (szel-eve-eny) fn. tt. *szelevény-t*, tb. —*ék*. Általán, valami egésztől elszelt darab, pl. papír-, posztószelevény; szokottabban: *szelvény*. Különösen szántóvas által felhasított földszalag. *Vékony, vastag szelevények.* Az utóbbi értemény ben és gyökhangokban egyezik vele a latin *sultus*.

SZELEVÉNY, (2), falu Heves m.; helyr. *Szelevény-be*, —*ben*, —*ből*.

SZELEVERDI, (szele-verdi) ösz. mn. Beszédben és cselekvésben, járáskelésben, taglejtéseiben szél gyanánt hirtelenkedő, kapkodó; továbbá hányivetileg magát fitogtató, vízeszű; némely kiejtésben a *verdi burdi*-vá változván: *szeleburdi*; még másképen: *szelde, hebehurgya, hetlekotla, szelekóla, szelekótya, kelehajti, kelekotra, kelekuti*, kiről azt szokás mondani, hogy *szelet üt, nagy szelet csinál, csap, nagy széllel jár*; még másképen: *hetrepila, szélhajtó, széllelbéllett, szélházi, széltömlő, szélpál*, némely esetekben: *hű bele Balázs*. A ‚szeleverdi' alkatrészei: *szél* és *ver*, s tulajdonkép am. *szélverő, szeletverő*. Képzője *di* a nyelvszokás szerént gúnyos jelentésü, mint ezekben: *ebhendi, pökhendi, csalavandi, kortyándi, oktondi, herdehurdi* stb.

SZELEVERDISÉG, (szele-verdiség) ösz. fn. Szeleverdiket jellemző tulajdonság; serdeség, hebehurgyaság stb. V. ö. SZELEVERDI.

SZELEVERDISKÉDÉS, (szele-verdiskédés) ösz. fn. Serde, szeles hirtelenkedés, hebehurgyálkodás.

SZELEVERDISKÉDIK, (szele-verdiskédik) ösz. k. m. *szeleverdiskéd-tem*, —*tél*, —*ett*. Szeleverdiek módjára hirtelenkedik, hánykolódik, hebehurgyálkodik stb. V. ö. SZELEVERDI.

SZELEZ, (szel-ez) önh. m. *szelez-tem*, —*tél*, —*ett*, par. —*z*. 1) Szelet hajt, szelet csinál, mint aki neszt indít, *neszez*, aki port ver fel *poroz*. 2) L. SZELEL.

SZÉLÉZ, (szél-éz) áth. m. *szélez-tem*, —*tél*, —*ett*, par. —*z*. Szélt képez, idomít, szegélyez.

SZELEZÉS, (szel-ez-és) fn. tt. *szelezés-t*, tb. —*ék*. Szélcsinálás; szelelés.

SZÉLÉZÉS, (szél-ez-és) fn. tt. *szélezés-t*, tb. —*ék*. L. SZEGÉLYEZÉS.

SZELEZSÁNY, falu Arad m.; helyr. *Szelezsány-ba*, —*ban*, —*ból*,

SZELEZSÉNY, KIS—, NAGY—, faluk Bars m.; helyr. —*Szelezsény-be*, —*ben*, —*ből*.

SZÉLFÉL, (szél-fél) l. SZÉLOLDAL.

SZÉLFÉLT, (szél-félt) l. SZÉLOLDALT.

SZÉLFODOR, (szél-fodor) ösz. fn. A ruhaneműek széleit diszítő, befoglaló fodor.

SZÉLFOGÓ, (szél-fogó) ösz. fn. Eszköz, vagy készület, mely a nyomuló levegőt vagy szelet magá-

hoz húzza, különösen hogy valahová irányozza, milyen a fujtatók billentyűs nyilása, melyen a levegő betódúl. *Bányai szélfogó*, oly készület, mely által a bányajárásokba fris levegőt szívatnak.

SZÉLFORGATAG, (szél-forgatag) ösz. fn. Örvényesen keringő szél, forgó szél.

SZÉLFORGONY, (szél-forgony) ösz. fn. Lásd SZÉLMUTATÓ.

SZÉLFŰ, (szél-fű) ösz. fn. Növénynem a kétlakiak seregéből és kilenczhímesek rendjéből; hímvirágának csészéje három hasábu; bokrétája nincs; hímszála kilencz, vagy tizenkettő—tizenöt; porhonai gömbölyűk; anyavirágának csészéje három hasábu; anyaszála kettő; tokja két golyóju, egy-egy magvú. (Mercurialis).

SZÉLGÉP, (szél-gép) ösz. fn. L. SZÉLMOZDONY.

SZÉLGOLYÓ, (szél-golyó) ösz. fn. Szűk nyilással vagy csővel ellátott, üres fémgolyó, melyből, ha vízzel megtöltik, és égő szénre teszik, a gőz szél gyanánt ömlik ki.

SZÉLGYALU, (szél-gyalu) ösz. fn. Valamely famű szélén czifrázatul vagy szorosabb összeillesztés végett bevágásokat hornyoló gyalu.

SZÉLHAJTI KÓRÉ v. —KÓRÓ, hevesvármegyei tájszó; l. ÖRDÖGBORDA.

SZÉLHAJTÓ, (szél-hajtó) ösz. mn. és fn. Szeleburdi, hebehurgya, hányiveti.

SZÉLHAJTÓSZER, (szél-hajtó-szer) ösz. fn. Orvosszer, mely a belekbe szorult szelet eltávolítja.

SZÉLHAL, (szél-hal) ösz. fn. l. ŐN.

SZÉLHÁRFA, (szél-hárfa) ösz. fn. Hárfa, mely a szél érintésére hangokat ad.

SZÉLHÁZI, (szél-házi) l. SZELEVERDI.

SZÉLHIMLŐ, (szél-himlő) ösz. fn. Himlő, melynek csécseiben geny helyett levegő van.

SZÉLHÜDÉS, (szél-h-üd-és) fn. tt. *szélhüdés-t*, tb. *—ék*. A test valamely részének, tagjának bénulása, némely orvosok nyelvén: *hüdés*, a szóalkotás szabályai ellen. V. ö. SZÉLHÜDIK; és GUTAÜTÉS.

SZÉLHÜDIK, (szél-h-üd-ik) k. m. *szélhüd-tem, — tél, —ött*. Testének valamely része vagy tagja bénulásba esik, érző, mozgó erejét veszti.

Ez igében és származékaiban a *h* középképző az *üd* az *ed* képzőnek oly módositását eszközli, mely által az némi hiányt, pl. kóros állapotot, elgyengülést roszra fordulást fejez ki, mintha volna *szélhedik*. Hasonló képeztetésü igék: *vénhedik*, *vénhüszik*, *bünhödik*, *petyhüdik*, *hamuhodik*, s *ik* nélkül: *hirhed*, *poshad*, *görhed*, *porhad* stb. E szerint a *hüdés* mint önálló főnév oly semmit jelentő szó, milyen volna a *kodás*, *ülés*, a *gondolkodás*, *hevülés* származékoktól elvonva. Némelyek azzal akarják igazolni a ‚hüdés' szót, hogy az ‚ütés' volna; úgyde nincs ‚szél-ütik' sem ‚pety-ütik', *szélhüdés* pedig csak *szélhüdik*-ből származott igenév.

SZÉLHÜDSÉG, l. SZÉLHÜDTSÉG.

SZÉLHÜDT, (szél-h-üd-t) mn. tt. *szélhüdt-et*. Kit a szél megütött, testének valamely részében, tagjában megbénított. *Szélhüdt nyelvü, karú ember*. V. ö. SZÉLHÜDIK.

SZÉLHÜDTSÉG, (szél-h-üd-t-ség) fn. tt. *szélhüdtség-et*, harm. szr. *—e*. Bénaság, szélhüdő állapot.

SZELI, ALSÓ—, FELSŐ—, faluk Pozsony m.; helyr. *—Szeli-be, —ben, —ből*.

SZELICSE, erd. falu Torda m.; helyr. *Szelicsére, —n, —ről*.

SZELID, (1), puszta Pest m.; helyr. *Szelid-re, —en, —ről*.

SZELÍD, SZELID, (2), mn. tt. *szelíd-et*. 1) Emberre, s más állatokra vonatkozva am. simulékony, nyájas, engedékeny, hajlékony természetü; nem vad, mások elől nem futó; nem szilaj, nem kirugó. *Kedves szelid fiú, leány. Szelid özike. Szelid, mint a galamb.* 2) Mások irányában nem szigorú, nem kemény, nem nyers. *Szelid atya, nevelő. Szelid bánásmód.* 3) Átv. növényekre, és terményeikre, gyümölcseikre alkalmazva am. ami mivelés által természeti vad tulajdonságából kivetkőzött; kedves izü, nem fanyar. *Szelid alma, körte. Szelid gyümölcsök.* 4) Átv. időjárást, légváltozást, éghajlatot illetőleg, ami az érzékekre, különösen a tapintatra kedvesen hat, nem zordon, nem hideg. *Szelid tavaszi napok. Szelid éghajlat. Szelid szellő.*

„Ragyogsz felém éj csillagfátyola,
Könyümön rengesz hold szelíd istenné."
Szemere Pál.

Némely régi irók, és élő tájszokás szerént másképen: *szeléd, szeligy, sziligy*. Képzőjénél fogva hasonló a *rövid* és *kicsid*-hez. Thaly Kálmán gyüjteményében egyik dalban a XVII. századból eléjön *szelődik* ‚szelidül' értelemben, alkalmasint összehúzva ‚szelídődik'-ből. E szónak alapérteménye, úgy látszik, annak lágy hangjaiban fekszik. Minthogy pedig a szelidség bizonyos vonzalommal, s mintegy odaszítással jár, végelemzésben gyökét a szivó *sz* hang látszik alkotni. Egyébiránt a törökben *szálih* am. jó, jámbor (bon, homme de probité), s az arab-persa *szaláh, szeláh* szónak, melytől alkalmasint amaz is eredett, jelentése szintén: jó, helyes; észt nyelven *helde* am. szíves, gyöngéd, lágy, jóakaratu (Budenz J.).

SZELÍDEN, SZELIDEN, (szelíd-en) ih. Szelid módon; simulva, nyájasan, gyöngéden; nem vadul, nem nyersen, nem szigorúan, nem zordonan stb. *Szeliden anyja ölébe simúl. Szeliden szólni valakihez. Szeliden bánni az alattvalókkal. Szeliden fujdogál a szellő.*

„Kertemre szelíden
Az este leszáll."
Bajza.

SZELÍDÍT, SZELIDÍT, SZELIDIT, (szelíd-ít) áth. m. *szelidít-ett*, par. *—s*, htn. *—ni* v. *—eni*. Szelíddé tesz; vad természetéből kivetkőztet; nyájassá, simulékonynyá képez; haragját lecsillapítja; szigoruságát enyhíti. *Vad népeket, állatokat szelidíteni.*

Oltás által vad csemetéket szelídíteni. A kimondott kemény itéletet megszelídíteni. V. ö. SZELÍD.

SZELÍDÍTÉS, SZELIDÍTÉS, SZELIDITÉS, (szelid-ít-és) fn. tt. *szelidítés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, mely által valakit v. valamit szeliddé teszünk. *Vad népek, állatok szelidítése.* V. ö. SZELÍD.

SZELÍDÍTHETETLEN, SZELIDITHETLEN, (szelid-ít-het-[et]-len) mn. tt. *szelidíthetetlen-t*, tb. —*ek*. Aki v. ami oly vad, oly nyers indulatú, oly dühös, haragos, kemény, szigorú, vagy oly zordon, hogy szelíddé tenni nem lehet. *Szelidíthetetlen fenevadak.* Határozóként am. szelídíthetetlenül, vagyis a nélkül hogy szelidíthető volna. V. ö. SZELÍD.

SZELÍDÍTŐ, SZELIDITŐ, (szelíd-ít-ő) mn. és fn. tt. *szelídítő-t*. Aki vagy ami szelídít; enyhitő. *Vadállatszeliditő. Szeliditö körülmény.*

SZELIDSÉG, (szelid-ség) fn. tt. *szelidség-et*, harm. szr. —*e*. Kedélyi tulajdonság, melynél fogva az embert vagy más állatot szelidnek, nyájasnak, simulékonynak, gyöngéd hajlamunak stb. mondjuk. Ellentétei: vadság, szilajság, mogorvaság, nyerseség, szigoruság, zordonság stb.

SZELÍDÜL, SZELIDÜL, (1), (szelid-ül ih. L. SZELÍDEN.

SZELÍDŰL, SZELIDŰL, SZELIDÜL, (2), (szelíd-ül) önh. m. *szelídül-t*. Szeliddé leszen; vadságát, szilajságát, nyerseségét, haragját, szigoruságát, zordonságát leteszi, elhagyja. *Szépmüvészetek által szelidülnek az erkölcsök. Társas életben szelidülnek az emberek. Kérésemre haragja megszelidült. Ös erdők irtása, tavak lecsapolása által szelidül az éghajlat. A vad gyümölcsfák oltás által szelidülnek.* V. ö. SZELÍD.

SZELÍDÜLÉS, SZELIDÜLÉS, (szelid-ül-és) fn. tt. *szelidülés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Állapoti, tulajdonsági, hajlami, természeti változás, midőn valaki v. valami szeliddé leszen. V. ö. SZELID.

SZELINDEK, (1), fn. tt. *szelindek-et*. Nagy mészároskutya, melylyel a szilaj futó barmot elfogatják. Ezen faja hihetőleg Angliából szakadt hozzánk, legalább Szabó Dávid így értelmezi: angliai nagy kutya; s öszvetett szónak látszik. melynek második alkatrésze *dek* egészen hasonló az ebet jelentő angol *dog*-hoz (olvasd: *dag*), az egész lehet am. *sea-dog*, (olvasd: *szí-dag*) am. Seehund, de eléjön magában is *seal* (olv. *szíl*) ugyanazon jelentéssel, tehát *dog* talán ezzel együtt is fordulhat elé: *seal-dog* (szíl-dag), talán hasonalakjánál fogva. A szláv nyelvekben Dankovszky szerént, különösen a cseh nyelvben Gyarmathi szerént *szlednik*, *szlidnik* am. canis sagax, Spürhund, magyarul: vizsla; azonban ‚szelindek' nálunk határozottan csak mészároskutyát jelent.

SZELINDEK, (2), erd. falu Szeben székben; helyr. *Szelindek-re*, —*en*, —*röl*.

SZÉLIRÁNY, (szél-irány) ösz. fn. Azon irány, vonal, menet, melyet a szél nyomulása követ.

SZÉLIRAT, (szél-irat) ösz. fn. Általán irt, vagy nyomott betük, szók valamely levélnek, lapnak, táblának stb. szélén; máskép: *oldalirat* v. *oldaljegyzék*, t. i. az irott vagy nyomtatott lapnak tisztán hagyott oldalrészén. Lehetnek az érempénzek, bankjegyeknek is stb. ilyen széliratai.

SZÉLISTEN, (szél-isten) ösz. fn. A régi görög-római hitrege szerént, szeleken uralkodó isten; azaz, Aeolus.

SZELISTYE, faluk, Arad és Zaránd m.; erd. faluk Hunyad, Torda m. és Szeben székben; ALSÓ—, FELSŐ—, Máramaros m.; BELÉNYES—, PAPMEZŐ—, SZÁLDOBÁGY—, VASKOH—, Bihar m.; helyr. —*Szelistyé-re*, —*n*, —*röl*.

SZÉLJEGY, (szél-jegy) ösz. fn. Szabó Dávidnál am. határjel.

SZÉLJEGYZÉK, (szél-jegyzék) l. SZÉLIRAT.

SZÉLJEL, l. SZÉLYLYEL; illetőleg: SZÉT.

SZÉLKAKAS, (szél-kakas) ösz. fn. Kakasalakú vas, bádog, vagy réz lemez az épületek ormán, mely helyzetét a szél iránya szerént változtatja.

SZÉLKÁR, (szél-kár) ösz. fn. Kár, pusztítás, romlás, melyet a szelek szoktak okozni. Olyan mint *tüzkár*, *vizkár*, *jégkár*.

SZÉLKAZÁN, (szél-kazán) ösz. fn. Kazánforma döbön a tűzfecskendőn, melynek levegője nyomás által mozgóvá tétetvén a vízdöbönből kilövellő vizet folytonosan föcskendezteti.

SZÉLKE, l. SZILKE.

SZÉLKELEP, (szél-kelep) ösz. fn. Szélmalom kereke, vagy inkább szárnyai, melyek kelepelve forognak. Szélesb ért. kelepelő készület, pl. a szőlőkben, melylyel a madarakat ijesztik. Átv. gúnyos ért. oly ember, kinek a nyelve mindig pereg; locskafecske, deredaráló.

SZÉLKEMENCZE, (szél-kemencze) ösz. fn. Kemencze, melynek tüzét egy bele illesztett légcső szítja, éleszti.

SZÉLKERÉK, (szél-kerék) ösz. fn. Szárnyakkal ellátott kerék, vagy forgómű, melyet a szél hajt, mint a szélmalmokban.

SZÉLKERŰLŐ v. —KERÜLŐ, (szél-kerülő) ösz. mn. Ki a széltől fél, s mint ártalmas ellen óvja magát.

SZÉLKIÁLTÓ, (szél-kiáltó) ösz. fn. Közönséges tengeri vészmadár, vagy, hojsza, sirály, mely a közelgő vészt érezvén kiáltozni szokott. (Procellaria).

SZÉLKÍN, (szél-kín) ösz. fn. Csikarás, rágás, felfuvódás, melyet a belekben kifejlett szelek okoznak, máskép: *szélbaj*, idegen szóval: *kólika*.

SZELKÓ, fn. tt. *szelkó-t*. Szabó Dávidnál ‚szeleburdi', ‚hebehurgya' stb. szókkal azonosittatik. Mint ormánsági tájszó Baranyában am. vadrécze kanja.

SZÉLKOCSI, (szél-kocsi) ösz. fn. Sajátnemüleg mesterkélt kocsi, melyet szél hajt.

SZÉLKÓR, (szél-kór) ösz. fn. Betegség neme, midőn a has a benn rekedt szelektől felfuvódik.

SZÉLKÓROS, (szél-kóros) ösz. mn. Szélkórban szenvedő.

SZÉLKÓRSÁG, (szél-kórság) ösz. fn. L. SZÉLKÓR.

SZÉLKŐ, (szél-kő) l. HATÁRKŐ.

SZÉLKÖR, (szél-kör) ösz. fn. A szélirántyúnek köre, vagy körlapja, harminczkét vonalra, illetőleg körre, osztva, mely arra való, hogy a tengerészek tudják, honnan, s merre fú a szél.

SZÉLKÚT, erd. falu Küküllő m.; helyr. *Szélkút-ra, —on, —ról.*

SZÉLL, falu Nyitra m.; helyr. *Széll-re, —en, —ről.*

SZÉLLAPTA v. —LABDA, (szél-lapta vagy —labda) ösz. fn. Hólyaggal béllelt, s levegővel teli fútt nagyobbféle lapta, melyet a vele játszók ökéllel szoktak ütögetni. (Ballon).

SZÉLLED; SZÉLLESZT, l. SZÉLED; SZÉLESZT. Minthogy e szók gyöke a terjedésre vonatkozó *szél*, az *l* hangnak kettőztetése fölösleges, és csak a hosszú *é*-nek tulságos megnyujtása által csúszott be.

SZELLÉDIK, (szél-el-éd-ik) k. m. *szellèd-tem, —tél, —ett.* A székelyeknél egyértelmü a ‚szellőződik' szóval.

SZÉLLELBÉLLETT, (széllel-béllett) ösz. mn. L. SZELEVERDI.

SZELLEM, (szell-em v. szél-el-em) fn. tt. *szellem-et*, harm. szr. —*e*. Korunkban alkotott, s hirtelen elterjedt új szó a hellen *πνεῦμα*, latin *spiritus*, német *Geist* kifejezésére, különböztetésül a *lélek*-től, melynek szabatosan a hellen *ψυχή*, latin *anima*, s német *Seele* felelnek meg. Legújabb időkig a köz és irodalmi nyelven mind a *spiritus*, mind az *anima* kifejezésére, a fogalmak nem kis öszvezavarásával, a ‚lélek' szó divatozott, noha már a tatrosi bibliai másolók a nép nyelvén sem ismeretlen *szellet* (spiritus) szóval éltek. 1) Egyszerü, testetlen lény, melynek gondolkozó és akaró tehetsége van. Ellentétei: *anyag, test.* E fogalom alá tartoznak az angyalok, mint jó szellemek, az ördögök, mint gonosz szellemek, a boldogultak szellemei a mennyben, s mind azon lények, melyek akár a kereszténynek, akár más vallásuak hittana szerént mint láthatatlan felsőbb valók az emberek sorsára befolynak, vagy befolyni tartatnak, továbbá a költők, vagy babonahitüek által képzelt tüzi, vízi, erdei, légi, földalatti stb. szellemek. 2) Az emberi léleknek felsőbbnemü tehetsége, vagyis gondolkozó és szabad akarati ereje. *Nagy, kicsi szellem. Erös, bátor, gyönge, gyáva szellem. Világos, tiszta, magas röptü, fellengö szellem. Leleményes, buvárkodó, beható, mélységes szellem. Szép szellem*, melynek eröi és tehe'ségei tökéletes egyezményben vannak és müködnek. 3) Az ész müveinek belső lényege, alapja, iránya. *Törvények szelleme. Valamely tannak, igazságnak, beszédnek szellemét felfogni. Ö egészen más szellemben nyilatkozik. Behatni a nyelv szellemébe.* 4) Bizonyos elvek, mennyiben valamely osztályhoz tartozó személyek gondolkozási és cselekvési módjára befolynak, s annak némi szint, bélyeget kölcsönöznek. *Kor szelleme*, mely bizonyos korban élő emberek gondolkozásának és tetteinek irányt ad. *Testületi szellem*, mely az illető testület tagjait áthatja, lelkesíti, vezérli. *Keresztény, egyházi, polgári, katonai, nemesi, úri, lovagias szellem. Nemzeti, hazafiúi szellem. E városban jó szellem uralkodik.* 5) Átv. a kedélynek sajátságos hajlama, indulata. *Béke szelleme. Barátság, szeretet szelleme. Ellenmondási szellem. Gyülölködés szelleme.* 6) Ellentétetik a testi, érzéki, mulandó, külső dolgoknak. *A bötü öl, a szellem pedig éltet. Nem a test, hanem szellem szerént kell élni. Ami szellemtől származik, az szellem.* Az Istenről nem mondjuk hogy szellem, hanem lélek. *Az Isten lélek, s akik öt imádják, lélekben és igazságban kell öt imádniok.* Az emberi testnek is ellentéte: lélek, nem: szellem. *A test elrothad és porrá leszen, a lélek pedig visszatér Istenhez, aki adta volt azt.*

E szó nyelvünkben csupán láthatatlan egyszerü lényekre, vagy némely elvont fogalmú tárgyakra vonatkozik, nem úgy, mint a latin *spiritus*, és német *Geist*, melyek átv. ért. némely finomabb alkatu látható testeket, vagy anyagi eröket is jelentenek. V. ö. SZESZ, LÉL, LÉLEK, SZELLET.

Valamint a hellen *πνεῦμα* törzse *πνέω* (fuvok), a latin *spiritus*-é *spiro* (lehelek), a szláv *duch*-é *dujem* (fuvok); hasonlóan a magyar *szellem* is a természeti széltől, mint fuvásban jelenkező s ámbár láthatatlan, de müködéseiben igen is érezhető tárgytól kölcsönöztetett. Az *l* kettőztetése nagyobb nyomatosság végett jött használatba, s az egész sajátlag am. *szel-el-em* (szelelő valami).

SZELLEMDÚS, (szellem-dús) ösz. mn. Kiben, illetőleg miben sok szellemi erő, tehetség van.

SZELLEMDÚSAN, (szellem-dúsan) ösz. ih. Sok szellemi erővel v. tehetséggel.

SZELLEMÉS, (szell-em-és) mn. tt. *szellemés-t* v. —*et*, tb. —*ek*. Szellemmel biró, szellemi tehetséggel felruházott.

SZELLEMÉSEN, (szell-em-és-en) ih. Szellemi erővel v. tehetséggel.

SZELLEMETLEN, (szell-em-etlen) mn. tt. *szellemetlen-t*, tb. —*ek*. Aminek szelleme, vagy amiben szellem nincs; csupán érzéki, anyagi; felsőbb lelki erő és szárnyalás nélküli. *Szellemetlen hústömeg. Szellemetlen köz lélek.* Szokottabban: *szellemtelen.* Határozóként am. szellem nélkül.

SZELLEMI, (szell-em-i) mn. tt. *szellemi-t*, tb. —*ek*. Szellemmel viszonyban levő, azt illető, arra vonatkozó stb. *Szellemi élvezet, foglalkodás, munka.* V. ö. SZELLEM.

SZELLEMILEG, (szell-em-i-leg) ih. Szellemképen, szellemi tekintetben. *Szellemileg fölülemelkedni az anyag fölött. Szellemileg élvezni valamit. Érzékileg és szellemileg.*

SZELLEMISÉG, (szell-em-i-ség) fn. tt. *szellemiség-et*, harm. szr. —*e*. Szellemre mutató tulajdonság, vagy állapot. *Az emberi léleknek szellemisége.* Ellentétei: érzékiség, testiség, anyagiság.

SZELLEMISÉG, (szell-em-i-ség) fn. tt. *szellemiség-ét*, harm. szr. —*e*. Szellemre mutató tulajdonság, vagy állapot. *Az emberi léleknek szellemisége.* Ellentétei : érzékiség, testiség, anyagiság.

SZELLEMÍT, (szell-em-ít) áth. m. *szellemít-ett*, htn. —*ni* v. —*eni*, par. —*s*. Szellemivé tesz, alkot, szellemiséggel felruház.

SZELLEMÍTÉS, SZELLEMITÉS, (szell-em-ítés) fn. tt. *szellemítés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Szellemiséggel felruházás, szellemivé alkotás.

SZELLEMKÉPZÉS, (szellem-képzés) ösz. fn. A szellemnek ébresztése, emelése.

SZELLEMROKONSÁG, (szellem-rokonság) ösz. fn. Hasonló szellemi erővel v. tehetséggel birás.

SZELLEMTAN, (szellem-tan) ösz. fn. A szellem ismeretét, s annak működő erejét, tulajdonságait tárgyaló tan. (Pneumatologia).

SZELLEMTELEN, (szell-em-telen) l. SZELLEMETLEN.

SZELLEMTÉR, (szellem-tér) ösz. fn. Szellemi (t. i. irodalmi s tudományos) működés köre.

SZELLEMVILÁG, (szellem-világ) ösz. fn. A szellemek együtt véve; szellemek öszvege működő erejökkel, tüneményeikkel, mint a testek, anyagok világának ellentéte.

SZELLENGÉL, (szell-eng-él) önh. m. *szellengél-t*. A székelyeknél am. lebeg.

SZELLENTYŰ, l. SZELENTYŰ.

SZÉLLESZT, l. SZÉLLED alatt.

SZELLET, (szell-et v. szel-el-et) fn. tt. *szellet-ét*, harm. szr. —*e*. Több régi nyelvemlékekben, pl. a Müncheni codexben a mai *szellem* (latin spiritus) értelmében, még pedig mind jó, mind rosz értelmében használtatik. *Fertezetes szellet* „immundus spiritus“ azaz daemon (137. l.). *„Én lelkem felmagasztatja urat, és én szelletem vigadott“* (magnificat anima mea dominum, et exultavit spiritus meus. 124. l.). *„Jézus kedig teljes szent lélekkel, vitetik vala szellettől“* (Jesus autem plenus spiritu sancto agebatur a spiritu. 131. l.). „Mely testtől született a(z) test és mely szellettől született a(z) szellet.“ (194. l.) stb. Továbbá a Bécsi codexben : „Fertezetes szellet“ (156. levél). „Paráznaság szellete“ (93. l.). „Proféta szent szellettel teljes“ (128. l.). „Gyetrelmekbeli lélek (anima) és a bús szellet.“ (51. l.). A Nádor-codexben : „Valakik ő testét illetik vala, legottan ... gonosz szellettől megszabadúlnak vala“ (599. l.). De használtatik a latin spiritus-nak természettani (szél) jelentésében is : „Szellet hol akar ott lehel“ (Erdősynél : az szíl az holott akarja ott fú.“ János ev. III.). „Miután ked(ég) szelletet (lélekzetet) vött volna“ (Bécsi codex). Túl a Dunán ma is divatozik, s jelent kedélyi föllengzést, nagyratartást. *Nagy szellet van benne*, sokat tart maga felől. A nyelvészetben használtatik némely fuvallati vagy hehentési elemek elnevezésére, milyen főképen a görögben a *spiritus asper* és *lenis* és a sémi nyelvekben *álef* vagy *elif* és *ájn*, melyek nem annyira szóhangnak, mint inkább csak némi fuvallatnak tekintetnek. A magyar e tekintetben jelen korbeli irásunk szerént részint önálló *h* betűt használ, részint, amennyiben t. i. spiritus lenis forog szóban, minthogy ez a nyelvészek pl. Steinthal tanja szerént a szó elején vagy végén álló önhangzó kiejtésében ennek mind előtte, mind utána természetszerüleg hallatszik és önként értetik, ezért valamint számos más, kivált európai nyelvekben, úgy a magyarban is, annak megjelölése szükségesnek nem tartatik, pl. *apa* szóban mind a kezdő *a* előtt, mind a bezáró *a* után hallunk némi gyönge fuvalmat, mely némi figyelem mellett mindenki által észrevehető. Azonban régi iratainkban talán a mostaninál erősebb hehentés vagy fuvalás után, vagy talán a sémi nyelvek példájára nagyon gyakran találkozunk ily fuvallási (szelleti) jelölésekkel, főképen a lehelő *h* betűben, de egy másik fuvó betűben t. i. a *v*-ben is, pl. *ő* régi iratokban néhutt *vő* néhutt *hő* alakban fordúl elé ; a Debreczeni Legendáskönyvben pedig számtalan esetben találjuk a *h*-t végső önhangzók után pl. *ah* (névmutató), *eh* (névmás), *kih*, *mih*, *sinkih*, *beh* (névrag), pl. *tömlöczbeh*, *reh* pl. *hitireh*, *leh* (kötszó), *kih* (kötszó) stb. még ragozásaik-, összetételeik- és származékaikban is, pl. *ah-ra*, *ah-ról*, *ah-mint*, *ah-féle*, *eh-ről*, *eh-képen*, *eh-ben*, *beh-hivatá*, *kih-irtá* stb.

SZELLŐ,(1),(szell-ő vagyis szel-el-ő) fn. tt. *szellő-t*. Gyöngéd, lassu, enyhe fuvalmú szél. *Esti, nyugati szellő. Fák levelei között lengedező szellő. Kiülni a fris szellőre. Kitették a szellőre*, tréfásan am. felakasztották. Képes kifejezéssel, ami könnyüd, s mintegy észrevétlen mozgással halad, fut, s különösen a lovakra és agarakra szokták alkalmazni. *Szellő hi! Szellő hajsza!*

Kettőztetett *l* hangja szerént elemezve : *szel-el-ő*.

SZELLŐ, (2), falu Baranya m ; helyr. *Szellő-re*, —*n*, —*ről*.

SZELLŐCSKE, (szell-ő-öcs-ke) kicsiny. fn. tt. *szellőcské-t*. Igen lassu, és gyönge szél, kis szellő.

SZÉLLÖKÉS, SZÉLLÖKET, (szél-lökés vagy —löket) ösz. fn. A fuvó szélnek közben-közben erősebb nyomásu mozzanata, megtaszitó ereje ; máskép : *szélzúdulás*, *szélcsapás*.

SZELLŐS, (szell-ő-ös) mn. tt. *szellős-t* v. —*et*, tb. —*ek*. Amin átfúdogál a szellő ; gyönge légmozgásnak, léghuzamnak kitett. *Szellős völgy, hegyszorulat. Szellős szobák, teremek. Szellős ruha* am. ritka, vékony, könnyü kelméből való, vagy itt-ott likas, rongyos, pongyola, foszlán. *Szellős palota*, tréfás népnyelven : akasztófa.

SZELLŐZ, (szell-ő-öz) áth. m. *szellőz-tem*, —*tél*, —*ött*, par. —*z*. Szellőre, nyilt levegőre kitesz ; mesterségesen hajtott szellővel érint, legyint. *Szellőzni a szobákat, ruhákat. Magát legyezővel szellőzni.*

SZELLŐZÉS, (szell-ő-öz-és) fn. tt. *szellőzés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. 1) Cselekvés, mely által valamit szellőzünk. *Szoba-, ruhaszellőzés.* 2) Állapot, midőn valami szellőzik. V. ö. SZELLŐZ; SZELLŐZIK.

SZELLŐZIK, (szell-ő-öz-ik) k. m. *szellőz-tem*, —*tél*, —*ött*. Szellőre kiállva, vagy magát legyin-

getve hűtözik; továbbá, új, fris légnek betódulása által tisztúl. *Kiment az erkélyre, hogy szellözzék. Ajtó ablak nyitva, szellözik a szoba.*

SZELLŐZŐDIK, (szell-ő-öz-öd-ik) belsz. m. *szellőzöd-tem, —tél, — ött.* L. SZELLŐZIK.

SZELLŐZTET, (szell-ő-öz-tet) mivelt. m. *szellöztet-tem, —tél, —ett,* par. *szellöztess.* Miveltető ereje nem oda terjed, hogy más által tegye a szellőzést, hanem csak a ‚szellőzik' és nem ‚szellőz' igétől származik. Eszközli, hogy valamit a szellő megjárjon, megfujjon, enyhítsen, tisztítson, am. az egyszerű *szellöz. Kiszellöztetni a ruhákat. Reggel, estve szellöztetni a szobákat.*

SZELLŐZTETÉS, (szell-ő-öz-tet-és) fn. tt. *szellöztetés-t,* tb. —*ék,* harm. szr. —*e.* Cselekvés, vagy miveltetés, mely által valamit szellőztetünk. *A ruháknak szükséges a szellöztetés, nehogy a moly, penész beléjök essék.*

SZÉLLYED; SZÉLLYESZT, l. helyesebben SZÉLED; SZÉLESZT.

SZÉLLYEL, (szél-vel) l. SZÉLT, SZÉT.

SZÉLMALOM, (szél-malom) ösz. fn. Sajátságos gépezetü malom, melynek kerekét, illetőleg szárnyait szél hajtja; különböztetésül más erő, pl. víz, gőz által hajtott malmoktól. *Szélmalmok ellen harczolni. Pörög a nyelve, mint a szélmalom.* (Km.).

SZÉLMALOMKERÉK, (szél-malom-kerék) ösz. fn. A szélmalomnak szárnyas kereke, melyet a szélnek ereje forgat.

SZELMENCZ, KIS—, NAGY—, faluk Ung m.; helyr. —*Szelmencz-re, —én, —röl.*

SZÉLMENTES, (szél-mentes) ösz. fn. Olyan helyről mondjuk, melyet erdők, hegyek, magas kőfalak stb. akként védnek, hogy azt a szél nem járja. *Szélmentes erdőaly. Szélmentes kikötő.*

SZELMÉNY, l. SZELEMÉNY; és SZELVÉNY.

SZÉLMÉRŐ v. —MÉRÜ, (szél-mérő v. —mérü) ösz. fn. Eszköz, melylyel a szélnek erejét, fokát meg lehet mérni, különösen a tengerészek és orgonacsinálók ilynemű eszköze.

SZÉLMEZŐ, puszta Veszprém m.; helyr. *Szélmezö-re, —n, —röl.*

SZÉLMOLNÁR, (szél-molnár) ösz. fn. Molnár, ki szélmalomban őröl, különböztetésül másféle, pl. vízi, és szárazmolnártól.

SZÉLMONY, (szél-mony) ösz. fn. Mony, azaz, madártojás, mely him cziczerélése és magva által nincs termékenyítve, egyszersmind széllel béllelt kis üreget foglal magában.

SZÉLMOZDONY v. —MOZGONY, (szél-mozdony v. —mozgony) ösz. fn. Általán mozdony vagy mozgony, azaz gép, melyet a szél ereje hajt, mozgat, milyen a szélmalomé; különösen a bányákban használt ilynemű gép.

SZÉLMUTATÓ, (szél-mutató) ösz. fn. Bármiféle eszköz, vagy készület, mely a széljárás irányát mutatja, milyen az úgynevezett szélkakas, vagy szélvitorla, néhutt: *szélanya* v. *szélanyja;* komáromi tájszólással: *csingiring* (csengő-rengő). Hajókon leginkább az árbocz csúcsára tűzött, elül nyil alaku eszköz, hátul egy karikával, mely könnyü szövetből készült szütyő (csucskás zacskó) száját képezi; ez a szelet felfogja és a nyilat szélnek fordítván, ekképen a szél irányát mutatja. Nevezik *szélforgony*-nak is.

SZELNICZA, falu Szala m.; helyr. *Szelniczá-ra, —n, —ról.*

SZELNICZE, falu Kővár vid.; helyr. *Szelniczé-re, —n, —röl.*

SZÉLOKOZÓ, (szél-okozó) ösz. mn. Általán, ami okozza, eszközli, hogy szél támadjon, fújjon. *Szélokozó felhök, levegőhülés.* Különösen, amiből, vagy ami által a testben szelek fejlődnek ki, ami a hast felfújja. *Szélokozó ételek.*

SZÉLOLDAL, (szél-oldal) ösz. fn. Azon oldala valaminek, pl. a hajónak, mely a szél fuvásának ki van téve. Különösen az aklok, karámok, kerítések éjszaki oldala, mennyiben az éjszaki szél mint leggyakoribb és legcsipősebbik ellen védelmül szolgál.

SZÉLOLDALI, (szél-oldali) ösz. mn. A szél-oldal felől levő, fekvő, jövő.

SZÉLOLDALT, (szél-oldalt) ösz. ih. A hajósoknál: azon irányban, honnan a szél fú. (Luvwärts).

SZELŐCZE, falu Nyitra m.; helyr. *Szelöczé-re, —n, —röl.*

SZELŐDIK, (szel-ő-öd-ik) m. *szelöd-tem, —tél, —ött,* 1) belsz. mintegy maga magát szeli vagy engedi magát szelni. 2) Egy régi iratban ‚szelidül' helyett áll. V. ö. SZELÍD.

SZÉLPEST, (szél-pest) l. SZELELŐTŰZHELY.

SZÉLPUSKA, (szél-puska) ösz. fn. Sajátszerüleg készített puska, melyből a töltényt, illetőleg golyót nem lőpor, hanem öszveszorított levegő ereje által lövik ki.

SZÉLROHAM v. —ROHANÁS, (szél-roham v. —rohanás) ösz. fn. Hirtelen, erős, de hamar elmuló szélnek nyomulása.

SZÉLROSTA, (szél-rosta) ösz. fn. l. SZELELŐROSTA.

SZÉLRŐL v. SZÉLRÜL, (szél-röl) ih. l. SZÉLÜL.

„Szegény vagyok én,
Szélrül fekszem én
Csak azt engedd édes rózsám,
Hogy ágyadra fölfekhessem én."
Népdal.

SZÉLSŐ, (szél-ső) mn. tt. *szélsö-t.* Ami több hasonnemüek között az illető rendnek, sornak, térnek szélén van; ami a középtől legkülebb, legtávolabb esik; ami a gyüegységnek vég határán fekszik. *A fiókba helyezett könyvek közől a szélsőt kivenni. Szélső ház,* mely a házsor végén áll. Mennyiben valami a középponttól kisebb vagy nagyobb távolságban lehet, felveszi a fokozást is: *legszélső* v. *legeslegszélső.* Ugyan ily viszony van a *benső legbenső, külső legkülső, utolsó legutolsó, első legelső* stb. között.

Képzőjének elemzését illetőleg l. —SÓ, —SŐ, képző.

SZÉLSŐSÉG, (szél-ső-ség) fn. tt. *szélsőség-et*, harm. szr. —*e*. Átv. ért. a szélső határig vitatott okoskodás; a szélső határig üzött bárminő tulságoskodás; másképen: *véglet*.

SZÉLSZEG, falu Közép-Szolnok m.; helyr. —*szeg-re*, —*én*, —*ről*.

SZÉLSZEKRÉNY, (szél-szekrény) ösz. fn. 1) A bányaművekben készület, mely által az aknákba fris levegőt vezetnek. 2) Az orgonákban azon fából való cső, mely a levegőt a fujtatóból a sípokba vezeti.

SZÉLSZÓ, (szél-szó) ösz. fn. Üres, hiábavaló szó, vagy beszéd. Egyértelmü vele vagyis inkább ennek ragozott esete az alanyesetnél divatozóbb: *széreszóra*, pl. ne hallgass minden *széreszóra*, mintha volna: *szélreszóra* v. *szélszóra*.

SZÉLSZÓRADÉK, (szél-szóradék) ösz. fn. Mindenféle gizgaz, polyva, szemét stb. melyet a szél magával felkap, és elszór. Ilyenek a szél által letördelt faágak, falevelek stb.

SZÉLSZORÚLÁS v. —SZORULÁS, (szélszorúlás) ösz. fn. Kóros állapot, midőn a belső részekben kifejlett szelek a végbél csatornáján ki nem mehetvén, rágást, csikarást, görcsöket, fölfuvódást okoznak.

SZÉLSZÜNET, (szél-szünet) ösz. fn. A levegőnek azon csendes, nyugott állapota, mely közvetlenül a szél lecsillapodta után áll be; különbözik némileg *szélcsend*.

SZÉLT, (szél-t) lásd SZÉT és v. ö. SZÉLTÉBEN.

SZÉLTÁJ, (szél-táj) ösz. fn. Azon táj, honnan a szél fú, vagy legtöbbször szokott fúni.

SZÉLTALÓ, falu Bihar m.; helyr. *Széltaló-ra*, —*n*, —*ról*.

SZÉLTÉBEN, SZÉLTIBEN, (szél-t-e-ben) ih. 1) Szélesb ért. bizonyos térnek egész terjedelmén, mindenfelé. *A barmok széltében járnak a réten. Az árvíz széltében pusztítja vidékünket.* 2) Szorosb ért. azon vonal mentében, mely valaminek szélét, oldalát képezi. *Széltében-hosszában megmérni valamit. A szántóföldet széltében ketté szelni.*

Gyöke a térmértékre vonatkozó *szél*, melyből *t* helyhatározó képzővel lett *szélt*, vagyis azon helyeken, pontokon, melyek valaminek területét, szélét képezik, mint: *fen fent, len lent, ben bent, kün künt*. Kivételes sajátsága, hogy a *t* képző után harmad személyi, sőt még helyragokat is vesz föl (*széltében* és *széltére*), mely tekintetben hasonló hozzá némileg a szintén elszórásra vonatkozó helyhatározó *átabotában*, különösen pedig *végtében, végtiben* (egy végtiben) és *végtére*. Különben alakra hasonló az igékből származott *mentében, keltében, folytában, jártában* stb. határozókhoz.

SZÉLTELEN, (szél-telen) mn. tt. *széltelen-t*, tb. —*ek*. A Nádor-codexben am. nem széles: „Mert a keresztfa széltelen vala.“

SZÉLTÉRE v. SZÉLTIRE, (szél-t-e-re) lásd SZÉLTÉBEN.

SZÉLTÖMLŐ, (szél-tömlő) ösz. fn. Széllel töltött tömlő, vagyis zsákféle készülék, pl. hajókon olyan készülék, mely a szelet felfogja s oda vezeti, hol erős léghuzam szükséges; tág öblü henger leginkább vászonból; de készülhet vaslemezből vagy egyéb szilárd anyagból is. Átv. gúnyos ért. szeleverdi, szeles, széltarisznya.

SZÉLTÜL, (szél-t-ül) ih. kettősképzővel, melyek *-t* és *-ül*. L. SZÉLÜL.

SZÉLÜL, (szél-ül) ih. Valamely térnek, testnek, tömegnek szélén; fokozva: *legszélül*. Oly képeztetésü, mint: *alul, fölül, kivül, belül*. Másképen: *szélről, széltül*.

SZÉLÜST, (szél-üst) ösz. fn. A tüzoltó fecskendők üstje. l. SZÉLKAZÁN.

SZÉLÜTÉS, (szél-ütés) ösz. fn. l. SZÉLHÜDÉS.

SZÉLÜTÖTT, (szél-ütött) l. SZÉLHÜDT.

SZÉLÜZŐ, (szél-üző) ösz. mn. Orvosi ért. ami a megszorult szeleket a belső részekből kiüzi. *Szélüző szerek*.

SZÉLVÁGÁS, (szél-vágás) ösz. fn. Vadászok nyelvén az agárról mondják, midőn ez egy pillanat alatt szélsebesen felrohanva vágja meg a nyúlat.

SZELVÉNY, (szel-vény) fn. tt. *szelvény-t*, tb. —*ek*. 1) Fából hasított vékony szelet. *Szelvénynyel béllelt szekrényajtó*. 2) Közhiteli papírokhoz vagy kötelezvényekhez mellékelt iratkák, melyekre az egész vagy félévenként fizetendő kamatok, illetőleg osztalékok felírva vannak, s lejártokkal levágatván (leszeletvén) fizetés végett az arra hivatott pénztárnál bemutattatnak. (Coupon). *Kamatszelvény*.

SZELVÉNYMUNKA, (szelvény-munka) ösz. fn. Munka, mely fából hasított vékony szeletekből jött létre. V. ö. SZELVÉNY, 1).

SZÉLVÉSZ, (szél-vész) ösz. fn. Sebes nagy erővel rohanó, ide-oda csapongó, vészt, károkat okozó szél, különösen mely a tenger habjait felduzzasztja. *Tengeri szélvész*.

SZÉLVÉSZÉS, SZÉLVESZÉS, (szél-vészés v. ve-szés) ösz. mn. Szélvészt okozó, szélvészszel járó, szélvésztől látogatott, mozgásba hozott. *Szélvészes hőség, felhő. Szélvészes tenger*.

SZÉLVÉSZMADÁR, (szél-vész-madár) ösz. fn. l. HOJSZA.

SZÉLVIRÁG, (szél-virág) ösz. fn. Népies neve a kökörcsinek neméhez tartozó egyik növényfajnak; másképen szintén népiesen: *fejér pipacs, fejér berekvirák, patácz*; növénytani néven: *berki kökörcsin*. (Anemone nemorosa).

SZÉLVITORLA, (szél-vitorla) ösz. fn. Vitorlához vagy zászlócskához hasonló szabásu lemez a házak ormain, mely forgó sarkon állva a szél mozzanatai szerént változtatja irányát. L. SZÉLMUTATÓ. Átv. ért. gúnyos ért. szeleverdi, szelehajti ember.

SZÉLVÍZKÓR, (szél-víz-kór) ösz. fn. A szelek gyakori megszorulásának következtében kifejlett vízkór.

SZÉLVÍZSÉRV, (szél-víz-sérv) ösz. fn. Vízsérv, melyet a megszorult szelek idéznek elé.

SZÉLVONAL, (szél-vonal) ösz. fn. 1) Azon irány, melyet a szél menete, fuvalma követ. 2) Vonalak a szélmutatókon, melyek az égtájakat jelölik, honnan a különböző szelek fúnak.

SZÉLVONAT, (szél-vonat) ösz. fn. A szélnek bizonyos rés között haladó s különösen érezhető menete, pl. a völgyekben, kapuk alatt. Egyezik vele a kisebb erővel működő *légvonat, léghúzam.*

SZÉLZET, (szél-ëz-et) fn. tt. *szélzet-ët*, harm. szr. —*e*. L. SZEGÉLYZET.

SZÉLZÚDÚLÁS, v. —ZÚDULÁS) ösz. fn. L. SZÉLLÖKÉS.

SZÉLZSÁK, (szél-zsák) l. SZÉLTÖMLŐ.

SZÉLYEL, v. SZÉLYLYEL, (szél-vel) l. SZÉT.

SZELYP, v. SZEJP, mn. tt. *szelyp-et*, v. —*ët*. Ki *s* helyett *sz* hangot szokott ejteni, pl. ki a *sikság*-ot *szikszág*-nak mondja. Ellentéte : *selyp*, ki *sz* helyett *s*-et mond, mint pl. a czigányok : *salonnát esem*, e helyett : szalonnát eszem.

SZELYPÉS, (selyp-és) mn. l. SZELYP.

SZELYPÉSEN, (szelyp-és-en) ih. Szelypek, vagy szelypesek módjára. *Szelypesen beszélni, ejteni a szókat.*

SZÉLYT, l. SZÉT.

SZÉM, fn. tt. *szém-ët*, harm. szr. —*e*. kicsiny. *szémëcske*. A régi halotti beszédben, és tájdivatosan : *szöm*. „Látjátok feleim *szömtökkel*“ (írva : zumtuchel). Egyébiránt valamint a testnek többi páros részei (kéz, láb, fül), úgy a szem is gyakran használtatik többes helyett az egyes számban.

„Mint a napnak ragyogása,
Barna szemének járása.“ Népdal.

„Már már zengi dalom ;
Honnomat egykor és
Lelkes nagy fiait ; most
Még csak gyenge szerelmeket,
És a lyányka szemét.“
Kazinczy F. (A tanítvány).

Viszonyban van az hasonló esetekben a ‚fél‘ kifejezéssel; innen *félszem, félkéz, félláb* am. egyik szem, egyik kéz, egyik láb. — Az embernek s más állatnak azon érzékszerve, mely a tárgyakat látás által érzeli, s rendes székhelye a fejben van. *Kék, fekete, szürke, éles, gyönge, tüzes, villogó, bágyadt, tiszta, homályos, kancsal szemek. Nagy, dudorú, gurgula, apró, mélyen fekvő, beesett szemek. Szelid pillantású, vad tekintetü, hunyorgó, pislogó, kacsingató, vizsla, epedő, hamiskás szemek. Élénk, kifejezéses, kifejezéstelen szemek. Félszemre, mindkét szemre megvakulni. Szemét elveszteni*, átv. zavarodás miatt a láthatót nem látni. *Kifutott a szeme*, azaz, kifolyott. *Kiszúrták, kivájták, kiásták a szemét. Egyik holló nem vájja ki a másik szemét.* (Km.). *Szemet hunyni, kinyitni, kidudorítani, ideoda forgatni.* Mint legnemesebb, s terjedelmes mezejü érzékszerv fölötte szapora alkalmaztatásu, mind tulajdon, mind átv. érteményü kifejezésekben. 1) Mennyiben a nézés, látás, figyelés, vigyázás, lesés szerve. *Szemre* v. *szemügyre venni valamit. Szemmel tartani a gyanus embert*, vigyázni minden léptére, nyomára. *Senki sem sírja ki szemét a más szerencsétlenségén.* (Km.). *Szemre került*, meglátták, észrevették, eléjön. *Szem a lélek tükre.* (Km.). *Több szem többet lát.* (Km.). *Kék szem úri szem ; sárga szem macska szem ; fekete szem czigány szem.* (Km.). *A szem mindent lát, csak magát nem.* (Km.). *Helyén kelt a szeme*, mindent lát, észrevesz. *Szemnek minden, kéznek semmi* (ugyanaz ezzel : Nesze semmi fogd meg jól). *Szemedet is ellopná* (rögzött tolvajról mondják). *Nincs szeme* = szemtelen, orczátlan : *Kiszedték a szeme szörét*, úgy rá szedtek, hogy most már maga is látja csalatását ; hasonló : *kitörlötték a szemét. Hiúz szemekkel lesni, nézni valakit*, rablói vágygyal. *Szemrevaló*, amit megnézni, látni érdemes, a maga nemében szép, kitünő. *Szemre sokat mutat*, azaz látszatra. *Úgy nézz a szemembe*, képes vagy bátor vagyok azt megtenni. *Szemet szúr*, mondjuk oly jelenetről, látványról, tettről, melyen a nézők megszoktak ütközni, botránkozni, ami gyanura, megszólásra okot ad. *Szembe akad, szembe ötlik, szembe tünik. Szeme söktében*, amint hirtelen meglát valamit. *Szemhez való látcsö, szemüveg. Az erdönek is van füle, és a mezönek szeme.* (Km.). *Szemet meresztení*, merően nézni valakire v. valamire, bámulni rajta ; hasonló : *szemét száját el-* v. *rátátni. Szeme szája elállott. Megvan mit szeme szája kiván.* „Senki szemére és szájára nem bízom, hanem enmagam eljárom az szölöhegyeket.“ (Levél 1557-ből. Szalay Ág. 400 m. l.). *Szemmel látott tanú*, máskép : *szemtanú. Ez szemem láttára történt. Szemébe vágott. Saját szemeimmel láttam. Szemével megverni*, látással megbabonázni. *Megálla szem rajta*, érdemes megnézni, oly szép. *Nehéz a szemet megcsalni.* (Km.). *Csak a magam szemének hiszek. Szép a szeme, ördög a szíve*, a régieknél : *ördög az éha. Szem előtt*, v. *alatt lenni. Szem elöl eltünni, elbujni. Mindenfelé jár, kacsingat a szeme. Nyisd fel a szemedet, ha látni akarsz. Nincsen szemed, hogy nem látod? Majd kiszúrja a szemedet*, előtted van, még sem látod. *Kiszúrták a szemét*, csekélységgel kielégítették. *Szemben lenni.* l. SZEMBEN. *Hová tetted a szemedet, midön e nöbe szerettél? Kezetek a kulacson, szemetek a kalácson, kár Ácson a Karácson.* (Adoma. Szirmaynál). *Szemet vetni, fölvetni a szemet valamire. Rám vetette szemét*, figyelemből, vagy hajlamból. *Szemére vetni hibáját*, előtte azt mintegy dorgálózva elmondani ; *szemére hányni*, azt többször tenni ; *szemére lobbantani*, finomul mintegy mellesleg, példálódzva vetni szemére. *Kinyílt a szeme*, fel van világosítva, csalódásából fölébredt. *Fölnyílt a szeme*, rá kezdi magát tartani. *Takarodjál szemem elöl. Ne jöjj többé szemem elé. Minden szem ránézett. Némely dolgok előtt jobb szemet hunyni*, észre nem venni, nem ügyelni rájok, elnézni. *Más szemében látni a szálkát, magáéban nem látni a gerendát.* (Km.). *Koppan a szeme*, nézhet utána. *Irígy szemmel nézni*, irígyelni. *Görbe* v. *kancsal szemmel nézni* (ugyanaz). *Amit a szem nem lát a szív*

hamar felejt. (Km.). 2) Mennyiben a szemek az érzéseket, indulatokat, szenvedélyeket visszatükrözik. *Haragos szemet vetni valakire. Farkasszemet néznek egymással. Vasvilla módjára álló mordiás szemek. Könybe lábbadt, könyükben úszó szemek. Olyakat mondtak neki, hogy szeme szája teli lett. Egyik szeme csak úgy nevet.* (Népd.). *Sír a szemem, fáj a lelkem. Szégyenében lesüti a szemét. Szégyenszemre elvakarodott. Epedő szemekkel néz a távozó kedves után. Ez nagy szálka a szemében,* nem örömest látja, írigyli, akadályára van. *Nagyobb a szeme, mint a gyomra,* túlságos étvágya van, torkos, zabáló. 3) Oly visszatorló vagy ellenséges cselekvésekre vonatkozik, melyek bizonyos személy irányában homlokegyenest hajtatnak végre. *Szemtől szembe meghazudtolni valakit. Hogy mered ezt szemembe mondani? Szemére vetették, hányták, lobbantották elkövetett gaz tetteit.* (Lásd 1) alatt). *Majd szeme közé nézek én neki. Szembeállani, szembeszállani, szembeszökni valakivel. Szembe pökni, szembe gyalázni, kicsúfolni valakit.* 4) Különféle átv. értelemben. *Szemeit behunyni,* elaludni, vagy meghalni. *Négy szem között valakinek mondani valamit,* titokképen közleni. *Négy fal, négy szem között sok történik.* (Km.). *Valakinek szemét bekötni,* elámítani. *Szemét kinyitni,* valamiről felvilágosítani. *Kinyíltak a szemei,* saját eszével gondolkozik, földerült előtte, amit eddig nem tudott. *Most egészen más szemmel látom a dolgot,* más fogalmam van róla. *Az Isten szeme előtt nincs semmi elrejtve,* ő mindentudó. *Az Isten szeme vigyáz mindnyájunkra. Vérszemet kapni,* vakmerő bátorságot venni, nyerni, elbizakodni. 5) Szintén átv. ért. mondjuk több kisebbnemü gömbölyded testekről, mennyiben némileg az állati szemhez hasonlíthatók, milyenek a) némely bogyóféle gyümölcsök, pl. *szőlőszem, ribiszkeszem, egresszem, egy szem szilva, cseresnye, meggy, kökény;* b) többféle növénymagok, pl. *gabonaszem, búzaszem, rozsszem, árpaszem, zabszem, kukoriczaszem, babszem, borsószem, lencseszem, mákszem;* innen átv. ért. jelent a maga nemében valami kicsit vagy keveskét, pl. *Babszem* v. *Borsszem Jankó* (a mesében) igen törpe emberke. Ez értelemben a latin *semen* (= mag), német *Same* stb. csak esetleg egyezik vele; mert ha szintén, pl. *búzaszem* és *búzamag* hasonjelentésüek is, de ezek a németben sem felelnek meg a ‚Same', hanem a ‚Korn' szónak (Weitzenkorn); úgy hogy más szókban, pl. *szőlőszem* és *szőlőmag* különböző jelentésüek; c) más szervetlen, de szintén kerekded vagy gömbölyded testecskék, alakok, üregek, likacsok, vízöblök : *lánczszem, olvasószem, gyöngyszem, aranyszem, porszem, homokszem;* a kártyalapokon : *zöldszem, tökszem, makkszem, vörösszem;* a koczkán : *egy szem, két szem, három szem* stb., azaz pont; *tarka szemek* a páva farkán; *bimbószem* rügy a növényeken; *tyúkszem* a lábakon; *likacsos szemek* a sajtban; *tengerszem* stb.

Hasonlók hozzá a különféle finn-ugor nyelvágakban a finn *silmä;* mordvin *selmä,* lív nyelvbeli *silma;* a vogul *sem* (honnan *semtál* am. szemetlen, vak); a votják és szürjän *szin* (Budenz véleménye szerént e helyett : *sium* = *silm);* a lapp *csalme, csalbme* (oculus); *šalme* (foramen); továbbá a samojed *sei, seme, sima, saimo, saiwa;* a persa *csesm* (oculus; foramen; granum triticum); héber עַיִן; arab صين stb. — Mennyiben a szemnek müködése a látás, rokonok vele a német *sehen, schauen* (szemlélni), *Scham* (szemérem), dán, svéd : *se*, góth : *saihwan,* a héber צָפָה (sajátlag : nituit, splenduit; innen : speculatus est), mint a pihélben צָפָה nitidum reddidit; speculatus est; az arab-török صفى; (szafi, világos, tiszta, szép); a hellen *σέβω, σέβομαι* (sich scheuen, schämen), *θέα* (die Schau, das Anschauen, Beschauen, *θεάομαι* (sehen, betrachten) stb. Egyébiránt valószinünek tartjuk, hogy a szem, mint az arcznak csillogó fényes része, oly szókkal áll eredeti rokonságban, melyek fényre, csillogásra vonatkoznak, milyenek *szín*, régiesen : *szén* v. *szen,* pl. a Lajos király idejebeli esküformában 1584-ből (Régi Magyar Nyelvemlékek II. kötet 336. lapon): „Isten szenjét te vég napodon úgy láthassad", ma is mondjuk : *Isten színe előtt* (= szeme v. orczája előtt); továbbá : *szén* (égő parázs, mely máskép *szam* is lehetett, mert Göcsej egyik vidékén *szamaló* = szenelő, szénvonó); ide tartozik : *szép*, mint szemrevaló, a maga nemében fényes, valamint a német *schön, schimmern* és *scheinen;* Hunfalvy Pál a *szem* és *szép* szókat szintén rokonítja (Magyar Akadémiai Értesitő. 1855. 353. lapon); ezt láttuk föntebb a héberben is. Végelemzésben pedig azon *szi, si, zsi sü* hangutánzó gyökü szókkal rokonítható, melyek *tüzre, égésre,* mint fénylő, egyszersmind bizonyos hanggal jelenkező tüneményre vonatkoznak, mint : *szít, sziporka, szikra, szirkó, sisereg, zsizsi, süt.* A mongol *nidün* v. *nidü* (= szem) a magyar ‚néző' szóval egyezik, valamint a szanszkrit *aksa* v. *aksi,* ‚íks' (= videre) szóval; s Bopp ugyanezekkel rokonítja a latin *oculus,* góth *augó* (német *Auge),* szláv *oko* szókat is.

SZÉMÁG, (szém-ág) ösz. fn. Vadászok nyelvén a tülöktő fölötti első ág. A mindjárt e fölötti, de nem rendesen kettős : *vendégszemág,* v. *jégág*, ez után jő a *középág.* V. ö. SZARVASAGANCS.

SZÉMAGÁT, (szém-agát) ösz. fn. Agátkő neme, melyen szemhez hasonló pettyek látszanak.

SZÉMÁPOLÁS, (szém-ápolás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki a szemre akár egészséges, akár beteg állapotában különös gondot visel.

SZÉMBAJ, (szém-baj) ösz. fn. Szembetegség, szemfájdalom, általán akármily baj, mely a szemet bántja.

SZÉMBALZAM v. —BALZSAM, (szém-balzam v. balzsam) ösz. fn. Balzamféle gyógyszer, némely szembajok ellen.

SZÉMBE, (szém-be) ragozott név, igehatározó- és igekötőként használva. 1) *Szemtül-* v. *szemtől-szembe,* am. másnak jelenlétében s annak neki fordulva,

szemébe nézve; irányában; ellenében. *Szemtől szembe megmondottam neki. Szembe szépet mondani* am. hízelkedni. *Szembe rózsám, ha szeretsz.* 2. L. SZEMBEN. 3) Mint igekötő az illető igével öszvetétetik, ugyan a fentebbi értelemben, mint: *szembeáll, szembeállít, szembeszáll, szembetlik, szembetünik, szembeszökik* stb., melyeket láss saját rovataik alatt.

SZÉMBEÁLL, (szémbe-áll) ösz. önh. Arczczal neki fordul valakinek és öszvenéz vele; különösen, midőn felhivólag, versenytársul, ellenségkép teszi azt. *Az ellencsapatok szembeállnak egymással. Vakmerően szembe mert velem állani. A tanu álljon szembe a vádlottal.*

SZÉMBEÁLLÁS, (szembe-állás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki valakivel szembe áll.

SZÉMBEÁLLÍT v. —ÁLLIT, (szémbe-állít v. —állit) ösz. fn. 1) Egyet vagy többeket úgy állít, hogy mással vagy másokkal arczczal egymás felé fordulva legyenek. 2) Törvényes vizsgálat és vallatás alkalmával a vádlottakat egymással vagy a tanukkal öszvehozza, s egymás előtt vallatja, fartatja.

SZÉMBEÁLLÍTÁS v. —ÁLLITÁS, (szémbeállítás) ösz. fn. Rendelkezés, melynél fogva kettőt vagy többeket szembeállítanak egymással. Lásd: SZEMBEÁLLÍT.

SZÉMBECSUKÁS, (szém-be-csukás); l. SZÉMBEHÚNYÁS.

SZÉMBECSUKVA v. —DUGVA, (szém-becsukva v. —dugva); l. SZÉMBEHÚNYVA.

SZÉMBEHÚNYÁS, (szém-be-húnyás) ösz. fn. 1) A szemnek becsukása, bezárása, mely aztán a látást elveszi. 2) Meghalás, elhúnyás.

SZÉMBEHÚNYVA v. —HUNYVA, (szém-behúnyva) ösz. ih. A szemet ideiglen becsukva, s néző, látó tehetségét mintegy akadályozva. *Szembehunyva elmélkedni. Az ember szembehunyva alszik.* Átv. ért. magát úgy tettetve, mintha valamit nem látna, észre nem venne; nem ügyelve, nem figyelve, elnézve. *Némely dolgokat szembehunyva elmellőzni, tudomásul nem venni.*

SZEMBEJŐ v. —JÖN, (szembe-jő v. —jön) ösz. önh. Valakinek irányában jön, szemközt jön. *Csak akkor ismerék reád, mikor velem szembejöttél.*

SZÉMBEKÖTÉS, (szém-be-kötés) ösz. fn. A szemnek kendővel v. szalaggal átkötése gyógyitás esetében vagy játék alkalmával.

SZÉMBEKÖTŐ, v. SZÉMBEKÖTŐJÁTÉK; l. SZÉMBEKÖTŐS.

SZÉMBEKÖTŐS v. —KÖTŐSDI, (szém-bekötős v. —kötősdi) ösz. fn. tt. *szémbekötős-t* v. *—kötősdit.* Közismeretü és gyakorlatu játék neme, midőn a játszótársak egyikének szemeit bekötik, kinek feladata ekkor a körülte bujkáló társak után tapogatódzni, s ha közülök valamelyikre toppant, azt álhangjáról, vagy más jegyéről megismerni. Eltalálás esetében a megismert személynek kötik be szemeit, hogy a játékot folytassa. *Szembekötöst játszani.*

SZÉMBEKÖTVE, (szém-be-kötve) ösz. ih. Bekötött szemmel.

SZEMBEMEGY v. —MEGYEN, (szembe-megy v. —megyen) ösz. önh. 1) Valakinek irányában megy, szemközt megy. 2) Am. szembeszáll; l. ezt.

„Hiszem, az magyarok, mikoron kiütnek,
Pogány ellenségnek bátran szemben mennek.“
Thúry György éneke. (1548.).

SZEMBEMENÉS v. —MENETEL, (szembemenés v. —menetel) ösz. fn. 1) Valakinek irányában menés. 2) Szembeszállás.

SZEMBEN, (szem-ben) ragozott fn. igehatározóként. Együtt, egymással, személyesen. „Mikor k(egyelmeddel) szembe(n) leszek, többet szólok.“ (Levél 1552-ből. Szalay Ág. 400 m. l.). „Továbbá emlékezhetik kemed az dolgokról, mikor kdel szemben voltam.“ (Levél 1557-ből. U. o.). „És helt választjunk ketten, hol szembe(n) legyünk.“ (L. 1546-ból. U. o.).

SZÉMBEPÉNDÉRKÉDŐ v.—PÓNDÖRKÖDŐ, (szémbe-péndérkédő v. —pöndörködő) ösz. mn. Aki mindjárt kész a nagyobbakkal is szembeállani.

SZÉMBESÍT, (szembe-s-ít) áth. m. *szembesit-ett*, par. *szembesits*, htn. —*ni* vagy —*eni*, l. SZEMBEÁLLÍT. Új alkotásu s nagyon felkapott, de nem szabályos szerkezetü szó, mert aligha van példa rá, hogy a *ba, be* viszonyragos nevekből először melléknév, azután ige származnék. Hasonló vád terheli a szintén új öntetü *közbesít, kézbesít* igéket is.

SZÉMBESÍTÉS, SZEMBESITÉS, l. SZEMBEÁLLITÁS.

SZÉMBESZÁLL, (szémbe-száll) ösz. önh. Mint ellenség, vagy kihivó vetélytárs megmérkőzés végett neki megy valakinek. *Kardrántva szembeszállani az ellenféllel. Hogy mersz velem szembeszállani?*

SZEMBESZÁLLÁS, (szembe-szállás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki v. valami szembeszáll mással.

SZÉMBESZÉD, (szem-beszéd) ösz. fn. Érzelmek és gondolatok kifejezési módja különféle kacsintások, hunyorgatások, szemmozgatások által. *Értem e szembeszédet. Kaczérkodó, czimborálkodó szembeszéd.*

SZÉMBESZÖKIK, (szémbe-szökik) ösz. k. 1) Valakivel mint ellenség vagy vetélytárs szembeszáll. 2) Átv. ritkasága, különczsége által feltünik. *Ez igen szembeszökik.*

SZÉMBESZÖKŐ, (szémbe-szökő) ösz. mn. 1) Szembeszálló, ellenkező. 2) Különösen feltünő, a szokott rendtől, módtól elütő, s ezáltal mintegy meglepő, megsértő stb.

SZEMBESZÖKŐEN v. —SZÖKŐLEG, (szembeszökően v. —szökőleg) ösz. ih. szembeszökő v. feltünő módon.

SZÉMBETALÁLKOZÁS, (szémbe-találkozás) ösz. fn. Egymással szemközbe menőknek összejövetele.

SZÉMBETEG, (szém-beteg) ösz. fn. és mn. Ki valamely szembajban szenved.

SZÉMBETEGSÉG, (szém-betegség) ösz. fn. A szemnek akármily kórállapota.

SZÉMBETÜNŐ, (szémbe-tünő) ösz. mn. Általán minden, amit az ép, és kellőleg használt szemek láthatnak, észrevehetnek, különösen, ami a látérzékekre nagyobb benyomást tesz, ami figyelmet ébreszt ritkasága, rendkivülisége, jelessége stb. által. *Szembetünö viselet, szépség. Szembetünö változázt vettem rajta észre.*

SZÉMBETÜNŐKÉPEN vagy —TÜNŐLEG, (szémbe-tünöképen v. —tünőleg) ösz. ih. A látérzékekre különösen hatva; nagyon észrevehetőleg; a maga nemében kiválva. *Örömét, bánatát szembetünöleg kimutatni.*

SZEMBETÜNTET, (szembe-tüntet) ösz. áth. Szembetünővé teszen.

SZEMBEVALÓ, (szembe-való) ösz. mn. Régente: szembevaló adósság a törvénykezésben azt tette: világos adósság.

SZEMBIBORCZ, faluVas m.; helyr. *Szembiborczra, —on, —ról.*

SZÉMBOG, (szém-bog) ösz. fn. A szarvasállat agancsainak alsó boga, mely a szemhez közel esik. Széles ért. akármily bogféle kinövés, dudorodás, csomó a szem környékén.

SZÉMBOR, (szem-bor) ösz. fn. Oly bor, melyet fris szőlőre öntenek s igy még egyszer forrásba hoznak, hogy annál erősebb legyen. Ezt leginkább a rajnamellékiek szokták gyakorolni. Magyarországon is néhutt, ha az ilyen bor elfogy, a hordóba ismét vizet öntenek s kivált a munkások nyárban lőreként iszszák.

SZEMCSALÓDÁS, (szem-csalódás) ösz. fn. Tünemény látása, mely valóságban nem létezik, pl. a délibábé.

SZÉMCSAP, (szém-csap) ösz. fn. A szőlőfejnek egy-egy ágacskája, vagy billingje. Igy lehetne nevezni a csipás szemszőröket is.

SZÉMCSARNOK, (szém-csarnok) ösz. fn. A szemüregnek mellső része, melynek víznedvében lebegő szivárványhártya az egész üreget két részre osztja. (Camera oculi).

SZÉMCSE, (1), (szém-cse) fn. tt. *szemcsét.* Kicsike szem, mind tulajdon, mind átv. értelemben véve. Kettőztetett kicsinyítéssel: *szémécske.* V. ö. SZEM.

SZEMCSE, (2), puszta Tolna m.; helyr. *Szemcsé-re, —n, —ről.*

SZÉMCSIRA, (szém-csira) ösz. fn. Bimbó a növényeken, mely csirájában van, vagy csak nem régiben csirázott ki.

SZÉMCSŐ, (szém-cső) ösz. fn. Széles ért. látást elősegítő mindenféle cső. *Kicsinyítő, nagyító, szinházi, csillagászi szemcső.* Máskép: *látcső.*

SZÉMDŐLEDÉS, (szém-dőledés); l. SZÉMISZAM.

SZÉMDÚCZ, (szém-dúcz) ösz. fn. Szemidegek dúcza. V. ö. DÚCZ.

SZÉMEBÚZA, (széme-búza) ösz. fn. Tisztitás, rostálás után maradott, más gabonával vagy szemettel nem kevert búza.

SZÉMÉCS, (szém-écs) fn. tt. *szémécs-ét*; lásd: SZÉMÉR.

SZÉMÉCSÉL, (szém-écs-él) áth. m. *szémécsél-t.* A székelyeknél am. szemet vagy szemenként eddegel, pl. a malacz; vagy az ember is a főtt bab-, borsószemeket stb. Máskép: *szémércsél, szémérkél.*

SZÉMÉL, (szém-él) áth. m. *szémél-t.* Szemenként válogat, szed, gyűjt. *A galambok szemelik a búzát. Ne szemeld a másét, csépeld a magadét.* (Km.). Átv. kiszemel a többi közől a maga nemében jobbat, a jelesebbet, kitünőbbet kiválasztja. *A legénység javát kiszemelni. Kéziratban levő költeményei közől kiadás végett némelyeket kiszemelt.* Hajdan ily értelemben is divatozhatott: *Szemügyre vesz, szemek által tapasztal,* sőt nem régiben Szabó Dávid is irta: *szemlem* (=szemelem) szemre veszem; ebből kettőzött *el* képzővel lett *szemelel,* öszverántva *szemlel* v. *szemlél,* mint *iz, ízel, izlel,* valaminek izét kisérli, *szag, szagol, szaglal* v. *szaglál.* Az elavult *szemel* igéből lett igenév *szemelő, szemlő,* s ebből az újabb divatú *szemle.* V. ö. SZEMLÉL.

SZÉMÉLÉS, (szém-él-és), fn. tt. *szémélés-t,* tb. *—ék,* harm. szr. *—e.* Cselekvés, melynél fogva valamit szemelünk. V. ö. SZÉMÉL.

SZÉMÉLET, (szém-él-et) fn. tt. *szémélet-ét,* harm. szr. *—e* v. *—je.* Valamely kiszemelt tárgy.

SZÉMELLENZŐ, (szém-ellenző) ösz. fn. 1) A beteg szemek fölé alkalmazott fél karimás ernyő, mely azokat a világosság sugarainak közvetlen s bántó hatása ellen védi. 2) Hasonló készület a lókantáron, a szemek két oldalán.

SZÉMÉLVÉNY, (szém-él-vény) fn. tt. *szemelvény-t,* tb. *—ék.* L. SZÉMÉLET.

SZEMELY, falu Baranya m; helyr. *Szemely-be, —ben —ből.*

SZÉMÉLY, (szém-ély) fn. tt. *szémély-t,* tb. *—ék* v. *—ek,* harm. szr. *—e.* Mai általános és legszokottabb értelemben minden emberi egyén, mint magánálló eszes lény. Ellentéte minden anyagi lény, sőt a lelkes állati lények is, mennyiben ész és szellem nélküli dolgok gyanánt tekintetnek. (Persona). *Férfiszemély, nőszemély* v. *asszonyszemély* v. *fehérszemély. Egyházi* v. *papi, világi* v. *polgári, katonai személy. Alrendü, középosztályu, főrangú, fejedelmi, királyi személy. Tekintélyes, hivatalbeli, nyilvános, magán személy. Mennél nagyobb a személy, annál nagyobb a veszély.* (Km.). *Fiatal, középkorú, aggott személy. Több személyből álló család. Becsületes, jóravaló, becstelen, jellem nélküli személy. Valakinek személyében csalatkozni,* más személy helyett venni vagy nem olyannak találni, a milyennek véltük. *Személy szerént,* ma szokottabban: személyesen, ő maga, nem más által képviselve. „Még azra válaszonk nics (nincs), de

mely hamar válaszonk leszen, Nagyságodhoz személy szerint megyek.“ (Levél 1541-ből. Szalay Ág. 400 m. l.). Különösen néha jelenti az illető egyénnek állapoti mivoltát, kivoltát. *A birónak nem szabad a személyre tekinteni, válogatni a személyeket. Valakinek személye iránt tisztelettel, kímélettel viseltetni. Ismerem személyét.* „Kiért jámbor szömélyü polgárok esköttenek meg.“ (Levél 1551-ből. Szalay Ág. 400 m. l.).

„Szép kis gyönge termetének,
Ékesen zengő nyelvének.
Nem kár volna személyének,
Hogy ünnepet szentelnének.“

Népdal.

Néhutt népnyelven így nevezik a szabad életü nöket, a kéjleányokat. *Bordély-házi, nyilvános személy. Személyek után járni. Személylyel élni.* Nyelvtani ért. jelenti az igének azon változási viszonyait, melyek szerint az ige által kimondott cselekvés vagy állapot bizonyos lényre, mint alanyra vonatkozik, s az szerint módosúl. *Első személy* az egyesszámban: *én*, a többesben: *mink*, röviditve: *mi; második személy* az egyesben: *te*, a többesben: *tik*, röviditve *ti*; *harmadik személy* az egyesben *ő*, a többesben *ők*, vagyis a megnevezett alany, legyen az önálló egyén, vagy akármely dolog, pl. a *diákok* irnak, a *tinta* fogy. Innen élünk vele az *én*, *te*, és *ő* helyett is, pl. *személyemet ne sértsd*, azaz, engemet; *személyedről* (rólad) *mindnyájan jó véleménynyel vannak.* V. ö. SZEMÉLYNÉVMÁS; és SZEMÉLYRAG. A keresztény hitvallás rejtelmes tana szerint az Isten lényegében (essentia) egy, személyében pedig három, vagyis három isteni személy van, első az *Atya*, második a *Fiú*, vagyis Jézus, harmadik a *Szentlélek*. Átv. jelenti az emberi testnek termetét, alkatát, alakját. *Magas, alacson, derék, sugár, szép, rút, csunya személy. Ezen embernek van személye*, tekintélyes külsejü. *Személye sokat mutat. Nevetséges személye van.* Néha am. helyettes, képviselő. *Király személye* v. *képe. Valakinek személyében megjelenni, tenni, végezni valamit. Drámai, színpadi személy*, aki a színműben, illetőleg a színpadon bizonyos cselekvő személyt ábrázol, képvisel. *Néma személy*, ki a színpadon csak hallgatag szerepet játszik.

Ezen szó hajdan nem csupán emberi egyént jelentett, hanem egyszersmind valaminek színét, képét, arczát, alakját, látszatát. Így a Müncheni codexben a *vultus, facies, aspectus, conspectus, species* latin szóknak felel meg. Máté XVI. fej. „Azért mennynek személyét (faciem coeli) tudjátok megválasztanotok.“ Máté XXVIII. fej. „Vala kedég ő személye (aspectus) miként villámat.“ Luk. III. fej. „Szent szellet leszálla ő rejája testi személyben“ (corporali specie). U. o. IX. fej. „Megváltozék ő orczájának személye“ (species vultus eius). U. o. XXIV. fej. „Ő személyekkel a földre hajlanának“ (declinarent vultum in terram). Egyébiránt előfordul emberi egyén helyett is Máté XXII. fej. „Mert nem veszed embereknek személyeket, (personam hominum). — A Bécsi codexben is am. arcz: „Ha leltem malasztot király személye előtt“ (in conspectu regis. Hester. V. fejezet). „Azért Baltazár király eléggé megháborodék és ő személye (vultus illius) megváltoztaték.“ (Dániel V. fejezet). „Ma bejöttenek en személyem eleibe bölcsek“ (in conspectu meo. Ugyanott). Régi Magyar Passióban: „A sok arczul veréssel és pekdeséssel emberi személy ő rajta nem tetszik vala.“ (Toldy F. kiadása 227. l.). Ezek nyomán a *személy* eredeti jelentése a szemről nevezett ábrázat, kép, alak, mintegy a szem tája, környéke. A héber *ʰáin* v. *'áin* is magamagában jelent mind szemet, mind ábrázatot (Eichorn és Wiener szótára). De nevezetesebb a סֶמֶל v. סֵמֶל (szémel) szó, mely am. simulacrum, imago. „Origo vocis ignoratur,“ mondja Eichorn.

Innét átv. és ma már csaknem kizárólagos ért. jelent emberi egyént, épen úgy, mint a *fej* és a *lélek*, melyeket egymással fölcserélve használhatunk, midőn az emberi egyéneket számszerint veszszük. Hasonló példa van rá magában a latin nyelvben is, melyben ‚persona‘ eredetileg álarczot jelentett, innen Phaedrusnál olvasható: „Personam tragicam forte vulpes viderat.“ Így a hellen nyelvben *πρόσωπον* (ὤψ szótól, mely am. szem) eredetileg szemkörüli tájat, vagyis arczot, ábrázatot, azután szintén álarczot, végre személyt jelent. Ilyen a német *Bild*, különösen a *Mannsbild, Weibsbild, Frauensbild* szókban. (Adelung).

Képeztetésre hasonló ezekhez: *terebély*, terebes valami; *lapály*, lapos vidék, térség; *veszély* stb.

SZÉMÉLYBELI, (személy-beli) ösz. mn. Lásd: SZEMÉLYÉS; SZEMÉLYI.

SZÉMÉLYBIRÓ, (szémély-biró) ösz. fn. Biró, ki valakinek személye iránt pl. bünvádi ügyekben illetékességgel bír. Ellentéte: *dologi biró.*

SZÉMÉLYÉS, (sém-ély-és) mn. *személyés-t* v. *—et*, tb. *—ek*. 1) Személy szerénti; nem mások általi. *Személyes jelenlétével megtisztelt bennünket. Személyes megtekintése valaminek*, 2) Személyt illető, meghatározó. *Személyes tulajdonság, leirás.*

SZÉMÉLYÉSEN, (szém-ély-és-en) ih. saját személyében, ő maga; nem más által képviselve. *Személyesen megjelenni valahol, vizsgálat alá venni valamit.*

SZÉMÉLYÉSÍT, SZÉMÉLYESIT, (szém-ély-és-ít) áth. m. *személyésít-ett*, par. *—s*, htn. *—ni* v. *—eni*. Valamely személytelen lényt úgy fog fel, úgy ír le, úgy ad elé, mintha személy volna; személyi tulajdonságokba öltöztet valamit. *A régi hitregék az erényeket és bünöket személyesíteni szokták. A költök, meseirók személyesitik néha az állatokat, és növényeket, midőn beszéltetik öket.*

SZÉMÉLYÉSÍTÉS, SZÉMÉLYÉSITÉS, (szém-ély-és-ít-és) fn. tt. *személyésítés-t*, tb. *—ek*, harm. szr.

—*e*. A képzelő tehetség cselekvése, midőn valamit személyesít; különösen a költői festésnek, leirásnak ilyetén neme. (Prosopopoea).

SZEMÉLYESNÉVMÁS, (személyes-név-más), l. SZEMÉLYNÉVMÁS.

SZEMÉLYÉSSÉG, (szem-ély-és-ség) fn. tt. *személyésség-et*, harm. szr. —*e*. 1) Személyi tulajdonság vagy állapot, vagy önállóság; másképen és helyesebben: *személyiség*. 2) Vitatkozási kicsapongás, mely a vita érdemétől eltérvén, a vitatkozó társnak személyét támadja meg. *Személyességekre menni.*

SZÉMÉLYÉSÜL, SZÉMÉLYÉSÜL, (szem-ély-és-ül) önh. Személytelen lény személylyé válik. *A regékben, mesékben, elbeszélésekben s némely más költeményekben az állatok, sőt élettelen és elvont dolgok is személyesülnek.*

SZEMÉLYFOGSÁG, (személy-fogság) ösz. fn. A személynek, különösen az adós személyének, azaz magának az adósnak fogságban letartóztatása.

SZEMÉLYI, (szem-ély-i) mn. tt. *személyi-t*, tb. —*ek*. Személyt illető, arra vonatkozó, ahhoz tartozó. *Személyi tulajdonságok. Személyi végrehajtás*, midőn magát az adóst tartóztatják le, vagyis személyfogság alá vetik.

SZEMÉLYISÉG, (szem-ély-i-ség) fn. tt. *személyiség-et*, harm. szr. —*e*. Személyi minőség, önállóság. *Az észjog a személyiségben alapszik.*

SZEMÉLYÍT, (szem-ély-ít); SZÉMÉLYÍTÉS, (szem-ély-ít-és); l. SZEMÉLYESÍT, SZEMÉLYESÍTÉS.

SZEMÉLYJOG, (szem-ély-jog) ösz. fn. Természeti jog, mely minden embert, mint személyt, megillet.

SZEMÉLYKÉSÉRET v. —KISÉRET, (személy-késér-et v. —kiséret) ösz. fn. Valakinek személye mellé tisztelet, vagy biztosítás, vagy őrizet végett rendelt kiséret.

SZEMÉLYKÖLTÉS, (személy-költés) ösz. fn. Költői személyesités neme, midőn nagyobb érzékítés végett a személytelen tárgyak, illetőleg eszmék oly alakban állíttatnak elé, mintha élő személyek volnának.

SZEMÉLYLEIRÁS, (személy-le-irás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki külsejének, különösebben arczulatának minőségeit úgy körülírják és részletezik, hogy őt minden másoktól meg lehessen különböztetni. Így nevezik magát azon iromány is, mely azon részletezést tartalmazza.

SZEMÉLYNÉV, (személy-név) ösz. fn. Emberi egyes lény (egyed vagy egyén) nevezete, melynél fogva őt a nyelv minden másoktól megkülönböztetni akarja. Ős időben elegendő volt erre egyes szó is, de később szaporodván az emberi nem, a nemzedékek elnevezésére, az apai, illetőleg ősi név mellé még egy, sőt több szó is csatoltatott. Különösebben a kereszténység fölvételével az egyes személynevek jellemzésére két fő osztály jött gyakorlatba, ú. m. a családnevek és keresztnevek osztálya. A családnevet egy közös törzs után rendszerént a származottak (nemzedékek) mindenike használja; a keresztnevet kinek-kinek születése, illetőleg kereszteltetésekor adják vagy adatják rokonai; amaz *családnév*, emez *keresztnév* alatt ismeretes. De valamint a családnevek (úgynevezett elő- vagy birtoknevekkel stb.), úgy a keresztnevek is (többeknek fölvételével) megtoldathatnak. A magyarban a családnevek elül állnak s ezek után jönnek a keresztnevek, a körültünk ismeretes nyelvekben pedig azok megfordítva használtatnak, pl. Kazinczy Ferencz, latinosan: Franciscus Kazinczy, németül: Franz Kazinczy, franczíául: François Kazinczy, angolul: Francis K., olaszul: Francesco K., szlávul: Frantyisok v. Franyo K. stb. A családnév elébe jön a születési rang: *gr. Széchenyi István;* még ennek is elébe a birtok- vagy más előnevek: *Széki gr. Teleki József;* legutól a hivatalnév: *gr. Eszterházy Miklós nádor.* Mind ezek elébe a czímezés, ha ez melléknév, pl. Nagyméltóságu, Méltóságos, de legutól ha főnév alakban használtatik, pl. ő Excellentiája, ő Méltósága stb.

Az eredeti és innét származott családnevek között 1) legősiebbeknek látszanak azon nevek, melyek a személyeknek külső vagy belső tulajdonságaitól vétettek, pl. *Nagy, Kis, Hosszú, Kövér, Száraz, Fejér, Fekete, Vörös, Szőke, Szép, Sánta; Víg, Édes, Mérges, Kemény, Fényes, Szeles; Erős, Bátor, Boldog* v. *Bódog, Gazdag; Okos, Jó, Jámbor* stb., továbbá azok, melyek a testnek valamely *feltünő* részeiről vétettek, pl. *Szemes, Fejes, Csontos, Bajusz, Szakál,* vagy amelyekben a személy akár egész testének, akár egyes részének vagy bármely tulajdonságának némely más természeti tárgyakkal való némi hasonlóságai vétettek alapul, pl. *Kasza, Sulyok, Bot, Csákány, Kalapács, Karika; Virág, Szegfű, Csillag* (az utóbbi három eredetileg talán inkább nők neveinél); a hasonlatok némely állatokról is vétetvén, mint *Orozlán,* (némely keleti nyelvekben: *Arszlán*), *Medve, Farkas, Bárány; Csóka, Czakó, Kánya, Holló, Póka, Szarka; Kárász, Csuka* stb. A mondottakhoz hasonlók a régi történelmi népségeknél olvasható nevek is, pl. szabad legyen egyik társunk buvárlatai szerént némely hún, avar és régi magyar nevekre is hivatkozni: *Oibarsz* a mongolban am. erdei párducz, *Mundzuk* (az avaroknál *Mundzo* v. *Munzo*) a mongolban *muncza* am. buzogányi *Bajan* (az avarok egyik leghatalmasabb fejedelme) a mongolban am. vagyon, v. vagyonos, gazdag; *Zsolt* v. *Zoltan,* a Névtelen jegyzőnél: *Zulta,* a mongolban *zoltai* am. boldog, szerencsés; *Tulma* mongolul: *tulum*, mandsu nyelven: *tuluma* am. tömlő, a Névtelen jegyzőnél mind magában, mind pedig *Olup* kiséretében eléjön, a mongolban *olum* am. gázló (*p* nincs e nyelvben), innen az egész *Olup-Tulma* am. gázló-tömlő (*tulbou* ‚tömlő' értelemben szintén előfordúl a Névtelennél); *Kaplan* egyik előkelő magyar család régi nemzetségi neve, a törökben am. tigris stb. stb.

2) A magyar családi nevek igen nagy része, melyek *i* i végezetűek (az *y* is =*i*) a származás helyéről van véve pl. *Pesti* (v. Pesty), *Budai*, *Debreczeni*, *Kolosvári*, *Soproni*, *Váradi*, *Kassai*, *Aradi*, *Erdélyi*, *Kunsági* stb. Azonban ezek közt van több, melyekben a helynevek mint birtokok szolgáltak első vagy későbbi elnevezés alapjául, pl. *Károlyi*, *Kállay*, *Perényi*. Megfordítva néha a személynevek is adtak alkalmat a tulajdonosok birtokainak elnevezésére, mint *Álmosd*, *Borsod*, *Endréd*, *Peterd*, *Pálháza*, *Mikóháza*, *Andaháza*, *Katalinfalva*, *Petőfalva*, sőt régebben minden ragozás nélkül is fogadtattak el helynevekül, mint *Szabolcs*, *Csanád*, *Bars* (Bors), *Tarczal* (Turzol) stb. Újabb korban pedig a szentek nevei : *Szent-András*, *Szent-Péter*, *Szent-Miklós* stb.

3) Családnevekül használtattak a magyarral közelebbi viszonyban vagy szomszédságban álló nemzetek nevei; mi — legalább nagy részben — szintén származásra, vagy bevándorlásra mutat. Ilyenek : *Magyar*, *Kún*, *Székely*, *Német*, *Szász*, *Cseh*, *Lengyel*, *Horvát*, *Tót*, *Oláh*, *Olasz*, *Rácz*, *Görög*, *Török* stb.

4) Igen gyakran keresztnevek vétettek föl családnevekül ; pl. *Bálint*, *Balázs*, *Barabás*, *Dezső*, *Illyés*, *Jób*, *Jakab*, *Máté*, *Mikó*, *Vincze* stb.

5) E kereszt- és más nevekből ismét *fi* (v. *fy*) toldattal : *Pálfy*, *Istvánfy*, *Simonfy*, *Péterfy*, *Bánfy*, *Dezsőfy* stb.

6) A családnevek igen nagy része a rang, viselt hivatal, mesterség és foglalkozástól kölcsönöztetett, mint *Biró*, *Pap*, *Barát*, *Katona*, *Huszár*, *Vitéz*, néha a legmagasabb rangoktól is mint *Császár*, *Király*, *Herczeg*, habár eldődeik soha e rangban nem állottak is, hihetőleg valamely hasonlóságtól, viseletöktől stb. ; leggyakoriabbak azok, melyek a személyeknek mindennapi foglalatosságától vették eredetöket, mint *Asztalos*, *Lakatos*, *Kovács*, *Fazekas*, *Kőmíves*, *Csizmadia*, *Molnár*, *Mészáros*, *Szabó*, *Kádas*, *Szakács*, *Szíjgyártó*, *Kerékgyártó*, *Takács*, *Juhász*, *Madarász*, *Vadász*.

7) Néha a vallás tárgyaitól, mint *Angyal*, *Ördög*, *Pogány*.

8) Az érczektől : *Arany*, *Aczél*, *Vas*.

Idegen nyelvekben hasonló elnevezésekről lásd a Nyelvtudományi Közlemények 1864-iki kötetében Fábián István értekezését, és különösen a Székely családnevekről Kríza Jánosnak ‚Vadrózsák' czimű gyűjteményét.

A keresztnevek nagy részben a kereszténységgel együtt a Szentirás neveiből módosultak, amelyek t. i. héber és görög eredetüek. Íme nehány példa. *Abraham* a törökben *Ibrahim* héber szó am. sokaság vagy népek atyja. *András* görög szó (*ἀνδρεῖος*) am. férfias. *Ágnes* görög szó (*ἁγνός*) am. tiszta, szűz, szent. *Anna* héber szó (khannáh) am. kegy, kellem. *Balázs* görög szó, *βασιλεύς* am. fejdelem, király, v. *βασίλειος* am. fejdelmi, királyi. *Balthazár* héber szó am, hadügyi elüljáró v. tanácsos. *Barnabás* héber szó am. vígasz fia. *Miklós* (latinosan : Nikolaus) görög szó am. népgyőző (*νῑκάω* győzök és *λαός* nép). *Dániel* héber szó am. isteni biró. *Éva* héber szó (Khanváh) am. élet. *Erzsébet* (Elisabetha) héber szó (eliseba') am. istenre esküvő, istenfélő. *Ézsaiás* héber szó, (Jehósúa) am. Isten segéltje. *Jenő* (Eugén, Eugénia) görög szó am. jól született v. jó születésü (a görög *εὖ* egyezik a tatár *eji* és magyar *jó* szóval). István (Stephanus) görög szó am. koszorú. *János* (Johannes) héber szó (Jehókhanán) am. isten kegyelmes, v. isten kegyeltje. *József* (Josephus) a héberben am. toldó (Toldy ?). *Józsa* amennyiben Jodochusból származott, görög szó s am. nyiltartó, tegez; de a mennyiben a külföldön divatosabb *Jósua* az eredeti, akkor azonos ‚Ézsaiás' szóval. *György* (Georgius) görög szó am. földmivelő. *Gergely* (Gregorius) görög szó, am. ébrenlevő, éber (*ἐγρεγορέω* am. ébren vagyok). *Ilona*, *Helena* görög szó, némelyek szerint, *ἀιρέω* igétől, mely am. hóditok, mások szerént *ἑλέτη* szótól, mely fáklyát jelent. *Pál* (Paulus) görög szó (*παῦρος*) am. parányi, kicsi. *Salamon* héber szó ettől : *sálóm* üdv, boldogság, béke, az arabban is *szalem* am. béke. *Sámuel* héber szó (S'múél) am. isten meghallgatta. *Zsófia* görög szó (*σοφια*) am. okosság, bölcseség.

Azonban eléfordulnak a keresztnevek közt a történelemből vett, vagyis történelmi személyek neveit használó nevek is. Ilyenek a latinban *Aurelius* a latin ‚aurum' (= arany) szótól, *Koszta*, v. *Konstantin* (Constantinus) a latin ‚constans' (= állandó) szótól. *Bálint* (Valentinus) a latin ‚validus' (erős, hatalmas) szótól. *Beatrix* latinul am. boldogító. *Benedek*, *Bene* a latin ‚benedictus' (áldott), szótól, *Klara* a latinban nőnemü melléknév s am. világos, fényes. *Ignácz* (Ignatius) a latin ‚ignis' (= tüz) szótól. A germán nyelvben : *Adolf* a német nyelvészek szerént am. Adel- v. Edel-Wolf, *Albert* v. *Albrecht* v. *Adalbert* ugyanazok szerént am. durch Adel glänzend. *Károly* Nagy Károlytól (Carolus,) mely a német nyelvészek szerint am. a régi német *Charal* Kerl vagyis am. Mann, Ehemann. *Edmund* régi német, illetőleg góth szó s am. vagyon védő (*ed* a mongolban is am. vagyon) *Eduard* v. *Edvárd* am. vagyonőr. *Erneszt* a németben *Ernst* am. komolyság. *Gusztáv* am. Kriegsstab, kriger (‚gudh' = Kampf és ‚stafr' = Stab germán szóktól). *Henrik* (Heinrich) a régi felső németben *Heinrih* v. *Heimrih* am. házi v. hazai főnök ; némelyek ugyanebből vélik eredettnek a magyar *Imre* nevet is. A szláv nyelvekben : *Bogyoszló* (Bogislav) ettől : *bog* Isten és *szlav* dicsőség am. Istennek dicsőség v. dicséret. *Szaniszló* (Stanislaus) lengyelül : *Stanislav* am. állam dicsősége (sztan = állam és *szlav* am. dicsőség, dics).

A magyarba is vétettek át kivált az újabb korban magyar és hún történelmi nevek, ú. m. *Átila* v. *Etele* v. *Etel*, *Aladár*, *Árpád*, *Zoltán*, *Gejza* v. *Géza* az első királyok korából: *Béla*, *Kálmán*. stb. ‚Béla' szóról némelyek azt tartják, hogy az a szláv *bjeli*, v. *bili*, mely am. fejér (vila ? azaz világos) ; mások pedig azt tartják,

hogy az a germán *Adalbert* v. *Albert* szónak felelne meg, melyeknek utóbbi része *bert (ge-boren)* szóval azonos. ‚Kálmán' (latínosan : Colomannus) szóról azt tartják, hogy ez *Colomannus* (scót származású) vértanu nevéről vétetett, és Jeruzsálembe zarándokolandó a Duna mellett (az osztrák Stockerau táján) erőszakos halállal végeztetett ki. Azonban e név külföldön — legalább tudtunkra — nem igen van divatban. Nálunk némely tájbeszéd *Kármán* alakban is használja, sőt *Kármán* család és irodalmi név és nevezetesség is. *Átilla* v. *Attila* Kézai Simon krónikájában : *Ethela*, a Névtelen jegyzőnél előforduló ‚Ecil-burgu' szó első részében pedig : *Ecil*, mely nevet némelyek, különösen Thierry és Szabó Károly a Volgának régi *Athel* (a tatár-törökben ma is *Etil, Itil)* folyó nevétől származtatják. Nincs kifogásunk ellene. De hát *Athel, Etil, Itil*, mit jelentenek? Azt mondják, hogy a tatár nyelvben vizet, folyót jelentenének. Ily értelmet a szótárakban nem találunk, s megkérdeztük Vámbéry társunkat, ki a keleti tatár nyelvekben kitünően jártas, de ő sem mondhatott többet. Ámde a mongol nyelv kisegít bennünket. Mongol nyelven a Volga folyó neve *Edsil ghool*. Ez utóbbi am. folyó, az első kétségen kivül azonos *edzele* igetörzszsel (*ds* és *dz* a mongolban ugyanazon betüvel fejeztetik ki, és csak *i* előtt *ds*, egyébütt rendesen *dz*), mely igetörzs az uralkodás fogalmát fejezi ki s tulajdonképen am. uralkodjál v. uralkodó, fejedelem, (‚edzen' ugyan ezt jelenti), tehát *Edsil ghool* am. fejedelmi folyó, mint legnagyobb folyó Európában. Edsil szó pedig, mint látjuk, legeslegközelebb áll a Névtelen jegyző *Ecil* szavához. Innen az *Etele* név, vétessék akár a Volga folyótól, akár az *edzele* igétől, az ‚uralkodó' vagy ‚fejedelem' fogalmát foglalja magában. Mi e nevet az ‚Atila' czikk alatt kétkedve ‚itélő' szóhoz hasonlítottuk, mert később a honfoglaló magyaroknál is a fejedelem után Konstantin szerint a biró volt az első személy. Buda korában pedig Atila v. Etele inkább csak másod személyként szerepelt. *Aladár* a magyar krónikákban Atila egyik fia a mongolban *aldar* am. dicsőség. *Árpád* szó hasonlókép tekinthető mongol eredetünek, mert e nyelvben *arbid* igető am. sokasodjál v. sokasodó. *Zoltán* szóról mint szintén mongolról föntebb szólánk. *Geysa* szó (a Névtelen jegyzőnél), és *Geyche* vagy *Geycha* (a későbbi krónikákban) megfelel a mongol *geikcsi* szónak, mely fénylőt, vagy *geikszen* szónak, mely világosodottat jelent (Schmidtnél: der Erleuchtete); az utóbbi egy mongol regében valósággal is előfordul mint személynév; a *k* a *cs* v. *sz* előtt épen úgy kimaradhatott, mint ‚szent' szóban, mely a latin ‚sanctus'-ból kölcsönöztetett, a *t* előtt. A föntebbi *geikcsi* és *geikszen* a mongolban részesülő, amaz a jelenben, ez a multban, az igető *gei* am. fényljél, fényeskedjél; fény. Nem szólunk vala ezekről, ha meg nem volnánk győződve, hogy a hún és régi magyar nevek nagy része s némely fennmaradt szók a mongol nyelvből értelmezhetők; mit egy külön értekezés tüzetesen fog tárgyalni.

SZEMÉLYNÉVMÁS, (személy-név-más) ösz. fn. Személy nevét helyettező vagyis személy neve helyett álló szó, mely a mondatbeli viszonyokhoz képest minden személyre illik, innen általános személynévnek is nevezhető. T. i. minden szóló vagy beszélő személyt három viszonyban gondolhatunk : 1) *a ki szól*, 2) *a kihez* v. *kikhez szól*, és 3) *a kiről* v. *kikről szól*; ezen személyek neve : *első személy*, 2-ik személy v. *személyek*, 3-ik *személy* v. *személyek*. A 3-ik esetben dolgok is, sőt többnyire ezek fordulnak elé, de ezek személyeknek tulajdon értelemben nem tekinthetők, azonban — mint alább fogjuk — látni, számos nyelvben csak a dolgokat jelző névmások (a magyarban : *az ez)* szolgálnak a 3-ik személy vagy személyek jelölésére is.

A magyar személynévmások vagyis általános személynevek a főbb esetekben e következők :

	Első személy	2-ik sz.	3-ik sz.
	Egyes szám :		
alanyeset :	*én*	*te, të*	*ő*
régiesen :	*en*	*the*	*ᵛö, eö, ü, ʰü, öʰ, üʰ*
palóczosan :	*e͡en, ien*	—	*üö, eü*
göcseji tájbeszédben :	*ién*	—	*ü*
tárgyeset :	*engem*, v. *engemet*,	*tégéd* v. *tégédet*	*öt, ötet* (néhutt : *ütet*, régiesen : *ᵛöt, ʰöt, ʰüt*)
székelyesen :	*ingém(et), ingöm(et)*	*tégöd(et)*	
tulajdonitó :	(én) *nekém* v. *nékém*	(të) *nekéd* v. *nékéd*	(ő) *neki* v. *néki*, v. *nekie* v. *nékie*
távolitó :	(én) *tőlem*	(të) *töled*	(ő) *tőle*
köznépiesen :	(én) *tülem*	(të) *tüled*	(ő) *tüle*, néhutt : *tölö.*
	Többes szám :		
alanyeset :	*mink*	*tik*	*ök* (göcseiesen : *ük*)
rövidítve :	*mi*	*ti*	—
székelyesen :	*mü*	*tü*	—
régiesen :	*mük, miv* (Levelestár 54, 55. l.)	*tiv*	—
tárgyeset :	*minket* v. *(mi) bennünket*	*titeket*, v. *tiktéket* v. *(ti) bennetéket*	*öket*
tájdivatosan :	*münket*	*tüteket*	*üket*
tulajdonitó :	*(mi)nekünk* v. *nékünk*	*(ti)nektek* v. *néktek*	(ő) *nekik* v. *nekiek*, v. *nékik* v. *nékiek*
palóczosan :	*nekenk*	—	—
távolitó :	*(mi)tőlünk*	*(ti)tőletek*	(ő) *tőlök* v. *tőlük* (székelyes. : *tölik*)
köznépiesen :	*tülünk* stb.		
palóczosan :	*tetülenk* stb.		

Jegyzetek. 1) A tulajdonitó és távolitó mellett az *én, te, ő* stb. csak nyomositás végett használta-

tik; egyébiránt a többi ragozás a névragokkal és névutókkal ezekhez teljesen hasonló módon történik; miről l. SZEMÉLYRAG.

2) Némely viszonyokban, kivált visszahatólag a ‚maga' szóval összetételben a személynévmások, mintegy a *bensőség* nyomatosabb kifejezésére *n* toldalékot vesznek föl, sőt ezt kettőztetve s hármaztatva is elfogadják, u. m.:

én-	v.	*enn-*	v.	*ennenmagam*
te-	v.	*ten-*	v.	*tennenmagad*
ö-	v.	*ön-*	v.	*önnönmaga*
mi-	v.	*min-*	v.	*minnenmagunk*
ti-	v.	*tin-*	v.	*tinnenmagatok*
ö-	v.	*ön-*	v.	*önnönmagok.*

Ragozáskor csak a végszók: *magam*, *magad* stb. veszik föl az illető ragokat, pl.

énmagamnak, *temagadat* stb.

3) Az első és 2-dik személy egyes számbeli tárgyesetei: *engem(et)* legegyszerűbben a föntebbi toldalékos névmásokból (*enn*, *ten*) fejthetők meg, hozzájok adatván az illető személyragok: *enn-em(et)*, *ten-ed(et)*, ha t. i. ezen toldalékos *n*-ek orrhangnak vétetvén, ez a torok *g* hanggal egyesül (mint számos nyelvek, különösen a tatár-török nyelvek példája bizonyítja) lesz: *enngem*, *tenged*, és az utóbbiban az *en* hang megnyujtott *é*-év változván (mint *mégyen* = *mengyen* szóban is): *téged.*

A többesi *bennünket* és *benneteket* szók szintén a *minnünket* és *tinneteket* (v. *tünneteket*) alakokból fejthetők meg, amabban az *m* rokon *b*-vé, s az *i e*-vé változván, emebben a *ti* vagyis *tü* szóhangok helyett az *ü*-vel rokon *b* maradván meg. Így fejlődött a latinban is a *vos* a *tvos*-ból, mint alább látni fogjuk, sőt a szanszkrittól kezdve számos nyelvekben ugyanezen személyben szintén kiesett a *t*, és csak az ajakhang *v* maradott fenn. Hogy ha pedig idegen nyelvhez kell folyamodnunk, akkor legteljesebben a mongol tárgyeseti névutó *ben* (a nyugoti mongolban vagyis kalmuk nyelven: *bén*) elégíthet ki bennünket, t. i. ha ehhez kapcsoljuk a személyragokat, és a megnyujtott *é* helyett az *n*-net megkettőztetjük lesz: *bennünk*, *bennetek*, (ez utóbbi valósággal is eljön a régi Halotti könyörgésben: *ti bennetek*, e helyett: ‚tibenneteket') s a tárgyeseti *et* ragnak újabb hozzácsatolásával: *bennünk-et*, *bennetek-et*, (mint ezekben is: *nálam-nál*, *nálad-nál* stb. kétszer fordúl elé a veszteglő rag: *nál.*)

4) Hogy *mi* (*mü*, *miv*) és *ti* (*tü*, *tiv*) nem teljes hanem csak rövidült alakok, megtetszik ezekből:

a) azon szók tárgyesete soha sem *mi-t* v. *miv-et* s *ti-t* v. *ti-vet*, hanem állandóan mind a régi, mind a mai korban s minden tájbeszédben *minket* és *titeket*, sőt *tikteket* is (t. i. *ti-tek-* v. *tik-tek*-ben kettőztetve is eljön a *ti* v. *tik*).

b) a személyragok, melyek pedig a személynévmásokból keletkeztek (mint alább), szintén az összes magyar nyelvbirodalomban soha sem *mi* és *ti* hanem kivétel nélkül a többesi k-val kapcsolatban: *m-k-* v. *nk* és *t-k.*

c) Vass József társunk tanúsága szerént az őrségi és szomszéd tájbeszéd a teljes alakokat (*mink*, *tik*) használja. (Magyar Nyelvészet 1860. 110. lapon).

d) A *mink*-ből az *nk* s a *tik*-ből a *k* jobbhangzásból épen úgy maradt el, mint az *ök*-ből is a *k* rag, ha t. i. ezen ragok a közvetlenül következő szóban ismételtetnek, pl. *mi-nekünk* (‚mink-nek-ünk' helyett) *ti-nek-tek* (‚tik-nek-tek' helyett) s *ö-nek-ik* (‚ök-nek-ik') helyett, pedig az utolsó szóban levő *ö* szócskát önmagában soha sem használtuk és használjuk többesi értelemben (‚ök' helyett), úgy hogy az erdélyi tájbeszéd a többes harmadszemélyi birtokviszonyitásban az *ök* szót a *k* elhagyása nélkül teljesen kimondja pl. *ök háza* (mely másutt ‚ő házok'), s e ragozást az erdélyi iróknál is találjuk pl. *ök hite*; és ez kétségtelenül szabályosabb mint az ‚ő hitök'.

e) A *ti* szó egy személyt is jelent az általános divatu ‚ti-ed' szóban.

f) E hibás véleményre, hogy a *mi*, *ti* teljes alakok volnának, a rokon nyelvek tulzó alkalmazása nyujtott okot, melyekben, mint alább látni fogjuk, azon alakok önállók és teljesek lehetnek, amennyiben az *i*-nek mint többesi ragnak azokban nyoma van, de a magyar nyelvre nem illenek, mert a többesi birtokragozásban is, nem az *i*, hanem az *i*-vel együtt járó *a* és *e* (*ai ei*) alkotják a több birtokot. Csak egyetlen egy föltét alatt fogadhatnók el teljesként nem ugyan a *mi*, *ti*, hanem a *mü*, *tü* alakokat. Ugyanis

5) A *mink* és *tik* szókról vagy úgy vélekedhetünk, hogy ezek nem máskép keletkeztek mint a többesi *k* hozzájárultával az egyes személyi névmásból, még pedig valamint a *titek* kettőztetve is elején a ‚titek-et' szóban, a *mink* is lehet am. *énénk* v. *en-enk* s az első *e* elhagytával (mint *és* szóból is lett *s*) és az *n*-nek *m*-vé módosultával (mint a ragokban is) *ménk*, *mink*; vagy pedig a tatár *min*-hez (= én) egyszerüen járulván a *k*, lett: *mink*; vagy végre Bopp Ferencz első rendü nyelvbuvár véleménye szerént (minthogy az ‚én'-nek sajátlag többese nem lehet) *mink* régiesen *mük* am. *en-ök*, (= *én* és *ök*) v. *en-önök*, v. *en-ük* t. i. itt is az *e* elhagytával s az *n*-nek *m*-vé módosultával: *m-ök* v. *m-ük*, és *mönök*, (= *mink*). S ím itt van helye hogy a *mü*, *tü* székely szókról is Bopp F. véleményéhez hajulva, elmondjuk nézetünket, t. i. *mü* am. *én-ö* v. *én-ü*, az *e* elhagytával (*m-ö*, *m-ü*) és *tü* am, *te-ö* v. *te-ü* (= tü). L. bővebben alább a szanszkrit nyelv alatt.

6) A személynévmásokból származtak a személyragok, melyeknek példáit már a tulajdonító és távolító eseteknél is láttuk; ú. m.:

én-ből —*m* (a ragozás szabályaihoz alkalmazkodva teljesen: *am*, *em*, *ém*, *om*, *öm*);

te-ből —*d* (teljesen : *ad, ed, ėd, od, öd*) ;

ő-ből —*e*, mélyhangu szók mellett —*a*, tájdivatosan : *ö, o*, sőt *i* is, (pl. *bűn-ö = bűne, tükr-ö = tükre, ház-o = háza, bér-i = bére, közep-i = közepe*) ;

mink-ből —*nk* (*unk, ünk*, régiesen és tájdivatosan : *onk, önk, enk*) a legrégibb nyelvemlékekben : —*mk* v. —*m-k* (*ur-omk, is-emük* = ősünk) ;

tik-ből *t* —*k* (*tok, tök, tėk* és *atok, etėk, ötök*) ;

ők-ből —*k* (*ok, ök, jok, jök*, tájdivatosan : *uk, ük, ėk*, az utolsó régiesen is).

Igeragozásnál még némely eltérések is vannak.

L. bővebben SZEMÉLYRAG.

Végre 7) A személynévmásokból és egyszersmind személyragokból származtak az önálló birtokos névmások.

Első személyre	2-ik sz.	3-ik sz. vonatkozva.
Egy személy, egy birtok :		
enyém (= én-é-m)	*tiéd* (= tė-é d)	*övé* (= ö^{v}-é)
tájdivatosan :		
enyim v. *enyim*	*tied*	*öveje, üeje* (Göcsejben)
több személy :		
miénk (= mi-é-nk)	*tiétėk* (= ti-é-tėk)	*övėk* (= ö^{v}-é-k)
tájdivatosan :		
mienk	*tietek*	*övejėk, üejėk*
egy személy, több birtok :		
enyéim (= én-éi-m)	*tiéid* (= tė-éi-d)	*övéi* (= ö^{v}-éi)
tájdivatosan :		
enyémek, enyimek	*tieid*	*üeji*
több személy :		
miéink, mieink (= mi-éi-nk)	*tiétėk* (= ti-éi-tėk)	*övéik* (= ö^{v}-éi-k)
tájdivatosan :		
miénkek, mienkek	*tieitek*	*üejik*

Mindenik elébe oda tehetjük a névmutatót is, pl. *az enyém, a tied, a miénk* stb.

Ezekben figyelmet érdemelnek e következők :

a) Az elszámlált birtokos névmás mindenike (‚övé' és ‚övéi' kivételével) három részből áll. Első rész a személynévmás : *én, te* stb.; közepett áll egy birtoknál egy *é* v. *e*, egykét esetben *í* v. *i*, többb birtoknál : *éi* vagy *ei* ; a harmadik vagy utolsó rész maguk a személyragok : -m, -d stb.; melyek nélkül az első két rész volna : *én-é, te-é, mi-é* (= mink-é) stb. *övé* és *övéi* szoknál *v* közbeszúrat is van akár könnyebb kiejtés végett, akár mint maradvány a régi nyelvből ; azonban nincs meg e közbeszúrat a göcseji *üeje* alakban, de a melyben már szabályszerűbben a harmadik személyt is feltaláljuk a *je* ragban ; Göcsejben szintén hallatszik *öveje*, némelyek szerént *övejé* is. Ki nem látja a mondottakból, hogy az egy *é* v. *e* egy birtokot, egy tárgyat, a kettőshangu *éi* v. *ei* pedig több birtokot, több tárgyat jelent ? S ki nem látja, hogy ezen hangok teljesen azonosak a *Kazinczy-é*, —*éi*, *Pap-é* — *éi* szókban levő ragok- vagy ha tetszik képzőkkel ?

b) Az *enyémek* és *miénkek* alakok a többitől lényegesen eltérnek, mert a kettős hangzatu *éi* helyett egy *é*-t, s végül a többesi *k*-t veszik föl. T. i. itt ugyanazok elemek szerepelnek mint ezen ragozásokban : *Kazinczy-é-k, Pap-é-k, Szabó-é-k* ; s valamint ezektől különböznek : *Kazinczy-é-i, Pap-é-i, Szabó-é-i*, úgy az *enyéim,- miéink*-től különböző jelentéssel bírnak : *enyémek, miénkek. Kazinczyéi* azt teszi : Kazinczy birtokához vagy tulajdonához tartozó *dolgok* pl. Kazinczy munkái ; *Kazinczyék* pedig azt teszi : Kazinczyhoz tartozó család- vagy pártbeli *személyek*. Ezen különbséget minden magyar ember tudja, de az *enyéim* és *enyémek* közti különbségre senki sem ügyel ; amaz, mint *Kazinczyéi*, csupán *dolgokra*, emez mint *Kazinczyék*, csupán személyekre vonatkozhatik. Hasonlók ezek is : *miéink* (= ami *vagyonaink*, pl. házaink, munkáink, bútoraink stb.) és *miénkek* (= hozzánk tartozó *személyek*). Az *é* mindenütt marad, csak ami az egyikben *i*, lesz a másikban *k*. Valamint tehát *Kazinczy-é-k* ezen elemekből állanak : *Kazinczy-é-ök*, úgy az *eny-ém-ek-* és *mi-énk-ek* szóknak is alkotó részei *én-é(m)-ök* és *mi-é(nk)-ök*. A 2-ik és 3-ik személyben e különbség se az irói, se a népnyelvben nem létezik, alkalmasint mivel *tié-d-ek* ‚tiéid' mellett) és *övé-ek* (‚övéi' mellett), a ‚tiétek' és ‚övék' szókkal könnyen összezavartathatnának.

c) Ha a föntebb elszámlált birtokos névmásokban levő *é* v. *e* önhangzó helyett valamely tárgyat mint birtokot veszünk, pl. *kert* szót, az egybeállitás tökéletesen helyes lesz : (az) *enyém* szerént *(az) én kertem, a tiéd* szerént *(a) te kerted*, az *övé* (teljesen : *ö^{v}-é-e*) szerént : *(az) ő kert-e* stb. azon lényeges különböztetéssel, hogy *én, te* stb. névmások el is hagyathatnak, de ekkor a mondatnak egészen más értelme lesz, pl. *(az) én pénzemet vitték el*, egészen mást jelent, mint : *(a) pénzemet* vitték el. Amabban az *én* szón, emebben a *pénzemet* szón fekszik az erős hangsuly ; t. i. amarra nézve e kérdést tehetjük fel : ki pénzét vitték el ? — Az én pénzemet ; — emerre nézve pedig e kérdést : Mit vittek el ? vagy : midet vitték el ? — A pénzemet. (Még ezekben is van különbség : *az én pénzemet elvitték*, és : *a pénzemet elvitték*. V. ö. HANGNYOMATÉK).

d) Ezen helyettesitésnél ha a birtokot jelentő szónak többesben kell lenni, általában valamennyi főnév fölveszi a kettős hangzatu *ei* (alhangu szókban *ai*) ragot pl. egy személynél (*az én, a te* stb. elhagyásával) : *kert-ei-m, kert-ei-d, kert-ei* (a 3-ik személynévmás elmaradt, mint magában az *ö-v-éi* szóban is), több személynél : *kert-ei-nk, kert-ei-tek, kert-ei-k* ; hasonlóképen : *ház-ai-m, ház-ai-d* stb. Több tagu szóknál az *i* előtt az *e* v. *a* el is maradhat pl. *beszéd-ei-m* v. *beszéd-i-m, barát-ai-nk* v. *baránt-i-k*. V. ö. SZEMÉLYRAG.

A magyar személynévmásoknak az idegen nyelvekbeliekkel összehasonlitása fölötte érdekes eredményre vezet, mit e czikk végén fogunk kimutatni, mi végett ide igtatunk nehány lényeges példát a főbb nyelvekből (a dualisoknak, ahol léteznek, elhagyásával).

A) Az árja nyelvcsaládból.

I) A szanszkrit (művelt ó-hindu) nyelvben.

Első személy	2-ik sz.	3-ik sz. nincs visszaható névmás : *(szva-jam).*
	Egyes szám.	
	Alanyeset :	
ah-am v. *a-ham*	*tva-m*	—
	tárgyeset :	
má-m	*tvá-m*	—
	rövidülve :	
má	*tvá*	—
	tulajdonitó :	
ma-hjam (= ma-bhjam)	*tu-bhjam*, véda : *tu-bhjah*	—
	rövidülve :	
mé	*té*	—
	távolitó :	
ma-t	*tva-t*	—
	Többes szám.	
	Alanyeset :	
vajam, (régi : *a-szmé)*	*júja*m (régi : *ju-smé)*	—
	tárgyeset :	
a-szmá-n	*ju-smá-n*	—
	rövidülve :	
nasz	*vasz*	—
	tulajdonitó :	
a-szma-bhjam	*ju-smá-bhjam*	—
	rövidülve :	
nasz	*vasz*	—
	távolitó :	
a-szma-t	*ju-sma-t*	—

Rövid jegyzetek. 1) A sajátitó esetek közöl némelyeket alább a birtokos névmásoknál fogunk megérinteni.

2) A függő (obliquus) esetekben levő *m* többesben *n* (a tárgy esetekben), *bhjam* (a tulajdonitókban) és *t* (a távolitóban) többé kevésbé az általános névragokkal egyeznek, különösen *bhjam* rag a dualisban dativuson kivül sinstrumentalist, és ablativust is képez, itt pedig a többesi tulajdonitóban Schleicher Ágoston szerént a teljes rag *bhjam-sz* volna, melyből származott a latin *bis, bus* is (no-bis, hominibus stb).

3) Az *aham* (= én) névmásról azt mondja Bopp Ferencz (Kritische Grammatik. 4-ik kiadás 166. l. stb.) magyar fordításban : „Valamint az *aham* egyes alanyesetben, úgy a régi *aszma-* többesi törzsben (melynek megfelel az aeoliai görög *ἄμμες*, hasonulás által ebből : *ἄσμες*) az első személynek igazi kifejezése az első *a-* szótag, és ha ez nem a *ma* csonkulása (a mely *ma* t. i. az egyes függő esetekben fordúl elé, és a mely csonkulást a régi korba vezetve vissza Bopp F. is lehetőnek vél) akkor az ugyanaz a mutató névmásokban eléforduló *a* (= magyar- *e*, *ez*) törzszsel, melyre nézve felvilágositásul szolgál az egyes első személynek a szinművekben olvasható ezen körülirása is : *ajan dsanah* (= ezen személy). A *-ham* másik tag pedig oly toldalék, mint a görög *γε*, különösen dóriai *γα*. A többesi függő esetekben levő *a-szma* törzsben (mely régente a Védában az alanyesetben is megvan) ezen értelem rejlik *én* (és) *ők*, *engem* (és) *őket* stb.; mert az ‚én'-nek nem lehet kettős vagy többes száma, mert beszélő csak egy lehet, a ‚mink' fogalom tehát az első személyi névmáson kivül (a dualisban) 2-od vagy (a többesben) 3-ad személyt vagy személyeket is foglal magában ; a német *wir* sem egyéb fogalmánál fogva mint *ich* (und) *du*, vagy *ich, du* (und) *er (sie, es)*, v. *ich* (und) *er (sie, es)* vagy az utóbbiak többesei. Tehát a rendes (szanszkrit) többesszámu *vajam* is (a *ma* törzs fölvételével) am. *maj-am* v. *mé-am*, melyben az *am* eseti végzet — Casus-Endung — (toldalék ?)

4) A második személy törzse szintén Bopp F. szerint *tva*, mely a tulajdonitóban *tu* lett és a többesben *ju*-vá lágyult, az *m* itt is toldalékhang. A többes számu *ju-smé* szerénte am. te (és) ők, és a tárgyeset *ju-smá-n* am. téged-őket, az *a-szmé* és *a-szmá-n* hasonlatára.

5) A mellék (vagy összehúzott) és sulytalan alakok t. i. a tárgyesetben *má, tvá* az *m* elhagyásával csonkúltak, a tulajdonitó *mé té* pedig (ez utóbbi a védában *tvé* is) eredetileg úgy látszik, a helyrag (= *i*) egybeolvadása által módosultak és a görög *μοί, σοί* (dóriai nyelvjárásban : *τοί*) tulajdonitóknak felelnek meg.

6) A harmadik személy a mutató névmásokkal pótoltatik. A visszaható (reflexivum) *szva-jam* minden személyre viszonyúlhat mindenik számban, a törzs *szva* csak összetételekben használtatik, de az európai nyelvekben (pl. a latinban : *sui, se, sibi)* némi hajlitásoknak is alapul szolgál.

7) Schleicher Ágoston („Compendium der vergleichenden Grammatik") czimü munkájában Benfey nyelvtudós véleményéhez hajolva, s az első személy egyes számu függő (obliquus) eseteiből is következtetve, törzsnek a *ma* szótagot tekinti, és valószinűnek tartja, hogy az alanyeset is eredetileg ma-h-am (szerénte : ma-gh-am), és a többesi *a-szma* törzs is *maszma* volt; s ő ebből fejti meg a rövidített *nas-* (= latin *nos)* szót is ; valamint a *vasz* (= latin *vos)* szót az eredeti egész *tva-szma* (= ju-sma) törzsből, és pedig ez utóbbiban a *t* elejtése által is.

8) Szabad legyen röviden megérintenünk, hogy mennyivel egyszerübben fejthetők meg s mily teljességben maradtak fenn a magyar személyesnévmások minden esetei, hacsak mesterkélgetni nem akarunk.

II) A zend (ó-baktriai) nyelvben (Spiegel és Schleicher nyelvtudósok után).

	Első személy	2-ik sz.
	Egyes szám :	
alanyeset :	*azem*	*túm, tú*
tárgyeset :	*má-m,*(rövidülve)*má*	*thvá-m, thvá*
tulajdon. :	*ma-ibjá, ma-ibjó* v. *mávaja, mávoja,* (rövidülve : *mé, mói*)	*ta-ibjá, ta-ibjó* (*té, tói*)
távolító :	*ma-ṭ*	*thva-ṭ.*
	Többes szám :	
alanyeset :	*vaém*	*jú-zsem, jú-sz, khsmá*
tárgyeset :	*ahma, nó, (nè, náo)*	*vó, (vè, váo)*
tulajdon. :	*ahmái, ahma-ibja, nó (náo)*	*jusmaibja, khsmaibja, khsmá-vója, vó (vè)*
távolító :	*ahma-ṭ, nó (nè)*	*jusma-ṭ, khsma-ṭ, vó (vè).*

Az olvasó mind ezen alakulásokat a szanszkritból könnyen megfejtheti.

III) A latin nyelvben (Schleicher kiegészitéseivel).

	Első személy	2-ik sz.	3-ik sz.
	Egyes szám :		
alanyes. :	*ego*	*tu*	—
tárgyes. :	*me* (= *me-m, mi-m*)	*te* (*tve-m, tvi-m*)	*se* (*sve-m, szvi-m*)
tulajd. :	*mi-hi*(=*mi-hei, mi-bei*)	*tibi*(*ti-bei*)	*sibi* (*si-bei*)
távolító :	*me* (= *me-d, mei-d*)	*te* (*tve-d, tei-d*)	*se* (*sve-d, sei-d*).
	Többes szám :		
alanyes. : tárgyes. :	*nos*	*vos* (= *tvos*)	—
tulajd. : távol. :	*nobis* (= *nos-bei-s*)	*vobis* (*vos-bei-s*)	—

Láthatni a kiegészitésekből, miként igyekeznek a nyelvbuvárok a latin személynévmásokat a szanszkrittal hozni kapcsolatba. A *nos vos* szókat már a szanszkrit nyelvben megérintettük.

IV) A görög nyelvben (Buttman és Curtius után).

	Első személy	2-ik sz.	3-ik sz.
	Egyes szám :		
alanyeset :	ἐγώ	σύ	(ἴ)
dóriai, jóniai szójárásban :	ἐγών	(dór.) τύ, (jón.) τύνη	—
tárgyeset :	ἐμέ, μέ	σέ	ἕ
dóriai szój. :	—	τέ, τίν	—
tulajdonitó :	ἐμοί, μοί	σοί	οἷ
dór. és jón. szój. :	—	τοί	—
dóriai szój. :	ἐμίν	τίν, τεῖν	ἵν.
	Első személy	2-ik sz.	3-ik sz.
	Többes szám :		
alanyeset :	ἡμεῖς	ὑμεῖς	σφεῖς, (köznemü) σφέα
régi äoliai :	ἄμμες	ὔμμες	—
tárgyeset :	ἡμας	ὑμας	σφᾶς, (közn.) σφέα
régi äoliai :	ἄμμε	ὔμμε	—
tulajdon. :	ἡμῖν	ὑμῖν	σφί-σι(ν).

Jegyzetek. 1) Az egyes szám törzsei a függő esetekben : ἐμε, σε, ἑ
a többeséi : ἡμε, ὑμε, σφε.

2) Ha ezek az αὐτός (finem), αὐτή (nőnem), αὐτό (köznemü) szókkal egyesittetnek (melyeknek jelentése : maga), származnak a visszaható névmások (reflexivum pronomenek) a függő esetekben, pl. a tárgyesetben (csak a finemekben) ἐμ-αυτόν (= enmagamat), σε-αυτόν (= te magadat), ἑ-αυτόν (= ő magát).

3) Némely alakok már a szanszkrit nyelv alatt megérintettek, egyébiránt a többieknek a szanszkrit nyelvvel egyeztetéséről az olvasó Bopp Ferencz és Schleicher Ágoston egybehasonlitó nyelvtanaiban találhat bővebb felvilágositásokat.

4) A görög nyelv szójárásaiban még némely más alakok is eléjönnek, de ezek czélunkra nem tartoznak.

V) A góth nyelvben (s=sz).

	Első sz.	2-ik sz.	3-ik sz.
	Egyes szám :		
alanyeset :	*ik*	*thu*	—
(újkori ném. nyelven :	*ich*	*du*)	—
tárgyeset :	*mi-k*	*thu-k*	*si-k*
(német nyelven :	*mich*	*dich*	*sich*)
tulajdonitó a helyviszonyiból :	*mi-s*	*thu-s*	*si-s*
(német nyelven :	*mir*	*dir*	*sich*).
	Többes szám :		
alanyeset :	*veis*	*jus*	—
(német nyelven :	*wir*	*ihr*)	—
tárgyeset : tulajdon. :	*unsi-s, uns*	*izvi-s*	—
(német ny. :	*uns*	*euch*).	—

Jegyzetek : 1) Az egyes tárgyesetben a végső *k*-t, mint a görögben eléfordúlni szokott végső γε szótagot Schleicher nyelvtudós csak toldaléknak tekinti, az első tagokat pedig a *mam, tum* és *szvam* rövidületeinek, a honnan azokat ekként egészíti ki : *mi-k* = *mamga, thu-k* = *tum-ga, sik* = *szvam-ga.*

2) Ugyanő a tulajdonitókat azonosaknak tartja a szanszkrit helyviszonyi esetekkel (locativusokkal) ; az egyes számu helyviszonyi eset ragja ugyan a szanszkritban csak *i*, bővülve *ji* (ma-j-i, tva-j-i), de a többesben *szu* (aszma-szu, jusma-szu).

3) A német nyelvbeli személynévmásokat, mint tudjuk, a nyelvészek közelebbről a góth nyelvből származtatják. Feltünőbb különbségek a két nyelven, hogy az egyes számu tulajdonitóban és többesi alanyesetben a végső góth *s*, a németben *r*, ú. m. *mi-s mi-r*, *thu-s* dir, *veis* wir, *jus* ihr.

VI) Az ó-bulgár nyelvben (Schleicher után).

	Első személy	2-ik sz.	3-ik sz.
Egyes szám :			
alanyeset :	*azu*	*ty*	—
(magyarhoni szláv ny.:	*ja*	*ti*)	
tárgyeset :	*mę*	*tę*	*sę*
(m.honi szl. ny.:	*mňa [mnya], ma*	*ťeba [tyeba], ťa*)	
tulajdonitó :	*muně*	*tebě*	*sebę*
m.honi szl. ny.:	*mňe, mi*	*ťebe, ťi*)	
Többes szám :			
alanyeset :	*my*	*vy*	—
(m.honi szl. ny.:	*mi*	*vi*)	
tárgyeset :	*ny*	*vy*	—
(m.honi szl. ny.:	*nás [nász]*	*vás*)	
tulajdonitó :	*na-mu*	*va-mu*	—
(m.honi szl. ny.:	*nám*	*vám*).	

Jegyzet. Schleicher szerént az *ę* = franczia *in* (pl. enfin szóban) ; az *ě* = *ea* ; az *y* olyforma mint *ü*, (alkalmasint ï).

VII) Az új persa nyelvben (Pfizmaier átirása szerént).

	Első személy	2-ik sz.	3-ik sz.
Egyes szám :			
alanyeset :	*men*	*tü*	*ó, ói, vei*
tárgyeset : } tulajdonitó : }	*me-rá*	*tü-rá*	*ó-rá, vei-rá*
távolitó :	*ez-men*	*ez-tü*	*ez ó* v. *ez-ü.*
Többes szám :			
alanyeset :	*má*	*sümá*	*ís-án* v. *sán*
néha (Vullers után) :	*má-j-án* v. *má-há*	*tá-n* v. *tá-j-án*, v. *sümá-j-án*, v. *sümá-há*	*ús-án*, v. *isán-án*, v. *isán-há*
tárgyeset : } tulajdonitó : }	*má-rá*	*sümá-rá*	*isán-rá*
távolitó :	*ez-má*	*ez-sümá*	*ez-ísán.*

Jegyzetek 1) A harmadik személy az egyes számban (*ó* stb.) Vullers nyelvész véleménye szerént a zend mutató névmásból, mely *ava*, és a többesi *ís-án*, Vullers szótárában *és-án* (kiejtésök magyar *s* sel) a szanszkrit mutató névmási törzsből, mely *sza* (máskép : ta), származott. A magyarban is megvan rokon *z* hanggal *az, ez* mutatónévmásokban.

2) A többesi *má* szóban, szintén Vullers véleménye szerént, az *á* a közönséges többesi *án* vagy *há* csonkulása, tehát az egész *men-án* v. *men-há*-ból van összevonva, s némi eltéréssel teljes alakban is eléjön. A *sümá* szót ugyanazon nyelvész a zend *júsem* vagy szanszkrit *jújam* szókkal rokonítja s végül az *á*-t, mint *má* szónál, az *án*-ból rövidültnek tartja.

3) Az *án* v. *ján* és *há* végzetek rendes többesi ragok, és így némely föntebbi névmásokban a többes kettőzve is eléfordúl, mint alább a török nyelvben. Pfizmaier a *tán* szót harmadik személynek irja.

4) A tárgyeseti és tulajdonitó *rá* általános névrag. A tulajdonitóban *bá* v. *be* elüljáró is használtathatik, pl. *bá-men* v. *be-men* (= nekem, hozzám) *bá-tü* v. *be-tü* (= neked, hozzád) stb.

B) A sémi nyelvcsaládból.

I) Az arab nyelvben.

	Első személy	2-ik sz.	3-ik sz.
Egyes szám :			
alanyeset :	*ene* v. *ená*	*ente* (finem)	*hüwe* (fin.)
		enti (nőnem)	*hije* (nőn.)
Többes szám :			
alanyeset :	*nahnü*	*entüm* (fin.)	*hüm* (fin.)
		entünne (nőn.)	*hünne* (nőn.).

A többi esetben csak az iméntiekből elvont személyragok vannak használatban ; még pedig ezen személyragok, mind igékhez, mind nevekhez, mind elüljárókhoz (praepositiókhoz) vagy viszonyszócskákhoz függednek akképen, hogy igéknél személyrehatást (a személy tárgyesetét vagy tulajdonitóját), neveknél a személy birtokát, elüljáróknál a személynek az elüljáró jelentésével egyező viszonyát fejezik ki, pl.

1) igéknél a tárgyeset vagy tulajdonitót :

nászáre-ni	segélt engem	v. nekem	
nászáre-ke	— téged		(férfit)
— *ki*	— —		(nőt)
nászáre-hu	segélte őt		(férfit)
— *há*	— —		(nőt)
nászáre-ná	segélt minket		
— *küm*	— titeket		(férfiakat)
— *künne*	— —		(nőket)
— *hüm*	segélte őket		(férfiakat)
— *hünne*	— —		(nőket).

Jegyzetek : a) Az átirás Meninszki és Kollár után megfelelő magyar betükkel van jelölve.

b) A személyragok a föntebbiekben világosan megkülönböztetvék, s látjuk, hogy azok legnagyobb

részben némi csekély eltéréssel a személynévmások lényeges betüiből alakulvák, mint *ene*-ből *ni*, *hüve*-ből *hu*, *nahnü*-ből *ná*, stb. csupán a 2-ik személyben látunk lényegesb eltérést, miután *t* betü helyett *k* tünik szembe (mert az első szótag, mely mindenütt *en* nem lényeges rész); itt csak azt jegyezzük meg minden következtetés nélkül, hogy a japáni nyelvben, mint alább eléjön, a 2-ik személyt jelelő egyik szó : *ki*, mely tehát egészen megegyeznék az arab 2-od személyi *k* raggal. A czikk végén többet.

c) A mai arab népnyelvben némely eltérések mutatkoznak, pl. (Warhmund Adolf munkája után) *ana* v. *ane* = én, *hua* = ő, *nahn* v. *ehna* am. mink, *entum* am. *tik*, *hum* és *hunna* am. ők, s innen általában a ragoknál is *ü* helyett *u*-t találunk stb.

2) Az elüljárókhoz szintén a föntebbi ragok járulnak s az egész oly formán alakul mint a magyarban, pl.

első szem.	2-ik sz.	3-ik sz.
	li elüljáróval :	
l-í nek-em	*le-ke* (finem) neked	*le-hu* (fin.) neki
	le-ka (nőn.)	*le-há* (nőn.)
mai nép-		
nyelven : —	*l-ak*	*l'hu* v. *lu* (fin.)
		lahá v. *l'há* (nőn.) stb.
	min elüljáróval :	
min-ni tőlem	*min-ke* (fin.) tőled	*min-hu* (fin.) tőle
	min-ka (nőn.)	*min-há* (nőn.)
mai nép-		
nyelven : —	*minnak*	*minhu* v. *minnu* (fin.)
		minhá (nőn.) stb.

3) Neveknél is megmaradnak a föntebbi ragok, csupán az első személyi rag *ni* változik el rendszerént *i*-vé, pl. *kitáb-i* = könyv-em ; néha önhangzók után *je*-vé ; de *kitáb-ná* = könyvünk stb.

Ha a személynévmások tárgyesetét önállólag akarjuk kifejezni, ez bizonyos *ijjá* szóval történhetik, ehhez függesztetvén az iménti névragok u. m. :

ijjá-je = engem,

ijjá-ke = téged (férfit) } köznépiesen : *ijják*
ijjá-ki (nőt) }

ijjá-hu = őt (férfit) köznépiesen : *ijjá-h* is
ijjá-há (nőt)

ijjá-ná = minket, köznépiesen : *ijjána*

ijjá-küm = titeket (férfiakat) köznépiesen : *ijjá-kum*
ijjá-künne (nőket)

ijjá-küm } őket (férfiakat) közn. : *ijjáhum*
ijjá-künne } (nőket).

Ezen *ijjá* szóról Pfizmaier ujabbkori nyelvész úgy nyilatkozik, hogy annak magában semmi jelentése nincsen. Vajjon nem lehetne-e azt azonosítni *ejjü* szóval, mely Zenkernél am. ki? mi? mily?; tárgyesete : *ejje-; má* (ki, mi) szóval összetéve pedig am. kiki, bármi, és tárgyesetben : *ejje-má* = kitkit, bármit ; melyek nyomán *ijjá-je* ilyformát jelentene : kimet, miségemet, *ijjá-ke*, miségedet stb.

II) A héber nyelvben (Gesenius után).

Első személy	2-ik sz.	3-ik sz.
	Egyes szám, alanyeset :	
áni v. *anóki*	*attáh* v. *attá* (fin.)	*hú* (fin.)
	atte v. *atti* (nőn.)	*hí* (nőn.).
	Többes szám, alanyeset :	
anú v. *anakhnú*	*attem* (fin.)	*hém* v. *hémmáh* (fin.)
v. *naknú*	*atten* v. *at-tenáh* (nőn.)	*hén* v. *hénnáh* (nőn.)

Jegyzetek : 1) Láthatni, hogy ezek lényegben egyeznek az arab személynévmásokkal, az *attáh*-ban, mely arabul : *ente*, az első *t* az *en*-ből hasonúlt át. (Gesenius).

2) A többi esetek épen úgy mint az arabban, csak személyragokkal fejeztetnek ki, pl. :

a tulajdonitó, *le*-vel :

l-í = nekem	*le-ká* = neked	*l-ó* = neki (fin.)	
		l-áh „ (nőn.)	
lá-nú = nekünk		*lá-hem* = nekik (f.)	
		lá-hen „ (n.)	
	lá-kem = nektek (fin.)		
	lá-kená „ (nőn.).		

a tárgyeset, *éth* elüljáróval :

oth-í v. *óth-í* = engem	*oth-ká* = téged (f.)	*oth-ó* = őt (f.)	
	oth-ák „ (n.)	*oth-áh* „ (n.)	
oth-ánú = minket	*eth-kem* = titeket	*oth-am* = őket (f.)	
		oth-án „ (n.).	

Egyébiránt személyeknél a héber tárgyeset is használtatik az igékhez függesztett személyragok által, mint az arabban.

3) A 2-od személyi rag lényeges betühangja, mint látjuk, a héber ragokban is *k*, mint az arabban.

C. Az altaji nyelvcsaládból.

I) A török nyelvben (Meninszki-Kollár után).

Első személy	2-ik sz.	3-ik sz.
	Egyes szám :	
alanyeset :	*ben*	*szen* *ol* v. *o*
tárgyeset :	*ben-i*	*szen-i* *on-i* v. *an-i*
tulajdon. :	*bañ-a*	*szañ-a* *oñ-a* v. *añ-a*
távolitó :	*ben-den*	*szen-den* *an-dan.*
	Többes szám :	
alanyeset :	*biz*	*szi-z* *on-lar* v. *an-lar*
tárgyeset :	*biz-y*	*sziz-y* *onlar-y* v. *anlar-y*
tulajdon. :	*biz-e*	*siz-e* *onlar-a* v. *anlar-a*
távolitó :	*biz-den*	*siz-den* *onlar-dan* v. *anlar-dan.*

Jegyzetek. 1) Némely tatár szójárásokban az első személy *men* és *min;* s a 3-ik személy *u, ul,* melynek többese *ul-ar,* néhutt *al-ar* is (Kazem-beg); melyekből úgy látszik, hogy a többesi rag eredetileg csak *ar* (japáni nyelven : *ra,* mandsu nyelven : *ri*), és hogy ezen *ular* v. *alar* (= ők, azok) szóból lett az *u* vagy *a* előhang elhagyásával az általános és mind a nevek többesében, mind az igék harmadszemélyi többesében eléforduló *lar, ler* rag. Ide látszik mutatni az is, hogy a tatár nyelvekben az *r* a *z*-vel számtalanszor fölcseréltetvén szintén egyszerü *r* helyett a föntebbi első és másod személyi többesben *z*-t találunk : *bi-z, szi-z.* A magyar igeragozásban is a 3-ik személyi többesi rag *-anak, -enek* nyilván am. önök.

2) A *ben, szin, on*-ban az *n* hang olyan toldalék, mint a magyarban is az *n* mind a három személyben, sőt ezek többeseiben is : *en-n, te-n, ö-n, mi-n* stb.

3) Az első és 2-ik személy többese kettős raggal is eléfordúl, ú. m. *bi-z* és *biz-ler* (= mi-ők), *szi-z* és *szi-z-ler* (= ti-ők).

II) A mongol nyelvben (Kowalewski után).

	Első személy	2-ik sz.	3-ik sz.
	Egyes szám :		
alanyeset :	*bi*	*csi*	—
tárgyeset :	*nama-i*	*csima-i*	*egün-i*
tulajdon. :	*na-dur* v. *nad-a* v. *nama-du*	*csima-dur*	*egün dür* v. *egün dü*
távolító :	*nada ecze* v. *nadacza*	*csima ecze* v. *csimacza* v. *csimasza*	*egün ecze* v. *egücze.*
	Többes szám :		
alanyeset :	*bide*	*ta*	*ede* v. *edeger*
tárgyeset :	*biden-i* v. *man-i*	*tan-i*	*eden-i* v. *edeger-i*
tulajdon. :	*biden-dür* v. *man-dur*	*tan-dur* v. *tan-a*	*eden-dür* v. *edeger-dür*
távolító :	*biden ecze* v. *man ecze,* v. *manacza* v. *manasza*	*tan ecze* v. *tanasza*	*eden ecze* v. *edeger ecze.*

Jegyzetek 1) A *bi,* és *csi* közel állnak a török *be-n* (a csagataj szójárásban Kazem-beg szerént *bi-n*) és *sze-n,* s még közelebb a mandsu *bi, szi* névmásokhoz, az elsőbb toldalékosan egyes esetben *na* v. *nama* v. *nada,* az utóbbi *csima* törzsként jön elé. A többesben pedig *bi* részint *bide* és *biden,* részint *man* (vogul *mán*), *csi* pedig *ta* és *tan* törzs alakot vesz föl.

2) Legfeltünőbb itt *bi-de* mely úgy látszik, mintha *bi-ede* (= én-ők) részekből állana, és ekkor hatalmasan támogatná Bopp Ferencznek föntebb (a szanszkrit névmásoknál) felhozott véleményét; egyébiránt származhatott a többesi *d* ragból is (lásd 6-ik pont). A *csi*-nek *ta*-ra alakulását magából a mongolból csak úgy tudjuk indokolni, ha ezt *csi-da* szóból véljük egybeolvadottnak; mivel látjuk, hogy *csi* a tárgyesetekben mélyhangu toldalékot veszen föl: *csima,* tehát a többesben is *csi-da* e helyett : *csi-de* (te-ők). Egyébiránt *ta* v. *tan* egyezik a persa és vogul *tán* névmással is.

3) A törzseken túl a többi részek rendes névragok, melyek itt többnyire szorosabban a törzshöz tapadnak.

4) Harmadik személy az alanyesetben nincsen, hanem ezt részint a mutató névmás (*ene*), részint csak az ige egyes harmadik személye pótolja.

5) A harmadik személyi *egün* törzs közel áll a magyarban a palóczos kiejtésü *eün* (= ön) vagy, ha tetszik, a régies ^{h}*ün* szóhoz; egyébiránt a japáni nyelvben *kono* am. eme.

6) A többesi *ede-ger* szóban a *ger* a mandsu nyelvből vétetett át (Schott Vilmos), t. i. ebben *geren* sokaságot jelent. Magában az *ede* szóban a *de* talán többesi rag, mely köz nevekben is eléjön, de utóhangzó (*e*) nélkül, *od öd* alakban.

III) A mandsu nyelvben (Gabelentz után).

	Első személy	2-ik sz.	3-ik sz.
	Egyes szám :		
alanyeset :	*bi*	*szi*	*i*
tárgyeset :	*mim-be*	*szim-be*	*im-be*
tulajdon. :	*min-de*	*szin-de*	*in-de*
távolító :	*min-csi*	*szin-csi*	*in-csi.*
	Többes szám :		
alanyeset :	*be*	*szue*	*cse*
tárgyeset :	*mem-be*	*szuem-be*	*csem-be*
tulajdon. :	*men-de*	*szuen-de*	*csen-de*
távolító :	*men-csi*	*szuen-csi*	*csen-csi.*

Jegyzetek. 1) Alig van nyelv, melyben a ragok (a köznevekéivel különben is azonosak levén) oly szabályosan és egyszerüen simulnának a törzsekhez, mint itten. Köznevekre példa : *bandan* pad, *bandani* padé (sajátító), *bandan de* padnak, *bandan be* padot, *bandan csi* padtól. Többesi ragok : *sza, ta, sze, te* és *szi, ri;* de élettelen tárgyaknál ‚sok' v. ‚minden' jelentésü szók használtatnak.

2) A *bi* a mongol *bi* szóval teljesen, és a *szi* csekély eltéréssel (mert *cs* és *sz* rokon hangok) a mongol *csi* szóval egyezik.

3) Érdekes a mandsuban az *n* toldalékhang is, mely a mongolban *m*-mel felváltva csak némely esetekben fordúl elé mint az egyes számban *nam-, csim-,* a többesben *man, tan,* de a mandsuban az alanyeseten kivül mindenütt a törzshöz tapad (a tárgyeseti *be* előtt közvetlenül hangejtési okból *m*-mé változván, mint a magyar *külöm-b, azom-ban* szókban is; *be* egyezni látszik *ba* szóval, mely am. hely). A magyarban is ösmerjük ezen toldalékos *n*-et, mely mint a föntebbiekben láttuk, és alább is látni fogjuk, több más nyelvben is eléjön, noha nem oly általánosan mint a magyarban, hol az némi nyomatékot fejez ki s el is hagyható.

4) A harmadik személy *i*, mely megvan a sínai nyelvben is, rokon a magyar *ő*-vel, a magyar névragozásban pedig számos esetben ezzel tökéletesen egyező, pl. *nek-i*, *pénz-i*. A többesi *cse* azon nyelvekhez szít, melyekben a harmadik személyt sziszegő vagy suhogó hang fejezi ki. L. föntebb a persa s alább a szyrjän nyelvet.

IV) A szyrjän nyelvben Gabelentz után (s = sz-nek olvasandó).

Első személy	2-ik sz.	3-ik sz.
Egyes szám :		
alanyeset : *me*	*te*	*syja* v. *syje* v. *sy*
a permi szójárásban : —	—	*süja*
tárgyeset : *men-ö*	*ten-ö*	*syj-es* v. *syj-e* v. *syj-ö*
tulajdon. : *men-ym*	*ten-yd*, v. *ted*	*sy-ly*
távolító : *me-sänj*	*te-sänj*	*sy-sänj*.
Többes szám :		
alanyeset : *mi*	*ti*	*naja* v. *nyja*
a permiben : *mü* v. *mie*	*tüe*	*nüja*
tárgyeset : *mijan-ös*	*tijan-ös* v. *tyjan-ös*	*naja-ös*, *nyja-ös*
a permiben : *mian-es*		
tulajdon. : *mijan-ly*	*tijan-ly* v. *tyjan-ly*	*naja-ly* v. *na-ly*
távolító : —	—	*naja-sänj*.

Jegyzetek : 1) A harmadik személy az egyes-számban az árja nyelvekre, a többes számban pedig némileg a tatár-török nyelvekre emlékeztet, mivel amott az *s*, itt az *n* látszik a tulnyomónak.

2) A tárgyeseti szokott rag (t. i. közneveknél) a szyrjänben élő lényekre vonatkozva : *ös*, de ez teljesen csak a többesben jön elé; az egyes 1-sö és 2-ik személyben az *s* (= sz) elmarad, a 3-ik személy egyik alakjában : *es*.

3) A tulajdonitói rendes rag : *ly* (talán —*lï*, mert az egészben mindenütt ï értendő az *y* alatt, mely legközelebb az *ü*-höz áll, magában a *syrjän* szóban is ezen *y* áll, melyet némely nyelvészek *szürjän*-nek is írnak, de amely Gabelentzet követve nem lehet ‚zürjän' minthogy ő nála külön betü a *z*, — weiches *s*). A *ly* rag pedig a sémi *li* v. *le* szintén tulajdonitói elüljáróra emlékeztet.

4) A többesi rendes rag köznevekнél *jas*, mely itt a személynévmásoknál csaknem egészen elhagyatik (a *mi*, *ti* szókban talán *me-i*, *te-i* helyett), vagy *ja* rész marad meg belőle (*na-ja*, *ny-ja*), több helyütt *n* véghanggal toldatván meg (*mi-jan* és *ti-jan* v. *ty-jan*).

V) A finn nyelvben Fábián István után (s = sz, y = ü)

Első személy	2-ik sz.	3-ik sz.
Egyes szám :		
alanyeset :	*minä*	*sinä*	*hän*
tájdivatosan :	*mä*, *mie*	*sä*, *sie*	*hä*
távolító :	*mu-lta*	*su-lta*	*hä-ltä*.
Többes szám :			
alanyeset :	*me* (mö)	*te* (tö)	*he* (hö)
tájdivatosan :	*myö*	*työ*	*hyö*
távolító :	*mei-ltä*	*tei-ltä*	*hei-ltä*.

Jegyzet. Tárgyesetre és tulajdonitóra ezen nyelvben nincsenek külön ragok; hanem a tárgyeset néha sajátitóval (genitivussal), néha alanyesettel fejeztetik ki, a tulajdonitó pedig közelitővel, (melynek raga *-lle*, a magyarban *-hoz*, *-héz*, *-höz*), néha veszteglővel (*-lla*, *-llä*, a magyarban *-nál -nél*).

VI) A votják, VII) mordvin és VIII) vogul nyelvben Reguly Antal és Hunfalvy Pál után (s = sz).

		A votjákban	a mordvinban	a vogulban
egy. sz.	első szem.	*mon*	*mon*	*äm*
	2-ik sz.	*ton*	*ton*	*nän*
	3-ik sz.	*son*	*son*	*tän*
több. sz.	első szem.	*mi*	*min*	*mán*
	2-ik sz.	*ti*	*tin*	*nán*
	3-ik sz.	*sojos*	*sin*	*tán*.

Jegyzetek : A vogulban a 2-od személyi *nän* és *nán*, mint mindjárt látni fogjuk, a japáni 2-ik személynévmást juttatja eszünkbe.

D. A japáni nyelvben.

A japáni nyelv is ragozó (agglutinans) nyelvek közé számittatik (Introduction a l' étude de la Langue Japonaise par L. Léon de Rosny. Páris. M DCCCLVII. 58. lap.); mindazáltal nehogy félreértésre adjunk alkalmat, ím itt külön osztályozzuk. Minthogy azonban e nyelv nálunk legkevésbé ismeretes, figyelmeztetésül közlünk némelyeket, mik föltett czélunkra is közelebb vonatkoznak.

A névragozásra példák :

	Egyes szám :			
alanyeset :	*fito*,	fi v. férfi	*onago*,	nő
sajátitó :	*fito-no*,	férfi-nak	*onago-no*,	nő-nek
tulajdonitó :	*fito-ni*,	férfi-nak	*onago-ni*,	nő-nek
tárgyeset :	*fito-vo*,	férfi-t	*onago-vo*,	nő-t
távolító :	*fito-jori*,	férfi-tól	*onago-jori*,	nő-től.
	Többes szám :			
Alanyeset :	*fito-bito*,	férfiak	*onago-taczi*,	nő-k
sajátitó :	*fito-bito-no*,	férfiak-nak	*onago-taczi-no*,	nők-nek.

Más példa :

alanyeset :	*katana*	kard
sajátító :	— *no*	— nak
tulajdonító :	— *ni*	— nak stb.

Jegyzetek. 1) Alig ismerünk nyelvet, melyben együtt, mind a sajátító (-no), mind a tulajdonító (-ni) ragok oly közel járnának a magyar *-nak, -nek*-hez, mint ezen nyelvben. A tárgyeseti *vo* rag (tova?) egyezik a hasonló viszonyt kifejező sínai *pa* szóval és mandsu *be* raggal. A távolító *jori*, hangokban a mongol *jer* (= által) raggal egyezik.

2) A többesi *fito-bito* teljesen hasonlít a magyar *tinó-binó* szóhoz, mely szintén több tinót jelent.

3) Az *onago-taczi* többesi alakban a *taczi* a sínai *ta-ti* szóval látszik egyezni, mely am. többnyire, nagy részben.

4) Vannak még más többesi ragok is ú. m. *domo* (mandsu nyelven *tome* = mind, töm, sínai nyelven : *to* = több, sok), *szja* (= számos) és *ra*, mely a mandsu *ri* többesi raggal egyezik, valamint a tatár *lar*, *ler* = *ul-ar* v. *al-ar*, és mongol *nar ner* (= ene-ir) ragokban rejlő *ar er* szótagokkal is.

Figyelmet érdemel még az igeragozásban a mult idő képzője, *ta, da*, pl. *ataje-ta* (= *ad-ott* v. *ad-ta*), *in-da* (= ment) stb. és ezek minden személyben változatlanul maradnak (mint a mongolban), hanem a szükséghez képest a személynévmások önállóan állnak az igék előtt.

Egyes szókra tekintettel *jó* a japáni nyelvben igehatározó s am. *jól*, mint melléknév : *joi* v. *joki* (= jog a régi magyar nyelvben pl. szent jog kéz). A tatár, mongol *kara* (= fekete) itt *kuro* mely közelebb áll a magyar *korom*-hoz, *kuro-sza* pedig am. fekete-*ség* stb.

Személynévmások :

	egyes számban :	többes számban :
első szem. :	*va-re* v. *va-ga* v. *mi-ga* stb.	*vare-ra* én, *mi-domo* stb. mink
régiesen :	*va*	
alázatosság kifejezésére :	*gu*	
2-ik sz. :	*nandzi* v. *omae* v. *ki*	te *nandzira*, *nandzi-taczi*, *omae-taczi* stb. tik ;
régiesen :	*na*	
3-ik sz. :	*are* v. *kare* v. *szore* v. *kore*	ez, az, ő *kore-ra* stb. azok, ők.
régiesen :	*a, ka, ko, szo*	

Jegyzetek 1) Ha a régi alakokat veszszük, akkor a legegyszerűbb szókat találjuk : *va* (a szanszkrit *vaj-am* első szótaga), *na* (a vogul *nän*, sínai *ni*) és *a* (töröktatár, persa *o*, magyar mutató *a* stb.), *ka, ko* sínai *ki, szo* árja törzs, néhutt altaji is, megfelel a magyar *az ez* névmásnak ; az egész *are* egyezik a mandsu *ere* (= ez), *szore* pedig a mandsu és mongol *tere* (= az) mutató névmással.

2) A 3-ik személyben a nemek megkülönböztetése végett használják ezeket is : *ano fito* (szó szerént am. ama férfi), és *ano onago* (szó szerént am. ama nő) ; többeseik : *anofito taczi* = ők (férfiak), és *ano onago taczi* = ők (nők).

3) A *ki* második személyi névmás, kivált még egynémely szókkal is összetéve, megtiszteltetést jelent pl. *ki-fen, ki-fó, ki-nin, ki-kó, ki-den* stb. am. kegyed, kegyelmed.

4) Valamennyi névmás egészen a rendes névragokat veszi föl pl. *vare-ni* nekem (tulajdonító), *nandzi-ni* neked, *ano fito-ni* neki (férfinak) stb.

5) Különös figyelmet érdemel még a japáni nyelvben, hogy a közelre és távolra mutató névmásokkal is ki szokták fejezni a személyes névmásokat ekképen : *kono* am. ez, innen : *konata* (szó szerént : e helyütt, ezen részről) am. részemről (pour ma part) ; *szono* az, innen *szonata* szó szerént : azon részről) am. részedről, te (de ton côté, toi) és *ano* ama, innen *anata* (ama helyütt, ama részről) am. ő (celui-là, il, lui).

E. A sínai (khínai) nyelvben.

	Első személy	2-ik sz.	3-ik sz.
szokottak :	*ngu, ngò (vo)*,	*eul*	*k'i (khi)*
fejdelmi beszédben :	*csin*	—	—
alázatos beszédben :	*jü* (= ostoba), *nou* (*nu* = rab), *pou-ko* (= nem erényes)	—	—
régi irásmódban :	—	*nài*(= ott), *kine, i ni, zso*	

társalg. nyelvben (az elsőkön kivül) *t'á* (*thá* am. más).

Jegyzetek. 1) A magyar nyelvre vonatkozólag figyelmet érdemelnek *a) ngu* egyezik a magyar egyes első személy tárgyesetének törzsével (= *eng-em*) ; *b) eul* (Schott V. átirása szerént : *öl*), a magyarban egyes 2-ik személyi igerag még pedig az ikes igeragozásban minden módban és időben pl. *öltöz-öl, öltözé-l* (= öltöze-el) *öltözz-él, öltözt-él, öltözné-l, zárat-ol, záratá-l*, de az alanyi igeragozásban is a mutató módbelijelen és jövő,továbbá a parancsoló mód kivételével, egyebütt állandóan pl. *ülé-l* (= üle-el) *ült-él* (= ült-el), *ülj-él, ülné-l*, végre-*l-ak, -l-ek* igeragban hatás a 2-ik személyre pl. *szeret-l-ek ;* c) *khi*-vel egyezik a magyarban az egyes 3-ik személyi igerag (-ik) az ikes igeragozásban, még pedig az általános mult kivételével, egyebütt állandóan, pl. *kéret-ik, kereté-k* (= kérete-ik), *kéretend-ik, kéretné-k* (= kéretne-ik), *kéress-ék ;* már Révay tanitá, hogy ezen *ik* rag harmadik személyi névmás.

2) Az *eul* szó (így irva a franczia nyelvészeknél, különösen ily czimü legújabb munkában : Syntaxe nouvelle de la langue chinoise stb. par M. Sta-

nislas Julien. Paris melynek sínai czime : *Han ven csi nan*, am. sínai nyelv délmutatója, azaz delejtüje) Schott Vilmosnál : *orl*, mert, úgy mond Sch. V. azt a téritők különbözőképen ú. m. *ulh*, *urh*, *olr*, *eul* vagy *rh-nak* irják, s az ő nézete szerént ezen szónak mássalhangzóból álló részében az *r* és *l* bensőleg össze van forrva. Mi a franczia átirást azért tartottuk meg (melyet Endlicher is követ, Adelung ‚Mithridates'-ében is *ull*, *lu*, *el* alakokban jön, elé), mert az *r* a sínai nyelv természetével ellenkezik, úgy hogy ezt idegen nyelvek átvételénél vagy egészen kihagyják pl. *Turk* nálok *Tu-kiue*, vagy *l*-lé változtatják pl. a *crux* szót így ejtik : *ku-lu-szu-tu* (minden mássalhangzó után önhangzót hangoztatva, minthogy az ő beszédjökben szótag mássalhangzón nem végződhetik, kivévén az *n*-et és *ng*-et; egyébiránt a torlott önhangzókat sem úgy ejtik, mint az európai átirás tartja, hanem összevonva, oly formán mint nálunk a palóczok az *au*, *eü*, *ua*, *üe* stb. ikerhangzókat).

3) Az alázatos beszéd alatt olyasmit értünk, mint mikor szerénységből a magyar ember is igy szól : *csekélységem*, *csekély személyem* (németül : meine Wenigkeit), sőt az összes európai nyelv használja : *szolgája* (Ihr Diener, votre serviteur stb.).

4) A többes a közneveknél szokott jegyek, illetőleg szók által fejeztetik ki, melyek között nevezetesbek a nevek előtt : *csung* v. *csong* (am. sok), *to* (= több, többnyire), a nevek után : *kiaï*, *kiü* (= sok egyezik a magyar többesi *k*-val), *tün* (= együtt, egyaránt).

Eléjön Adelungnál az *ngo* egyik többese *men* v. *meng* szó hozzá járulásával is : *ngo meng*, melyet ő így fordít *én-más* (ich ander) am. én és más, azaz mi. Ezen *mén*-ről Schott szótárában csak ezt olvassuk : nota pluralis in stylo recentiori ($^9/_{116}$ a jegy össze van téve az ‚ember' és ‚kapu' jegyéből). A *kiü* v. *kiaï* ha két főnév után jön, azt jelenti mindkettő pl. *fú mù kiü* (apa anya mind ketten); így a személynévmásoknál is, pl. *eul ngo kiaï i thi* (te [és] én mindketten egy test t. i. vagyunk), s ekkor azt Julien nyelvész dualisnak nevezi.

Megemlítjük itt mellesleg a sínai mutató névmásokat is t. i. közelre mutatók *cz*^{h}*e*, *sze*, *sí* (magyar *s*), *cse* am. ez; távolra mutatók : *pi*, *fu*, *k*^{h}*i* am. az. Mind ezek, mind a személynévmások, miként némelyeknél föntebb is megjegyzők, még más érdekes jelentésekkel is bírnak, pl. a mondottakon kivül *eül* egyik jegyben am. közel jön; egyszersmind; továbbá; és; *zso* am. engedelmeskedik; miként, mire nézve. A *sí* (az) mutató névmásról megjegyzi Schott Vilmos, hogy az közelebbről am. igazi, valódi, s igenlő szóként am. igen, valóban, bizonyára, úgy van (so ist es, ja, wirklich, recht. Chinesische Sprachlehre. 54, 72, 129, lapokon); néha nagyobb erősitésül kettőztetve : *sí-sí* (íme a régi *isa* mind lényeges hangban, mind pedig jelentésben egyezve a sínai *sí* szóval, akár vegyük ezt egyszerűen, akár kettőztetve : „isa por és hamu vagyunk" am. valóban v. bizonyára por és hamu vagyunk stb.

F. A néger nyelvekből érdekes példák olvashatók *Ő* harmadik személyi névmás alatt.

Ezek után vessünk még egy pillantást a személynévmásokból származott birtokos névmásokra s vegyünk mindenik osztályból (a sémi családbeli arab és héber nyelvek kivételével, melyekben, mint föntebb láttuk, csak birtokosragok léteznek, de különálló birtokos névmások nincsenek) némely ismeretesb nyelveket.

A birtokos névmások rendszerént a sajátító esetből alakúlnak, némely nyelvekben pedig a kettő teljesen azonos.

Az elsőbbekre példákul szolgáljanak e következők.

A latin nyelvben :

a sajátító	*mei*-ből	lesz	*meus*, *mea*, *meum*
	tui-ból	„	*tu-us*, *-a*, *-um*
	sui-ból	„	*su-us*, *-a*, *-um*
	nostri-ból	„	*nos-ter*, *-tra*, *-trum*
	vestri-ből	„	*ves-ter*, *-tra*, *-trum*
	sui-ból	„	(mint föntebb).

A görög nyelvben :

a sajátító	ἐμοῦ-ból	ἐμός, ἐμή, ἐμόν
	σοῦ-ból	σός, σή, σόν
	οὗ-ból	ὅς, ἥ, ὅν
	ἡμεῖς-ből	ἡπέτερ-ος, -α, -ον
	ὑμεῖς-ből	ὑμετερ-ος, -α, -ον
	σφεῖς-ből	σφέταρ-ος, -α, -ον.

A persa nyelvben ismerni kell előbb a sajátitói viszonyt, mely igen érdekes. T. i. a persa nyelvben a sajátitói viszony rendszerént így fejeztetik ki : a birtokot jelentő név *i* úgy nevezett viszonyragot kap (melyet *iszáfeth* néven neveznek), s ez után tététik a birtokos pl. *deszt* kéz, *deszt-i* kez-e, *kháne* ház (kolna), *kháne-i* háza; utánok tevén csupán alanyesetben a birtokost, pl. *peder*, lesz *kháne-i peder* háza atyának, *deszt-i peder* keze atyának.

Ezen *i*, mint látjuk, teljesen egyeznék a magyarban a harmad személyi birtokosraggal, de ezt nekünk mondani nem szabad; hanem a persa nyelv buvárai azon *i*-t visszahozó (relativ) névmásnak tartják, mely ugyan az új persa nyelvben *ki*, de a régibb persa nyelvben *i* alakban is eléjön, honnan *kháne-i peder* azt tenné : ház mely (v. régiesen : ki) atyáé (domus quae patris [est]).

A birtokviszony a névmásokkal hasonlókép ezen módon is fejeztetik ki : *náme-i men* nev-em (név [ki] éné), *kháne-i tü*, ház-a-d, *deszt-i o* kez-e; több személy : *kháne-i má* ház-u-nk, *kháne-i sümá* ház-a-tok, *kháne-i isán* v. *kháne-i-sán* ház-o-k.

De kifejeztethetik ezen birtokviszony egészen birtokosragokkal is, mint a magyar s némely más altaji nyelvekben, leginkább csak a személyek egyes számában, ekképen: *deszt-em* kez-em, *deszt-et* kez-ed, *deszt-es* kez-e. A többes személynévmások: *mán*, *tán*, *sán* alakokban használtathatnak mind névmásokként (a birtokviszonyi *i* raggal) mind ragokként (*i* nélkül).

A többes birtok kifejezésére a birtoknév többesbe tétetik, s ez után jön ahhoz a birtokviszonyi *i*, ez után ismét akár a személynévmások akár a birtokos ragok, pl. *püser* gyermek (purgyé), *püser-án* gyermek-ek, *püszer-án-i men* v. *püszer-án-em* gyermek-ei-m (szó szerént: gyermek-ek-em), *püsz-er-án-i tü* v. *püszer-án-et* gyermekeid stb.; önhangzó után j-közbeszúrattal pl. *direm* érem, pénz, *direm-há* érm-ek, *direm-há-j-em* érm-ei-m, *direm-há-j-et* érm-ei-d stb.

Van még egy harmadik eset is, amidőn t. i. a visszaható névmások jönnek használatba, melyek közt legszokottabb a *khód* szó, s magában is mindenik személyre viszonyúlhat, tehát am. magam, magad maga, magunk, magatok, magok, de elébe jöhetnek a személynévmások is mint: *men khód* en magam, *tu khód* te magad, *ó khód* (v. *kód-es*) ő maga, *má khód* mi magunk stb.

Ezen szóval tehát akár magában, akár a személyragokkal együtt kifejezhetők a személyes névmási birtokviszonyok is, pl. *kháne-i khod* én házam, te házad stb. v. magam, magad stb. háza; vagy pedig *kháne-i khód-em* én házam v. enmagam háza, *kháne-i khód-et*, te házad v. te magad háza stb.

Az önálló birtokos névmások pedig *án* (amaz, ama) mutató névmással fejeztetnek ki, ez a személy névmás előtt szintén birtokviszonyba tétetvén ekképen: *án-i men* (szószerént id quod meum, magyarosan: azza éné, vagy mintha az ‚eny-ém' szóból elhagynók az első részt — az ‚én'-t — ém = ez-em) enyém, *án-i tü* az-od, tied, *án-i vei* övé stb. vagy *khód* szóval: *án-i khód* (minden személyre vonatkozva) enyém, tiéd, övé, miénk stb.

A mongolnyelvben a sajátító esetek ekképen állanak:

min-i v. *min-u* (éné) enyém, *csin-u* tiéd, *egün-ü* övé, *bidan-u* v. *man-u* miénk, *tan-u* tiétek, *edün-ü* övék.

Ugyanezek használtatnak birtokos névmásokúl is, pl. *minu ghar* (= enyém kar) kar-om, kez-em, *minu ghar-un* karomnak, stb. Birtokosrag pedig a mongolban csak egy van, mely *ghan gen* alakban a névmodositó (v. viszonyító) szócskával összeolvadva minden személy birtokát kifejezi, pl. a sajátitóban *ju-ghan*, *jü-gen*, a tulajdonitóban: *da-ghan*, *de-gen*, a távolitóban: *ecze-gen* stb. Alig lehet kétség benne hogy ezen *ghan*, *gen* rag *egün-ü* (= övé) névmás módosúlata, legalább ezzel azonegy törzsű; s (mint a szanszkritban *szva* (eredetileg am. övé, *suus* Bopp), a szláv nyelvben *szvoj*, az imént eléadott persában a *khód*) minden személyre vonatkozhatik pl. *erdem*, *degen* érdememnek, érdemednek, érdemének, érdemünknek stb. amint t. i. a mondat értelme hozza magával.

Az önálló birtokos névmások *kei* (= ki, quid) ragot vesznek föl pl. *minu-kei* (meum quid, der, die, das Meinige) az enyém, *csinu-kei* a tiéd stb. (‚Különálló' és ‚önálló' közt különbséget teszünk).

A szuómi finn nyelvben különálló birtokos névmás nincsen, hanem csak birtokragok; még pedig (némi szójárási eltérésekkel):

1-ső sz. *ni*, (*tupa-ni* szobám), *mme*, (*tupa-mme* szobáim)
2-ik sz. *si*, *s* (*tupa-s* szobád), *nne*, (*tupa-nne* szobáid)
3-ik sz. *nsa*. *nsü*, (*tupa-nsa* szobája, és: szobájok).

A török-tatár nyelvben, miként a magyarban, mind a külön és önálló birtokos névmások, mind a birtokragok megvannak.

A különállók (possessiva pronomina separata. Kollár) maguk a sajátító esetek, ú. m.:

ben-üm (némely tatár szójárásban: *men-ing*, *men-im*) enyém, *szen-üñ* tiéd, *an-üñ* övé;

biz-üm miénk, *sziz-üñ* tietek, *anlar-üñ* övék (*üñ*, *ing* az általános sajátitói ragok; az első személyben az *üm* csak az ‚ün' módosúlata).

Ezek önállólag szintén fölveszik a *ki* szócskát: *benüm-ki* (meum quid) az enyém, *szenüñ-ki* a tiéd stb. A birtokosragok némi különbséggel (a második személynél) a magyar birtokosragokhoz lényeges hangokban hasonlók ú. m.:

Egyes első személyé: *m*, (*üm*, *im*, *ïm*, t. i. mássalhangzók után önhangzó jön közbe),
2-ik „ *ñ* (*üñ*, *iñ*, *ïñ*, mass. után), a tatárban: *ng*,
3-ik „ *i* (mássalhangzók után), *szi* (önhangzók után).

Többes első személyé: *müz*, *miz* (*ümüz*, *imiz* mássalsalhangzók után),
2-ik „ *ñüz*, *ñiz* (*üñüz*, *iñiz* mass. után), a tatárban: *ngiz*
3-ik „ *i* (a *lar*, *ler*-hez járulva: *lar-ï* v. *ler-i*),

pl. *baba-m* apá-m, *baba-ñ* (a tatárban: *baba-ng*) apád, *baba-szi* ap-ja, *baba-müz* apá-nk, *baba-ñüz* a tatárban: *baba-ngüz* apá-tok, *baba-lar-ï* apjok. Több birtoknál a többesi raghoz (*lar ler*) függednek a föntebbi birtokragok, pl. *baba-lar-üm* (szó szerént: apá-k-om) apá-i-m, *baba-lar-üñ*, apá-tok stb. Azonban a 3-ik személynél egészen összeüt mind a két ragozat, pl. *hakk-lar-i*, am. jog-uk és jog-ai-k, t. i. a *lar* mind a személyekre mind a birtokokra vonatkozhatik; a homályt vagy a mondat többi helyei, vagy a birtokos névmásoknak is használata oszlatják el, pl. *anüñ kitablari* az ő könyvei, *anlarüñ kitablari* az ő(k) könyveik. T. i.

A különálló birtokos névmást és birtokragot együtt is alkalmazhatni, pl. *benüm baba-m*, *szenüñ baba-ñ* stb. oly formán mint a magyarban *én apá-m*, *te apá-d*, bizonyosan azon lényeges különbséggel mint a magyarban l. HANGNYOMATÉK. Itt is mint a magyarban, nem az irodalmi, hanem a népnyelv adja a kulcsot a hangnyomaték megismeréséhez. Ilyforma hangnyomaték látszik a törökben is e szólásnál : *benim kitabüm dejil*, *szenin dir* én könyvem nem, (hanem) a tied.

A sínai nyelvben, mint egyebekben, úgy a személynévmásokra vonatkozó birtokjelölésben is a legegyszerübb eljárás dívik, t. i. a személynévmás mint birtokló elül, a birtoknév pedig utól tétetik minden változás nélkül, pl. *ngò fú* én apá(m), *eul fú* te apá(d) stb.

A fentebb érintett sémi ú. m. arab és héber nyelvekben különálló birtokos névmások nincsenek, hanem csak birtokragok; melyekről már föntebb vala szó.

Mind ezen eléadottakból ezen következtetéseket vonhatjuk le :

1) Az első személynévmást az önhangzón kivül lényegben *n* vagy *m* orr-, néha *k*, *g* torokhangok alkotják. Ugyanis

a) Noha az eléadott árja nyelvekben(a persán kivül)az alanyesetben valamely torokhang találtatik t.i.*h*, *k*, *g*,melyekből módosult a szláv *j* is,de már a függő (obliquus)esetekben az egyes számban mindenütt,a többesben pedig nagyobb részben,így a birtokos névmásokban is *m* v. *n* a lényeges hang. Az árja származásu igékben torokhang helyett első személy jellemhangja már eredetileg is *m* (Bopp Ferencz) példák : szanszkrit *dadá-mi*, görög *δίδω-μι*, litaui *dů-mi* = ad-om. A latinban is találunk példákat némely más idők és módokban, ú. m. : *da-ba-m*, *da-r-em*, *ded-er-am*, *ded-iss-em* stb. (*A k* torokhang eléjön a magyar első [vagy alanyi] igeragozásban, pl. *ad-ok*, *kér-ék*; miről l. SZEMÉLYRAG).

b) A sémi nyelvek közt különösen az arabban nemcsak az önálló személynévmásokban *(ene* v. *aná* = én és *nahnü* = mink) hanem különösen a személyragokban is *ni* és *ná* (= miénk, és minket) rendszerént megmaradott az *n* hang, mint föntebb láttuk.

c) Az altaji nyelvekben állandóan feltaláljuk az első személyekben az *m*-et v. *n*-et, mert a némelyekben található *b* is csak a rokon *m* változata, innen a török *bin* a tatárban *min*, sőt magában a törökben is az első személyragokat *m* lényeges hang alkotja, igy a mongol és mandsu nyelvben is. Az altaji nyelvekhez járul mind az új persa, mind a parszi (régibb persa) nyelv, melyekben szintén állandóan *m* az első személyek jellemhangja.

d) A sínai nyelvben a legszokottabb első személynévmásban *ngo* v. *ngu* mind az *n* orr-, mind a *g* torokhang megvan. Tübeti nyelven : *nge*.

e) A japáni régi *va* s újabb kori *va-ga* szóban is a *v* a rokon *m* helyett áll, mely elé is jön egy másik alakban, t. i. a *mi-ga* szóban, mely lényegben egyezik a sínai *ngo* v. tübeti *nge* szóval.

Ha most eredeti jelentését akarnók tudni az első személyt jelentő szóknak, erre nézve elágaznak a nézetek. Bopp Ferencz véleményét különösen a szanszkrit nyelvre vonatkozva már föntebb láttuk, mely szerént az *a-ham* szóban az *a* önhangzó mint a mutató névmásnak is törzse (= magyar *e* v. *ez*) a lényeges rész, a *h* csak toldalékhang mint a görög *γε*, úgy az *am* is, mely megvan a 2-ik *(tv-am)*, 3-ik *(szvaj-am)* személyben, úgy a *vaj-am* (mink), *juj-am*, (tik), *aj-am* (ezen) szókban is, szintén csak toldalék (Endung); oly formán mint a magyar nyomositó *n*; *enn* v. *ennen*, *ten* v. *tennen* stb. szókban, mint föntebb; igy az arabban is eléjön (elül) az *en* szótag a 2-ik személyben : *en-te*; sőt Ballagi társunk egyik értekezésében úgy találjuk, hogy a különböző héber nyelvágak egybevetése következő alakokat tüntet fel :

1. *án-óki* (en-n), *an-achnú* (mi-n),
2. *an-táh* (te-n), *an-tem* (ti-n),
3. *in-hú* (ö-n), *in hún* (ön).

„A magyar nyelvészkedés köre“ (M. A. Értesitő. 1859.) Azonban, mint föntebb láttuk, az első személy jelölésére, hasonlíthatlanul többször lényeges *m* fordulván elé, Benfey (‚Wurzellexicon‘-ában) azt véli, hogy az első személyt jelző lényeges hang az *m*, úgy hogy a szanszkrit *aham* sajátlag *maham* volt, de több esetekben (s némely igehajtogatásokban is) már igen régi időben elenyészett, mindazáltal a görög *ἐμέ*, *ἐμοῦ*, *ἐμοί* szókban az *ε* is jelentőséggel bír és a névmási fogalom erősbitésére szolgál. Pott azt mondja (Zählmethode 134. l.) hogy az *aham* szóban az első rész *ah* (dicere) a gyök, s *aha* am. a latin *ait*, a görög *ἦ*; az egész *ah-am* szó tehát azt teszi : *hic qui loquor*. Igy Lassen is. Kaltschmidt szinte azt mondja,hogy *ich*, *ego*, *ἐγώ* am. a beszélő, s a többek közt eléhozza a mongol *üge* szót is, mely am. szó, beszéd (a magyar ‚ige‘). Schleicher szerént az első személynévmás gyöke : *ma* azonos a *ma* (gondolkodni) igegyökkel, melyből ‚mensch‘ (régi hindu *ma-nu*, góth *ma-n*) is származik, tehát az ‚ich‘ eredetileg am. ‚mensch‘. Heyse Némethon kitünő nyelvtudósainak egyike, kire itt mind a három személynévmás fejtegetésében fogunk hivatkozni, ‚System der Sprachwissenschaft‘ czimü munkájában ezeket mondja a 123. és 124. lapokon) : „A hang akadálya a fej belsejében az (*m*, *n*) orrhangok eléállitásánál, ezen hangoknak tompa, homályos és egyszersmind bensőségi jellemet kölcsönöz, melyet már Plato is tulajdonít ‚Cratylus‘-ában az *n*-nek .... Ezen orrhangi természetöknél fogva kétségtelen vonatkozásuk van a beszélő alanyra is, a *mei*, *-μί*, *μον*, *mein* stb szókban .....

„Hogy az *m* és *n* vonatkozása az alany bensőségére és igy különösen az első személyre a hangnak természetes jelentőségében alapszik, világosan mu-

tatja — úgy mond — azon körülmény, hogy ezen szóhangok az (árjával) nem rokon törzsü nyelvekben is uralkodók az első személynévmásban. E személynévmás a finnben : *mina* (*minä*), az éstben : *minna*, a lappban : *mon*, a syrjänben : *me*, a cseremiszben : *min*, a mongolban : *bi* (sajátitója : *minu*), a magyarban : *en*, a baszkban : *ni* ; a magyar az enyémet és tiédet *m*- és *d*-vel fejezi ki : *atyá-m* = mein Vater ; *atyá-d*, dein Vater stb. — Még a szanszkrit *man* gyök is (mint imént láttuk), ezen benső ségre vonatkozik.“ — Ismét másutt 118. l. „A mássalhangzók jellemzetes értemenyét, különösebben a nyelv- és szájpadhangok ellentétét (den Gegensatz der Zungen- und Gaumenlaute) legtisztábban az alakszók gyökeiben ismerjük fel. Hasonlítsa össze valaki az *ich*, *ego*, *ja*, (sínai) *ngo* stb. szókat, melyekben az alanyra viszonyúlás a szájpadhangban fejeztetik ki, a *du*, *der*, *dieser* szókkal, melyek a beszélőn kivüli tárgyra mutatnak.“ Tehát szerénte mind az *m* és *n* mint orrhangok, mind pedig a *k*, *g* mint szájpadi (gyöngébb torok-) hangok a beszélő alanyra mutatást is kifejezik, s e szerént meddőnek lá'szik az arróli vitatkozás, hogy az *m*, *n*, vagy a *k* (*h*, *ch*), *g* hangok-e a lényegesbek és eredetiebbek. A magyarban semmi se könnyebb, mint az első személyi névmást értelmezni, ha meg nem neheztelnének hazai nyelvtudósaink. Az *e* és *i* (magas v. felhangok, némely külföldiek szerént gyönge hangok), valamennyi magyar mutató névmásban és más mutató szókban közelséget jelentenek az *a*, (*o* mély v. alhangok, erős hangok) ellenében, pl. *e*, *ez*, *eme* v. *emez*, *ily*, (régen : *ely*), *ide*, (régen : *ede*), *itt*, *innen*, *így*, *imígy* stb. *a*, *az*, *amaz*, *oly*, *oda*, *ott*, *onnan*, *úgy*, *amúgy* stb. ellenében. Továbbá az *n* és a ragokban *m*, számos szavainkban általán a ‚mutatásra' vonatkoznak, pl. *eme* (mongolul : *ene*, persául : *ín*) és *ama* (japáni nyelven : *ano*, persául *án*), *emitt* és *amott*, *eminnen* és *amonnan*, *emide* és *amoda*, *emerre* és *amarra* stb. Ezek szerént a magyar *en* v. *én* szóban két fogalom rejlik : a közelségé, és mutatásé, vagyis annak jelentése : közelmutató, mit a magyarban egy másik, teljesen rokon önálló szó is kifejez : *ím* (latinul : *en*); vagyis az *én* szó az *ím* szóval mind hangban, mind alapfogalomban azonos ; (a székelyeknél általános divatu az ‚ingem' szó ‚engem' helyett). Lehet-e ennél egyszerűbb és természetesb ? Hogy az *n* az első (vagyis alanyi) igeragozás egyes első személyében *k*-vá, s az egyes tárgyesetben (engemet) *ng*-vé változott, (ha Heyse föntebbi elvétől el is tekintünk) ez az *n* természetében fekszik, mely mint orrhang könnyen veszen maga mellé torokhangot, sőt ezzé át is változik, és megfordítva az *ng* könnyen módosul *n*-né, mint a tatárban és törökben általán a sajátitó ragokkal történik ; sőt az *ng*-t a nyelvbuvárok pl. Heyse (121. 122. l.) az *m* *n*-nel együtt egy osztályba teszik. Megemlítjük itt Ballagi társunk nézetét is, ki a torokhangok megfejtésére *ki* (qui, quid) szót teszen föl, mintha t. i. minden személy magához venné e kérdéses esetekben ezen *ki* szót : *én-ki* (ego ille), *te-ki*, *ő-ki* v. *ön-ki*, innen az ‚engemet,' tégedet' tárgyesetek is ezekből módosúltak volna : *én-kimet*, *te-kidet*. S ekképen szerénte az első igeragozási egyes első személyben is csak a *k* maradott fenn, valamint az ikes igék egyes harmadik személyében is. („A magyar nyelvészkedés köre.“ Magyar Akadémiai Értesitő. 1859.). Visszatérve az *én* = *ím* föntebbi fejtegetésére, még megjegyezzük, hogy, itt leglényegesebb hangnak a közelséget jelentő *e* v. *i* hangot, vagy Bopp F. szerént a közel mutató névmás törzsét tekinthetjük, azonban a magyar nyelvben, mint csaknem általán az altaji nyelvekben a rag önhangzója a hangrendszer vagy a külföldieknél úgynevezett önhangzói egyezmény (Vocalharmonie) szerént a tőszó önhangzójához illeszkedik, innen jól lehet a magyar név- és igeragozásban az *m* (illetőleg *k*) az egyes első személyben állandóan megmarad, azonban az *e* (illetőleg *é*, *ő*, *ü*) alhangú szók után szintén alhangú *a*- (illetőleg *o*-, *u*-vá) változik. L. SZEMÉLYRAG. Továbbá, ha Heyse elvét fogadjuk el, úgy az *n* és *m* hangok is lényeges részt vesznek az első személy jelölésében, mint föntebb láttuk. Megkivánjuk még érinteni, hogy ha az első személyi *m*-ben a beszélőt akarjuk feltalálni, úgy erre is a magyar *mond* gyökeleme (mon) ad legszembeötlőbb felvilágositást, a mongolban is *ama* v. *aman* am. száj.

A második személy jelölésére a nyelvek általában (igen csekély eltéréssel) a nyelv- v. foghangokat (*d*, *t*, *sz*) használják. Külföldi nyelvészek megegyezni látszanak abban, hogy ezen hangokat tekintve a 2-ik személy *d*- v. *t*-ében v. *sz*-ében tárgyra mutatás, és a ‚tova' fogalma (das *Deuten Zeigen*, *δείκω*, *indico*, *digitus*, továbbá, *Stosz*, *Dehnung* stb.) rejlik (Heyse idézett munkája 120. lapon). Másutt : „Az *én* (ich) szónak a *te* (*tu*, *du*, *σv*, dóriai *τv*) jelentős ellentéte“ (104. l.), iménti már idéztük, hogy, a *du*, *der dieser* szók a beszélőn kivüli tárgyra mutatnak.“ Innen tünik ki az is, hogy, mint föntebb láttuk, számos nyelvben, még pedig nemcsak árja hanem altaji nyelvekben is *t* és *sz* (néhutt *s*) a harmadik személy jellemhangjai is. Röviden fejezve ki magunkat : **az első személynévmás önmagára mutatást, a 2-ik és 3-ik személynévmás tova mutatást fejez ki.** Ha különösen a magyar nyelvet tekintjük, tárgyra mutatást jelentenek a *t* és *d* ezekben : *itt*, *emitt*, *ott*, *amott*, *ide*, *emide*, *oda* stb. és távolitást távolodást ezekben : *tol*, *tova*, *túl*, *téltúl*, *taszint* stb. valamint az *sz* ezekben *szana*-(szét), *szak*, *szakad*, *szakaszt*, *szél* (margo), *széled*, *szélesz* stb. Amazok tiszta gyöke : *to*, *ta*, *te*, ezeké : *sza sze*. A mongolban is a *t* a mutató szókban a távolt jelenti, pl. *ejmü* ilyen, *t-ejmü* olyan, *ejn* így, ilyen, *t-ejn* úgy, olyan, *ende* emitt, *t-ende* amott, (mandsu) *ere* ez, (mongol) t-ere az, *ede* ezek, ők, *t-ede* azok ők, *eneken* v. *enekü* emez, *t-eunigi* amaz stb. Továbbá *da*, *de* a török-tatárban helyrag, a mongolban pedig tulajdonitó (dativusi) rag is. Ezek szerént te-

hát igazolva volna a tárgyra, vagy tova, távolra mutatás a második és harmadik személy *d*, *t* és *sz* v. *s* hangjaiban. Ide tartozik a *d*-vel szintén közel rokon *z* is, úgy hogy a magyar *az* névmutató némely régi iratokban *ad* alakban jön elé; másutt is a kettő gyakran fölcseréltetik egymással, pl. gondolkodik, gondolkozik. Azonban több, kivált altaji nyelvekben a harmadik személy puszta önhangzóval is fejeztetik ki, pl. a magyarban *ő*-vel, mely tájdivatosan *ü*, a törökben *o*-val, mely sokszor *ol* is, és a függő esetekben *on*, *an*, némely tatárnyelvekben *u* v. *ul* stb. „Das *u*, der äusserste, tiefste Vocal drückt die Empfindung des Widerstrebens, der Abwehr... aus, also eine abstossende Richtung des Subjectes“ szól Heyse. Tehát az *u*, *ü* s a legközelebbi *o*, *ö* önhangzókban ismét a tova értelme lappang. Ide járul, hogy ezen önhangzók előtt némely nyelvekben lehelési, kilehelési *h* is van, pl. a föntebbi sémi nyelvekben *(hue, hu)*, a szuómi finnben *(hän)*, némely régi magyar iratokban *(hü)*, ezen kilehelési *h* által pedig szintén a ‚tova‘ értelme fejeztetik ki, ilyen szók a magyarban: *halad*, *halaszt*, *hág*, *hajt*, *hat*, *hány*, *hárít*, *hess*, *hord*, *hossz*, *huh!* *hull*, *hurczol*. Innen magyarázandó némely nyelvekben a 2-ik és 3-ik személynél eléforduló *k* is, mint a *h*-val igen közel rokon torokhang, kivált utóhangzóval, mely által tisztán a *ki*-lehelés (= távolodás, távolitás van kifejezve, pl. *ki* régen: *küve*, *kül*, *künn*, *kivül* stb.), ú. m. a japáni *ki* 2-ik személyi névmás a sémi 2-od személyi *ka*, *ke* ragok, a mongol *egün-ü* és sínai *khi* 3-ad személyi névmások. A sínai nyelvben eléjön mint 2-ik személyi névmás *eul* is, valamint a magyar *l* mint másod személyi igerag; ezekkel legegyszerűbben rokonítható a magyar *el* szócska, mely, miként mindnyájan tudjuk, szintén a ‚tova‘ értelmében osztozik. Végre eléjön még *n* is 2-ik személyként, ú. m. a sínai nyelvben: *ni*, *nai*, a vogulban: *non*, a japáni nyelvben: *na*; némileg a török és finn nyelvben mint 2-ik személyi rag. Ezek vagy az *l*-lel való rokonságból csúsztak be, pl. a magyarban: *lám*, régen: *nám*, *onnan*, régen: *onnal* stb., vagy pedig itt az *n* nem mint *orr*-, hanem mint *nyelvhang* szerepel, tehát mint ilyen, Heyse szerént is általán tárgyra mutatást fejez ki; innen fejthető meg a magyar mutató szócska *ni* is, mely a japáni nyelvben helyrag is, pl. *koko-ni* itt-en, *szoko-ni* ott-an, *aszoko-ni* amott-an, *uje-ni*, fent, *szita-ni* al-ant stb., ugyanez tulajdonitói (dativusi) rag is. Ezekben bővebben terjeszkedénk ki a személynévmásokra, mint általán a nyelvek szerkezetében legfontosabb tényezőkre, véleményünk szerént nyelvhasonlitási tekintetben is igen nagyon fontosakra. L. a SZEMÉLYRAG czikket is.

SZEMÉLYNÖK, (szém-ély-nök) fn. tt. *személynök-öt*, harm. szr. —*e*. A régi magyar alkotmányi rendszerben a királyi táblának, az országgyülésen pedig az alsó táblának elnöke, mint a királyi személyes jelenlét képviselője (Personalis praesentiae regiae in judiciis locumtenens).

SZEMÉLYNÖKI, (szem-ély-nök-i) mn. tt. *személynöki-t*, tb. —*ek*. Személynökre vonatkozó. *Személynöki hivatal.*

SZEMÉLYPÓTLÁS, (személy-pótlás) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki más személynek helyébe lép s helyette működik.

SZEMÉLYRAB, (személy-rab) ösz. fn. Alattvaló vagy szolga, ki személyes szabadságtól megfosztva urához lé van v. le vala kötve, s annak önkénye alá vetett birtokát tevé.

SZEMÉLYRABI, (személy-rabi) ösz. mn. Személyrabot illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó. *Személyrabi állapot, szolgálat, nyomás.*

SZEMÉLYRABSÁG, (személy-rabság) ösz. fn. Személyrabi állapot vagy tulajdonság. *Személyrabságból fölszabadított jobbágyok.* V. ö. SZEMÉLYRAB.

SZEMÉLYRAG, (személy-rag) ösz. fn. Személyragoknak nevezzük, melyek a személynévmásoknak valamely viszonyát fejezik ki, 1) némely más nevekhez, illetőleg a birtokot jelentőkhöz, 2) a névviszonyragokhoz és névutókhoz, 3) az igékhez. Innét általában háromfélék:

I-ször BIRTOKRAGOK; helyesebben BIRTOKOSRAGOK vagy BIRTOKOS SZEMÉLYRAGOK, minthogy nem a birtokot, hanem a birtokost jelölik; azonban vannak ezekkel összefüggésben valóságos birtokragok is, mint alább. A birtokosragok e következők (mint a személynévmásoknál is megérintők):

Egyes számban:

1) —*m* (önhangzókkal a ragozás szabályaihoz képest: *am*, *em*, *ém*, *om*, *öm*) az *én* képviselője,
2) —*d* (önhangzókkal: *ad*, *ed*, *éd*, *od*, *öd*) a *te* képviselője,
3) *a*, *e*, néha: *ja*, *je* az *ő* képviselője.

Többes számban:

1) —*nk* (önhangzókkal: *unk*, *ünk*) a *mink* képviselője,
2) *t*—*k* (önhangzókkal: *tok*, *ték*, *tök*, gyakran előtéttel, vagyis közbeszúrattal: *atok*, *ételk*, *étek*, *otok*, *ötök*) a *tik* képviselője,
3) —*k* (önhangzókkal: *ok*, *ök*, tájdivatosan és régiesen: *ék*, a székelyeknél: *ik*, irói nyelven el van fogadva a szintén tájdivatos *uk*, *ük*; valamennyihez néha *j* előtét is járulván: *jok*, *jök*, *juk*, *jük*, *jik* stb.), mint az *ők* képviselője. V. ö. SZEMÉLYNÉVMÁS czikket, hol a birtokos ragokat némely más nyelvekben is bőven ismertetjük.

Példák a magyarban az irói nyelv szerént:

láb-am, *láb-ad*, *láb-a*, *láb-unk*, *láb-atok*, *láb-ok*;
kez-em, *kez-ed*, *kez-e*, *kez-ünk*, *kez-ételk*, *kez-ök*;
szem-ém, *szem-éd*, *szem-e*, *szem-ünk*, *szem-ételk*, *szem-ök*;
kar-om, *kar-od*, *kar-ja*, *kar-unk*, *kar-otok*, *kar-jok*;
bőr-öm, *bőr-öd*, *bőr-e*, *bőr-ünk*, *bőr-ötök*, *bőr-ük*.

Jegyzetek : a) A tájdivatos eltérések közt figyelmet érdemel az egyes harmadik birtokosrag, pl. *kez-ö, szem-ö, bör-ö* (Göcsejben), melyek a régieknél, különösen a Tatrosi és Bécsi codexekben is feltalálhatnak, és melyekben az *ö* az *ő* személynévmáshoz mint ennek képviselője közelebb áll. Göcsejben maga az *ök* is *ük*. Innen az irói nyelv elfogadta mint imént érintők, különböztetés és változatosság végett az *uk, ük* ragot, pl. (‚lovok' helyett) *lovuk*, (‚ökrök' helyett, mely többes szám is) *ökrük*; de erre az irók nagy része nem ügyel, hanem minden ok nélkül széltiben *uk, ük*-öt használ.

b) Figyelmet érdemelnek a régies és tájdivatos többesi első birtokos ragok is : *ank, enk, onk* (‚unk', ‚ünk' helyett), pl. *ház-ank* (szófejtésileg am. ház-am-k, v. ház-am-ok), *kert-enk* (= kert-em-k), *ur-onk* (= ur-am-k), *ös-enk* (= ös-em-ök) stb., (a két utóbbi a régi Halotti beszédben).

c) Természetes, hogy önhangzón végződő szóknál az önhangzó a birtokosrag önhangzójával egybeolvad, a 3-ik személynél pedig j szúratik közbe, pl. :

almá-m (= alma-am), *almá-d* (= alma-ad),
almá-j a (= alma-j-a), *almá-nk* (= alma-unk),
almá-tok (= alma-atok), *almá-jok*.

d) Nyomatékozás végett magukat a személynévmásokat is elébocsátjuk névmutatóval vagy a nélkül, pl. *(az)én házam, (a)te házad; (az)ö háza, (a)mi házunk* stb. A névmutató kétségenkivül nem a személynévmásra, hanem a birtokszóra vonatkozik, és épen innen tetszik ki, hogy, hacsak a szabatosság, vagy jobb hangzás, vagy következő hangsúly nem kivánja, el is szokták hagyni, mert az *én, te* stb. személynévmások elhagyásával is a névmutatót csak a fóntebbi okokból tartja meg az általános népbeszéd is, pl. a székely népmesékben (Krizánál mindjárt az első mesében) névmutató nélkül : „Esmént vállára (e helyett : a vállára) vette Palkót, szémit (a szemit) behunyatta" ..... „a mijent soha még álmában (az álmában) sem látott" ..... „az isten visejje gondodat" (a gondodat) .... „máskülönben fejed (a fejed) nélkül maradsz." Névmutatóval : „ülj fel a vállamra" .... „hund be a szemedet" ... „a kirá-j udvarának a kapuja előtt letette" .... „eligazitom a baját a hitván köjöknek" stb. Az utolsó két példában a hangnyomaték szerepel. V. ö. —NEK sajátító rag. Mind ezekre nézve a classicus székely népnyelvből számos példát idézhetnénk.

e) Birtoktöbbség jelölésére *ai, ei* (néha *jai, jei*) ragok jönnek a birtokos személyragok elébe s ezek a tulajdonképeni birtokragok v. birtokmutató ragok, pl.

ház-ai-m, ház-ai-d, ház-ai, ház-ai-nk,
ház-ai-tok, ház-ai-k,
kert-ei-m, kert-ei-d, kert-ei,
kert-ei-nk, kert-ei-tek, kert-ei-k,

Több tagu szókban az *a* vagy *e* ki is hagyathatik, pl. *barát-ai-m* v. *barát-i-m, barát-ai-d* v. *barát-i-d, barát-ai* v. *barát-i, barát-ai-nk* v. *barát-i-nk* stb. Azonban j közbeszúrat mellett v. helyett mindig teljesen megmarad az *ai* v. *ei*, pl. *kalap-jai-m, kalap-jai-d, kalap-jai, kalap-jai-nk, kalap-jai-tok, kalap-jai-k*; de soha sem : *kalap-ji-m* v. *kalap-i-m, kalap-ji-d* stb.

Fontos kérdés : honnan vagy miként fejthetők meg ezen birtokragok ?

Hogy ezen *ai ei* birtokragoknak semmi közük a birtokos *a e* ragokkal, megtetszik onnan, mert ez utóbbiak az *ő* névmás képviselői, pl. *ház-a, kert-e* am. *ház-ő* vagyis *-övé, kert-övé*; ami *ház-ai-m, ház-ai-d* stb. szókban képtelenség volna, mert a ház nem lehet övé is (ház-a), enyém vagyis enyéim is (ház-a-im).

Ezeknek biztosabb megfejtése végett egy más rokon nemü birtokmutató elemhez folyamodhatunk, mely is *é* és több birtoknál *éi*, melyek másképen és szabatosabban *birtokhelyettes*-eknek, némelyek szerént *birtokképzők*-nek nevezhetők, mivel egészen önálló s újra ragozható neveket alkotnak, pl. *Péter-é, Péter-é-nek, Péter-é-t, Péter-é-től*, stb. és *Péter-éi, Péter-éi-nek, Péter-éi-t, Péter-éi-től* stb. Ugyanazon *é* és *éi*, melyek az *eny-é-m, eny-éi-m, ti-é-d, ti-éi-d* stb. birtokos névmásokban is megvannak.

Hol vették tehát magukat ezen *é, éi* ragok ?

Legegyszerűbben azon mutató *é* képzőt vehetjük fel alapul, mely *el-é, fel-é, mög-é, mell-é, köz-é* stb. szókban is ‚oda' jelentéssel bir : el-oda, fél-oda mög-oda, mell-oda, köz-oda, s mely egyezik a helyre mutató köznépi mutató *e a* szócskákkal is, pl. *ide jöjj e! oda menj a! itt a szobában e*, ott a *házban a*, tehát Péter-é am. Péter oda, azaz Péterhez tartozó (zugehőrig).

Ha pedig idegen nyelvekhez folyamodunk, mind azon nyelvek között, melyeket ismerünk, a persa nyelv nyujt ezekre nézve legtisztább fogalmat, azon persa nyelv, mely a személyes névmásokra és személyragokra nézve egészen az altaji nyelvekhez csatlakozik, miként a személynévmásoknál is olvasható. T. i.

A persa nyelvben az önalló birtokos névmások szintén a mutató *án* (= amaz, az) névmás segitségével fejeztetnek ki, ú. m. *án-i men* eny-é-m (id quod meum, szószerént magyarosan : azja v. ezje éné, rövidebben : az-om, ez-em), *án-i tu* (= az-od) *án-i ó* (= az-ja)stb. néha *az* v. *ez* elüljáróval : *ez án-i men* (ex eo quod meum, magyarosan : abbeli-m), *ez án-i tu* stb. E szerént a magyar *é* birtokképző is össze volna vonva ezekből : *ez-je* v. csak *e-je*, és annyi volna mint a persa *án-i ó* = id (quod) ipsius. Aki azt vélné, hogy ezen *é* képző az *övé* szóból van összehúzva, pl. *Péter-é, Péter-övé*, attól azt kérdjük : hát ‚övé' hol vette magát ? és *eny-é-m, ti-é-d, mi-é-nk* stb. szókban hogyan jelenthet övét is, enyémet, tiédet, miénket is ? stb.

Tovább menve a magyar *i* melléknévi képző (rokon a föntebbi mutató *e*-vel, sőt azonos az *i-de, i-tt, i-hol, i-ly* mutató szók gyökével) szintén csak azt jelenti : oda való, ott levő : pl. *ház-i* házhoz v. házba való, *föld-i*, földön levő, *ég-i* égben levő, *pest-i*, Pesthez tartozó, Pestre való, Pesten létező stb.

Tehát a föntebbi *é*-vel együtt : *éi* semmi más mint ikeritės, melylyel a magyarban számtalanszor sokaságot fejezünk ki, pl. *itt-ott* am. több helyütt, *ide-oda* am. több helyre, *hápa-hupa* dombos hely, melyen több domb létezik ; különösen az igekötők kettőztetése többszörös vagy gyakoritó értelmet ad az igéknek, pl. *be-betekint, el-elkapja a hangot, vissza-visszanéz, meg-megáll* stb. tehát *é-i* is am. több odatartozó, több ott létező, több birtok. Más nyelvekben is találunk példát ily ikeritésekre, melyek által gyakoriság, többség fejeztetik ki, pl. a sínai nyelvben : *csung-csung* (meg-meg, iterum iterumque), *cshü-cshü* (helylyel-helylyel), *sue-sue* (tere-fere, in einem fort plaudern), *mán-mán* (lassan-lassan, nach und nach) stb.

Azon föltevés, hogy itt az *i* jelent többest, helyt nem foghat, mert a magyarban semmi más körülmények között az *i* többesi érteménynyel nem bir ; a *mi, ti* szók is csak *mink, tik* helyett állanak, miként a SZEMÉLYNÉVMÁS czikk alatt látható ; *ti* megvan a *tied* szóban is, mely épen nem jelent több személyt. Legfőbb dolog pedig az, hogy a többesi személyesnévmásokból alakult személyragok (minkből nk, tik-ből t-k) a magyar nyelv egész birodalmában, kezdve a legrégibb nyelvemlékektől az élő szójárásokig, soha *k* nélkül elé nem fordúlnak, mint elé fordulnának ha *mi, ti* csonkítatlan névmások volnának, vagy nem más alkatrészekből (mü, tü) állanának.

Ezek szerént az *ai ei* birtokragok is csak együtt, mintegy ikerítve jelentik a birtoktöbbséget, habár némely ritkább esetben (némely több tagu szóknál) az *a* vagy *e* ki is esik, de valamennyi esetben meg is tartathatik.

A tatár-török és persa nyelvben a birtoktöbbes akként fejeztetik ki, hogy a rendes többes szám után jönnek a személyragok, mintha pl. magyarul így fejeznők ki magunkat : *könyv-ek-im, könyv-ek-id.* V. ö. SZEMÉLYNÉVMÁS ; és Előbeszéd 161. lap. De erre nincs példánk az összes magyar nyelvben. Mert ha talán némely régi irásmódban, pl. a Debreczeni Legendáskönyvben, vagy Szalay Ágoston 400 m. levele közt (Levelestár) 14, 29. lapokon stb. melyekben a szók végén és gyakran a ragok előtt *h* szellettel találkozunk, ily szellet volna is az *a* v. *e* után található, ezen *h* többest, mint száz meg száz más esetben is, nem jelenthet. Ki venné többesnek a D. Legendáskönyvben e szókat : *neveh, képeh, születéseh ; intih, itélih ; tartáh, jegyzéh, ismeréh, halálahról, hivatalahval* stb ?

A göcseji nyelvjárás a birtokragok mellett tulzásból többesi *k*-t is használ, pl. *fiaim ak, ökreik-ek.*

f) Szintén a birtokos személyragokat használjuk némely igenevekben és a határtalan módban is. Az ilyenek : *járt-om-ban, járt-od-ban* stb. *kelt-ém-ben, kelt-éd-ben* stb. *tudt om mal, tudt-od-dal, tudt-á-val*, v. *tudt-om-ra, tudt-od-ra, tudt-á-ra* stb. továbbá : *tudt-om nélkül, tudt-od nélkül* stb. más igéknél csak igen gyéren jönnek elé. Régente a *va ve* végzetü állapotjegyzők is személyragoztattak, mint : „amely föld meghalvád tégedet fogadand," „hogy élvénk dicsérjük te nevedet." A mai ‚irvák', ‚becsülvék' inkább összehuzások : ‚irva vannak', ‚becsülve vannak' szókból. A régiségben találkozunk még egy nevezetes személyragozással, melyről l. —ATTA, —ETTE.

Legáltalánosabb divatu a határtalan mód személyragozása, némely személytelen igékkel, pl. *kell, lehet, illik* viszonyitásban : kell *tudn-om, tudn-od, tudni-a, tudn-unk, tudn-otok, tudni-ok ;* illik *megköszönn-öm, megköszönn-öd, megköszönni-e* stb. ; lehet *várn-om, várn-od, várni-a* stb.

Látjuk, hogy a határtalan mód *i* hangja csak a harmadik személyben (egyesben és többesben) maradott meg, egyebütt kiesett, épen úgy mint a göcseji szójárás szerént ezen szókban : *annyan* = annyian, *ennyen* = ennyien stb.

Van még igenév alakjában egy nevezetes személyragozás is, melyre példák : *szúrágta fa, hólepte hegyek, vér szentelte sík* stb. mik igen jeles rövidületei ezeknek : fa melyet szúrágott v. szú által rágott fa, hegyek melyeket hó lepett, sík melyet vér szentelt. Ezek hasonlatára csaknem általában elfogadtuk ezen szólásmódokat is : *az érintett-em szabályok, a vásárolt-uk ház*, ezen hosszadalmasabbak helyett : a szabályok melyeket érintettem v. az általam érintett szabályok, a ház melyet vásároltunk, v. az általunk vásárolt ház.

Jeles sajátsága ez némely keleti, főképen pedig a tatártörök nyelveknek. Példákul szolgáljanak e következők : *dökdük-üñ ádem* a megverted ember, *babañ sattugh-ï atlari gördüm* az apád vásárolta lovakat láttam, *kondugh-um seher* a laktam város, *szevdük-üm, szevdük-üñ, szevdük-i, szevdük-ümüz, szevdük-üñüz, szevdükleri ávret* a szerettem, szeretted, szerette, szerettük, szerettétek, szerették nő, még a jövő részesülőjével is : *szevedseg-üm ádem* a szeretendem ember.

Nevezetes amit a föntebbi *dük, dugh* képzőről Meninski-Kollár nyelvtanában olvasunk : „*sewdük* amatus, videtur passivum ; sed originaliter componitur a *sewdy-ki* quasi : *is, ea, id, quem, quam quod amavit*" t. i. *sewdi* (olvasd *szevdi*) a mutató mód multja és ehhez járul *ki* (némely szókban képző s jelentése oly forma mint a magyar *ki, mi*) ; tehát az egész magyarosan ezt jelentené : *szerette(azt)ki, szerette-ki*, és a többi személyragokkal : *szerettem-ki, szeretted-ki, szerettük-ki* stb. innen : *szevdük-üm 'avret* = szerettem(ki)nő. A tatár-törökben eléjön e szólásmód tagadólag is : *gözler gör-me dük nergiszler* szemek nem- láttá(k) nárczisok, *kulaklar isit-me-dük bülbüller* fülek nem- hallottá(k) fülmilék. Ezek sze-

rént nem minden alap nélküli azok véleménye, kik e szólásmódban : *szú rágta fa = szúrágta (azt ki) fa*, csak a mutatómód multjának határozott alakját vélik rejleni, annyival inkább, mert ha e szólásmódot a többi személyre is alkalmazzuk, valósággal tárgyi igeragokat használunk (a többes számban), melyek némileg eltérnek a névragoktól, pl. *érintett-ük* (nem : érintett-ünk), érintett-étek (nem : érintett-etek), *érintett-ék* (nem : érintett-*ek*) szabály.

Eléjönnek némely idegen nyelvekbeli birtokos ragok a SZEMÉLYNÉVMÁS czikk alatt.

II-szor. Személyragokat használunk a névviszonyragok és névutók mellett, u. m. :

(én) nál-am, (te) nál-ad, (ő) nál-a,
(mi) nál-unk, (ti) nál-atok, (ő) nál-ok ;
(én) vel-em, (te) vel-ed, (ő) vel-e,
(mi) vel-ünk, (ti) vel-etek (ő) vel-ök.

Az *én, te, ő* stb. szókat néha csak erősbités végett használjuk, de a hangnyomaték nem kivánja, a honnan el is hagyhatók és rendesen el is hagyatnak. Névutókkal :

által-am, által-ad, által-a,
által-unk, által-atok, által-ok ;
fölött-em, fölött-ed, fölött-e,
fölött-ünk, fölött-etek, fölött-ük.

Nem minden névviszonyrag és névutó veszi föl a személyragokat, vagy nem egyenlő módon ; miről a nyelvtanok s e szótárban itt-ott az egyes czikkek adnak felvilágositást.

III-szor. Az igék személyragai — igeragok — némileg eltérnek a többi személyragoktól, sőt külön az egyes igeragozások is némely különbségeket tüntetnek fel.

Ugyanis tudjuk, hogy a magyar nyelvben három rendes igeragozás van : A) *alanyi*, az alanyban maradó, és legalább nem határozott tárgyra ható igéknél ; B) *tárgyi* v. *tárgymutató*, a határozott tárgyra ható igéknél ; C) *alanytárgyi* másképen *szenvedő*, azon igéknél, melyekben az alany maga van hatásnak — idegen hatásnak — kitéve.

A) Az alanyi igeragozásban eléjövő személyragok (alanyi személyragok) :

Egyes számban :

1) *—k* (önhangzókkal : *ok, ek, ök*), az *én* (eng) képviselője ; a 2-ik vagy független múltban : *m*.
2) *—sz* (önhangzókkal : *asz esz*) és *l* (önhangzókkal : *al, ál, el, él*) a *te* képviselője,
3) néha : *—n* (önhangzókkal : *on, ön, ön*) az *ő* v. *ön* képviselője, de, mint érintők, csak némely igéknél, mert legtöbbször a tőszemélyben csak magától értetik.

Többes számban :

1) *—nk* (önhangzókkal : *unk, ünk*, régiesen és tájdivatosan : *enk*) mint a *mink* képviselője,
2) *t—k* (önhangzókkal : *tok, tek, tök*, közbeszúrattal : *atok, etek, ötek, otok, ötök*) mint a *tik* képviselője,
3) *—k* és *n—k* (önhangzókkal : *ak ek* és *nak nek*, közbeszúrattal : *anak, enek*) mint az *ök* és *önök* képviselője.

Példák a mutató (jelentő) módból :

jelen idő :

ír-ok, ír-sz, ír, ír-unk, ír-tok, ír-nak,
él-ek, él-sz, él, él-ünk, él-tek, él-nek,
költ-ök, költ-esz, költ, költü-nk, költ-ötök, költ-enek.

2-ik v. független mult :

írt-am, írt-ál, írt,
írt-unk, írt-atok, írt-ak v. *írt-anak,*
élt-em, élt-él, élt,
élt-ünk, élt-etek, élt-ek v. *élt-enek,*
költött-em, költött-él, költött stb.

A jövő időkben mint a jelenben.

A kapcsoló v. foglaló módból :

írj-ak, írj, írj-on, írj-unk, írj-atok, írj-anak,
élj-ek, élj, élj-en, élj-ünk, élj-etek, élj-enek,
költs-ek, költs, költs-ön, költs-ünk stb.

Ahol az idő vagy mód képzője önhangzón végződik, az önhangzók egybeolvadnak, pl. :

első vagy függő mult :

élék (= éle-ek), *élél* (= éle-el), *éle*
élénk (= éle-enk), *élétek*, (= éle-etek), *élének* (= éle-enek) ;

óhajtó mód : *élnék* (= élne-ek), *élnél* (élne-el), *élne*, *élnénk* (= élne-enk) stb.

Látjuk, hogy az egyes számban a *k* hang eltér az *én* szónak *n* hangjától és az *l* a *te* szónak *t* hangjától. Némi rokonságot a magyarban is találunk, amennyiben az *eng-em* szóban a törzsbeli *ng* közel áll a *k*-hoz, és az *l*-et némely más szókban is fölcserélve találjuk a *t*-vel, pl. *mutat*, régente *mutal*, *poroszló*, régente *porosztó*, és tájdivatosan *ne te !* helyett mondják *ne le !* Egyébiránt a személynévmásoknál látható, hogy sínai nyelven *ngo* = én, és *eul* = te.

Némely csekély változások és a föntebbi alakoktól eltérések a nyelvtanba tartoznak.

B) A tárgyi igeragozásban eléjövő személyragok, de itt vegyest más elemekkel :

Egyes szám :

1) *—m* (önhangzókkal : *am, em, ém, om, öm*), mint az *én* képviselője,
2) *—d* (önhangzókkal : *ad, ed, éd, od, öd*), mint a *te* képviselője,
3) *i* és *ja*, melyek nem személyragok, hanem egészen különböző idegen elemek, mint alább.

Többes szám :

1) —*k* és *j*—*k* (önhangzókkal : *uk, ük, juk, jük*), mint a *mink* képviselője, rendszerént vegyest a *j*- mint külön elemmel,

2) —*t*—*k* és *j*—*t*—*k* v. *it*—*k* (önhangzókkal : *átok, étek* és *játok, itek*), mint a *tik* képviselője, vegyest *a, e* v. *j, i* elemekkel,

3) —*k* és *j*—*k* v. *i*—*k* (önhangzókkal : *ák, ék* és *ják, jék*), melyekben csak a *k* az *ők* képviselője, az *a, e,* v. *j, i* elemek más természetüek.

Nevezetes itt, hogy a többes számban az 1-ső személynek jellemző *n* v. *m* betühangja egészen kimarad, miről alább.

Példák a mutató módból :

jelen :

ír-om, ír-od, ír-ja,
ír-j-uk, ír-já-tok (= ír-ja-a-tok), *ír-ják* (= ír-ja-ak);
kér-em, kér-ed, kér-i,
kér-j-ük, kér-i-tek, kér-i-k.

Látnivaló, hogy itt az *i, j* v. mélyhangulag *ja* idegen elemek.

Hogy a *ja* is csak az *i* helyett van, megtetszik onnan, mert a nem iskolázott köznép csaknem az egész magyar földön *adja, adják* helyett így szól : *adi, adik.*

2-ik mult :

írt-am, írt-ad, írt-a,
írt-uk, írt-á-tok (= írt-a-atok), *írt-á-k* (= írt-a-ak);
kért-em, kért-ed, kért-e, kért-ük,
kért-é-tek, (= kért-e-etek), *kért-é-k* (= kért-e-ek).

Itt ismét látható, hogy *a* és *e* mint a személyragoktól külön elemek is szerepelnek, mert az egyes 3-ik személyben levő *a* vagy *e*, ha nem is minden személyben és számban, de a többesi 2-ik és 3-ik személyben, legalább egybeolvadva, rend szerént fordúl elé, tehát nem lehet az *ő* mint személynévmás képviselője. Jobbára csak az egyes 1-ső és 2-ik személyben marad ki, mint alább bővebben láthatjuk.

E ragozásban is, ahol az idő vagy mód képzője önhangzón végződik, az önhangzók a *j*-t is odaértve egybeolvadnak, pl. :

első mult :

ír-á-m, (= ír-a-om v. ír-a-ja-om), *ír-á-d* (= ír-a-od v. ír-a-ja-od), *ír-á* (= íra-a v. ír-a-ja);
ír-á-k (= ír-a-ja-uk), *ír-á-tok* (= ír-a-ja-tok), *ír-á-k* (= ír-a-ja-ak).

A dolog megértésére legelsőben az egyes 3-ik személyt mint törzset vegyük vizsgálat alá. Hogy *ír-a-ja, ad-a-ja,* magas hangon : *kér-e-je* stb, az eredetibb alak, megtetszik onnan, mert a régieknél így teljesen is előfordúl, sőt némely nyelvészek bizonyságtétele szerént a Csallóközben mai napság is hallható. Ezekben a közepső *a* vagy *e* kétségen kivül ezen mult időnek képzője, mint az első igeragozásban ; a *ja* v. *je* pedig (vagy *j* nélkül *a, e*), azon másik elem, melyet a jelen időből *ja* és *i*, vagy a 2-ik multban *a, e* alakban ismerünk. Hogy a többi személyekben ugyanezek a főszereplők, megtetszik onnan, mert például a régi iratokban a többes első személyt szintén találjuk teljesebb alakban, pl. *ad-a-j-ok.* A régi Halotti beszédben *j* helyett *v* van, pl. *vet-e-ve, terömt-e-ve,* de ez olyan fölcserélés, mint *kömíjes* és *kömíves* szókban. Ugyanott jön elé ezen ragozat mind *j*, mind *v* nélkül is : *mond-o-a* = mondá.

Az óhajtó módban szintén ezen elemekkel és egybeolvadásokkal találkozunk, hol a törzs *-na-ja, ne-je,* pl. *ír-na-ja, kér-ne-je,* mely alakok teljesen is számtalanszor eléjönnek a régi iratokban ; ma összehúzva : *írná, kérné,* s ezek után jönnek a személyragok : *írná-m, kérné-m, írná-d, kérné-d, írnó-k* (= írná-uk, irna-ja-uk régen : írnajok) ; *kérnő-k* (= kérné-ük, kérne-je-ük) ; *írná-tok, kérné-tek, írná-k, kérné-k* (régente : írnajak, kérnejek).

A kapcsoló módban a törzs *ír-j-a, kér-j-e,* s ezekben az *a, e* a névmástól épen úgy különálló elemek, mint a független mult időben, és itt is, mint ott a többi személyek közől csak a többesi 2-od és 3-ad személyben (*ír-j-á-tok* = ir-j-a-atok, *kérjétek* = kér-j-e-etek, és *ír-j-á-k* = ír-j-a-ak, *kérj-é k* = kér-je-ek) tünnek fel az összeolvadott hosszú *á* és *é*-ben a törzsbeli *a* és *e* mint azon külön elemek, melyekről ezen egész igeragozásban szó vagyon ; s melyek, mint láttuk, a 2-ik mult időben is hasonló alakban fordulnak elé.

Ezen elemek teszik az egész tárgyi igeragozásnak lényeges részét s tulajdonképen *a* és *e* v. *i* hangokból állanak, mert az *i* j-vé s néhutt *ja*-vá v. *je*-vé csak jobb hangzás végett alakúl át.

Hogy az *i* vagy *j* és *a, e* nem minden személyben fordúl elé, ez kételyt azért nem támaszthat, mert azok a kényelmesb kiejtésben épen úgy elmaradhattak, mint szintén az *i* a személyragozott határtalan módban a két első személyben, pl. *írn(i)om, írn(i)od, írnia, írn(i)unk, írn(i)otok, írniok,* vagy a göcsejies *annyan, ennyen* szókban ‚annyian,' ennyien' (régiesen : ‚annyean,' ‚ennyeen') helyett.

Nevezetes ezen ragozásban, hogy, mint föntebb megérintők, a többesi első személyi ragból a lényeges *n* v. *m* hang (mint az *én* képviselője) minden időnél kimaradott : *írjuk, írók, írtuk, írnók, írandjuk ;* mit onnan fejthetünk meg, hogy eme ragozásban a fő figyelem és fő nyomaték a föntebb észleltük elemekre fektettetvén, az *n* akár saját könnyedségénél, akár annál fogva is, hogy hangzatossága által ezen főelemet el ne nyomja, kimaradott, mint hasonló okból kimaradott az a többesi harmadik személy ragából is : *írják, írák, írták, írnák.*

De hát hol vették magukat ezen *a, e* és *i* v. *j* elemek ?

Ha nem akarunk nagyon mesterkélni, nincs könnyebb mint ezek eredetét kimutatni. Hiszen ezek ugyanazon mutató elemek, melyeket a népnyelvből ismerünk, s melyek a neveknél is mint birtokragok fordulnak elé, itt birtokra, az igéknél pedig tárgyra mutatván; és a melyek a mutató névmásoknak elemeit is alkotják. Innen nevezi már régibb kitünő nyelvészeink egyike is ú. m. Pápay Sámuel ezen ígeragozást *mutató hajtogatás*-nak.

Némelyek azokat az *ő* személynévmásból eredetteknek vélik. Tudjuk, hogy elvégre az *ő* is a mutató elemek szülöttje. Azonban ez kifejlett alakjában csak személyre viszonyúl, a tárgyi igeragozásban pedig mind személynevekre, mind pedig valamennyi képzelhető, akár a természetben létező, akár elvont tárgyra mutatunk, s ha nyomósabban akarjuk magunkat kifejezni, a mondatot *ime* szóval bővithetjük (mely maga is az *i* v. *e* mutató szócska származéka), pl. *látom Pétert ime, azon hírt vettem ime, e könyvet olvasom ime.*

Reguly Antal hagyományaiban a 316. és 317. lapon példák adatnak elé a mordvin és vogul tárgyi igeragozásaiból; de ezek nem egyebek mint a harmadik, második és első személy névmásokra vonatkozó hatások kifejezése, épen úgy mint a SZEMÉLYNÉVMÁS czikkben az arab és héber nyelveknél láttuk, s mely kifejezési mód a persa nyelvben is megvan. A magyar tárgyi (v. tárgyra mutató) ragozás pedig, mint láttuk, nemcsak személynevekre, hanem minden képzelhető tárgyakra is alkalmaztatik, s hozzá hasonlót, mint Mátyás Flórián társunk is tartja, nem tudunk az általunk ismert nyelvek között.

A magyarban is fordul elé 2-od személynévmásra való hatás, de csak az első személynél, még pedig akár egy, akár több személyre, *lak lek* alakban, pl. *lát-l-ak* (video te v. vos) *szeret-l-ek* (amo te v. vos), melyekben, mint látjuk, az *l* jelenti az egyes vagy többes 2-od személyt. V. ö. főntebb az alanyi igeragozást, melyben szintén szerepel, és pedig nagymértékben szerepel az *l* mint alanyi személyrag.

C) A szenvedő igeragozásban az egyes 3-ik személyrag *ik*, néha a megelőző önhangzóval egybeolvadva, pl. *adaték* = adat-a-ik; az egyes első személyrag állandóan —*m*, a 2-ik —*l*; a többesi ragok mint az első ígeragozásban.

Első személynévmásra hatás nem fordúl elé a magyar nyelvben, hanem rendszerént nyilván hallatjuk v. kiírjuk az *engem, minket* szókat (vagy változatait). De annak is vannak példái, hogy e szók elhagyatnak, amidőn t. i. alig érthetünk mást alatta pl. *hát nem ismersz?* (értsd hozzá: *engemet*).

Hátra van még megemlítni, hogy az ismeretes nyelvek között számos nyelvben, épen úgy mint a magyarban, a személynévmások összeolvadnak az igetörzszsel, a lényeges betühangokat többé-kevésbé kitüntetvén; és így származnak azokban is az igeragok.

Lássunk nehány példát, még pedig különböző nyelvcsaládokból.

A görög nyelvből:

Mutató mód, jelen idő:

τίθη-μι	*τίθη-ς*	*τίθη-σι(ν)*
tesz-em	tesz-esz	teszen,
τίθε-μεν	*τίθε-τε*	*τιθε-ᾶσι(ν)*
tesz-ünk	tesz-tek	tesz-nek,

(régiesen: tesz-mük).

A *σ*, az egyes 3-ik személyben a nyelvészek pl. Curtius szerént *τι* helyett, a többesben pedig *ντι* helyett áll.

A magyarban czélunkhoz képest az első személyt a tárgyi ragozásból vettük át, valamint az itt következőkben némely más személyeket is, minthogy ekként még az egyes személyragok is szembetünő egyezést mutatnak.

Függő mult: (imperfectum)

ἐ-τίθη-ν	*ἐ-τίθη-σ*	*ἐ-τίθη*
tevé-m	tevé-d	tevé,
ἐ-τίθε-μεν	*ἐ-τίθε-τε*	*ἐ-τίθε-σαν*
tevé-nk	tevé-tek	tevé-k.

Az ige előtt álló *ἐ* a szanszkritban *a*, melyek augmentumoknak hívatnak, a nyelvészek véleménye, még Boppéé szerént is (Vergleichende Grammatik. Zweite Ausgabe. §. 540) am. a szanszkrit *aná* (jener, az, amaz) mintegy a távolra, a hátralevőre mutatva, szépen egyeztethetők a magyar függő multi *a* (magas hangu szók után *e*) képzővel, mely miként tudjuk, nyelvünkben a nép szájában önállólag is él. V. ö. —A, (4).

A latin nyelvből:

jelen idő:

am-o	*ama-s*	*ama-t*
szeret-ek	szeret-sz	szeret,
ama-mus	*ama-tis*	*ama-nt*
szeret-tünk	szeret-tek	szeret-nek;

függő mult:

doceba-m	*doceba-s*	*doceba-t*
tanitá-m	tanitá-d	taníta,
doceba-mus	*doceba-tis*	*doceba-nt*
tanitá-nk	tanitá-tok	tanitá-nak.

A persában:

búd-em	*búd-i*	*búd*
volt-am	volt-ál	volt,

(köznépiesen: vót-am),

búd-ím	*búd-íd*	*búd-end*
volt-unk	volt-atok	volt-anak.

A héberben, mult idő :

katăl-ti	*katăl-ta* (finemü)	*katal* (fin.)
ölt-em	ölt-él	ölt,
katăl-nu	*katal-tém* (fin.)	*katl-u*
ölt-ünk	ölte-tek	ölt-ek.

A jövőben a személyragok elülállnak :

'e-ktol	*te-ktol*	*ji-ktol*
ölend-ek	ölend-esz	ölend,
ni-ktol	*ti-ktelú*	*ji-ktelú*
ölend-ünk	ölend-tek	ölend-nek.

Az arabban hasonló rendszer uralkodik.

A finnben :

tuo-n	*tuo-t*	*tuo*
hoz-ok v. hoz-om	hoz-asz v. hozod	hoz,
tuo-mme	*tuo-tte*	*tuo-vat*
hoz-unk	hoz-tok	hoz-nak.

A törökben, jelen és jövő idő :

szever-im	*szever-szin*	*szever*
szeret-ek v. szeret-em	szeret-sz	szeret,
szever-iz	*szever-sziz* v. *szever-sziniz*	*szever-ler*
szeret-ünk	szeret-tek	szeretnek ;

mult idő :

szevdü-m	*szevdü-ñ*	*szevdi*
szerett-em	szerett-él	szeretett,
szevdü-k	*szevdü-ñüz*	*szevdi-ler*
szerett-ünk	szerette-tek	szerett-ek.

A szïrjänben, jelen idő :

mun-a	*mun-an*	*mun-ö*
men-ek v. megyek	mensz v. mégy	mén v. megyen,
mun-am	*mun-annid*	*mun-önï*
men-ünk	men-tek	men-nek ;

első vagy függő mult :

mun-ï	*mun-ïn*	*mun-ïsz* v. *mun-ï*
men-ék	men-él	mene,
mun-ïm	*mun-ïnnid*	*mun-ïsznï* v. *mun-ïnï*
men-énk	men-étek	men-ének.

Nevezetes ebben, hogy magának ezen multnak képzője *ï* (*y*, egy másik igeragozásban *i*) egyezik a magyar függő multnak *e* képzőjével, mely a magyar mélyhangu igéknél *a*-vá változik. A határtalan mód is *munnï* egyezik a magyar ‚menni' szóval.

Vannak nyelvek, melyekben a személynévmások az igetörzszsel össze nem olvadnak ; ilyenek pl. a mongol, mandsu, japáni nyelvek; ezekben a személynévmások egészen külön állanak. Lássunk egykét példát a mongol nyelvből, melyben a személynévmások az igének akár előtte akár utána állhatnak ;

jelen idő, a személynévmást utól tevén :

	tanimui bi	*tanimui csi*	*tanimui*
szó szerént :	tanúl én	tanúl te	tanúl,
	tanimui bide	*tanimui ta*	*tanimui ede*
	tanúl mink	tanúl tik	tanúl ők ;

(*mui* a jelen idő képzője).

első mult, a személynévmást elül tevén :

	bi tanibai v. *taniba*	*csi taniba*	*taniba*
szó szer. :	én tanúla	te tanúla	tanúla,
	bide taniba	*ta taniba*	*ede taniba*
	mi tanúla	ti tanúla	ők tanúla.

Sokszor a kettő egészen távol esik egymástól :

bi maghu	*aburi ben*	*debcsibe*
én rosz	szokásomat	elhagyá(m),

(*maghu* egyezik a székely ‚makuj' szóval s törzse a ‚makacs' szónak is),

csi boghol jen	*talbibao*
te foglyod-at	elbocsátá(d)-e ?

SZEMÉLYSAJÁT, (személy-saját) ösz. fn. Személy, mennyiben valakinek sajátját, saját birtokát teszi. *A rabszolgák uraiknak személysajátjaik voltak.*

SZEMÉLYSÉG, (személy-ség) fn. 1) Azon állapot vagy tulajdonság, melylyel valaki mint önálló személy bir; másképp : *személyiség.* 2) Bizonyos osztályhoz tartozó személyek öszvege, testülete. *Udvari, tiszti személység. Színházi, zenekari személység* ; másképp és szokottabban : *személyzet.*

SZEMÉLYSÉRTÉS, (személy-sértés) ösz. fn. Vétség, midőn valaki mást személyi jogaiban, különösen becsületében sért meg.

SZEMÉLYTELEN. (szém-ély-telen), mn. tt. *személytelen-t.* tb. —*ek.* 1) Ami szoros értelemben véve személyi tulajdonságokkal nem bir; aminek személye nincs. *Személytelen dolgok, tárgyak.* 2) Nyelvtani ért. mondják igékről, melyek első és második személyragokat nem vesznek fel, mint : *nincs, nincsenek* ; *sincs, sincsenek ; szabad, fáj* ; továbbá a kináló *ne, nesze,* mely csak második személyraggal divatozik : *netek, nesztek.* Szélesb ért. több igék egyes számu harmadik személye midőn alanyeset nem viszonylik velök, pl. *hallik, hallatszik, történik, villámlik, estveledik, hajnalodik, esik* (eső), *szemzik* stb.

SZEMÉLYVÁLOGATÁS, (személy-válogatás) ösz. fn. Egyik személynek a másiktól oly megkülönböztetése, hogy valaki valakinek nem az igazság kivánalmaihoz képest hanem más tekintetekből, pl. polgári befolyásához, rangjához mérve ad előnyt vagy előnyöket, vagy mellőz szigorúságot. *A jó birónak személyválogatás nélkül kell ítéletet hoznia.* „Mely dolognak menjen végire személyválogatás nélkül Kegyelmetek." Báthori István király levele 1582-ben.

SZEMÉLYVISELŐ, (személy-viselő) ösz. mn. és fn. Aki másnak képében tesz valamit; másképen: *képviselő.*

SZEMÉLYVISZONY, SZEMÉLYVONATKOZAT, (személy-viszony v. —vonatkozat) ösz. fn. Különböző személyek között természeti jognál, vagy törvénynél vagy szerződésnél fogva megállapított vagy megállapíttatni szokott viszony, pl. szüle és szülött, úr és szolga között stb.

SZEMÉLYZET, (szém-ély-éz-et) fn. tt. *személyzet-et,* harm. szr. —*e.* Bizonyos rendhez, osztályhoz körhöz, társasághoz tartozó személyek együtt véve. *Száz tagból álló kiséreti személyzet. Táborkari, mérnöktestületi, irodai személyzet.*

SZEMÉLYZETI, (szém-ély-éz-et-i) mn. tt. *személyzeti-t,* tb. —*ek.* Személyzetet illető, személyzetre vonatkozó. *Személyzeti névjegyzék.*

SZEMÉNSZEDÉTT,. (szémén-szedétt) ösz. mn. Szemenként kiválogatott. *Szemenszedett búza, cseresznye.*

„Hogyha titkolt könnyeimből
Néha-néha gyöngy is válna,
Az a kis lyány porszem helyett
Szemenszedett gyöngyön járna."

Tóth Kálmán.

Átv. ért. amit, mint a maga nemében legjelesebbet a többi közől kiszedtek; választékos. *Szemenszedett ékes szavak, kifejezések. Szemenszedett beszéd.* Kresznerics).

SZEMÉNY, fn. tt. *személy-t,* tb. —*ék.* Gyöngyösinél am. kozák, lengyel katona. Szabó Dávidnál am. kún.

SZEMENYE, falu Vas m.; ALSÓ —, FELSŐ —, faluk Szala m.; helyr. *Szemenyé-re,* —*n,* —*ről.*

SZEMÉR, (szém-ér) fn. tt. *szémér-t,* tb. —*ék,* ha[illegible], szr. —*e,* v. —*je.* Piczi sulymérték, leginkább a gyógyszerészek mérlegén, mely a terecsnek (scrupulus) egy huszad, s a nehezéknek (drachma) egy hatvanad részét teszi. (Granum).

SZEMÉR, (szém-ér) ösz. fn. A szemekbe menő, és ott szétoszló üterek, és viszerek.

SZÉMÉRCS, l. SZÖMÖRCS.

SZÉMÉRCSEG, SZÉMÉRCSEGÉS, l. SZÖMÖRCSEG, SZÖMÖRCSEGÉS.

SZEMERCSÉL, SZÉMÉRCSÉL, (szém-ér-cse-el) áth. m. *szémércsélt.* Szemenként szedeget; válogatva eszik. Másképen: *szémérkél, szémérsél.*

SZÉMÉRCSÉLÉS, (szém-ér-cse-el-és) fn. tt. *szémércsélés-t,* tb. —*ék,* harm. szr. —*e.* Szemenként szedegetés; válogatva evés.

SZEMERE (1), családnév; tt. *Szemeré-t,* Némely régieknél am. Desiderius, melynek a szokottabb *Dezse, Dezső, Dezsér* felelnek meg. Egyébiránt egyik legrégibb magyar nemzetségi név; s Béla névtelen jegyzője szerént (Zemera) Hubának a hét főmagyar (hetumoger) egyikének fia. A mongolban *szümerü* (v. *szümer aghola,* v. *szümber aghola)* hegy neve (montagne fabuleuse séjour des dieux; *aghola* am. hegy, halom).

SZEMERE, (2), faluk Abauj; Borsod, Győr, Komárom, Ung m; RÉPCZE—, Sopron, ÚJ —, Ung m.; helyr. *Szemeré-re,* —*n,* —*ről.*

SZEMERÉD, ALSÓ —, FELSŐ—, faluk Hont m.; helyr. *Szemeréd-re,* —*én,* —*ről.*

SZÉMÉRÉG, (szém-ér-ég) gyak. önh. m. *szémérég-tem,* —*tél, szémérg-ett,* htn. —*ni* v. *szémérg-eni.* 1) Mondják esőről, midőn igen apró cseppekben, és ritkán pereg, vagy permetezik alá. 2) A székelyeknél am. gyöngyözve felbuzog, pl. borvíz vagy szejke.

SZÉMÉRÉM, (szém-ér-ém) fn. tt. *szémérm-et,* harm. szr. —*e.* Tájdivatosan: *szömöröm.* Ösztönszerű hajlamból eredő gyöngéd érzet, illetődés, és visszatartózkodás, midőn valamitől vonakodunk, vagy valamiért szégyeneljük magunkat, mert az erkölcsi finom érzetünket sérti, vagy az illem szabályaival ellenkezik. Ez értelemben a szemérem némi gyermeteg ártatlanságra, félénkségre, önbizalmi hiányra mutat, s ellentéte a *merészség,* mennyiben ez az illem, és szerénység korlátait átlépi. *Bizonyos testi bajokat, természeti szükségeket szeméremből eltitkolni, elnyomni. Elfutotta arczát a szemérem pírja. Szeméremmel lesütötte szemeit.* „Azért úgy teszön (az ördög) hogy mikoron embör az bínt (bűnt) teszi, az szömérmöt ütüle elveszi" (Góry-codex 45. l.). Némely régiek rutság vagyis szégyen szóval azonositják, pl. XVI. századbeli Erkölcsiratokban: „Jó rutság (jó szemérmetesség) az mely az vétket megjelenti, azaz vétektül megtartóztat." (Magyar Prózairók. Toldy Ferencz kiadása I. 271. l.). Ha ezen illetődés és vonakodás az illemnek és erkölcsiségnek ál vagy hibás fogalmán alapszik, *ál szemérem* a neve. 2) Különösen a nemi ösztönt illető erkölcsi érzet és vonakodás, mely minden állatok között csak az embernek adatott. *Gyermeki, női, szüzi szemérem. Rózsához az illat, szüzhöz a szemérem illik.* (Km.) *Kerülj mindent, mi a szemérmet sérti.* 3) Átv. a nemző tagok, és ezek tája az emberi testen, mennyiben azok fölleplezése a gyöngéd erkölcsi érzettel ellenkezik, és szemeket sértő botrányos cselekedet. *Szemérmét* vagyis *szemérmi tagját elfödni.* A Góry-codexben annyi is mint nemi erőszak: „Hogy ű rajta akart erővel szömérmöt tennie." (24. l.).

E szónak gyöke a látérzéket jelentő *szém,* mely a szégyenérzetnek mintegy székhelye, és tükre, midőn erkölcsileg megilletődve lehunyódik. Innen a *szemtelen* és *szemérmetlen* legközelebbi rokonok. Hasonló fogalmi viszony és gyökrokonság létezik a német *schauen, Scham,* és *Schande* között. — Második alkatrésze véleményünk szerént a magán nem divatozó *érem* főnév, azon *ér* gyöktől, melyből *érint, érdek, érdekel,* illetésre, tapintásra vonatkozó származékok eredtek (‚érem' újabb korban képződött és más eredetü szó). Képeztetésre hasonló a *huzam, futam, folyam* nevekhez s *élem, félem* stb. törzsekhez. E

szerént a szemérem eredetileg jelent szemérintést vagyis oly benyomást, mely a szemeket (mintegy visszataszítólag) érinti, érdekli, melynél fogva lezáródnak, behunyódnak, közvetőleg pedig azon erkölcsi belérzést, mely a szemekre visszahat. Figyelmet érdemel a persa *sarm* (pudor; membrum virile).

SZEMÉREM— v. SZÉMÉRÉMAJKAK, (szémérém-ajkak) ösz. több. fn. A nő szeméremhüvelynek ajkakhoz hasonló környezete, mely a szeméremidomban kezdődik, s a szeméremgátig nyúlik le.

SZÉMÉRÉMDOMB, (szémérém-domb) ösz. fn. A szeméremajkak fölötti kidudorodás, Venus dombja. V. ö. SZÉMÉRÉMAJKAK.

SZÉMÉRÉMÉR, (szémérém-ér) ösz. fn. A szeméremtesten és tagokon átmenő erek.

SZÉMÉRÉMGÁT (szémérém-gát) ösz. fn. A nemzőtagok és alfel nyilása között levő testrész.

SZÉMÉRÉMSÉG, (szém-ér-ém-ség) fn. tt. *szémérémség-et*. Am. az egyszerü ‚szemérem'. Eléjön a Góry-codexben: „Ádámot szömörömség meggyőzé és elrejté magát." (46. l.).

SZÉMÉRÉMTAG, (szémérém-tag) ösz fn. Szoros ért. vett nemzőtag, mind a férfié, mind a nőé, különösen a férfivessző és here, s a női hüvely. Illedelemből elhallgatjuk az ide vonatkozó, s a nép nyelvén divatos különféle aljas elnevezéseket.

SZÉMÉRGÉL, (szém-ér-ég-él) l. SZÉMÉRKÉL 1).

SZÉMÉRGÉS, (szém-ér-ég-és) fn. 1) L. PERMETEZÉS. 2) Gyöngyözve felbuzogás. V. ö. SZÉMÉRÉG.

SZEMERIA, (Szent-Mária) erd. falu Sepsi székben, helyr. *Szemeriá-ra*, —*n*, —*ról*.

SZÉMÉRICZE, l. SZÖMÖRCZE.

SZEMERIKE v. SZÉMÉRKE, (szémér-ke) fn. tt. *szemerk-ét*. 1) Túry Ignácz szerént a székelyeknél a fenyőfák egyik faja; Kriza J. szerént borsfenyő (borókafenyő); honnan *szemerketuró*, az elsőbbik szerént az ily fenyűnek kérgéből való kászuba eltett turó; az utóbbi szerént fenyőmagos turó. 2) Apró szemecske, cseppecske.

SZÉMÉRKÉL, (szém-ér-ke-el) önh. m. *szémérkél-t*. 1) Mondják esőről, midőn apró ritka cseppecskékben hulladoz; máskép: *permeg, permetez, szemzik, szemereg, csepereg*. 2) Szemenként szedeget, válogat, keresgél; máskép: *szemercsél, szemecsel. A tyúkok szemerkélnek a szeméten, a malaczok a kiöntött személhulladékon.*

SZÉMÉRKÉLÉS, (szém-ér-ke-el-és) fn. tt. *szemerkélés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. L. 1) PERMETÉZÉS; 2) SZÉMÉRCSÉLÉS.

SZÉMÉRKETURÓ, (szémérke-turó) l. SZÉMÉRIKE alatt.

SZÉMÉRMES, (szém-ér-ém-es), mn. tt. *szémérmes-t* v. —*et*, tb. —*ek*. Kinek a szemérem érzetére hajlama van, szégyenlős; gyermeteg szerénységü; különösen a nemi ösztön gyönyöreitől elpirulva vonakodó. *Szémérmes szűz. Szémérmes, mint a menyasszony* (Km.). *Szémérmes koldúsnak üres a táskája.* (Km.) V. ö. SZÉMÉREM.

SZÉMÉRMESEN, (szém-ér-ém-es-en) ih. Szemérmesek módjára, szégyenlősen, némi félénk, s gyermeteg vonakodással; elpirulva. *Szemérmesen lesütni szemeit.*

„Szemérmesen vonakodva
. . . . . .
A szép Lóra s elpirulva
. . . . . .
Imígy ejti szavait."

Kisfaludy S.

SZÉMÉRMESKÉDÉS, (szém-ér-ém-es-kéd-és) fn. tt. *szémérmeskédés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Erkölcsi állapot, midőn valaki szemérmesen viseli magát; szégyenlős vonakodás.

SZÉMÉRMESKÉDIK, (szém-ér-ém-es-kéd-ik) k. m. *szémérmeskéd-tem*, —*tél*, —*ett*. Szemérmes magaviseletet gyakorol; szeméremből folytonosan vagy gyakran vonakodik; szégyenlősen tartja magát. V. ö. SZEMÉRMES.

SZÉMÉRMESSÉG, (szém-ér-ém-es-ség) fn. tt. *szémérmesség-et*, harm. szr. —*e*. Gyöngéd erkölcsi hajlam és tulajdonság, melynél fogva valakit szemérmesnek mondunk; szegyenlősség; gyermeteg szerénység, bátortalanság, vonakodás. L. SZÉMÉRÉM, SZÉMÉRMES.

SZÉMÉRMETÉS, (szém-ér-ém-et-és) mn. tt. *szémérmetés-t* v. —*et*, tb. —*ek*. Azon néhány szavaink egyike, melyekbe az *et* szótag fölöslegül csúszott be, mint, *szerelmetes, irgalmatos, félelmetes*, ezek helyett, szerelmes, irgalmas; vagy talán am. *szemérmeses, irgalmasos, félelmeses*, mint van *édeses, vöröses*.

„Én Istenem! be szép,
Be is dicséretes,
Mikor még a leány
Fülig szemérmetes."

Erdélyi János.

SZÉMÉRMETÉSKÉDIK, SZÉMÉRMETÉSSÉG, l. SZÉMÉRMESKÉDIK; SZÉMÉRMESSÉG.

SZÉMÉRMETLEN, (szém-ér-ém-et-len) mn. tt. *szémérmetlen-t*, tb. —*ék*. Kinek a szemérem gyöngéd érzetére nincs hajlama, ki bizonyos körülmények, és esetek daczára nem szégyenli magát, orczátlan, szemtelen. Határzóként am. szemérem nélkül.

SZÉMÉRMETLENSÉG, (szém-ér-ém-et-len-ség) fn. tt. *szémérmetlenség-et*, harm. szr. —*e*. Tulajdonság, vagy állapot, midőn valaki szemérmetlen; keményebb ért. orczátlanság, szemtelenség. V. ö. SZEMÉRMETLEN.

SZÉMÉRMETLENÜL, (szém-ér-ém-et-len-ül) ih. Szemérem nélkül; magát bizonyos körülmények közt nem szégyenelve; orczátlanul, szemtelenül. V. ö. SZEMÉRÉM.

SZÉMÉRNYI, (szém-ér-nyi) mn. tt. *szémérnyi-t*, tb. —*ek*. Szemer nagyságu, vagy nehézségü. *Szemernyi mákonyt rendelni a betegnek.* V. ö. SZEMER.

SZÉMERNYŐ, (szém-ernyő) ösz. fn. Ernyő, vagy ellenzőféle készület, a szemekre alkalmazva, hogy azokat a sértő világosság ellen védje.

SZÉMÉS, (1), (szém-és), mn. tt. *szémés-t* v. —*et*, tb. —*ek*. 1) Aminek tulajdon ért. vett szemei vannak; ellentéte: *szemetlen*. 2) Mondjuk növényekről, különösen fű- és gabnanemüekről, mennyiben szemeket, azaz magvakat teremnek. *Szemes gabona. Szemes takarmányt adni a baromnak.* 3) Átv. aki szemeit, mint látérzéket, különösen használja; figyelmes, körülnéző, vigyázó. *Szemes gazdatiszt, őr, kerülő. A szemes ember nem hagyja magát rászedetni. Szemesnek áll a világ.* (Km.). *Szemesnek való a játék, vaknak az alamizsna.* (Km.). *Szemes kocsis, szemes ló, kerek számra igen jó.* (Km.). 4) Aki valamit saját szemeivel látott, tapasztalt. *Szemes tanú, szemes bizonyság.*

SZÉMÉS, (2), (szém-és) fn. tt. *szémés-t*, tb. —*ek*. Majorsági épület a szürün, hol a felszórt gabonát fölméretésig tartják; néhutt: *szémház*. A kinyomtatott de még fel nem szórt gabonának való hajlék neve; *pelyvás* v. *polyvás*.

SZÉMÉS, (3), PUSZTA—, FALU—, faluk Somogy m.; helyr, — *Szémés-re*, —*én*, —*ről*.

SZÉMÉSÉDÉS, (szém-és-éd-és) fn. tt. *szémésédés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Állapot, midőn valaki, vagy valami szemessé leszen. V. ö. SZEMÉS.

SZÉMÉSÉDIK, (szém-és-éd-ik) k. m. *széméséd-tem*, —*tél*, —*ett*. 1) Vigyázóvá, figyelővé, körülnézővé, világravalóvá leszen, tapasztalati okossága növekedik. *Utazás, katonáskodás, különféle emberekkel való viszonyok által szemesedik a legény.* 2) Mondjuk növényekről, midőn magvasodnak. *Szemesedik a búza, az érett fű.*

SZÉMÉSEN, (szém-és-en) ih. 1) Figyelve, vigyázva, körülnézve, ovakodva. „A magyar nemzet.... tudott mindenkoron mind szemesen az időnek engedni, mind pedig annak idejében hathatósképen munkálódni.“ (Gr. Battyány József esztergomi érseknek, 1790. junius 10-dikén a főrendeknél mondott beszéde). 2) A benne termett szemekkel, vagy is magvakkal együtt. *A kalászokat szemesen jobban szereti a barom, mint szemek nélkül.*

SZÉMÉSKÉDÉS, (szém-és-kéd-és) fn. tt. *szémésKédés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Szemesség gyakorlása, vagy is cselekvési mód, midőn valaki minden alkalommal szemesen viseli magát. V. ö. SZÉMESSÉG.

SZÉMÉSKÉDIK, (szém-és-kéd-ik) k. m. *szémésKéd-tem*, —*tél*, —*ett*. Ügyeiben, teendőiben vigyázva, figyelve, körülnézve, ovatossággal jár el; észrevétlenül semmit el nem mulaszt, el nem mellőz; a körüle történő dolgokat kikutatni, megtudni iparkodik.

SZÉMÉSSÉG, (szém-és-ség) fn. tt. *szémésség-et*, harm. szr. —*e*. A tapasztaló, észrevevő, fürkésző tehetségnek tulajdonsága, midőn figyelme minden körülményre kiterjed. Továbbá, cselekvésbeli ügyesség, ovatosság, mely magát megcsalatni nem hagyja.

SZÉMÉSZ, (szém-ész) fn. tt. *szémész-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Orvos, ki különösen szembajok gyógyításával foglalkodik. *Okleveles szemész.*

SZÉMÉSZET, (szém-ész-et) fn. tt. *szémészet-et*, harm. szr. —*e*. A gyakorlati orvostudománynak egyik ága, mely kiválólag, és tüzetesen a szemek betegségeit tárgyalja.

SZÉMÉSZETI, (szém-ész-et-i) mn. tt. *szémészeti-t*, tb. —*ek*. Szemészetet illető, ahhoz tartozó, arra vonatkozó, stb. *Szemészeti isméretek, gyakorlatok, mütétek.*

SZÉMÉSZSÉG, (szém-ész-ség) fn. l. SZÉMÉSZET.

SZEMÉT v. SZEMET, fn. tt. *szemet-et*, harm. szr. *szemét-je* v. *szemet-je* v. —*e*. 1) Mindenféle gizgaz, hulladék, faradék, töredék, söpredék, melyet mint mocskos, tisztátalan valamit félre szoktak takarítani. *Szemetet csinálni, kisöpörni, elhordani. A kisöprött szemettel nem jó a hirt is kihordani a házból. A szemetnek is kell egy kis helyet engedni.* 2) Az ilyetén tisztátalanság egy halmazra gyüjtve. *Szeméten heverő malaczok. A mosadékot kiönteni a szemétre. Minden kakas a maga szemetén hatalmas.* (Km.). *Ki szeméten nevelkedik, mást is rühesnek tart.* (Km.). 3) Akárminemü mocsok, piszok, ganajféle. 4) Átv. a maga nemében alávaló, hitvány, kivetendő. *Szemét ember. Tiszta gabona helyett szemetet adott. Ilyen szemét jószágért mit sem adok.*

Túl a Dunán több vidéken átvetve *meszet*, vastag hangon *maszat*, a székelyeknél *moszat*, Vasban néhutt *maczat*, *moczat*, mely egyszersmind általán mindennemü mocskot, piszkot jelent. Úgy látszik, ezek az eredeti alakok, mert alap fogalomban egyeznek velök a *mocs mocsok*, lat. *mucus*, ném. *Schmutz*, mennyiben t. i. a szemet mocskossá, piszkossá teszi az illető testet, vagy tért, honnan *miszitmaszat* am. mocsokpiszok, *miszitelmaszatol* mocskol, bezsiroz, beken valamit. Közvetőleg tehát rokonok vele a *med, ned, máz*, mint híg, folyékony, kenni való testek. Egyezik vele a tót *szmety*, és a német *Mist* is. V. ö. SZENNY.

SZEMÉTDOMB, (szemét-domb) ösz. fn. Öszvesöpört, egymásra halmozott szemétből álló domb. *Szemétdombra épitett ház.*

SZEMETEL, (szemet-el), önh. m. *szemetel-t*. Szemetet csinál. *A nyirkáló, fúró, faragó mesteremberek szemetelni szoktak.* Igekötővel áth. am. szemettel becsunyít. *Beszemetelni a szobát, folyosót.* Tréfásan szólva, *elszemetelni valahonnan*, am. kisöprött szemét gyanánt eltakarodni; *nem sokáig szemetelt ottan*, azaz hamar eltakarodott.

SZEMETELÉS, (szemet-el-és) fn. tt. *szemetelés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, midőn valaki szemetet csinál.

SZEMETES, (1), (szemet-es) mn. tt. *szemetes-t* v. —*et*, tb. —*ek*. 1) Szemettel bemocskolt, rutított. *Szemetes szoba, udvar, utcza.* 2) Amiben a szemetet öszvegyüjtik, tartják, elhordják. *Szemetes kosár, láda, gödör. Szemetes szekér.*

SZEMETES, (2), puszta Trencsin m.; helyr. *Szemetes-re*, —*én*, —*ről.*

SZEMETEZ, (szemet-ez) áth. és önh. m. *szemetez-tem*, —*tél*, —*ett*. L. SZEMETEL.

SZEMETEZÉS, (szemet-ez-és), lásd : SZEMETELÉS.

SZEMÉTGÖDÖR, (szemét-gödör) ösz. fn. Gödör, melybe a kitakarított szemetet hányják.

SZEMETH, falu Pozsony m.; helyr. *Szemeth-re*, —*én*, —*ről.*

SZÉMETLEN, (szém-et-len) mn. tt. *szémetlen-t*, tb. —*ek*. 1) Aminek látérzéke nincs, vagy legalább észre nem vehető. *Szemetlen férgek.* 2) Magvatlan, vagy aránylag kevés magvú. *Szemetlen búzafej.* Határozóként am. szem nélkül. V. ö. SZÉMTELEN.

SZÉMEVESZTETT, (széme-vesztett) ösz. mn. Szemevilágától egy- vagy másképen megfosztott.

SZÉMÉZ, SZÉMZ, (szém-éz) áth. m. *szémézte-tem*, —*tél*, —*ett*, par. —*z*. Valamely jelesebb növényről, különösen fáról vagy cserjéről annak módja szerént leválasztott szemcsirát v. bimbót egy másik kevésbé jeles fának vagy cserjének, mint nemesítendőnek, felhasított kérge alá becsiptet, megfogamzás, illetőleg nemesítés, jelesb fajtanyerés végett; amelyből t. i. ép oly jeles ág, s idővel fa válik, milyen volt azon nemesebb fa, melyről a bimbó vétetett; máskép : *szemreolt.* V. ö. OLT; SZÉMREOLTÁS; és SZÉMPAIZS.

SZÉMÉZÉS, SZÉMZÉS, (szém-éz-és) fn. tt. *szémézés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Kertészkedők munkája, midőn szemeznek; máskép : *szémoltás, szemreoltás.* L. SZÉMREOLTÁS és v. ö. SZÉMÉZ.

SZÉMÉZVÉNY, (szém-éz-vény) fn. tt. *szémézvény-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. A szemzési műtét eredménye, amennyiben t. i. az már végrehajtatott. *Sikerült szemezvény.*

SZÉMFÁJÁS, (szém-fájás) ösz. fn. Fájás, melyet a szemnek valamely kóros állapota, szenvedése okoz. *Szuró, égető szemfájás.*

SZÉMFÁJDALOM, (szém-fájdalom) ösz. fn. Szembetegség, szemkór.

SZÉMFÁJÓS, (szém-fájós) ösz. mn. Szemfájásban szenvedő, kinek szemei gyakran fájnak.

SZÉMFEHÉRE, (szém-fehére) ösz. fn. A szemgolyónak fehér környezete.

SZÉMFEKÉLY, (szém-fekély) ösz. fn. Fekély a szemszögletben. V. ö. FEKÉLY.

SZÉMFÉNY, (szém-fény) ösz. fn. A szem közepén mintegy csillagot képző kerek folt, mely többékevesebbé fénylik. Átv. ért. oly kedves valami, amit különösen őrizünk. *Kedves gyermek, az apjának szemefénye.* Birtokragozott állapotban : *szememfénye, szemedfénye, szemefénye* stb., pl. *úgy vigyáz rá, mint szemefényére.*

SZÉMFÉNYVESZTÉS, (szém-fény-vesztés) ösz. fn. Általán cselekvés, mely a szemeket kápráztatja, s csalódásba ejti, melynél fogva az előttök forgó tárgyakat nem valódi alakjokban, hanem más ál színben látják. Különösen az úgynevezett alakosok, ezermesterek, vagyis szemfényvesztők ügyesen mesterkélt működése. V. ö. SZÉMFÉNYVESZTŐ.

SZÉMFÉNYVESZTŐ, (szém-fény-vesztő) ösz. mn. és fn. 1) Aki vagy ami a szemeket csalékonyan kápráztatja és tévedésbe hozza. *Szemfényvesztő alakosok, csillogások.* 2) Személy, ki részint ügyes mozgások, részint holmi eszközök által oly látványokat képes eléállítani, melyeknek okát, öszvefüggését egyhamar át nem látjuk, s melyek az avatlan nézőkre egészen meglepők és bámulatosak. Ilyenek a nép véleménye szerént az úgynevezett bűvösök, ördöngösök, garabonczázok, csöpüevők, kártyavetők stb.

SZÉMFOG, (szém-fog) ösz. fn. A felső oldalfogak, melyek gyökerei a szemek irányában nyúlnak fel.

SZÉMFOLT, (szém-folt) ösz. fn. L. SZÉMVIRÁG.

SZÉMFOLYÁS, (szém-folyás) ösz. fn. Szemek kóros állapota, midőn víz v. könyféle nedv foly, csepeg belőlök, csipásság.

SZÉMFORGATÁS, (szém-forgatás) ösz. fn. A szemeknek oly módon való jártatása, mintha majd be majd kifelé fordulnának. Továbbá a fejnek merev tartása mellett a szemekkel hol ide hol odatekingetés.

SZÉMFÖDÉL, (szém-födél) ösz. fn. A halott szemeit, illetőleg arczát vagy egész testét takaró lepel.

„De vakságtól ki már nem fél,
Minek annak a szemfödél?“
Csokonai.

SZÉMFÖDELÉK, (szém-födelék) ösz. fn. Apáczák fátyola. Él e szóval szent Margit életirója.

SZÉMFŰ, (szém-fű) ösz. fn. Népnyelven a szálkacsékok neméhez tartozó gyógynövényfaj; máskép : *szémvidító fű;* növénytani néven : *szemvidító szálkacsék.* (Euphrasia officinalis.)

SZÉMFÜL, (szem-fül) ösz. fn. Szem és fül, mint a látás és hallás érzékei együtt véve. Átv. ért. mindent látni és hallani vágyó kiváncsiság; valamire különös figyelem forditása. *Az egész ember csupa szemfül.* Használtatik melléknevül is, midőn am. szemfüles.

SZÉMFÜLES, (szém-füles) össz. mn. Mindent látni, és hallani akaró; kiváncsilag fürkésző; különösen figyelő, vigyázó; ovakodva kutató. *Szemfüles kémek, rendőrök. Szemfüles tolvaj.*

SZÉMFÜLESKÉDÉS, (szém-füleskédés) ösz. fn. Minden történő apróságot tudnivágyó fürkészés, kiváncsiság.

SZÉMFÜLESKÉDIK, (szém-füleskédik) ösz. k. m. *szemfüleskéd-tem, —tél, —ett.* Kiváncsilag minden körüle levő vagy történő dolgot látni, hallani törekszik, észrevenni, megtudni, kikutatni akar.

SZÉMFÜLESSÉG, (szém-fülesség) ösz fn. Tulajdonság, melynél fogva valaki szemfülesnek mondatik. V. ö. SZÉMFÜLES.

SZÉMFÜLKÖDIK, (szém-fülködik) l. SZÉMFÜLESKÉDIK.

SZÉMFÜRÖSZTŐ, (szém-fürösztő) ösz. mn. és fn. Aki szemet fürészt; vagy amiben szemet fürésztenek; ez utóbbi értelemben máskép : *szémszilke.*

SZÉMGOLYÓ, (szém-golyó) ösz. fn. A szemnek tömegét képező, hártyák, nedvekkel töltött, s golyóhoz hasonló test, mely a szemüregben fekszik. *Mély fekvésü, kidudorodott szemgolyó.*

SZÉMGÖDÖR, (szém-gödör) ösz. fn. Mélyedések a kaponyacsonton, melyekben a szemek feküsznek; máskép : *szemüreg.*

SZÉMGÖRCS, (szém-görcs) ösz. fn. Görcsös bántalom a szemizmokban.

SZÉMGYÓGYÁSZ, (szém-gyógyász) ösz. fn. L. SZÉMÉSZ.

SZÉMGYÓGYÁSZAT, (szém-gyógyászat) ösz. fn. L. SZÉMÉSZET.

SZÉMGYÓGYÍTÁS v. —GYÓGYITÁS, (szemgyógyítás) ösz. fn. Beteg szem orvoslása.

SZÉMGYÓGYSZER,(szém-gyógy-szer)l.SZÉMORVOSSÁG.

SZÉMGYÖNGY, (szém-gyöngy) ösz. fn. Nagyobb golyóju, s drágább nemü gyöngy.

SZÉMGYÖNYÖR, (szém-gyönyör) ösz fn. Érzéki gyönyör, melyet valamely kedves dolog látására élvezünk.

SZÉMGYÚLADÁS, (szém-gyuladás) ösz. fn. Szemek beteges állapota, midőn kitüzesednek, s mintegy égnek. Különböző nemü és fokú lehet.

SZÉMGYÜRŰ v. —GYÜRÜ, (szem-gyürű) ösz. fn. A szemek alján képződő kékes karima, mely gyakran a kicsapongó életmódtól származik, máskép : *szempatkó.*

SZÉMHÁLYOG, (szém-hályog) ösz. fn. L. HÁLYOG.

SZÉMHÁRTYA, (szém-hártya) ösz. fn. Finom hártya, mely a szemgolyót borítja.

SZÉMHÁZ, (szém-ház) ösz. fn. L. MAGTÁR. Eléjön Kresznericsnél.

SZÉMHÉGY, (szém-hégy) ösz. fn. Átv. ért. a nézésnek mintegy góczpontja, melyben a látsugarak öszpontosulnak, s az illető tárgyat elétüntetik. *Szemhegyre venni valamit,* am. a nézést élesen ráirányozni.

SZÉMHÉJ, (szem-héj) ösz. fn. l. PILLA.

SZÉMHOMÁLY, (szém-homály) ösz. fn. Hiba a szemben, midőn felhőhöz hasonló vékony hártya képződik rajta. (Staphyloma). Szélesb ért. gyönge szemek tulajdonsága, midőn a tárgyakat tisztán nem látják.

SZÉMHÚNYÁS v. —HUNYÁS, (szém-húnyás) ösz. fn. A szempillának leeresztése; szembecsukás. Átv. ért. tettetett észre nem vevés-*Szemhunyással elmellözni, eltürni valamit.*

SZÉMHUNYOGATÁS, (szém-hunyogatás) ösz. fn. A szemnek többszöri behunyása, becsukása.

SZÉMHUNYORÍTÁS v. —HUNYORITÁS, (szém-hunyoritás) ösz. fn. 1) A szemek rángatódzó mozgása. 2) Szembeszéd, szemintés, vagy gúnyos jeladás a szemek mozdítása által.

SZÉMIDEG, (szém-ideg) ösz. fn. Ideg a szem szervezetében. V. ö. SZÉMIZOM.

SZÉMINTÉS, (szém-intés) ösz. fn. Intés, vagy jeladás, melyet szemeinket különösen pilláinkat mozgatva teszünk.

SZÉMÍR, (szém-ír) ösz. fn. Szembajok ellen alkalmazott különféle gyógyír.

SZÉMIRÁNY, (szem-irány) ösz. fn. Azon czélpont, melyre a néző szemek irányozvák.

SZÉMIRÁS, (szém-irás) l. SZÉMLEIRÁS.

SZÉMISZAM, (szém-iszam) ösz. fn. Kóros állapot, midőn a szemek rendes fekvésökből előre kinyomulnak, s mintegy kiiszamodnak. V. ö. ISZAM.

SZÉMÍT, (szém-ít) áth. m. *szémít-ett,* par. —*s,* htn. —*ni,* v. —*eni.* A gyógyszerészeknél am. bizonyos szereket apró szemekké, golyócskákká alakít.

SZÉMÍV, (szém-ív) ösz. fn. SZÉMÖLDÖK.

SZÉMIZOM, (szém-izom) ösz. fn. Izmok a szemekben, melyek segedelmével mozoghatók. *Felső hárántékos szemizom,* mely a szemgolyót lefelé forgatja (musculus obliquus superior); *alsó hárántékos szemizom,* mely a szemgolyót fölfelé rézsut mozgatja (musculus obliquus inferior).

SZÉMJÁRÁS, (szém-járás) ösz. fn. A szemekkel ide oda tekingetés.

SZÉMJEL, (szém-jel) ösz. fn. Jel, melyet szemeinkkel intve, kacsintva, hunyorítva adunk, szemintés.

SZÉMKAMARA, (szem-kamara) ösz. fn. l. SZÉMCSARNOK.

SZÉMKÁMPULÁS, (szém-kámpulás) ösz. fn. Beteg állapot, midőn a szemek előtt sötétség lebeg, a fej mintegy örvény forogva szédeleg, s a fülekben zsongás, zúdulás hallatszik, mintha zuhogó folyó vagy susogó szél, vagy robogó szekér vonulna el mellettök. (Scotoma).

SZÉMKE, (szém-ke) fn. tt. *szemkét.* L. SZÉMCSE (1).

SZEMKELÉS, (szém-kelés) ösz. fn. Kicsi kelés a szemen, melyet közönségesen árpának hívnak.

SZÉMKENET v. KENŐCS, (szém-kenet v. —kenőcs) l. SZÉMÍR.

SZÉMKERÉZ, (szémke-réz) ösz. fn. Apró szemekben találtató rézféle ércz.

SZÉMKOROM, (szém-korom) ösz. fn. Korom, mely az érczégető, vagy olvasztó kemenczék oldalán

rakodik le, s melyről azt tartják, hogy bizonyos szembetegségek ellen hathatós gyógyszer.

SZÉMKŐ,(szém-kő) ösz.fn. 1)Többféle kőnemek, melyeken szemhez hasonló, fehér körözetű sötét pettyek látszanak. 2) Lencseszem alakú sima kövecske.

SZÉMKÖNNYEZÉS, (szém-könnyezés) ösz. fn. Állapot midőn a szembe könnyek képződnek. (Epiphora. Molnár A.).

SZEMKÖZBE, (szem-közbe) ösz. ih. Azon állapotban, midőn valamely test vagy személy egy másik felé mozgásban van. *Szemközbe fúj a szél. Szemközbe mentem felé* vagy *hozzá.* Közönségesen e helyett is a ‚szemközt' szót használják.

SZÉMKÖZT v.—KÖZTT,(szém-közt v. —köztt) ösz. ih. Egymással szembe állva, menve; szemtül szembe; homlokegyenest. *Szemközt állani az ellenséggel. Szemközt voltam vele. Szemközt* (arczul) *fúj a szél.*

SZÉMKUPAK, (szém-kupak) ösz. fn. Túl a Dunán am. szemhéj, szempilla. L. PILLA.

SZÉMKÖZTES v. SZÉMKÖZTI, (szém-köztes v. —közti) ösz. mn. Szemközt álló, szemközt jövő, szemközt fuvó stb. *Szemköztes* v. *szemközti ház. Szemközti ellenség. Szemközti szél.*

SZEMLAK, mváros Arad m.; helyr. *Szemlakra, —on, —ról.*

SZÉMLÁTÁS v. —LÁTOMÁS, (szémlátás v. —látomás) ösz. fn. Tapasztalás, észrevevés, melyet valaki saját szemeivel tesz, a tapasztalati tudomásnak egyik biztosabb neme.

SZÉMLÁTOMÁST, (szém-látomást) ösz. ih. Különösen kitünve, észrevehetőleg; nyilván, mintegy mindenek szeme láttára; világosan. *Eső után szemlátomást felfrisülnek és nőnek a vetések. Utolsó betegségedben szemlátomást megfogytál.*

SZÉMLE, (szém-él-e, azaz szém-él-ő) fn. tt. *szémlé-t.* Vizsgálat, eljárás, midőn valamit minden oldalról szemügyre veszünk, megtekintünk, hogy állapota, mibenléte felől tudomásunk legyen. *Hadi szemle,* melyet a kiállított hadsereg fölött tartanak. *Birói szemle. Kárbecslési szemle. Irodalmi szemle.* V. ö. SZÉMLÉL.

SZÉMLEGELTETÉS, (szém-legeltetés) ösz. fn. Érzéki élvezés, midőn több kedves látványokon, szépségeken szemeinket gyönyörködtetjük.

SZÉMLEIRÁS, (1), (szém-le-irás) ösz. fn. A szem egyes részeinek többé-kevesbé fejtegető elszámlálása.

SZEMLEIRÁS, (2), (szemle-irás) ösz. fn. Valamely eljárás, avagy akár irodalmi, akár más mű fölött tartott szemlének irásba foglalása.

SZEMLEIRÓ, (szemle-iró) ösz. fn. Személy, ki szemlét tart valamely mű fölött, vagy szemleirással rendesen foglalkozik.

SZÉMLÉL, (szém-él-e-el) áth. m. *szémlél-t.* Szemeit ráirányozza valamire, s folytonosan rajta tartja, hogy bizonyos tudomása legyen felőle. Több oldalú, s mélyebb, tartósabb vizsgálásra mutat, mint a *néz* szó. Különösen, *szemlél a bölcselkedő,* midőn az ismeret tárgyait jegyeiknél fogva mintegy maga elé állítja; *szemlél a hadvezér,* midőn seregét részletenként saját szemeivel átnézi stb.

Ezen ige régibb mint törzse a *szemle* főnév, amennyiben ez csak újabb korban jött divatba, vagy, ha tetszik, hozatott ismét önálló használatba; ebből származtatható *-el* képzővel: *szemle-el,* öszvehúzva: *szemlél,* mint: *besze beszél; mese mesél; csere cserél* stb. V. ö. SZEMLE.

SZEMLÉLDE, (szém-él-e-el-de) fn. tt. *szemléldét.* Szemlélő hely, különösen épület czélszerü készülékekkel ellátva, a csillagok szemlélése végett. (Observatorium, Sternwarte).

SZÉMLÉLÉS, (szém-él-e-el-és) fn. tt. *szémlélés-t,* tb. *—ék,* harm. szr. *—e.* Isméret szerzésére törekvő cselekvés, mely által valamit szemlélünk. V. ö. SZEMLÉL.

SZÉMLÉLET, (szém-él-e-el-et) fn. tt. *szémlélet-ét,* harm. szr. *—e.* Szabatosan véve, a szemlélés műve, munkálata, eredménye; azon elvont ismeret, tudomás, melyet szemlélés által szereztünk. *Szemléletünket bizonyos tárgyról másokkal közölni.*

SZÉMLÉLETI, (szém-él-e-el-et-i) mn. tt. *szémléleti-t,* tb. *—ek.* Szemléletre vonatkozó, azt illető, azon alapuló. *Szemléleti tárgyak.*

SZÉMLÉLGET, (szém-él-e-el-ég-et) gyak. áth. m. *szémlélget-tem, —tél, —ett,* par. *szemlélgess.* Nézeget, vizsgálgat, több oldalról, vagy gyakran, folytonosan szemügyre veszen valamit, hogy világos tudomást szerezzen felőle, hogy másoktól megkülönböztesse stb.

SZÉMLÉLGETÉS, (szém-él-e-el-ég-et-és) fn. tt. *szémlélgetés-t,* tb. *—ék,* harm. szr. *—e.* Gyakori, folytonos szemlélés, vizsgálás, nézegetés, határozottabb, világosabb megismerés végett.

SZÉMLÉLHETŐ, (szém-él-e-el-het-ő) mn. tt. *szémlélhető-t.* Amit megnézni, megtekinteni lehet vagy szabad. *A nyilvános látvány, mutatvány, mindenki által szemlélhető.* Szélesb ért. amit vizsgáló érzékeink által felfoghatunk; nem elvont, hanem tapasztalati. *A mértani ismereteket ábrák által szemlélhetőkké tenni.*

SZÉMLÉLHETŐKÉP v. —KÉPEN, SZÉMLÉLHETŐLEG, (szém-él-e-el-het-ő-kép v. —képen v. —leg) ih. Szemlélhető módon vagy állapotban.

SZÉMLÉLHETŐSÉG, (szém-él-e-el-het ő-ség) fn. tt. *szémlélhetőség-ét,* harm. szr. *—e.* Ismereti tárgyak tulajdonsága vagy állapota, mennyiben szemlélés alá eshetnek, nem rejtélyesek, nem elvontak.

SZÉMLÉLKÉDÉS, (szém-él-e-el-kéd-és) fn. tt. *szémlélkédés-t,* tb. *—ék,* harm. szr. *—e.* A vizsgálódó,

kutató észnek működése, midőn bizonyos tárgyakról szemlélkedik. V. ö. SZÉMLÉLKÉDIK.

SZÉMLÉLKÉDIK, (szém-él-e-el-ked-ik) k. m. *szemlélkéd-tem, —tél, —ett.* Folytonosan, gyakran, mélyebben szemlél valamit, és pedig nem csupán érzékileg, hanem elméletileg, a tapasztalati tárgyaktól elvontan, azokon fölül emelkedve. (Speculatur). *A szemlél* és *szemlélkedik* oly fokozati és belterji viszonyban állanak egymással, mint a rokon működésü *elmél elmélkedik, ismér ismérkedik, eszmél eszmélkedik, gondol gondolkodik.*

SZÉMLÉLKÉZÉS, (szém-él-e-el-kéz-és) l. SZÉMLÉLKÉDÉS.

SZÉMLÉLKÉZIK,(szém-él-e-el-kéz-ik)l. SZÉMLÉLKÉDIK.

SZÉMLÉLŐ, (szém-él-e-el-ő) mn. tt. *szémlélő-t,* Aki valamit mélyebb, határozottabb, világosabb ismeretszerzés végett szemlél, vizsgál, több oldalról figyelemre vesz. V. ö. SZEMLÉL.

SZÉMLÉLŐDÉS, (szém-él-e-el-ő-öd-és) fn. tt. *szémlélődés-t,* tb. —*ék,* harm. szr. —*e.* Általán cselekvés, látérzéki, vagy elmei működés, midőn szemlélődünk. V. ö. SZEMLÉLŐDIK.

SZÉMLÉLŐDIK, (szém-él-e-el-ő-öd-ik) alakra belsz. de jelentésre inkább közép ige; m. *szemlélődtem, —tél, —ött.* 1) A körötte levő tárgyakat figyelmesen nézegeti, hogy határozott világos felfogást szerezzen felőlök, pl. a kém, midőn kémlelődik; a hadvezér, midőn szemlét tart serege fölött. 2) Bizonyos tárgyakról elmélkedik, vizsgálódik, azok okait, viszonyait, összefüggését stb. fürkészi. (Speculatur, contemplatur).

SZÉMLÉLŐDŐ, (szém-él-e-el-ő-öd-ő) mn. tt. *szémlélődö-t.* Általán, a ki szemlélődik, akár egyedül érzékileg, akár elmeileg. *Szemlélődő kémek. Szemlélődő bölcsész.* V. ö. SZÉMLÉLŐDIK.

SZÉMLÉLTIRE, (szém-él-e-el-t-i-re) ragozott igenév, igehatározóként használva. Oly állapotban midőn szemlél valakit vagy valamit; szokottabban: *láttára.* Különösebben a székelyeknél divatos. *Szemléltire közeledett hezzá* (hozzá) *mintha ismerné.* (Kríza J.).

SZÉMLESÉS, (szém-lesés) ösz. fn. Cselekvés, midőn valaki másnak annyira kiván tetszeni v. szolgálni, hogy ennek minden legkisebb intésére figyel, de csak addig, míg annak szeme előtt van. (Augendienst).

SZÉMLESI v. —LESŐ, (szém-lesi v. —leső) ösz. mn. és fn. Aki másnak minden legkisebb intésére figyel, de csak tettetésből, mig szem előtt van. (Augendiener).

SZÉMLETÉR, (szémle-tér) ösz. fn. Tér, melyen a hadseregek fölött szemlét szoktak tartani. V. ö. SZEMLE.

SZEMLEÚT, (szemle-út) ösz. fn. Utazás valamely nagyobbszerü, vagy pedig többféle tárgyaknak pl. vaspályának, hadcsapatoknak szemre vétele vagy megszemlélése végett.

SZEMLING, fn. tt. *szemling-et,* harm. szr. —*je.* A lazaczok neméhez tartozó, ízletes húsu halfaj. Úgy látszik a latin *Salmo* után módosult idegen eredetü szó: németül: *Salm.*

SZÉMLOB, (szém-lob) l. SZEMGYÚLADÁS.

SZÉMMEL INTÉS, l. SZÉMINTÉS.

SZÉMMELLÁTHATÓ, (szémmel-látható) ösz. mn. Amit valaki saját szemeivel tapasztal vagy észlel. *Szemmellátható hold-* v. *napfagyatkozás. Szemmellátható üstökös.* Átv. ért. annyira észlelhető, mintha valaki saját szemeivel tapasztalná.

SZÉMMELLÁTHATÓLAG, (szémmel-láthatólag), l. SZÉMLÁTOMÁST.

SZÉMMELLÁTHATÓSÁG, (szémmel-láthatóság) ösz. fn. Állapota vagy tulajdonsága annak, ami szemmel látható.

SZÉMMELLÁTOTT, (szémmel-látott) ösz. mn. Nyomosbított kifejezése a ‚látott' szónak. *Szemmellátott dolog.*

SZÉMMEL TART, kiváló figyelemmel késér valakit vagy valamit.

SZÉMMELTARTÁS, (szémmel-tartás) ösz. fn. Valakinek vagy valaminek kiváló figyelemmel késérése.

SZÉMMERESZTÉS, (szém-meresztés) ösz. fn. Merően nézés a szemekkel, midőn ezeknek nem lehet észrevenni semmi pillantását.

SZÉMMERESZTVE, SZÉMMERÉGETVE, (szém-meresztve v. —merégetve) ösz. állapotjegyző, igehatározóként használva. A szemekkel merően nézve, mintha ezek nem is pillantanának.

SZÉMMÉRTÉK, (szém-mérték) ösz. fn. Képesség, melynél fogva valaminek nagyságát, mennyiségét, távolságát egyedül látás után határozzuk meg. *Jó szemmértéke van. Szemmértéke nem csalt. Szemmérték szerént ezen ökör öt mázsát nyomhat.* Továbbá ügyesség, midőn valaki bizonyos egész és annak részei között levő arányt meghatározni tudja.

SZÉMNYIL, (szém-nyil) ösz. fn. Átv. ért. szem lövelte nyil, vagyis nyil módjára eszközlött hatás, melyet mások igéző vagy erős nézése gerjeszt bennünk.

SZÉMNYAVALYA, (szém-nyavalya) ösz. fn. A szemek épségét veszélyeztető akármiféle betegség, mennyiben t. i. közvetlenül a szemekben fészkel; máskép: *szembaj, szembetegség.*

SZÉMNYI, (szém-nyi) ösz. mn. Nagyságra nézve bizonyos szemhez hasonló. *Porszemnyi, mákszemnyi, szőlőszemnyi.*

SZÉMODU, SZÉM ODVA, (szém-odu, szém-odva) ösz. fn. L. SZÉMGÖDÖR.

SZÉMOLTÁS v. —OLYTÁS, (szém-oltás v. —olytás), l. SZÉMREOLTÁS.

SZÉMORVOS, (szém-orvos) ösz. fn. L. SZEMÉSZ.

SZÉMORVOSLÁS, (szém-orvoslás), l. SZÉMGYÓGYÍTÁS.

SZÉMORVOSSÁG, (szém-orvosság) ösz. fn. Gyógyszer a szembetegségek, szemfájások ellen.

SZÉMŐ, falu Komárom m.; helyr. *Szémő-re, —n, —ről.*

SZEMŐCZE, fn. tt. *szemőczét.* Győrtájéki szó. L. SZAMÓCZA.

SZÉMŐK, (szém-ök) mn. tt. *szémök-öt.* Nagyszemü, v. szemöldökü; mint a nagy pofáju: *pofók*, nagy száju: *szájók, szátyók*, nagy monyú: *monyók.* Különösen így nevezik állatoknál a jegyes szemü, vastag szemöldökü birkát, ökröt, tehenet. *Csáli szemők!*

SZÉMŐKE, fn. tt. *szémőkét.* Tájdivatosan (különösen Szabó Dávidnál is) am. szemök. Lásd: SZÉMŐK.

SZÉMÖLCS, l. SZÖMÖRCS.

SZÉMÖLD, (szém-öl-d) fn. tt. *szémöld-öt*, harm. szr. *—je.* L. SZEMÖLDÖK.

SZÉMÖLDÖK, (szém-öl-d-ök) fn. tt. *szémöldök-öt*, harm. szr. *—e.* Ivet képező szőrözet a szem fölött. *Fekete, fehér, vörös szemöldök. Sürü, vastag, ritka, vékony szemöldök.* Átv. az ajtó vagy ablak fölött kiálló pártázat. *Ajtó szemöldöke.*

Vagy öszvetett szó, melynek első alkatrésze *szém*, második *öldök*, ennek gyöke pedig a kerekhajlást jelentő *öl* (sinus, ulna), melyből *ölel* származott; az *öl* gyökből lett az elavult ige *öld*, azaz ölel, kerít, körülfog, s ebből *öldék, öldök;* vagy pedig maga az egész *dök* képző tekinthető összetettnek. Mindenik esetben jelentése: ami a szemet mintegy öleli. Hasonló képeztetésü szók: *szurdék szurdok, szándék szándok, köldök* stb. Ezen elemzésnél fogva a rövidített *szemöld*-re hasonszerü (analog) példa nem igen létezik, mert nem mondjuk: *szurd, szánd, köld;* azonban a rövidség ajánlatossá teszi, s kivált az irodalomban általán el van fogadva. A szemnek, illetőleg testnek több részeit szintén ily öszvetett szók jelelik, u. m. szémhéj, szémpilla, szemszőr, szemgolyó, agyvelő, szájpadlás, orrczimpa, lábfej, lábikra stb.

SZÉMÖLDÖKFA, (szémöldök-fa) ösz. fn. Az ajtó vagy ablak fölött kiálló pártázat fából, vagy annak fából való része.

SZEMÖLDÖKKŐ, (szemöldök-kő) ösz. fn. Az ajtó vagy ablak fölötti pártázat kőből, vagy annak kőből való része.

SZÉMÖRCSÖK, l. SZÖMÖRCSÖK.

SZÉMÖRCSÖKGALUSKA, (szémörcsök-galuska) ösz. fn. Étel neme, levesbe való. Szalonnát, tehénhúst, tojás sárgáját összevagdalva lisztlángban gombolyagra forgatják s levesbe megfőzik. Székelyszó.

SZÉMPAIZS, (szém-paizs) ösz. fn. Fanemesítésnél, illetőleg szemzésnél a nemes fáról paizs alakban, vagyis háromszögben leválasztott szemcsira vagy bimbó. V. ö. SZÉMREOLTÁS

SZÉMPÁR, (szém-pár) ösz. fn. A két emberi szem költői kifejezéssel.

„Barna fürtök, barna szempár."

Tompa Mihály.

SZEMPCZ v. SZENCZ, mváros Pozsony m; helyr. *Szempcz-re, —én, —től.*

SZÉMPILLA, (szém-pilla) ösz. fn. l. PILLA.

SZÉMPILLANAT, (szém-pillanat) ösz. fn. l. SZÉMPILLANTAT.

SZÉMPILLANTÁS, (szém-pillantás) ösz. fn. 1) A szempillának mozgása, egyes mozditása. 2) Azon kis perczenetnyi idő, mely alatt a szempilla egyszer mozdúl; szélesb ért. igen rövid idő. *Egy szempillantásig nincs nyugta. Minden szempillantásban rajtunk üthet az ellenség;* szabatosabban: *szempillantat.*

SZÉMPILLANTÁSNYI, (szém-pillantásnyi) ösz. mn. Addig tartó, mig szemünkkel pillantunk; igen rövid idejü *Szempillantásnyi fójdalom, szurás. Szempillantásnyi türelme sincsen. Szempillantásnyi gyönyörért hosszú kin.* Szabatossabban: *szempillantatnyi.*

SZÉMPILLANTAT, (szém-pillantat) ösz. fn. A szempillának mozdulata, elvont ért. véve; továbbá azon időperczecske, mely alatt a szempilla mozdúl. *Szempillantat alatt kiragadták kezéből a fegyvert.*

SZÉMPILLANTATNYI, l. SZÉMPILLANTÁSNYI.

SZÉMPÍR, (szém-pír) ösz. fn. A szemnek piros része; vagy vérben szenvedő állapota.

SZÉMPONT, (szém-pont) ösz. fn. Azon pont, vagy állási helyzet, melyről mintegy kiindulva valamit szemügyre veszünk, tulajd. és átv. ért. *Helyes szempontból nézni valamit. Más-más szempontból venni a dolgot.*

SZÉMPOR, (szém-por) ösz. fn. Por alakjában rendelt gyógyszer némely szembetegségek ellen.

SZÉMPORCZ, (szém-porcz) ösz. fn. l. PILLAPORCZ.

SZÉMPRÉM, (szém-prém) l. SZÉMPILLA.

SZEMPTE, l. SEMPTHE.

SZÉMRE, (szém-re) ragozott név. igehatározóként is használva. 1) A mint külsőleg látszik. *Szemre egészséges, derék, de valósággal gyönge, erőtlen.* 2) Magjára nézve. *Szalmára sok gabonája termett, de szemre kevés.* Mint fölható viszonyragu név különféle értelemben használtatik. *Szemre fülre venni valamit,* különösen figyelemre venni. *Szemre vetni, hányni. Szemre kerülni. Szemre való,* a maga nemében szép, csinos, mit érdemes megnézni. *Szemre birták őt,* rávették, hogy az idézésre megjelenjen.

SZÉMRE-FŐRE, egész arczulatát, vagy egész külső alkatát tekintve. *Szemre-főrt sokat mutat.*

SZÉMREHÁNYÁS, (szémre-hányás) ösz. fn. Pirongatásnak, dorgálásnak, feddésnek neme, midőn, valakinek az általa, kivált irányunkban elkövetett hi-

bákat, bűnöket szemtőlszembe megpanaszolva elmondjuk. *Szemrehányásokkal illetni valakit.*

SZÉMRE OLT v. —OLYT l. SZÉMÉZ.

SZÉMREOLTÁS v.—OLYTÁS, (szemre-oltás v. —olytás) ösz. fn. Fanemesitési módszer (legyen az gyümölcs- vagy másnemű fa, pl. rózsafa), mely által jelesebb fajta gyümölcsü vagy virágu fának azon nyári, vagyis idei hajtványáról vett bimbója más vadoncznak vagy hitványabb fajtáju alajnak héja alá tétetik. A tavaszi, rendszerént Ivánnap előtti szemre olytást *hajtó szemre olytás*-nak nevezik, minthogy ez csak hamar megered, s még azon évben hajtványt ereszt; az Iványap utánit pedig *alvó szemre olytás*-nak, minthogy ez behelyezhetése után — s ezen behelyeztetés is inkább a nemesítendő fa északi részén történik — mintegy elaluszik és csak a következő tavaszkor indúl meg. V. ö. SZÉMÉZ.

SZÉMREVALÓ, (szémre-való) ösz. mn. Aki vagy ami méltó a megszemlélésre.

SZÉMREVESZ, (szémre-vesz) ösz. áth. Am. szemügyre vesz, a szemlélés, nézés különös tárgyául tűz ki.

SZÉMREVÉTEL, (szemre-vétel) ösz. fn. A nézés különös tárgyául kitüzés.

SZEMSÓ, l. PORSÓ.

SZÉMSUGÁR, (szém-sugár) ösz. fn. A szemből vagyis szem közepéből mintegy képzeletileg kilövellő sugár. V. ö. SZEMVONAL, 1).

SZÉMSZEGEZVE, (szém-szegezve) ösz. ih. A szemeket mintegy neki szegezve, ráfeszitve.

SZÉMSZER, (szém-szer) ösz. fn. Általán akármily gyógyszer, orvosság, a szembajok, szembetegségek ellen.

SZÉMSZERÜVEG, (szém-szer-üveg) ösz. fn. L. SZÉMÜVEG.

SZÉMSZILKE (szém-szilke) ösz. fn. Szilkeféle kis edény, közönséges, vagy gyógyvizzel megtöltve, melyben a fájós szemeket fürösztení szokták.

SZÉMSZÖGLET, (szém-szöglet) ösz. fn. A szemnek két széle, melyekben az alsó és felső szemhéj szögletet képez.

SZÉMSZŐR, (szém-szőr) ösz. fn. A szemhéjak széleiből kiálló szőrszálak. *Fekete, vörös szemszőr.* Birtokragozva : *szememszőre, szemedszőre, szemeszőre. Kiszedték a szemeszőrét.*

SZEMSZŐRÖS, (szem-szőrös) ösz. mn. A növénytanban mondják a levélről vagy levélnemü részekről, ha ezek élein szőrök nőnek, mint, pl. a fülfü levele éle. (Ciliatum).

SZÉMSZÚRÓ v. —SZURÓ, (szém-szúró) ösz. mn. és fn. A maga nemében rendkivül szembetünő; kiáltó szinü; különösen erkölcsi ért. némi megütközést, botrányt okozó, a köz szokástól vagy illemtől elütő; miről azt szoktuk mondani, hogy szemet szúr. Köznépies nyelven túl a Dunán így nevezik a szemorvost, különösen ki a szemhályogot gyógyítja.

SZÉMTAJTÉK, (szém-tajték) ösz. fn. 1) Tajtékféle nyálkás kenőcs némely szembajok ellen, 2) A szemszögletekben öszvegyült zsíros nedv, csipa, szemvaj.

SZÉMTANÚ v. —TANU, (szém-tanú) ösz. fn. Személy, ki bizonyos eseményről mint saját szemeivel látott tény felől bizonyságot ad, különböztetésül a *fültanutól*, ki valamit másoktól vett hallomás után tanusít.

SZÉMTÁV v. —TÁVOL, (szém-táv v. —távol) ösz. fn. 1) A szem távolsága az illető tárgytól. 2) L. LÁTTÁV.

SZÉMTEKE, (szém-teke) l. SZEMGOLYÓ.

SZÉMTELEN, (szém-telen) mn. tt. *szémtelen-t*, tb. — *ek*. Átv. ért. Kiben szemérem, vagy szégyenérzet nincsen; vakmerő nézésü, tekintetü, kiről azt szokás mondani, hogy se orczája se pofája, ki az illem és finom erkölcsi szabályok ellen elkövetett tettei miatt el nem pirul, szemeit le nem süti; erkölcsileg elvetemedett; ki nyilvános botrányokat tartózkodás nélkül követ el stb. A feddő kifejezések egyik legkeményebbike. Határozóként am. szemtelenül. Máskép : *arczátlan*. V. ö. SZÉMETLEN.

SZÉMTELENKÉDÉS, (szém-telen-kéd-és) fn. tt. *szémtelenkédés-t*, tb. — *ek*, harm szr. —*e*. Szemtelen cselekvések, szemtelen magaviselet; orczátlankodás; vakmerő tolakodás.

SZÉMTELENKÉDIK, (szém-telen-kéd-ik) k. m. *szemtelenkéd-tem*, —*tél*. —*ett*. Szemtelenül viseli magát; vakmerően tolakodik; szégyenérzet, szemérem nélkül cselekszik; orczátlankodik V. ö. SZÉMTELEN.

SZÉMTELENSÉG, (szém-te-len-ség) fn. tt. *szémtelenség-et*, harm. szr. —*e*. Erkölcsi érzéketlenség elvetemedettség, mely pirulni nem képes; orczátlanság; tolakodó vakmerőség. V. ö. SZÉMTELEN.

SZÉMTELENÜL, (szém-telen-ül) ih. Szemérem és szégyen érzete nélkül; el nem pirulva, szemeit le nem sütve; orczátlanul; vakmerően tolakodva. *Testét szemtelenül felfödni. Szemtelenül kunyorálni.* V. ö. SZÉMTELEN.

SZÉMTENGÉLY, (szém-tengély) ösz. fn. A szembeötlő fénysugarak legközépsőbbike.

SZÉMTOMPASÁG, (szém-tompaság) ösz. fn. Személesség hiánya, midőn a szemek nem eléggé tisztán látnak.

SZÉMTŐLSZÉMBE, (szemtől-szembe) ösz. ih. Egymással homlokegyenest állva; nem hátmögött; némi merész őszinteséggel szólva. *Szemtőlszembe megmondani valakinek az igazat. Szemtőlszembe leszidni, kicsúfolni valakit.*

SZÉMUNCZIA, fn. tt. *szémuncziát*. Erdélyi szó. *Elment szémuncziástul*, elment minden magostul, vagyis úgy elment hogy egy magva sem maradott. Román eredetü, *sementia* am. mag. Háromszékben *szelemuncza*.

SZÉMÜGY, (szém-ügy) ösz. fn. Szemek által gyakorolt vigyázat, figyelem; szemek elé kitüzött czél, tárgy. *Szemügyre venni valakit* v. *valamit*, szem-

mel kiválólag megügyelni; nézés, figyelés különös tárgyául kitűzni; hasonló jelentésü : *szemügyet tartani valakire* v. *valamire.* (Szabó Dávid). *Szemügyet veszteni* a székelyeknél am. szem elől elmenni. *Szemügyet kapni* (máskép : *vérszemet kapni*), bátorságot venni. *Szeme ügyében van* (Szabó Dávidnál), közel érem, hozzáférek.

SZÉMÜGYREVÉTEL, (szém-ügyre-vétel) ösz. fn. Valakire különös figyelem fordítása. V. ö. SZEMÜGY.

SZÉMÜREG, szém-üreg) l. SZEMGÖDÖR.

SZÉMÜVEG, (szém-üveg) ösz. fn. 1) Köszörült üveg, melyet a gyönge, tompa látásu szemeknél szokás használni, pápaszem. 2) A távcsövekben azon üveg, melyet nézéskor a szemek felé fordítva tartunk. 3) Közönséges kerek üveg, bőrtokba csinálva, melyek a szemeket a por, vagy csipős levegő ellen védik.

SZÉMÜVEGÁRUS, (szém-üveg-árus) ösz. fn. Ki szemüvegeket árul.

SZÉMÜVEGÉS, (szém-üvegés) ösz. mn. és fn. 1) Szemüveggel ellátott. 2) Szémüvegárus; Szémüvegmíves; l. ezeket.

SZÉMÜVEGÉSKÍGYÓ, (szém-üvegés kígyó) ösz. fn. Mérges, sárgásbarna kigyófaj Keletindiában, melynek hátán szemüveghez hasonló barna folt látszik. (Coluber naja).

SZÉMÜVEGKÁVA, (szém-üveg-káva) ösz. fn. Magát az üvegkarikát tartó foglalvány.

SZÉMÜVEGKÉSZITŐ, (szém-üveg-készitő) l. SZÉMÜVEGMÍVES.

SZÉMÜVEGMÍVES, (szém-üveg-míves) ösz. fn. Míves, ki szemüvegeket készit.

SZÉMÜVEGTOK, (szém-üveg-tok) ösz. fn. Bőrből, vagy kemény papirból és fából csinált tok, melyben a szemüveget használat idején kivül tartani szokták.

SZÉMVAJ, (szém-vaj) ösz. fn. A szemszögletekben lerakodó zsiros nedv; máskép : *szemtajték*, vagy népiesen : *csipa.*

SZÉMVÉD, (szém-véd) ösz. fn. Födelek, vagy takaró burok, mely a gyönge szemeket az erősebb világosság, vagy por, vagy csipős lég ellen födözi.

SZÉMVÉG, (szém-vég) ösz. fn. A szemnek két szöglete Átv. *szemvégről ismerni valakit*, am. csupán látásból.

SZÉMVÉSZ, (szém-vész) ösz. fn. Szembaj, mely szemvesztésseljár.

SZÉMVESZTÉS, (szém-vesztés) ösz. fn. A látásnak teljes megszünése vagy megszünte.

SZÉMVESZTÉTT, (szém-vesztétt) l. SZÉMEVESZTÉTT.

SZÉMVÉTEL, (szém-vétel) ösz. fn. Vásárlás neme, midőn bizonyos árukat szemmérték szerént becsülve veszünk meg. (Handkauf).

SZEMVIDÍTÓ FŰ, (szem-vidító fü) l. SZEMFŰ.

SZÉMVILÁG, (szém-világ) ösz. fn. birtokragozva : *Szememvilága, szemedvilága, szemevilága* stb. Szemnek látó ereje. *Szemevilága elveszett.*

SZÉMVIRÁG, (szém-virág) ösz. fn. Szemhiba, mely a szemgolyón támadt foltból áll.

SZÉMVÍZ, (szém-víz) ösz. fn. 1) Gyógyanyaggal vegyített víz, bizonyos szembetegségek, vagy szémgyöngeség ellen. 2) Víznemü kóros nedv, mely a szemekből fakad.

SZÉMVÍZKÓR, (szém-víz-kór) ösz. fn. Szembetegség, midőn a szemgolyó a benne rendkivül bőven öszvegyült nedvektől megdadag. (Hydrophtalmia).

SZÉMVONAL, (szém-vonal) ösz. fn. 1) Azon vonal, melyet a néző szemsugarak iránya képez. *Szemvonalba, vagy szemvonalon kivül eső tárgyak. A szemvonalak minél távolabb nyúlnak, annál inkább közelednek egymáshoz.* 2) A várerődítési müvekben azon vonalak, melyek az erődítés külsejét képezik, s legelsőbb tünnek szembe.

SZÉMZ l. SZÉMÉZ.

SZÉMZÉS, (szém-éz-és) fn. tt. *szémzés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e.* 1) Növénybimbók fejlése, csirázása. Ennek törzse : *szemzik.* 2) Kertészi műtét, l. SZEMÉZÉS; törzse : *szémez.* 3) Az esőnek apró, ritkás cseppekben hullása; permetezés; ennek is törzse : *szémzik.*

SZÉMZET, (szém-éz-et) fn. tt. *szémzet-et*, harm. szr. —*e.* Szabó Dávidnál : bimbó, szemfakadás pl. a fán. Különösen így nevezhető a beoltott szem, a mely t. i. már szemzés által állott elé; máskép : *szemezvény.*

SZÉMZIK, (szém-éz-ik) k. m. *szémz-ett*, htn. —*eni.* 1) Mondjuk növényekről, midőn bimbójik csirádzanak. *Tavaszkor szemzenek a fák.* 2) Az eső apró, ritka cseppekben hulladoz, permetezik.

SZEN, (1), elvont gyöke *szenv, szenved* szóknak és származékaiknak. Rokon vele vastag hangon : *Sany.* L. SZENV.

SZEN, (2), Ormánsági szó (Baranyában) s jelent parázstüzet; l. SZÉN (2).

SZÉN, (1), v. SZÉNY, a székelyeknél különösen Udvarhely székben am. szín. *Halálszényt vátott.*

SZÉN, (2), fn. tárgyeset : *szenet.* Azon ékvesztők közül való, melyek némely tájszokás szerént pl. Ormánságban általán is röviden hangzik : *szen.* Így a Müncheni codexben is : „Állnak vala ke(dég) a béresek és a szolgák a szennel (ad prunas, az ottani irásmód szerént : szēnnel) mert hideg vala és fűitik vala magokat.“ (János XVIII). 1) A szerves testek tökéletlen elégetése által képződött, de a tűz által minden vizes és olajos részeitől megvált, száraz, fekete szinü, porlékony vagy szétmorzsolható, szinét eresztő, érintésnél az ember ujjait befeketitő vagyis beszennyező test; különösen a lég szabad járását akadályozó valamely fedőlék alatt

kiégetett fa; t. i. a szénégetők a fadarabokat, hasábokat, különféle nagyságban majd kupaczokban, majd hosszukásan összerakják, és földdel, lombbal, szénporral betakarják, s ily állapotban égetik meg; az ilyen rakások neve idegen nyelvek után: *mile, millér*, az Erdészeti Műszótárban: *bogsa*. Az ily égetett fát tartós, és parázsos égékenysége miatt tüzelőül használják, általán a fémekből dolgozó mívesek pl. kovácsok, lakatosok stb. katlanaiban. *Szenet égetni. Szénnel tüzelni, füteni. Holt szén*, midőn nem ég. *Eleven szén*, mely parázszsal ég; máskép: *tüzes, parázsos szén. Égő szén gőzétől megfúladni. Fris szénnel pipára gyujtani. Szítani a szenet. Kovácstól nem kell venni szenet* (Km.). am. második kézből nem kell vásárolni. *Mintha tüzes szénen állanék. Szenet gyüjteni valakinek fejére*, bibliai ért. am. megszégyeníteni, rápirítani. *Általfutott rajta, mint tyúk a szénen.* (Km.). „Sajnálja a szenet, hidegen veri a vasat.“ (Km.). *Szénvonu nem nevetheti a lapátot* t. i. a piszkosság miatt. (Km.). 2) Égékeny tulajdonsága után így neveztetik bizonyos ásványnem. l. KŐSZÉN. 3) A vegyészeknél: *állati szén*, mely az állati testek, nevezetesen csontok sajátszerű kiégetése által készül, s mely a növényi szénnél nehezebben hamvad el.

Minthogy a *szén* vagy égetés által átalakult, vagy tettleg ilyetén égő testet jelent: alaphangjánál fogva azon rokon gyökhangú szókhoz számítható, melyek *tüzet, égést* jelentenek, vagy azzal szoros viszonyban állanak, milyenek: *szikra, szirka, szirkó, szirkotál, zsizsi, izzó, üszök* s végelemzésben az égő testek susogó hangját utánozzák, melyet különösebben a belőlök kiszivárgó nedvek okoznak, honnan a tüzre vonatkozó *szít, zizeg, zsizseg, siseg, sisereg, sustorog, sustorékol*, kifejezések is. Mennyiben a *szén* kivált égő, eleven állapotában csillogni, fényleni szokott, rokonságban van a hasonló gyökhangú, és fénylőt, a magok nemében világosabbat jelentő szókkal, u. m. *szin, szőke, szem* stb. V. ö. SZEM; SZÍN. Egyezik vele Budenz J. szerént a finnlapp *csidn.*

SZÉNA, fn. tt. *széná-t.* Virágzáskor, vagy épen magbamenéskor lekaszált fű, melyet a mezei gazdák megszárítva, s öszvegyüjtve a barmok eleségeül takaritanak be, különösen az úgy nevezett *agg széna*, melyet ugyanazon évben és telken először vágnak, különböztetésül a második, harmadik kaszálási *sarju*-tól. Mennyiben az agg széna az ily nemű takarmánynak mintegy magvát, lelkét, javát teszi, továbbá minthogy néha már magbamenő korában kaszálják, *magszéná*-nak is nevezik. *Parragi, öntözött réteken termett széna. Sikföldi, vizmelléki, homokháti, erdei széna. Leveles, sásos széna. Lóhere széna. Rókahátu széna*, törnyeges szalmaszárforma sovány, izetlen széna. *Szénát kaszálni, takarni* v. *takarítni, gyüjteni, petrenczékbe, baglyákba, máglyákba, kazalba rakni. Szénát veretelni* v. *veretölni* Szabó Dávidnál am. szénát vonni a kazalból és azt gereblyével egymásra rakogatni (lábicskálni), innen egy *veret* (v. *lábicska*) *széna. Szénát adni a lónak, ökörnek, juhnak. Lúdra szénát vesztegetni.* Átv. *jó renden van a szénája*, ügye, állapota jó karban áll. *Szentelt széna nem hizadalmas.* (Km.). *Szereti húzni a más szénáját* (km.), mások feleségének udvarol. Mint az izetlen szalmának ellentéte valami jobbat jelent, honnan ezen kifejezés értelme: *Széna e vagy szalma?* azaz jól vagy roszul ütött ki a dolog? sikerült-e vagy nem?

Hangra és érteményre egyeznek vele a finn *heinä*, lapp *szuoine* (Hunfalvy P.), szláv *szeno*, s előhangi változattal a latin *foenum*, minthogy az *sz* és *f* hangok a susogó beszédben körülbelül hasonlóan hangzanak, s mindketten némi fuvással és szisziegéssel járnak, ennélfogva néha fölcseréltetnek, honnan a *sürög fürög, sohaj fohász, sül fül* szók hangi és fogalmi rokon volta. Egyébiránt eredetét legbizonyosabban látszik mutatni Vámbéry szerént a csagataj *szong-mak* mely am. fonnyad-ni, innen: *szonak* am. száraz fű.

SZÉNABOGLYA, (széna-boglya) ösz. fn. Boglyába, azaz gömbölyű csúcsos kupaczba rakott széna. V. ö. BOGLYA.

SZÉNACSŰR, (széna-csür) ösz. fn. Csür, melybe a szénát betakarítják; máskép: *szénapajta, szénaszín*, néhutt: *szénaköpönyeg.*

SZÉNAGEREBLYE, (széna-gereblye) ösz. fn. Szénatakaráshoz való gereblye.

SZÉNAGYÜJTÉS, (széna-gyüjtés) ösz. fn. Mezei munka, midőn a lekaszált és rendeken megszáradt szénát öszvegereblyélik, s petrenczékbe baglyákba, vagy máglyákba, kazalokba rakják.

SZÉNAGYŰJTŐ, (széna-gyüjtő) ösz. mn. és fn. Ki a lekaszált és megszáradt szénát öszvegyüjti.

SZÉNAHÁNYÓVILLA, (széna-hányó-villa) ösz. fn. Fa villa, melylyel a szénát halomra, baglyába rakják, szekérre hányják. Alakra különbözik a *ganajhányóvillától*, mely rendszerént vasból van.

SZÉNAKAZAL, (széna-kazal) ösz. fn. Szénából rakott kazal, különböztetésül a *szalma-, nád-, fakazaltól.* V. ö. KAZAL.

SZÉNAKÖTÖZŐ, (széna-kötöző) ösz. fn. Munkás, ki a szénát csomókba, adagokba kötözi, pl. a katonaság számára.

SZÉNAKUPACZ, (széna-kupacz), l. SZÉNA-PETRENCZE.

SZÉNAMÁGLYA, (széna-máglya) ösz. fn. Máglyaforma, hosszukás szénabaglya. Így rakják és nevezik Tihany vidékén. V. ö. MÁGLYA.

SZÉNAMÁL, puszta Borsod m.; helyr. *Szénamál-ra, —on, —ról.*

SZÉNAMÁZSA, (széna-mázsa) ösz. fn. Mázsáló mérleg, melyen a szénát, néha szekerestül megmérik. *Városi, piaczi szénamázsa.*

SZÉNAMETSZŐ, (széna-metsző) ösz. fn. Tertyedt patkóhoz vagy félholdhoz hasonló, élesre kö-

szörült pengéjü, nyélbe ütött vas eszköz, melylyel a kazalba rakott szénából egy-egy részt metszenek.

SZÉNAMOHAR, (széna-mohar) ösz. fn. Takarmányféle növényfaj a moharok neméből; füzérbugája hengeres; minden két virágát sertegallér veszi körül; magvai keresztben ránczos ripacsosak; füzérkéi mélyen barázdásak. (Panicum glaucum).

SZÉNANYAG, (szén-anyag) ösz. fn. Darabokra hasogatott, vagdalt fa, melyet szénné égetnek.

SZÉNAPADLÁS, (széna-padlás) ösz. fn. Ólak, aklok, istálók padlása, hiúja, melyre szénát takarítanak fel.

SZÉNAPAJTA, (széna-pajta) ösz. fn. Lásd: SZÉNACSŰR.

SZÉNAPETRENCZE, (széna-petrencze) ösz. fn. Összegyüjtött szénarendből egy kis rakás, melyet két ember két dorongon el bír vinni, hogy többet egybehordva, azok boglyába vagy kazalba rakassanak. Néhutt: *szénakupacz.*

SZÉNAPIACZ, (széna-piacz) ösz. fn. Vásártér, melyen különösen szénát árulnak (vagy régebben árultak).

SZÉNARÁCS, (széna-rács) ösz. fn. A lovak jászola fölé alkalmazott lajtorjaféle rácsos mű, mely megől a lovak az oda vetett szénát kiharapdálják.

SZÉNAREND, (széna-rend) ösz. fn. Lekaszált s szalagosan fekvő szénafü; néhutt máskép: *veleszta.*

SZÉNÁRUS, (szén-árus) ösz. fn. Ki szenet árul, ki szénnel kereskedik.

SZÉNÁS, (1), (széna-as) mn. tt. *szénás-t* v. *—at*, tb. *—ak.* 1) Szénát termő, szénával bővelkedő. *Szénás völgy, hotár, vidék.* 2) Amire vagy amibe szénát raknak; szénahordó, szénatartó. *Szénás szekér. Nincs oly rakott szénás szekér, melyre még egy villa széna nem fér.* (Km.).

SZÉNÁS, (2), puszta Békésvárm.; helyr. *Szénás-ra, —on, —ról.*

SZÉNÁSFALU, mváros (Szenicz) Nyitra, és falu Bars m.; helyr. *—falu-ba, —ban, —ból.*

SZÉNÁSSZEKÉR, l. SZÉNÁS alatt.

SZÉNASZÍN, (széna-szín) ösz. fn. Rendszerént négy oszlopon álló födélzet, mely alatt a szénát tartják, hogy az eső és hó ellen védve legyen.

SZÉNATAKARÁS v. —TAKARÍTÁS, (széna-takarás v. —takarítás) ösz. fn. Általán minden mezei munka, mely szénabeszerzéssel foglalkodik, u. m. kaszálás, gyüjtés, behordás, kazalbarakás.

SZÉNATARTÓ, (széna-tartó) ösz. fn. Ketreczforma kerítés az akolban, ólban, hol a föletetni való szénát tartják.

SZÉNATIZED, (széna-tized) ösz. fn. Tized, melyet egykor és néhutt a szénából adtak.

SZÉNAVERŐS, erdélyi falu Küküllő m.; helyr. *Szénaverős-re, —ön, —ről.*

SZÉNAVONOGÓ v. —VONYOGÓ, (széna-vonogó v. —vonyogó) ösz. fn. Tájszó s jelent majorsági kajmós eszközt, melylyel a kazal vagy baglya oldalából kisebb adagú szénát huzogatnak.

SZÉNÁZ v. SZÉNÁZIK, (széna-az v. széna-azik) önh. illetőleg közép ige, m. *szénáz-tam, —tál, —ott.* Szénával él. Mondják juhokról, ökrökről, melyek néha más eledelt is kapnak.

SZÉNÁZTAT, (széna-az-tat) miv. m. *szénáztat-tam, —tál, —ott.* Szénát etet, szénával táplál. *A hízó marhát szénáztatni.*

SZENCSE, puszta Marmaros m.; helyr. *Szencsé-re, —n, —ről.*

SZENCZ, l. SZEMPCZ.

SZÉNCZINEGE v. —CZINKE, (szén-czinege v. —czinke) ösz. fn. Czinegefaj, melynek feje fekete, halántékai fehérek, torka sárgás, bögye fehér, s háta zöld. (Parus major).

SZEND, falu Komárom, puszta Somogy m.; ALSÓ —, FELSŐ —, faluk Abaúj, RAKACZA —, Borsod m.; helyr. *Szend-re, —én, —ről.*

SZENDE, (szen-d-e) mn. tt. *szendét.* Jelen korunkban alkotott szó, s am. szelíd, gyermekies, engedékeny, gyöngédeden szerény magaviseletü, vagy kedélyü. Leginkább gyermekek és fiatalabb nők jelzésére használtatik. *Szende fiú, szende kis lány.*

Ez újabb alkatu szó alkalmasint a *szender, szendereg* köz ismeretü szóktól vonatott el, mennyiben a szendének csendes, szelíd külseje, a szendergőéhez hasonló, s fogalmi öszveköttetésben van vele az *alamár, alangyár*, azaz aluszékony, alvóhoz hasonló, magát meghuzó ember; mi szerént a szende oly viszonyban áll az alamárhoz, alangyárhoz, mint a szendergő az alvóhoz. V. ö. SZENDER.

SZENDEHELY, falu Nógrád m.; helyr. *Szendehely-re, —en, —ről.*

SZENDELAK, kertész-gyarmat Krassó m. helyr. *—lak-ra, —on, —ról.*

SZENDÉN, (szen-d-e-en) ih. Szende módon, szende állapotban. V. ö. SZENDE.

SZENDÉR, (szen-d-ér) fn. tt. *szendér-t*, tb. *—ék.* Az alvásnak mintegy kezdete, első foka, midőn valaki szunyadni kezd, s még fél ébren van, s öntudatát egészen nem vesztette el.

E szónak alaphangja az alvó ember szuszogó lehét utánzó *sz*, s ugyanez hangzik a *szuny, szunydikál*, továbbá a csagataj *szergeg* (könnyü álom. Abuska), szanszkrit *szvap* (dormire), *szvapna* (somnium), latin *somnus, sopor, sopio*, a szláv *szpati, sznyivati* stb. szókban is.

SZENDÉRÉDÉS, (szen-d-ér-éd-és) fn. tt. *szendérédés t*, tb. *—ék.* Gyönge, félig éber alvás, vagy ily álomba merülés.

SZENDÉRÉDIK, (szen-d-ér-éd-ik) k. m. *szendéréd-tem, —tél, —ett.* Csendes, fél éber állapotú álomba kezd esni, elszunnyad. *A beteg kevessé elszenderedett. Ültében elszenderedni.* V. ö. SZENDÉR.

„Csak szenderedjél gyönge kis virág,
Neked még durva, zordon e világ."
Vörösmarty. (Mese a rózsabimbóról).

SZENDÉRÉG v. SZENDÉRG, (szen-d-ér-ég) gyak. önh. m. *szendérég-tem* v. *szendérg-éttem*, —*tél* v. *szendérg-éttél*, *szendérgett*, htn. —*ni* v. *szendérgeni* v. *szendérgni*. Fél álomban szunyadoz, gyöngédeden, fél ébren aluddogál. *Pamlagon, széken ülve szenderegni.*

„Csak szenderegj, míg egy szebb kikelet
Elűzi végkép a bántó telet."
Vörösmarty. (Mese a rózsabimbóról).

Mély hangon ejtve megfelel neki némileg más, de rokon jelentésü képzőkkel *szundikál*. V. ö. SZENDÉR. Alakjára és képzési fokozatra nézve hasonló a *hentereg, bódorog, kódorog, sündörög*, s némely más igékhez.

SZENDÉRGÉS, (szen-d-ér-ég-és) fn. tt. *szendérgés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Gyöngén szunnyadozó, félig éber állapotú alvás, vagy álom. L. SZENDÉR.

SZENDÉRGŐ, (szen-d-ér-ég-ő) mn. tt. *szenderdő-t*. A ki szendereg, vagyis gyöngén szunnyad, fél ébren alszik. *Anyja ölében szendergő kisded. Kocsiban szendergő utas.*

SZENDÉRÍT, (szen-d-ér-ít) áth. m. *szendérített*, par. —*s*, htn. —*ni*, v. —*eni*. Szenderbe ejt, elszunnyaszt, gyönge fél éber álmot hoz valakire. *A szellő, patak, levelek susogása elszenderítik a fáradt utast. Ringatással, énekléssel gyöngéd álomba szenderíteni a kisdedet.* V. ö. SZENDÉR.

SZENDÉRÍTÉS, SZENDERITÉS, (szen-d-ér-ít-és) fn. tt. *szendérítés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, midőn valakit szenderbe ejtünk.

SZENEDÉRÍTŐ, SZENDERITŐ, (szen-d-ér-ít-ő) mn. tt. *szendérítő-t*. Ami szenderbe ejt. *Szenderítő lankadtság, meleg.*

SZENDERŰL, (szen-d-ér-ül) önh. m. *szendérül-t*, Gyönge, szendernemű fél éber álomba esik, szunnyadni kezd. *A beteg néhány perczig elszenderült.*

SZENDERŰLÉS, SZENDERÜLÉS, (szen-d-ér-ül-és) fn. tt. *szendérülés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Állapot, midőn valaki szenderűl, szunnyadni kezd. V. ö. SZENDERŰL.

SZENDÉRÜLET, SZENDÉRÜLET, (szen-d-ér-ül-et) fn. tt. *szendérület-ét*, harm. szr. —*e*. Szenderülés elvont értelemben.

SZENDESÉG, (szen-d-e-ség) fn. tt. *szendeség-ét*, harm. szr. —*e*. A kedélynek eredeti gyöngéd, szelid tulajdonsága, különösen a gyermekek és nőknél. V. ö. SZENDE.

SZENDRŐ, mváros Borsod m.; helyr. *Szendrőre*, —*n*, —*ről*.

SZÉNÉGETÉS, (szén-égetés) ösz. fn. Foglalkodás, vagy munkanem, midőn az öszvedarabolt fát halomra rakják, s alá gyujtanak, azután hogy a levegő szabadon ne járja, zöld galyakkal, vagy holmi gazzal, és földdel betakarják, hogy lassan füstölögve, gőzölögve, s nedveitől, és olajától megfosztva szénné váljék. V. ö. SZÉN.

SZÉNÉGETŐ (1), (szén-égető) ösz. mn. és fn. Aki fából szenet éget. *Szénégető parasztok, kovácsok. Szénégetőnek tökén a szeme.* (Km.). Különösen, ki rendesen ezen munkával foglalkodik, és keresi kenyerét. *Bakonyi, zirczi szénégetők.*

SZÉNÉGETŐ, (2) ALSÓ—, FELSŐ—, faluk Vas m.; helyr. *Szénégető-re*, —*n*, —*ről*.

SZENEL, (szen-el) önh. m. *szenel-t*. Szénből tüzet csinál, tüzel. Túl a Dunán több vidéken mondják pipáról, pipaszárról, midőn szelel, pl. *a pipája jól szenel, de pipaszára épen nem szenel.* Lágyítva: *szenyel.*

SZENELÉS, (szen-el-és) fn. tt. *szenelés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. 1) Szénből v. szénnel tüzelés. 2) Pipa v. pipaszár szelelése. V. ö. SZENEL.

SZÉNÉLEG, (szén-éleg) ösz. fn. A szénenynek élenynyel vegyülete, egy-egy vegysulyban. Szintelen, szagtalan, csepfolyóvá össze nem sürithető, tehát állandó gőz alaku test, mely meggyujtva kék lánggal ég. Légzésre nem alkalmas, sőt bizonyos mértékben mérges hatásu s bóditó méregként hat az emberi szervezetre. A széngőznek öldöklő hatása főleg a szénlegtől ered oly szobákban, melyekben rosz léghuzam mellett izzó szén van, vagy a kemencze kivezető csatornáját előbb zárták be, mintsem az izzó szén elégett v. elaludt volna.

SZENELŐ, (szen-el-ő) fn. tt. *szenelő-t*. Tüzhely, kandalló, katlan, vagy serpenyőféle edény, melyben tüzelnek, szenet égetnek, szenelnek. Balaton mélléki szó.

SZÉNENY v. SZENENY, (szén-eny) fn. tt. *széneny-t* v. *szeneny-t*, tb. —*ek*, harm szr. —*e*. Szénanyag, szénelem t. i. vegykémileg tiszta, vagyis semmi idegennemü anyagokat nem tartalmazó szén; különösen ily tiszta szénnek tartják a vegyészek a gyémántot és rajzlát (graphitot); azonban a növény és állatországi anyagokból is lehet tiszta szenet vagyis szenenyt állitni elé. Latin neve: *carbonium* a ‚carbo' szótól.

SZÉNENYÉS v. SZENENYÉS, (szén-eny-es) mn. tt. *szénenyés-t* v. —*et*, tb. —*ek*. Szénenynyel vegyített, a miben széneny van.

SZENES, (szen-es) mn. tt. *szenes-t*, v. —*et*, tb. —*ek*. 1) Amiben szenet tartanak, szenet hordanak. *Szenes kosár, zsák, szekér, gödör.* 2) Szénnel bemocskolt, szennyezett. *Szenes kéz, ruha.* 3) Szénnel bánó, szenet égető. *Szenes betyárok.* Somogyban am. erdőkben tanyázó; és szenet égető munkások. 4) fn. tt. *szenes-t*, tb. —*ek*. Baranyában am. erszény, zacskó, melyben a pipások tüzszerszámaikat ú. m. az aczélt, kovát, taplót tartani szokták.

SZENESÉDÉS, (szen-es-éd-és) fn. tt. *szenesedés-t*, tb. —*ek*, harm. szr. —*e*. Szén általi szennyesedés, mocskosodás.

SZENESÉDIK, (szen-es-éd-ik) k. m. *szenesédtem, —tél, —ett.* Széntől szennyessé, mocskossá leszen.

SZENESÍT, (szen-es-ít) áth. m. *szenesít-ett*, par. *—s*, htn. *—ni* v. *—eni.* Szenessé tesz, szénnel beszennyez, befeketít. Különbözik : *szenít.*

SZENESÍTÉS, SZENESITÉS, (szen-es-ít-és) fn. tt. *szenesítés-t*, tb. *—ek*, harm. szr. *—e.* Szenessé tevés, szénnel feketítés.

SZENETÁL, áth. m. *szenetált.* A székelyeknél am. tukmál v. tuszkol. „Nincs ojan ember a ki őket essze tudná szenetálni.“ (Kriza J.) Eredete homályos. A mongolban *szendele-khü* am. ide-oda hányni (jeter çà et là).

SZENETÁLÁS, (szenetál-ás) fn. tt. *szenetálás-t*, tb. *—ok*, harm. szr. *—a.* Tukmálás v. tuszkolás. „Szenetálás nélkül es biz összetartunk.“ (Kriza J.). V. ö. SZENETÁL.

SZENETÁLÓDIK , (szenetál-ó-od-ik) belsz. alakban közép igei jelentéssel bir. Szenetálásban jár kel. „Héjába szenetálódol, mett (mert) semmi sem lesz belőle.“ (Kriza J.).

SZÉNFAZÉK , (szén-fazék) ösz. fn. Fazék, melyben égő szenet, parázst tesznek s melegítőül használni szoktak, pl. télen a piaczon ülő kofák. Aljas gúnynyelven : *harcsapirító.*

SZÉNFOGÓ , (szén-fogó) ösz. fn. Csipővas, melylyel az égő szenet kezelik.

SZÉNFUVÓ, (szén-fuvó) ösz. fn. 1) Ki a szenet fújja, szítja, hogy égjen. 2) Fújtató, azaz, tüzet szitó tömlő. 3) Ki tüzelni szeret, mint a pásztorok, gyermekek.

SZÉNHAJÓ, (szén-hajó) ösz. fn. Hajó, melyen szenet, kőszenet szállítanak, hordanak.

SZÉNHORDÓ , (szén-hordó) ösz. fn. Edény melyben az égő szenet ide oda vinni lehet, pl. füstölésre használt vas lapát, vagy templomi füstölő.

SZÉNHUTA, (szén-huta) ösz. fn. Szénégetők kemenczéje, illetőleg tanyája.

SZENICZ, l. SZÉNÁSFALU; helyr. *Szenicz-én, —re, —ről.*

SZENICZE, falu Zólyom m.; helyr. *Szeniczé-re, —n, —ről.*

SZÉNIT, SZENÍT, (szén-it) áth. m. *szenít-ett*, par. *—s*, htn. *—ni*, v. *—eni.* Szénné éget, változtat valamit; bizonyos műtét által szenet készit valamiből.

SZÉNÍTÉS, SZENITÉS, (szén-ít-és) fn. tt. *szenítés-t*, tb *—ek*, harm. szr. *—e.* Égetés, mely által valamit szénné változtatnak. *Szenitési folyamat.* V. ö. SZÉN.

SZÉNKAS, (szén-kas) ösz. fn. Kas, melyben szenet tartanak, vagy hordanak.

SZENKUCZI, fn. tt. *szenkuczi-t.* A székelyeknél am. tavaszi ibolya. Talán az idegen *senecio* (üszögör) után alakúlt, melynek számos fajai közt van a tavaszi üszögör is.

SZÉNLÁBAS, (szén-lábas) ösz. fn. Konyhai edény vas lemezből, melyet égő szénnel megrakva a lábas fölé tesznek, midőn valamit sütnek benne.

SZÉNLAPÁT, (szén-lapát) ösz. fn. Lapát, melylyel a szenet hányják, rakják, a kemenczébe vetik stb.

SZÉNMEDENCZE , (szén-medencze) ösz. fn. l. SZÉNLÁBAS.

SZÉNMÉRŐ, (szén-mérő) ösz. fn. Személy ki szenet mér ; továbbá mérleg vagy edény, melylyel a szenet mérik.

SZÉNMÉRTÉK, (szén-mérték) ösz fn. Sulyozó mérleg, melylyel szenet mérnek.

SZÉNMESTER, (szén-mester) ösz. fn. A szénégetésre felügyelő s milléreket (az erdészeti szótár szerént : bogsákat) készitő főmunkás. (Lőrincz Károly). V. ö. SZÉN.

SZENNA, faluk Nógrád, Somogy és Ung m.; helyr. *Szenná-ra, —n, —ról.*

SZENNAFA, (szenna-fa) ösz. fn. Mintegy másfél lábnyi magas cserje a keleti és éjszakafrikai tartományokban, melyet olasz, s franczia országokban is tenyésztenek, és leveleit a gyógyszertárakban árulják. Arab nyelven : *szenna, szuna.* (Cassis sena).

SZENNALEVÉL, (szenna-levél) ösz. fn. Az úgy nevezett szennafának vagy cserjének gyógyszerül használt levele.

SZENNY, fn. tt. *szenny-et*, harm. szr. *—e.* Testhez, ruhához stb. tapadó akárminemű mocsok, piszok, folt, czirom, mely azt csunyává, rúttá, tisztátalanná teszi. *Ruhája csupa szenny. Maga szennyét másra keni. Ez a te kezed szennye. Rajta hagyta a keze szennyét. A szennyet lemosni.*

Legvalószinűbb hogy a *szenny* átv. értelmű szó, s egy a *szén* vagy röviden ejtve *szen* tájdivatosan : *szeny* főnévvel, és *szennyes* am. *szenes*, t. i. az ok az okozat helyett használtatván, mennyiben a szén ragadós, tapadós természeténél fogva az érintett testeket *beszenezi*, bemocskítja. Hasonló viszony van a *korom kormos, mocsok mocskos, szurok szurkos szurtos, czirom czirmos, lucsok lucskos, lom lomos* szók között.

Az *n* hangnak kettőztetése csupán nyomatosságból divatozik, mint a *senny, könny, szunnyad, fonnyad* szókban az egyszerü eredeti *seny, köny, szunyad, fonyad* helyett.

SZENNYES, (szenny-es) mn. tt. *szennyes-t* v. *—et*, tb. *—ek.* Szennytől rutított, bemocskolt, tisztátalanná lett, piszkos, zsiros stb. Különösen mondjuk edényekről és ruhanemüekről. *Szennyes tányérok, tálak. Szennyes asztali, ágyi, fehérruha.*

„Édes anyám adj tisztát rám,
Szennyes minden üngöm, gatyám.“
Népdal.

„Jaj be szennyes a kendője,
Talán nincsen szeretője.

Adja ide, hadd mossam ki,
Úgy sem szeret engem senki." Népd.

Átv. erkölcsileg mocskos, rút, becstelen. *Szennyes kapzsiság, fösvénység.*

SZENNYESÉDÉS, (szenny-es-éd-és) fn. tt. *szennyesédés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Állapotváltozás, midőn valamely tiszta test szennyessé leszen.

SZENNYESÉDIK, (szenny-es-éd-ik) k. m. *szennyesed-tem*, —*tél*, —*ett*. Szennyessé leszen; szenny tapadoz hozzá; mocskosodik, piszkosodik stb. *Viselet által, izzadástól, konyhában szennyesedik a ruha.*

SZENNYESEN, (szenny-es-en) ih. Szennytől bemocskítva, elrutítva, szennyes állapotban. *Szennyesen járni. Szennyesen viselni a ruhát.*

SZENNYESÍT, (szenny-es-ít) áth. m. *szennyesít-ett*, par. —*s*, htn. —*ni* v. —*eni*. Szennyessé tesz; szennyel berutít, elmocskít, bezsíroz, czirmosit, stb. *A zsirral, olajjal, szurokkal, korommal, szénnel bánás szennyesíti a ruhát.*

SZENNYESÍTÉS, SZENNYESITÉS, (szenny-es-ít-és) fn. tt. *szennyesítés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, mely által valami szennyessé tétetik. *Ruhák, edények szennyesítése.*

SZENNYESKE, (szenny-es-ke) kicsinző mn. tt. *szennyeskét*. Kevessé szennyes. Átv. apróságosan fösvénykedő.

SZENNYESKÉDÉS, (szenny-es-kéd-és) fn. tt. *szennyeskédés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Szennyes magaviseletü szokás, tulajd. és átv. ért.

SZENNYESKÉDIK, (szenny-es-kéd-ik) k. m. *szennyeskéd-tem*, —*tél*, —*ett*. Folytonosan szokás szerént szennyesen ruházkodik, öltözködik. Átv. csunya módon fösvénykedik, takarékoskodik.

SZENNYESSÉG, (szenny-es-ség) fn. tt. *szennyesség-et*, harm. szr. —*e*. Tulajdonság vagy állapot, midőn valami vagy valaki szennyes, mocskosság, piszkosság. Átv. alacson, becstelen módon gyakorlott kapzsiság, zsugoriság, fösvénység.

SZENNYESŰL, SZENNYESÜL, (szenny-es-ül) önh. m. *szennyesül-t*. Szennyessé leszen, szennyes alakot kap, mocskosúl, piszkosúl.

SZENNYETLEN, (szenny-etlen) mn. tt. *szennyetlen-t*, tb. —*ék*. Amin szenny nincsen, nem látszik; tiszta, folt nélküli; mocsoktalan. *Szennyetlen ágynemüek, asztalruhák.* Átv. tiszta jellemü, erkölcsü, feddhetetlen. Határozóként am. szenny vagy mocsok nélkül, szennyetlenül.

SZENNYETLENSÉG, (szenny-etlen-ség) fn. tt. *szennyetlenség-et*, harm. szr. —*e*. Szenny nélküli állapot, vagy tulajdonság.

SZENNYETLENÜL, (szeny-etlen-ül) Szenny v. mocsok nélkül.

SZENNYEZ, (szenny-ez) áth. m. *szennyez-tem*, —*tél*, —*ett*, par. —*z*. Szennyel beken, bemázol, mocskol, rutit, bezsiroz, stb. *Be-, el-, összeszennyezni a ruhát. A kovács, lakatos több ruhát szennyez, mint az asztalos.* Átv. erkölcsileg mocskol, rutít. *Hirét, nevét beszennyezte.*

SZENNYEZÉS, (szenny-ez-és) fn. tt. *szennyezés-t*, tb. —*ék*, harm. szr. —*e*. Cselekvés, vagy okozás, mely által valami szennyessé leszen.

SZENNYÍT, (szenny-ít) áth. m. *szennyít-ett*, htn. —*ni* v. —*eni*. Szabó Dávidnál am. szennyesít.

SZENNYŰL, (szenny-ül) önh. m. *szennyült*. Szabó Dávidnál am. szennyesül.

SZÉNOLTÓ, (szén-oltó) ösz. fn. A sütőműhelyekben rézből való edény, melyet az égő szénre borítanak, midőn azt akarják, hogy elaludjék.

SZÉNPOR, (szén-por) ösz. fn. Az öszvetörött szénnek poralakú részecskéi.

SZÉNSAV, (szén-sav) ösz. fn. Vegyészeti ért. sajátnemű sav, melyben egy vegysuly szeneny két vegysuly élenynyel van egyesülve. A föld mélyéből kibuzgó vizek néha tetemes mennyiségben mind szénsavat tartalmaznak. Az ily szénsavval vegyült ásványos viznek csipős savanyuságu ízök van és pezsegni szokott.

Ezen szénsav közönséges hévmérsékletnél szintelen s mint imént érintők, savanyu csipős izü és szagu göznemü test. Ásványvizekben s pezsgő porok alakjában bevéve hűsitő tulajdonsága van. Nagy nyomás vagy hidegség által csepfolyadékká sürithető. A szénsav többféle vegyfolyamok következtében is fejlődik. Így pl. a bor- és sörforrásnál, s bizonyos italok pezsgő tulajdonságukat a szénsavnak köszönik, mely edénybe zárva forrás alatt ki nem szabadúlhatott. A szénsavgőz nem képes az égést táplálni, sőt elalszik benne minden égő test, mihelyt azt szénsavba mártjuk. Szintúgy nem képes fentartani a lélekzést sem, és benne a felsőbb rendü állatok azonnal megfúlnak, hacsak egy lélekzetet is tesznek tiszta szénsavban; ezért a bor, ser forrása alkalmával, nem szabad a pinczékbe menni, ha életünket koczkára tenni nem akarjuk. A gőzalaku szénsav is nehezebb a közönséges levegőnél. Innen magyarázható azon tünemény, melynél fogva bizonyos barlangokban, (pl. az úgynevezett kutyabarlangban, Nápoly közelében) a kutya azonnal halva elesik, ha bemegy, az embernek pedig, ha állva marad, semmi baja sem történik.

SZÉNSERPENY v. —SERPENYŐ, (szén-serpeny v. —serpenyő) ösz. fn. Serpenyő, melyben különféle czélra szenet égetnek, szénnel tüzelnek.

SZÉNSZAPORA FONÁS, Kriza J. szerént a székely falusi leányoknál így megyen végbe: Ha egy házba összegyülve több fonó leány van, kivesznek a tüzből egy izzó szenet s teszik a tűz eleibe. Elkezdi a legidősb leány, nyújt egyet, s rendre mindegyik; ezután esmét az idősb kettőt s rendre mindegyik; s így tovább hármat, négyet stb. A melyik leány nyujtása alatt az izzó szén elhalt, annak büntetésül a szeretőjét (szeretőjét) ki kell kiáltani, a kisebbeknek pedig a szék alatt átalbúni.

SZÉNSZÍTÓ, (szén-szító) ösz. fn. Fuvónemű eszköz, melylyel a meggyujtott szenet szítják, hogy vigabban égjen vagy el ne aludjék.

SZENT, (1), mn. és fn. tt. —*ét*, harm. szr. —*je* v. —*e*. A keresztény vallással behozott szó. 1) Midőn a szoros ért. vett latin *sanctus*-nak felel meg, jelent erkölcsileg tökéletes, feddhetetlen, romlatlan szellemü lényt. *Az Isten legszentebb valóság. Szent Isten. Szent Háromság. Szent Lélek. Szent vagy uram szent szent. Szent Isten!* felkiáltó szó valamely nagy szerencsétlenség láttára vagy hallattára. Tágabb ért. mondjuk nem csak a tiszta mennyei szellemekről, vagy is angyalokról, hanem az idvezült jámborok lelkeiről is. *Istennek szent angyalai. Mennyei szent karok. Szent Mihály, szent Gábor főangyalok.* Különösen a latin és görög egyház hite szerént az úgy nevezett szent család tagjai, u. m. a boldogságos szüz Mária, szent József, szent Joákim, szent Anna; a keresztény hit első hirdetői az apostolok, és úgy nevezett apostoli v. egyházi atyák; továbbá mind azon jámbor hivek, kiket kitünő érdemeik miatt a katholikus anyaszentegyház e czímmel különösen fölruházott, s az élő hivek által kegyeletben tartatni, s nyilvánosan tiszteltetni rendelt. *Szent vértanúk, szent hitvallók, szent doktorok, szent püspökök, szent papok, szent barátok, szent remeték, szent szüzek, szent asszonyok, szent özvegyek. Védszent.* Már a régi Halotti beszédben és könyörgésben eléjön: „És ᵛimádjuk mend szentököt.“ „Hogy birságnap jutva mend ᵛő szentii (szentei) és önöttei közikön jou feleöl jokʰtatnia ileszje ᵛőt.“ A Bécsi codexben: „És a felségesnek szentit megtöri.“ (Et sanctos altissimi conteret. Dániel. VII.). A Górycodexben: „Még az szentöknek szenti es (is), mi uronk Krisztus Jézus.“ Ugyanott: „Az felségös jelös szentöknek közibe.“ Szélesb ért. bibliai és egyházi nyelven a keresztény vallás hivei általán véve, mennyiben a keresztség és más kegyszerek által Isten előtt tisztákká, és kedvesekké lettek. *Szentek egyessége*, azaz, a hivek lelki öszveköttetése, s Krisztus véghetetlen érdemeiben közös részessége. Népies nyelven: *szent atya*, az egyházi személynek, mint lelki atyának czime. *Édes szentem!* a kedves, szeretett személynek gyöngéd megszólítása. 2) Midőn a latin *sacer*-nek felel meg, s ellentéte *profanus*, mondatik vallási erkölcsöket tárgyazó, lelki épületre szolgáló, vagy azokkal erkölcsi viszonyban álló dolgokról, cselekedetekről. *Szent elmélkedések. Szent tanok, oktatások, beszédek, énekek. Szent könyvek. Szent gyakorlatok, böjti napok, szent gyónás, áldozás. Szent történetek. Szent föld, szent város, szent falak, szent jogért szent háboru, szent harcz.* stb. Továbbá, ami lényegénél fogva kegyeletet és tiszteletet igényel, vagy bizonyos szertartás által kegyelet tárgyává lön avatva; amit megsérteni, megfertőztetni tilos. *A törvénynek minden polgár előtt szentnek kell lennie. Szent kötelességét teljesíteni. Szent eskü, szándék, czél. Embertársaid becsülete szent legyen előtted. Szent dolgokból nem illik csúfot üzni. Szent helyeket látogatni. Szent hely ez itt, melyen a pap imádkozik. Isteni szolgálathoz tartozó szent eszközök, készületek, öltözetek. Szent képek, szent szobrok. Szent oltár, szent szék. Szent miseáldozat. Szent evangyéliom. Szent hét, szent napok, szent ünnepek*, stb. 3) Átv. igazra és jóra vonatkozólag, ami határozott, tagadhatatlan bizonyos, amit elhinni vagy teljesíteni kell. *Az szent igaz, szent igazság. Igéretem, fogadásom, eskúm, adott szavam szent. Szent a békeség!* félre minden gyülölséggel, egyezzünk meg; nincs semmi baj, viszály. Gúnyos ért. néha *szent* czimmel oly embereket szokás illetni, kik különczködéseik által a rendes társalgási életmódtól eltérnek, vagy képmutatók. *Furcsa, különös, csudálatos, kiállhatatlan szentje az Istennek. Fa szent*, alázatosat mutató mint a fából faragott szentszobor.

Eredetre nézve közönségesen a latin *sanctus*-ból módosúltnak tartják, s közel jár hangokban is az ugyancsak a latinból származott franczia *saint* szóhoz, a szláv nyelvekben *szvieti, szväti, szvati* stb.; azonban figyelmet érdemel, hogy ez csaknem ugyanezen alakban a zend vagyis azon ős nyelvben is előfordúl, melyen a zendaveszta van írva, ú. m. *szpenta*, melyhez a föntebbi szláv szók is közelebb állnak hangokban, mint a latin ‚sanctus‘ szóhoz. A mongolban is *szain* (fn. és mn. jó, szép, nemes) gyakran használtatik jelzőül a vallásos és isteni dolgokban, pl. *szain edor*, szép v. jó nap; és ünnep (szent nap, szent idő), *szain dzarlik* szép v. jó beszéd; és a vallás alaptudománya; ettől származik *szaitai* v. *szaitu* (jó, szép, igen szép).

SZENT, (2), áth. m. *szent-ett*, par. —*s*, htn. —*ni* v. —*eni*. A székelyeknél am. sejt, sejdít, sajdít, féligmeddig észrevesz valamit, gyanít valamit. *Megszentettem a dolog titkát. Megszenté a tolvaj, hogy nyomozódni kezdtek utána.* (Kriza J.). Egyezik vele a latin *sentio*, de egyezik mélyhangúlag a mongol *szana-hhu* (penser, songer à, se souvenir de, se rappeler) is. V. ö. SEJT.

SZENTA, falu Somogy m.; helyr. *Szentá-ra*, —*n*, —*ról*.

SZÉNTA, puszta Tolna m.; helyr. *Széntá-ra*, —*n*, —*ról*.

SZENT-ÁBRAHÁM, falu Pozsony m., erdélyi falu Udvarhely székben; helyr. —*Ábrahám-ba*, —*ban*, —*ból*.

SZENT-ADORJÁN, falu Szala m.; helyr. —*Adorján-ba*, —*ban*, —*ból*.

SZENT-ÁGOTA, erdélyi mváros Nagy-Sink székben; helyr. —*Ágotá-ra*, —*n*, —*ról*.

SZÉNTAKARÍTÓ, (szén-takarító) ösz. fn. Kis lapátféle eszköz, melylyel a tüzelésre való szenet a kemenczébe, katlanba stb. rakják, s kellőleg eligazítják.

SZENT-ANDRÁS, faluk Abaúj, Békés, Bihar, Liptó, Moson, Sopron, Szepes, Temes, Torna, Szala, Zólyom megyékben; puszták Tolna m., és Jászságban, erdélyi faluk Doboka, Hunyad, Kolos m.; helyr. — *András-ra*, —*on*, —*ról*.